

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

**SZERELEM ÉS ERKÖLCS A MOLDVAI DÉLI
CSÁNGÓ NYELVHASZNÁLATBAN**

KOGNITÍV SZEMANTIKAI ELEMZÉS

SZELID VERONIKA PETRA

2007

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

SZELID VERONIKA PETRA
SZERELEM ÉS ERKÖLCS A MOLDAVI DÉLI
CSÁNGÓ NYELVHASZNÁLATBAN
KOGNITÍV SZEMANTIKAI ELEMZÉS

NYELVTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
MAGYAR NYELVÉSZETI PROGRAM
A PROGRAM VEZETŐJE: DR. BANCZEROWSKY JANUSZ

A BIZOTTSÁG TAGJAI

ELNÖK: DR. VOIGT VILMOS DSc., EGYETEMI TANÁR

BÍRÁLÓK: DR. TOLCSVAI NAGY GÁBOR DSc., EGYETEMI TANÁR
DR. PELYVÁS PÉTER PhD.

TITKÁR: DR. TÁTRAI SZILÁRD PhD.

TOVÁBBI TAGOK: DR. ANDOR JÓZSEF PhD., EGYETEMI DOCENS
DR. BALÁZSNÉ FODOR KATALIN

TÉMAVEZETŐK

DR. KÖVECSES ZOLTÁN DSc., EGYETEMI TANÁR
DR. KISS JENŐ MHAS., EGYETEMI TANÁR

BUDAPEST · 2007

Szüleimnek

„Vannak nyelvek, amelyek nem annyira az észhez, mint inkább az érzelemhez akarnak szólni. Vannak még csavaros, sőt köntörfalazó természetű nyelvek is. – A magyar nyelvnek a maga sajátos természete onnan van, hogy kialakításában vajmi kevés része volt az alkuszoknak, kereskedőknek, fiskálisoknak s más efféle csűrő-csavaró beszédű embernek. Jobbára kétkézi emberek nyelve volt a magyar. – Olyanoké, akik valóságot és igazságot akartak közölni egymással. Akik világos, tiszta gondolatot fejeztek ki általa. Akiknek nem volt rejtegetnivalójuk egymás előtt. Akik nem szorultak se hazugságra, se hízeltésre.

– Ebből az következik, hogy a jó magyar írás és beszéd tanítását voltaképpen a helyes gondolkodás tanításával kell kezdeni. Jól beszélni és írni magyarul, ez igazából jellemkérdés.”

(Illyés Gyula: Jól beszélni és írni magyarul)

Tartalomjegyzék

Tartalmi kivonat.....	9
1. Bevezetés.....	11
1.1. A téma kijelölése.....	11
1.2. A disszertáció elhelyezése a tudományban	12
1.3. Célok, források, módszerek.....	13
1.4. Kutatási kérdések	14
1.5. Hipotézisek.....	16
1.6. Szerkezet	19
1.7. A disszertáció korlátai	19
1.8. Köszönetnyilvánítás	20
2. A csángó népcsoport szociológiai és dialektológiai helyzete.....	22
2.1. A csángók földrajzi helyzete és nyelvjárási régiói.....	22
2.2. A déli csángó nyelvjárás jellegzetes vonásai	23
2.2.1. <i>Hangrendszer</i>	24
2.2.2. <i>Alaktan</i>	24
2.2.3. <i>Szókészlettan – szótárak</i>	25
2.2.4. <i>A lexikalizáltság és az elvont gondolkodásmód összefüggései</i>	26
2.2.5. <i>A román nyelvi hatás</i>	28
2.3. Identitás, vallás és etnolingvisztikai vitalitás	32
3. A kognitív nyelvészet módszerei	37
3.1. Testbeágyazottság	37
3.2. A kognitív szemantikai elemzés építőkövei.....	39
3.2.1. <i>A fogalmi metafora</i>	39
3.2.1.1. <i>A metaforák csoportosítása</i>	42
3.2.1.2. <i>Metaforarendszerek</i>	44
3.2.1.2.1. <i>A létezés nagy lánc</i>	45
3.2.1.2.2. <i>Az eseménystruktúra</i>	47
3.2.1.3. <i>A fogalmi metafora három szintje</i>	48
3.2.2. <i>A fogalmi metonímia</i>	49
3.2.3. <i>A metafora és a metonímia jelentősége a fogalomalkotásban</i>	50
3.3. Az érzelem foglmainak univerzalitása és variabilitása	52
3.4. Összefoglalás.....	56
4. A magyar nyelv kognitív szempontú kutatása és a moldvai csángó népdalok	58
4.1. A fogalmi metaforák kutatása a magyar nyelvben.....	58
4.2. A költői nyelv metaforái és a moldvai csángó népdalok	62
4.2.1. <i>A népdalok és népballadák szimbolikája</i>	63
4.2.2. <i>A kreativitás technikái a népdalokban és népballadákban</i>	68
4.2.2.1. <i>Kiterjesztés</i>	68
4.2.2.2. <i>Kidolgozás</i>	69
4.2.2.3. <i>Komponálás</i>	69
4.2.2.4. <i>Kritikus kérdés</i>	71
4.2.2.5. <i>A szó szerinti és a metaforikus jelentés közti skála</i>	71
4.3. Összefoglalás.....	78
5. A szerelem alanya és tárgya a csángó népdalokban	79
5.1. Kulturálisan eltérő szépségideálok.....	79

5.2. Metonimikus megközelítés	80
5.3. Metaforikus megközelítés	83
5.3.1. A SZERELEM ALANYA ÉS TÁRGYA NÖVÉNY	85
5.3.1.1. A SZERELMESEK VIRÁGOK	85
5.3.1.2. A SZERELMESEK FÁK	90
5.3.1.3. A SZERELMESEK GYÜMÖLCSÖK	95
5.3.1.4. A SZERELMESEK ZÖLDSÉGEK	98
5.3.2. A SZERELEM ALANYA ÉS TÁRGYA ÁLLAT	100
5.3.2.1. A SZERELMESEK KISTESTŰ MADARAK	100
5.3.2.2. A SZERELMESEK NAGYTESTŰ MADARAK ÉS MÁS ÁLLATOK	103
5.3.3. A SZERELMESEK TÁRGYAK	105
5.3.3.1. A NŐ HÁZ	105
5.3.3.2. A SZERELEM TÁRGYA ÉRTÉKES TÁRGY	107
5.3.4. A SZERELMESEK GYEREKEK	110
5.3.5. A SZERELEM TÁRGYA TERMÉSZETFÖLÖTTI LÉNY	111
5.4. Összefoglalás	111
6. A szexualitás metaforái	113
6.1. A MEZŐGAZDASÁGI metafora	114
6.1.1. NŐI TEST FÖLD	116
6.1.2. SZEX SZÁNTÁS, GYERMEKNEMZÉS VETÉS/ÜLTETÉS	119
6.1.3. SZEX ÓRLÉS A MALOMBAN	121
6.1.4. A kifejlett növény poliszémiája	123
6.1.5. SZEX KASZÁLÁS, SZÜLÉS ARATÁS	124
6.1.6. SZEX CSÉPLÉS, FAVÁGÁS	126
6.2. SZEX EVÉS	128
6.3. SZEXUÁLIS VÁGY HŐ – SZEXUÁLIS VÁGY HIÁNYA HIDEGSÉG	133
6.4. SZEX IVÁS	135
6.5. SZEX ÁTKELÉS A VÍZEN, VÍZREJÁRÁS	139
6.6. SZEX VÍZ FAKADÁSA, KIÖMLÉSE, KIHORDÁSA	143
6.7. SZEX HARMAT LESZÁLLÁSA	144
6.8. SZEX BELÉPÉS A HÁZBA	145
6.9. SZEXUÁLIS VÁGY SPORT (FUTÁS, UGRÁLÁS, LOVAGLÁS, SZEKÉRHAJTÁS)	149
6.9.1. FUTÁS	149
6.9.2. LOVAGLÁS	150
6.9.3. SZEKÉR HAJTÁSA	151
6.9.4. TÁNC, UGRÁLÁS	152
6.10. SZEX HÁZIMUNKA	153
6.10.1. SZÖVÉS	153
6.10.2. FONÁS	154
6.10.3. VARRÁS	154
6.10.4. SÓPRÉS	155
6.10.5. KALAPÁLÁS, PATKOLÁS, CIPÓTALPALÁS	155
6.11. Összefoglalás	156
7. Érzelem és kapcsolat	159
7.1. A szerelem mint érzelem	160
7.1.1. A belső szervek szerepe az érzelmek konceptualizációjában	160
7.1.2. Az érzelmek eseményyszerűsége	166
7.2. A szerelem mint kapcsolat	175
7.2.1. A SZERELEM KÖZELSÉG	176

7.2.2. SZERELEM EGYSÉG	179
7.2.2.1. Az EGYSÉG metaforikus következményei	185
7.2.3. A SZERELEM TELJES BIRTOKLÁS	190
7.2.4. A SZERELEM KERESKEDELMİ TRANZAKCIÓ	192
7.3. Házasság	193
7.4. Összefoglalás	199

8. A moldvai szerelmes népdalokban megjelenő erkölcsmodell 201

8.1. A gonosz erők	203
8.2. MORÁLIS ERŐ, harc a gonosz ellen	210
8.3. A büntető SZIGORÚ APA	216
8.3.1. A szó szerinti értelemben vett SZIGORÚ APA	216
8.3.2. AZ ANYA SZIGORÚ APA	218
8.3.3. A LELKIISMERET SZIGORÚ APA	218
8.3.4. A TÁRSADALOM SZIGORÚ APA	218
8.3.5. ISTEN SZIGORÚ APA	221
8.4. Az édesanya szerepe	226
8.5. Felnőtté válás, a szerepek átrendeződése	230
8.6. Összefoglalás	231

9. Szerelem, házasság, erkölcs a ma élő csángók nyelvében és tudatában 233

9.1. A szerelem tárgya	233
9.2. Az erkölcstelen szerelem	237
9.3. Az erkölcsös szerelem	239
9.3.1. A HÁZASSÁG UTAZÁS	240
9.3.2. A SZIGORÚ APA erkölcsmodell	244
9.3.3. A SZERELEM/HÁZASSÁG KÖTELÉK	248
9.3.4. A SZERELEM/HÁZASSÁG EGYSÉG	249
9.3.5. A SZERELEM BIRTOKLÁS	253
9.4. Összefoglalás	255

10. Nyelvhasználatra épülő dialektológia. Érzelmek és belső tulajdonságok a mai déli csángó nyelvhasználatban 257

10.1. Egy módszertani kérdés	257
10.2. Az anyaggyűjtés	259
10.3. A konceptuális beágyazottság elemzése	261
10.3.1. Előfordulás/típus arány	261
10.3.2. A körülírások aránya	262
10.3.3. Tematikus egységesség	263
10.3.4. A mérési értékek közti kapcsolat	266
10.4. Tematikai elemzés	269
10.4.1. A források témaköreinek relatív fontossága	269
10.4.2. A témakörök megoszlása	272
10.5. Összefoglalás	277

11. Eredmények 280

11.1. A kognitív metaforaelmélet módszerével folytatott elemzés	280
11.1.1. A népdalok elemzése	280
11.1.1.1. A metaforák többszintű értelmezése	280
11.1.1.1.1. Az első tartalmi szint: a testi szerelem	281
11.1.1.1.2. A második tartalmi szint: a szerelem mint kapcsolat és a házasság	282
11.1.1.1.3. A harmadik tartalmi szint: az erkölcsi rend	282

11.1.1.2. <i>A szerelem népi modellje</i>	283
11.1.1.2.1. <i>Az ideális romantikus szerelem amerikai modellje</i>	283
11.1.1.2.2. <i>A szerelem tipikus amerikai modellje</i>	283
11.1.1.2.3. <i>Az ideális szerelem modellje a csángó népdalokban: az erkölcsös, házasságban élő szerelem</i>	285
11.1.1.2.4. <i>A tipikus szerelem modellje a csángó népdalokban: erkölcstelenség, szomorúság</i>	285
11.1.2. <i>A mai csángó nyelvjárás elemzése</i>	287
11.1.2.1. <i>A háromszintű elemzés</i>	287
11.1.2.2. <i>Az ideális szerelem mai csángó modellje: az erkölcsös, házasságban beteljesülő szerelem</i>	288
11.1.2.3. <i>A tipikus szerelem mai csángó modellje</i>	289
11.2. <i>Kvantitatív elemzés, kísérleti lépések a kognitív dialektológia megteremtésére</i>	290
11.3. <i>A hipotézisek igazolása</i>	292
12. Szakirodalom	297
Mellékletek	312
1. <i>Csángó és perenyei kérdőív (2006)</i>	312
2. <i>Csángó dialektológiai kérdőív (2002-2004)</i>	314
3. <i>A Spearman-féle rangkorrelációs együttható</i>	316
4. <i>Az elemzéshez felhasznált déli csángó népdalok és népballadák szövegeinek jegyzéke</i> ..	317

Tartalmi kivonat

Disszertációm a Kárpátok keleti lejtőin élő, az egyik legarchaikusabb magyar nyelvjárást őrző moldvai déli csángó népcsoport elvont fogalmakkal kapcsolatos gondolkodásmódját vizsgálja népdalaik és mai beszélt nyelvük alapján. Mivel absztrakt konceptusoknak a kutató anyanyelvvaltoztatától eltérő dialektusban való gyűjtése óriási nehézségekkel jár, a nyelvjárásgyűjtőnek nagy figyelmet kell fordítania arra a problémára, hogy a saját nyelvjárásában körülhatárolható adott fogalom az adatközlő konceptuális rendszerében esetleg másként van jelen, vagy teljesen hiányzik.

A kutatás legnagyobb részében alkalmazott módszer a kognitív metaforaelmélet kiterjesztett változata, amely a metaforák köttös motivációját veszi alapul: a testi és kulturális beágyazottságot. Ennek segítségével megállapítottam, hogy az ortodox, román ajkú környezetben élő, kulturális, vallási és nyelvszigetet alkotó csángók konceptuális rendszere ősi hagyományokat, és egyedi sajátosságokat rejt.

A szerelemről alkotott felfogásuk alapjaiban eltér a mai modern társadalmakétól. Nem létezik náluk az ERŐ metaforáin alapuló romantikus szerelem modellje (ld.: Kövecses 1988, 2000), nem érzelemként, hanem két ember kapcsolataként fogják fel a szerelmet, a házasság keretében. Emiatt a fogalom morális alapja nagyon erőteljes. A 'szerelem' és 'házasság' konceptusok a SZIGORÚ APA erkölcsi modellen alapulnak (Lakoff 1996), és legnagyobbbrészt az SZERELEM EGYSEG/BIRTOKLÁS, és az ÉLET UTAZÁS metaforák strukturálják őket. Ez utóbbi metafora különösen kidolgozott a mai csángó nyelvjárásban. Megállapítható, hogy a népdalokban sokak által kiemelt, gazdag erotikus tartalmon túl (pl.: Bernáth 1986, Hoppál et al 1987), a metaforák a szerelem kapcsolatiságáról és erkölcsiségéről is komplex rendszert tárnak fel előttünk.

A metaforaelemzést egy objektív, kvantitatív módszerekkel végzett vizsgálat egészíti ki (Szelid 2005, Szelid-Geeraerts, közlésre elfogadva). Két nyelvhasználati alapú elemzési mód segítségével (az egyikben 40 érzelmmel kapcsolatos fogalom konceptuális beágyazottságát próbálom meghatározni, a másikban a köztük levő szemantikai kapcsolatokat tárom fel) bizonyítom, hogy a metaforaelemzés módszere nem szubjektív. A két megközelítés egyhangúan rámutat, hogy a negatív fogalmak kidolgozottabbak a csángók gondolkodásában, és konceptuális rendszerük legmeghatározóbb tényezője az erkölcs.

Mivel ez utóbbi fejezet egy magyarországi nyelvjárás adatait is vizsgálja, felvetődik a kérdés, hogy hagyományos dialektológiai gyűjtések alapján, a kulturális különbségek egy

nyelv különböző változatai között is kimutathatóak-e, és nem csak nyelvek között. Emellett bemutatom, hogy nyelvjárási gyűjtések hagyományos módszerekkel történő, a nyelvszerkezetre irányuló feldolgozását meghaladhatja egy nyelvhasználaton alapuló kognitív nyelvészeti elemzés.

1. Bevezetés

1.1. A téma kijelölése

Disszertációm a Kárpátok keleti lejtőin román ajkúak között élő, a magyar nyelv egyik legősibb, nyelvújítás előtti változatát őrző moldvai déli csángó népcsoport nyelvhasználatára összpontosít. A csángó nyelvjárások archaikus volta mögött a moldvai magyarok egész életvitelének és életfelfogásának középkorias jellege áll. A természetközeli népekre jellemző földművelő és állattenyésztő életmód, az erős vallásosság és Istenbe vetett hit, ezzel együtt az ősi, mágikus hagyományok őrzése teszi egyedivé ennek a népcsoportnak a kultúráját, amelynek továbbélése az értelmiségi réteg hiánya és a románok asszimilációt erőltető törekvései által okozott identitásválság miatt veszélyben forog.

Dolgozatomban a kívülálló számára ma is régiesnek tűnő csángó gondolkodásmódot kísérlem meg feltárni, mai beszélt nyelvi adatok mellett egy még régebbi nyelvi korpusz, a déli csángó népdalszövegek alapján. A tanulmány több tudományág határmezsgyéjén áll, a kognitív nyelvészet – ami már önmagában véve is határtudomány a nyelvészet, a pszichológia és az antropológia között –, a dialektológia és a néprajz átfedésében. Nyelvjárásról szól, de nem csupán a dialektológia eddig alkalmazott paradigmáira korlátozódik, hanem azokat továbbépítve, kognitív nyelvészeti szempontból elemez. Az elemzés során nem beszélek majd önmagában vett lexikai jelentésről, mivel a világtudás, a kulturális háttér befolyásolja fogalomalkotásunkat. Ez a szemlélet nem teljesen idegen a magyar dialektológiától sem, hiszen Csűry Bálint már 1935-ben megjegyezte „Szamosháti szótár”-ának bevezetőjében, hogy a tájszavak definiálásához nagy szükségünk van a kulturális mélyréteg kiaknázására (Csűry 1935: 13).¹ Juhász Dezső „A dialektológia hármas feladata és a nyelvföldrajz” című tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy a nyelvatlaszoknak a tér- és idődimenziókon túl a humán tényezőt is figyelembe kellene vennie. Ezt így határozza meg: „A humán dimenzió, illetőleg a humán nyelvészet szószerkezetek terminológiai újítások, melyekben a

¹ Csűry Bálint ezt írja a Szamosháti Szótár előszavában: „A szóláskincs ezer meg ezer szállal kapcsolódik a népetel különböző nyilvánulásaihoz. Megértésükhöz ismernünk kell a néphitet, népszokásokat, népetetet. Nemcsak a szólások legnagyobb része volna érthetetlen, megfejtetlen néprajzi ismeretek nélkül, hanem a szókincs egy része is. Ezért szerintem a népnyelvi szótár anyaga nem volna teljes, ha a fogalmakat kifejező szavak jelentéstani, nyelvészeti, stb. megvilágítása mellől hiányoznék a néprajzi háttér. Ezzel tesszük teljessé annak az érzelmi és értelmi környezetnek a rajzát, melyben a nép képzet- és szókincese él, fejlődik. A néprajzi háttértől a jelentéstani oldal sokszor valósággal elválaszthatatlan. Ezt a felfogást érvényesítettem szótáram kidolgozásában. Nem különítettem el szorosan a nyelvi oldalt a néprajztól, hanem az egyes szók értelmezésén kívül a fogalmak néprajzi hátterét is megrajzoltam.” (Csűry 1935: 13)

humán jelző összefoglaló keretre utal: olyanra, amely magába foglalja a szocio-, pszicho-, neuro-, etno-, folklór-, antropológiai lingvisztikát.” (Juhász 2001a: 149).

Disszertációm témája a népdalokban és népballadákban megjelenő szerelemfelfogás vizsgálata, ami az utolsó fejezetekben a nézőpont két irányba történő tágitásával gazdagodik. Egyrészt egy szinkron elemzésben a mai csángókkal készített interjúkból kirajzolódó szerelemképet kutatom. Másrészt bemutatok egy kvantitatív, ugyancsak szinkron módszerű, de más érzelmeket és belső tulajdonságokat is bevonó elemzést, amelyben a kognitív metaforaelmélet alapján született eredmények helyességét ellenőrzöm. Ebben a részben a mai csángó adatokat összevetem egy magyarországi nyelvjárással is.

1.2. A disszertáció elhelyezése a tudományban

A nyelvjárási tanulmányokban a hangtani, morfológiai és lexikológiai elemzések mellett általában kevés teret kap a jelentéstan (Juhász 2000: 136). Az eddigi nyelvjárási szemantikai tanulmányok főként konkrét tárgyak, cselekvések, események jelentéstani vizsgálatáról szólnak, amelyekhez a jelentésmező-elméletet (pl.: Trier 1931) használták fel a kutatók. Mint tájékoztatóinkban általában, a moldvai csángó nyelvjárások szavait tartalmazó nyelvatlaszokban is viszonylag kis számban találhatók az érzelmeket és belső tulajdonságokat kifejező elvont fogalmak. Ennek legfőbb oka a gyűjtési nehézségekben keresendő. Az absztrakt fogalmakat kutató tanulmányok közül, a csángó nyelvjárások esetében kivételenk számít például Terbe Erika dolgozata, amelyben a *kényes* szó jelentésmezejének nyelvföldrajzi vizsgálatát és a különböző jelentések összefüggésének kutatását tűzte ki célul a szerző (Terbe 2000: 215-224).

Különböző népek fogalomalkotása között jelentős eltérés lehet, főleg ha egymástól nagy távolságra élnek és nagyon különböző kulturális háttérrel rendelkeznek. Egy adott kultúrában központi fontosságú fogalom, esetleg hiányozhat egy másik beszélőközösség konceptualizációjából, de az is előfordulhat, hogy jelen van, csak más módon. A konkrét kategóriák szintjén az elsőként említett jelenséggel a dialektológiában a hiányszótárak foglalkoznak (Hegedűs 1996, Kiss 1997), amelyek leírják bizonyos dialektusok hiányzó szókészletét más nyelvjárásokhoz vagy a köznyelvhez képest. A második jelenség feldolgozása elszórtan van csak jelen a szakirodalomban. Ide tartozik például Murádin Lászlónak a 'tulajdont őrző személy' jelentésmező jelöléséről és tagolásáról szóló tanulmánya a romániai magyar nyelvjárásokban (Murádin 1978).

A mezőelmélet által megkívánt lexikális jelentésre történő koncentráció, továbbá a fent említett világtudás, a kulturális háttér és történeti tudat elhanyagolása azonban veszélyt rejt magában. Az ilyen kutatások a világot szétdarabolva boncolgatják a fogalmakat, a „műtét” után azonban a „beteget nem varrják össze”, vagyis nem törekszenek nagyobb rendszerbe illeszteni az elszigetelt jelentéseket. A kognitív nyelvészet ezt továbbgondolva, egy népcsoport fogalomalkotásának tanulmányozásához fontosnak látja a hétköznapi nyelvi példákat strukturáló kognitív metaforák, metonímiák megállapítását és a belőlük felépülő metaforarendszerek kidolgozását.

Juhász Dezső a modern jelentéselméletek és a dialektológia kapcsolatát a következőképpen látja: „A modern szemantika művelőinek egyelőre kicsi az affinitásuk a nyelvváltozatok kutatásához, elméleti modelljeik fölépítésekor ritkán lépnek át a nyelvi sztenderd kereteken; és viszont: a dialektológusok közül is kevesen vállalkoznak arra, hogy beverekedjék magukat a gyorsan változó jelentéselméletek sűrűjébe” (Juhász 2000: 136). Ezzel egyetértve állíthatom, hogy a nyelven belüli variálódás is csak újabban került a figyelem középpontjába a kognitív nyelvelméletben. A kérdésről mindössze néhányan írtak eddig átfogóan (Geeraerts 2005, Kövecses 2005b, Kristiansen–Dirven, kézirat), a sztenderden kívüli nyelvváltozatokat korábban jórészt elhanyagolták. Dialektusok kognitív nyelvészeti kutatását illetően csak néhány elszigetelt próbálkozásról számolhatunk be (Swanenberg 2000, Nilsson 2001, Berthele 2002, 2004, 2006, Sharifian 2005, Benő 2006), a kognitív dialektológia hagyománya tehát még nem alakult ki. Ez egyrészt azért lenne fontos, mert a dialektológiai adatok felvetik a kérdést, hogy a kognitív nyelvészet fókuszában álló kulturális és konceptualizációs különbségek nyelven belül is felfedezhetőek-e, nemcsak nyelvek között. Másrészt a kognitív nyelvészet funkcionális jellege meghaladja a hagyományos dialektológia módszertani fókuszát, ami a nyelvhasználat helyett a nyelvstruktúrára esik. Disszertációm a kognitív dialektológia kidolgozásához kíván hozzájárulni, és gyümölcsöztetni szeretné a belőle fakadó előnyöket a déli csángó nyelvjárás kutatásában.

1.3. Célok, források, módszerek

Kutatásom fő elméleti célkitűzése, hogy bemutassam a kognitív nyelvészeti módszerek alkalmazhatóságát a dialektológiában. A disszertáció a nyelvhasználat mögött álló kognitív folyamatok feltérképezését célozza meg, a déli csángó népdalok és a mai csángó beszélők nyelve alapján. Egy fogalomról egy beszélőközösségen belül többféle úgynevezett „népi modell” is felfedezhető (Kövecses 1988). Létezik általában egy ideális és mellette esetleg

több tipikus, valamint alternatív modell, amelyek ki is zárhatják egymást, ám külön-külön teljes rendszert alkotnak. A vizsgálatban e rendszereket kívánom körüljárni, és az eredményeket kvantitatív módszerrel végzett kognitív elemzéssel igazolni.

Az adatok alapvetően két forrásból táplálkoznak. A déli csángó népdalkincs nagyjából részben nyomtatásban megjelent népdalgyűjtemények, kisebb részben saját helyszíni gyűjtés alapján összeállított korpusza mellett a szinkron vizsgálathoz kérdőíves és mélyinterjú gyűjtés anyagát használtam fel, passzív megfigyeléssel kiegészítve. Mivel a moldvai csángók nem ismerik a magyar helyesírást, teljes egészében beszéltnyelvi korpuszra támaszkodtam.

A dolgozatnak az elméleti irányultságon kívül négy fő célkitűzése van:

1. A déli csángó népdalok „virágnyelvének” megfejtése kognitív nyelvészeti módszerek alapján.
2. A 'szerelem' fogalom népi modelljének kutatása a déli csángó népdalszövegek alapján. A fogalom konceptualizálásához szükséges kognitív metaforákat, metonímiákat keresem, az általuk létrehozott, természetesen kirajzolódó rendszert kísérlem meg feltárni a népdalok nyelvezetének keretei között, lehetőség szerint kizárva a kutatói perspektívát.
3. A ma élő csángó beszélők szerelemfelfogásának tanulmányozása az előző pontban meghatározott módszerrel és összevetése a népdalelemzés eredményeivel.
4. Az eredmények ellenőrzése kvantitatív módszerek alapján egy szinkron összehasonlító vizsgálat keretében, miközben a kutatást kiterjesztem negyven érzelem és belső tulajdonság fogalmára. Itt a hagyományos dialektológiai módszerekkel gyűjtött déli csángó nyelvi adatok konceptuális beágyazottságának megállapítása az egyik feladat, amit a magyarországi nyelvjárásokban magas rögzültségi szinten álló, jól körülhatárolt fogalmakból kiindulva valósítok meg. Emellett korrespondencia analízist végzek a csángó és a magyarországi nyelvjárási korpuszon, amelynek segítségével leolvashatjuk két beszélőcsoport fogalmai konceptualizációjának természetesen kirajzolódó elrendeződését, főbb irányvonalait.

1.4. Kutatási kérdések

A dolgozat első részében, ahol a szerelmi tárgyú népdalok képei mögött álló tapasztalat, motiváció áll a fókuszban, összetett problémakörrel találkozunk. Előfordul, hogy amikor meghallunk egy dalszöveget, nem értjük pontosan a mögötte meghúzódó mondanivalót. A kognitív nyelvészeti irodalomból azonban tudjuk, hogy a költészet és a konvencionális nyelvhasználat mögött ugyanazok a kognitív mechanizmusok állnak (Lakoff–Turner 1989, Kövecses 2005a). A népdalok „virágnyelve” emiatt számunkra is valószínűleg megfejtethető.

Első ránézésre például a körtefa alatt fekvő ember jelenetéhez, akinek a körte beleesik a szájába, de „nem ura, hogy elrágja”, nem valószínű, hogy sokan asszociálnák azt a tartalmat, hogy a legénynek, akiről a dal szól, nem való feleség. Azt még kevésbé gondolnánk, hogy a körte a nőt szimbolizálja, a körte elrágása pedig szexuális jelentéstartalommal rendelkezik, mivel a SSEX EVÉS kognitív metafora húzódik meg mögötte (Emanation 1995). Mégis van értelme a népdalokban jelenlevő történeteknek. Kérdésünk az, hogyan értik vagy értették meg ezeket a közösség tagjai. Meg tudjuk-e magyarázni, hogy például a körtefa alatt fekvő ember miért nem rágja meg a körtét. Itt az idiomaticitás problémájához érkeztünk el. Ezzel kapcsolatban a következő kérdéseket fogalmazhatjuk meg:

- A) Hogyan tudnak bizonyos nyelvi jelek olyan figuratív jelentést leírni, amihez látszólag semmi közük sincs?
- B) A népköltési szövegek speciális hatása ugyanazon technikák alapján jön-e létre, mint más költemények szövegeié, vagy van-e valamilyen egyedi sajátosságuk?

A második rész a 'szerelem' konceptus népdalokban kirajzolódó modelljeihez kapcsolódik. Ez a téma a következő kérdéseket veti fel:

- C) A 'szerelem' fogalmának konceptualizálása mögött milyen kognitív mechanizmusok állnak a déli csángó népdalokban? Milyen források jelenítik meg a szerelmeseket és a 'szerelem' céltartományt a szövegekben? Vannak-e más konceptusok, amelyek fontos szerepet kapnak a modell(ek)ben?
- D) A moldvai csángó népdalok szövegei alapján milyen szerelemmodell(ek) rajzolódik(nak) ki előttünk?
- E) A 'szerelem' érzelmi és testi oldala egyaránt hangsúlyos szerepet kap-e?
- F) Milyen a 'szerelem' és 'házasság' fogalmak viszonya a dalokban?
- G) Rendszerbe illeszkednek-e a metaforák és metonímiák?
- H) Milyen modelljei találhatók meg a szerelemnek?
- I) Megjelenik-e a 'romantikus szerelem' fogalma a csángóknál?

A következő részben bemutatott, mai csángókkal készített interjúkban megjelenő szerelemmodell vizsgálatának kérdései nagyrészt megegyeznek az előbbiekkal. Ezek itt a következővel egészülnek ki:

J) Vannak-e, és ha igen, milyen konceptualizációs különbségek vannak a népdalok és a mai csángó nyelvjárás 'szerelem' fogalma között? Ha van ilyenről szó, ez milyen következményekkel jár?

A dolgozat utolsó részében, ahol negyven érzem és belső tulajdonság fogalmára bővül a vizsgálat, a fenti eredmények helyénvalóságát ellenőrzöm kvantitatív módszerek segítségével. Itt a moldvai déli csángó nyelvjárást összevetem egy magyarországi nyelvváltozattal, hogy jól láthatóak legyenek a konceptualizációs egyezések és különbségek. Az itt felmerülő kérdések a következők:

K) Hagyományos dialektológiai kérdőív alapján gyűjtött adatok alkalmasak-e kognitív nyelvészeti elemzésre?

L) A kulturális és fogalomalkotási különbségek egy adott nyelv különböző változatai között is kimutathatóak-e, és nemcsak nyelvek között, amire a legtöbb kognitív nyelvészeti kutatás irányul?

M) Objektív módszerekkel alátámaszthatóak-e a kognitív metaforaelemzés eredményei?

N) Hogyan élnék a vizsgált, magyarországi nyelvjárásban kognitívan motivált fogalmak a déli csángók konceptualizációjában?

O) Melyek a déli csángók és a magyarországi nyelvjárást beszélők gondolkodásmódjának főbb sajátosságai a vizsgált absztrakt fogalmak körében? Vannak-e jelentős eltérések a kettő között?

1.5. Hipotézisek

1. Cáfolva azon elméleteket, amelyek a fejletlenebb népek absztrakt gondolkodásának visszamaradottságát állítják, pszicholingvisztikai kísérletek (Gibbs 1994) bizonyítják, hogy a kisgyermek is képesek a metaforikus gondolkodásra. Arról is szólnak írások, hogy a kevésbé modernizált társadalmak, amelyeknél még élnék a tabuk, s fontos, hogy bizonyos témákról eufemisztikusan fogalmazzanak, inkább metaforikusan, míg a modernebb, liberálisabb népcsoportok, amelyek direkt módon közlik véleményüket, többségében metonimikus nyelvhasználattal fejeznek ki egy konceptust (Maaley 2004, Taylor–Mbense 1998, Yu 1998). Az alacsonyabb társadalmi fejlettség, a modernizáció kisebb foka ezek szerint nem korlátozza az absztrakt gondolkodás képességét: ők is tudnak elvont fogalmakról konkrét dolgok alapján beszélni.

Ebből kiindulva feltételezem, hogy a moldvai csángó népdalok 'szerelem' fogalma ugyanazon kognitív mechanizmusok alapján jött létre, mint amelyek bármely beszélt nyelv mögött is állnak. A népköltészeti alkotások „virágnyelve” azonban a tabukra jellemző speciális elrejtő technikát is sejtet.

2. A kognitív nyelvészeti irodalom egyik fő tézise az, hogy absztrakt konceptusainkat, köztük a 'szerelmet' is, testünkben kiindulva, életünk korai szakaszától kezdve szerzett tapasztalataink alapján alkotjuk meg, s ezeket környezetünk, kultúránk nagyban befolyásolja. A társadalom jellege (vadász, halász, urbán, stb.) és a szociális körülmények (pl.: természetközelség) ezek szerint nagy fontosságot kapnak fogalmaink körvonalazódásában. Ezekről az irodalmi fejezetben lesz szó részletesen.

A moldvai csángók szociológiai helyzete alapján arra lehet következtetni, hogy a mezőgazdasággal kapcsolatos konkrét képek fontos szerepet töltenek be a 'szerelem' fogalmának kialakulásában. Mivel a mezőgazdasági munka más korban keletkezett szövegekben a szexualitás egyik fő forráskonceptusát jelenti (Martínez 2006), ha a hipotézis beigazolódná, valószínűsíthető, hogy egy univerzális metaforáról van szó, ami a középkorban és a több vonatkozásban ma is ilyen szemléletmód szerint élő csángó kultúrában alkalmas a 'szerelem' tabu részének elfedésére és az új élet szerzésének fókuszba állítására.

3. Ősi kultúrákban gyökerezik, s már Platónnál megjelenik a SZERELEM EGYSEG metafora („Ő a jobbik *felem*”, „Senki és semmi nem *választ el* minket egymástól”), mellette azonban sok modern kultúrában nagyobb funkciót kap a SZERELEM ÜZLET metafora („A szerelem *megfizethetetlen*”, „A szeretetért szeretet *jár cserébe*”) (Kövecses 1988, 2000). Az ideális 'szerelem' nagymértékben az EGYSEG metaforával fejezhető ki: ez idilli, harmonikus állapotot tükröz. Azon alapul, hogy a szerelmesek egymás nélkül nem képesek teljes életre, csak együtt alkotnak egységet. Mindenkinnek egyetlen párja van a világon, akit meg kell találni, különben csak fél életet élhetünk, az egyik rész ugyanis nem tud funkcionálni a másik nélkül. A metafora fizikai alapja két egymást kiegészítő rész összeilleszkedése, az absztrakt lelki harmónia, a házasság pedig ennek A NEM FIZIKÁLIS EGYSEG FIZIKÁLIS EGYSEG kognitív metafora alapján való továbbgondolása (Kövecses 2000: 119). Az ÜZLET metafora kölcsönösségen alapul. A szerelmi kapcsolat két résztvevője egyenként, önmagában egész már, de egyéniségük legnagyobb kiteljesedéséhez szükségük van egymásra. A kapcsolat során adnak és kapnak egymástól mind fizikai, mind lelki értékeket. Az EGYSEG metaforában a szerelmesek tehát részek, amelyek csak együtt alkotnak egészet, míg az ÜZLET metaforában

szereplők olyan egészek, amelyek ideális teljességüket egymás segítségével tudják elérni (Kövecses 2000: 178).

Az amerikai angol nyelvet kutatók az EGYSÉG metaforát a tradicionális, az ÜZLET metaforát pedig egy új értékrend termékének látják (Bellah, Sullivan, Swidler–Tipton 1985, Stearns 1994). A déli csángó nyelvjárás és kultúra archaikus voltára alapozva náluk feltehetően az EGYSÉG metafora tölt be fontos szerepet a 'szerelem' konceptualizációjában. Ezt a feltételezést olyan nyelvi jelekre is alapozom, mint a *feleség*, ami néhány csángó faluban mindkét házastársat jelöli, nemcsak a nőt, mint a magyar köznyelvben.

4. A csángók mély vallásossága és a hagyományos társadalmakra jellemző erős társadalmi kontroll miatt feltételezem, hogy a morális dimenzió nagy jelentőséget kap a szövegekben. A moldvai magyarság erkölcsrendszere nagyrészt a római katolikus normákra alapozódik, melyek szerint a 'házasság' és a 'szerelem' fogalmak szoros egységet alkotnak.

5. Mivel az interjúkban megkérdezett idősebb csángók életmódja alapjaiban nem módosult az évszázadok során (a fiatalabbak már alig beszélnek magyarul), feltételezem, hogy a 'szerelem'-ről alkotott képük sem ment át nagy változásokon a népdalszövegek keletkezése óta.

6. A hagyományos dialektológiai kérdőívvel gyűjtött adatok feltételezésem szerint jól hasznosíthatók a kognitív nyelvészetben, mivel a kérdőíves módszer összeegyeztethető a kognitív nyelvészet nyelvhasználati orientáltságával. Az adatok kognitív megközelítése vélhetően túlmutat a tradicionális dialektológia nyelvszerkezet-orientáltságán.

7. Hipotézisem szerint a kulturális és fogalomalkotási különbségek egyetlen nyelv különböző változatai között is kimutathatók az absztrakt foglmakat illetően, nem csak a különböző nyelvek között, mint ahogy ez utóbbit a kognitív nyelvészet fő irányvonala műveli. Dolgozatom ezzel a kognitív dialektológia megeremtéséhez kíván hozzájárulni.

8. Feltételezem, hogy a vizsgált magyarországi nyelvjárásba beágyazódott fogalmak közül a csángók konceptualizációjában kevesebbet mondhatunk rögzültnek, a fenti okok miatt ezeket a konceptusokat is a moralitás strukturálja legmeghatározóbban. A moldvai magyarok idősebb generációinak egyszerűbb életmódjából és szinkretikus világszemléletéből következően (pl.: Voigt 2004, Turai 1999) feltevésem szerint az itt élő embereknek nincs akkora szükségük az

elvont fogalmak finom differenciálására, mint a magyarországiaknak. Hogy ez szegényes, vagy éppen gazdag képet fest-e a csángók absztrakt fogalmakról kialakult gondolkodásmódjáról, nem kívánom eldönteni, mivel a kérdés elmélyült pszichológiai kutatást feltételez.

1.6. Szerkezet

A disszertáció témáját bemutató általános bevezetést követően, szakirodalmi áttekintést adok a moldvai csángó nyelvjárások helyzetéről és vizsgálatomhoz kapcsolódó eddigi kutatásáról, továbbá az anyaggyűjtés körülményeiről és módszereiről (2. fejezet). Ezután bemutatom a kognitív szemantikai elemzések irodalmát és annak kritikáját (3. fejezet), témák szerint. Ezt követően a kulturális eltérések okozta konceptualizációs különbségekről esik szó, kitérve a magyar kezdeményezésekre, valamint a népdalok elemzéséhez szükséges folklór szakirodalomra.

A tényleges vizsgálat a 4. fejezetben kezdődik. Először a költői nyelvben – így a csángó dalokban is – jelen lévő hatásosságra törekvő technikákat mutatom be (4. fejezet), majd a szerelem tárgyáról (5. fejezet), a testiségről (6. fejezet), az érzelemlről, házasságról (7. fejezet), és az erkölcsi háttérrel (8. fejezet) esik szó. Ezután a mai csángó nyelvjárás beszélői körében végzett gyűjtés anyagának feldolgozása következik a kognitív metaforaelméletet felhasználva (9. fejezet). A perspektívát egy negyven érzelmet és belső tulajdonságot kifejező fogalmat számbavevő kvantitatív elemzéssel tárgyom, ezzel egyben ellenőrizve az eredményeket (10. fejezet). Minden fejezet végén az adott rész összefoglalása is megtalálható. Az utolsó fejezetben összegzem a fontosabb eredményeket (11. fejezet), végül a szakirodalmi jegyzék (12. fejezet) és a feldolgozott népdal- és balladaszövegeket, valamint a kérdőíveket közlő melléklet zárja a dolgozatot.

1.7. A disszertáció korlátai

A kognitív nyelvészeti elemzést nehezíti, ha a kutató nem saját nyelvvaltozatát tanulmányozza. Fennáll a veszély, hogy saját konceptualizációját illeszti rá a tanulmányozott dialektus fogalmaira. A hibák kiszűrése céljából, ellenőrzésképpen megkértem egy csángó költőt, Duma-István Andrást, hogy magyarázza el a népdalokban megjelenő metaforikus képek jelentését. Az általa adott magyarázatok szinte teljesen fedik a kognitív módszerrel

megállapított eredményeket. Az utolsó fejezet kvantitatív módszerrel végzett vizsgálata szintén igazolja a kutatás irányvonalainak helyességét.

A fentihez kapcsolódó nehézség, hogy a kognitív metaforaelemzés során fennáll az adatok túlinterpretálásának veszélye. Lakoff például az *over* huszonhat jelentését adta meg a „Women, Fire and Dangerous Things” című kötetben (Lakoff 1987: 419-427), amit többen megkérdőjeleztek (Sandra–Rice 1995).

A falvakban élő csángók magyar nyelvű írástudatlansága miatt a mai déli csángó nyelvjárást vizsgáló fejezetek kizárólag beszélt nyelvi adatokra támaszkodhattak. A gyűjtést egyedül végeztem családom segítségével, emiatt a gyűjtött adatok terjedelme korlátozott.

Mivel a ma élő csángók közül a fiatalok magyar nyelvi kompetenciája nagymértékben hiányos, az interjúkat középkorú és idős adatközlőkkel tudtam elkészíteni. A kutatott ’szerelem’ konceptus intim jellegéből adódóan nem kaptam annyi adatot, mintha kérdéseim egy semlegesebb témára vonatkoztak volna.

Korlátai ellenére azonban az elemzés reményeim szerint új, eddig feltáratlan területeire világít rá a csángó nyelvjárásnak, a nyelvjáráson kipróbált új módszer pedig inspiráló lehet a további kognitív dialektológiai kutatások számára.

1.8. Köszönetnyilvánítás

Disszertációmhoz témavezetőm, Kövecses Zoltán munkái adták a fő motivációt. Kutatásaimat végigkísérő irányadása, személyes példája, mindenre kiterjedő figyelme és a kibontakozó fejezetekhez adott tanácsai nélkül munkám nem készülhetett volna el.

Leuveni professzoromnak, Dirk Geeraertsnak, a kognitív nyelvészeti kurzusokon nyújtott színvonalas és lelkesítő oktatómunkájából, a kutatásaimhoz adott inspirációiból sokat tanultam. Elsőként ő támogatta a kognitív dialektológia kidolgozására vonatkozó ötletet és a dolgozat ezzel kapcsolatos fejezetét megalapozó cikk kidolgozásában együttműködött. Geeraerts professzor doktoranduszai, Sofie van Gijssel és Koen Plevoets a korrespondencia analízisben nyújtottak technikai segítséget.

Témavezetőmnek, Kiss Jenőnek a doktori képzés során nyújtott alapos módszertani felkészítése nagy segítséget jelentett dolgozatom elkészítéséhez.

Fodor Katalin disszertációm dialektológiai fejezetéhez kapcsolódóan látott el hasznos tanácsokkal, valamint két közös moldvai gyűjtőutunkon lényeges módszertani útmutatást adott számomra. Tanítványai, Streli Zita és Pethő Szabina a nyelvjárási karakterek alkalmazásához nyújtottak technikai segítséget.

Voigt Vilmos néprajzkutató munkám folklórral kapcsolatos részét hasznos tanácsokkal segítette.

Szigeti Cecília, a győri Széchényi Egyetem tanára, a dolgozathoz szükséges statisztikai módszer kiválasztásában és alkalmazásában nyújtott áldozatos segítséget.

Nyelvjárási terepmunkámban Náray-Szabó Márton és Medgyesy Norbert vállalt nagy szerepet. Csángó és perenyei adatközlőim, akik gyakran egész napos fizikai munkától meggyötört, ismeretlenül is kedvesen fogadtak, megosztották velem életük történeteit, és nagy igyekezettel válaszoltak kérdéseimre.

Munkám interdiszciplináris jellegéhez Tüskés Gábor irodalomtörténész adott bátorítást, és a dolgozat írásában hasznos módszertani és stilisztikai tanácsokkal látott el.

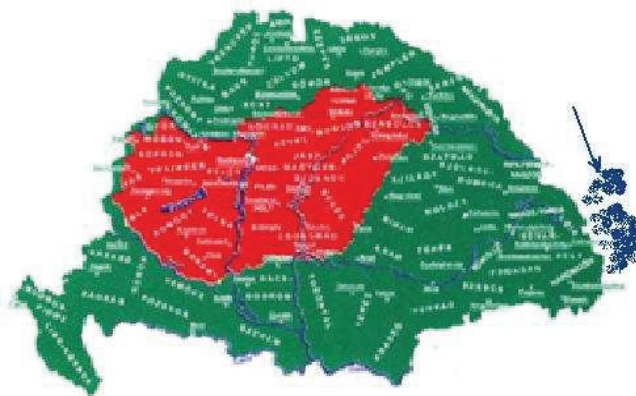
Szüleim, akik mindvégig mellettem álltak és kitartóan bíztattak, több gyűjtőútra is elkísértek. Bátyám, Zsolti, felesége, Judit, és a gyerekek pedig folyamatosan lelkesítettek és érzelmileg támogattak.

Mindannyiuknak hálásan köszönöm áldozatvállalásaikat.

2. A csángó népcsoport szociológiai és dialektológiai helyzete

2.1. A csángók földrajzi helyzete és nyelvjárási régiói

Moldva romániai részén, a Kárpátok keleti lejtőin körülbelül nyolcvanezres magyar eredetű népcsoport él (Juhász 2001b), akiknek lakóhelye soha nem alkotta Magyarország részét (a térképen nyíl jelzi a moldvai csángó falvak elhelyezkedését). A moldvai magyarságot összefoglalóan csángóknak szokták hívni, azonban változatos nyelvjárási arculatuk miatt e köztudatban elterjedt népnév zavart okoz és pontosítást igényel.

Származásuktól és letelepedésük idejétől függően a moldvai magyarok nyelvjárása szisztematikusan eltér egymástól. Ennek megfelelően három nyelvváltozatukat különíti el a szakirodalom (Juhász 2001b: 307-308). A többi csángónak nevezett népcsoport, mint a gyimesi és a hétfalusi „csángó”, valójában többnyire székely eredetű.

Nyelvészeti kutatások bizonyították, hogy a csángók ősei eredetileg az erdélyi Mezőség északi részéről érkeztek Moldvába a XIII. században, hogy hazájukat megvédjék idegen támadásoktól (Benkő 1990, Juhász 2004a). E legrégebben letelepedett népcsoportot hívjuk *északi csángónak*. Ők az első telepések leszármazottai, Románvásár környékén élnek, nyelvük, amely töredékeiben máig a legarchaikusabb magyar nyelv sajátosságait őrzi, nagymértékben elrománosodott. Az északi csángók a következő településeken élnek: Szabófalva, Kelgyest, Jugán, valamint az utóbbi fél évszázadban a románságba teljesen

beolvadt Balusest, Újfalu, Dzsidadfalva, Tamásfalva, és ide sorolható Ploszkucény nyelvjárászigete, amelyet az északi csángók közül kitelepültek alkotnak.

A *déli csángók* Bákó környékén élnek, lakosaik szintén a Mezőségről érkeztek Moldva területére. Nyelvjárásuk ma erősen keveredik a moldvai székelyekével, a román nyelvjárás és államnyelv hatása pedig kisebb, mint az északi csángóban. Emiatt ez a dialektus a három közül átmenetinek nevezhető. A déli csángók fontosabb falvai: Szakatura, Lujzikalagor, Bogdánfalva, Újfalu, Nagypatak, Trunk, Gyoszen, illetve bizonyos vonásokban Klézse. Nyelvészetileg az északi és a déli csángóságot nevezzük archaikus csángónak.

Moldvába több hullámban Székelyföldről is érkeztek csoportok, akik részben keveredtek az archaikus (főként a déli) csángósággal, részben külön falvakban telepedtek le. A külön falvakban élő telepeseiket a korábbi szakirodalom székelyes csángóként emlegette, Juhász Dezső *moldvai székelyeknek* nevezi. Ők több, mint hetven községben élnek, főleg a Tatros és a Tázló folyók mentén és a Szeret vidékén, a déli csángókat körülölelve. Néhány jellegzetes községük: Lészped, Pusztina, Külsőrekecsin, Diószeg, Gajcsána-Magyarfalva. A Magyarországról érkezett kutatónak az ő megértésük okoz a legkisebb gondot, hiszen nyelvjárásuk kevésbé archaikus, és kevesebb román elemet tartalmaz, mint a másik kettő.

A csángó népnév a 'menekülő, kóborló' jelentésre vezethető vissza, ami a később betelepült, és a csángó lakossággal összekeveredett székelységnek köszönhetően ragadt rá a népcsoportra (Murádin 1979).

2.2. A déli csángó nyelvjárás jellegzetes vonásai

A moldvai csángóság kulturális, vallási, és nyelvszízetet alkot ortodox román környezetben. Idegen területen, az anyaországtól távol máig őrzik, többé-kevésbé töredezett állapotban, az ősi magyar nyelv vonásait. A csángók a nyelvújítás kora előtt vándoroltak ki Magyarországról, ezért nyelvük olyan archaikus magyar elemeket hordoz, amelyek a *Halotti beszéd* és az *Ómagyar Mária-siralom* nyelvére emlékeztetnek. Juhász Dezső ezt így fogalmazza meg Lakatos Demeter verseinek nyelvészeti elemzése kapcsán: „Olyan olvasni, mintha ómagyar nyelvemléket kellene megfejteni” (Juhász 1995).

Dolgozatom későbbi fejezetei a déli csángó nyelvjárásra épülnek, ezért, hogy világossá tegyem a nyelvjárási adatok értelmezését, ennek nyelvrendszerbeli sajátosságait vázoló fel a következőkben, Juhász Dezső nyelvjárásleírása alapján (Kiss 2001).

2.2.1. Hangrendszer

A magánhangzók közül meggyengült rendszertani pozícióban megtalálható zárt *ē* (*szēmem, mēgijeszti*). Az *a*, *e* polifonémikus hangok a régió több pontján jellemzőek (*ba^{ra}* 'balra', *e^{re}* 'erre'). Az *e* fonéma leginkább nyíltabb *e*-ként hangzik, de a legsós állású *ā* is megtalálható (*šūtākā* 'fekete'). Az *ā* hangszíne zártabb, mint a köznyelvben (*hā^z*, *szāⁿ*). Az *ō* hang gyakran válik nyíltabbá (*k^ōves* 'köves'), a labiálisok pedig illabiálisissá (*k^ō ~ k^ē* 'kő', *k^ēves*). Az *ü*, *ö* után, *ő* helyett gyakran *e* is állhat (*büdessz* 'büdös', *hüessz* 'hüvös'). A diftongálás mértéke és jellege nagy változatosságot mutat, a nyitódó kettőshangzók például gazdagon képviseltetik magukat (*szī^{ép}* 'szép', *lu^ó* 'ló'). Megtálálható az *ā* előtti *ā*-zás (*ā^{pám}*, *ā^{nyám}*), valamint a hangsúlyos nyílt *a*-zás (*pahār* 'pohár', *katlō* 'kotló', *magyarō* 'mogyoró'). Hosszú magánhangzók rövidülése jellemző (*disznyu* 'disznó').

A mássalhangzórendszerben megőrződött az *ly* fonéma (*ulyan* 'olyan', *kevely* 'kevély'), jellegzetes az *sz*-elés (*tanyisza* 'tanítja', *szūt* 'süt', *zelszū* 'az első'), ezzel együtt a *zs* képzése is előbbre csúszhat (*zākk* 'zsák'). Gyakran hallható a *β* bilabiális zöngés spiráns (*hoβasz* 'havas'), a névelő *z*-je átvonódik a magánhangzóval kezdődő következő szótagra (*ziszten* 'az Isten', *zelszū* 'az első'). Jellemző az *n*-re végződő szavak *d*-vel való inetimologikus kiegészülése (*mezünd* 'mezőn'), a dezaffrikálódás (*tekenyüškēm* 'teknőcském'), a szókezdő bilabiális tremuláns (*Ψücsök* 'tücsök'), a *ty*, *gy*-k helyén posztalveoláris párjaik jelennek meg (*kucsā*, *csuk*), gyakori a szóvégi gemináció (*veressz*, *hāzonn*), a hiátus (*k^ōössz* 'köves'), és előfordul hangátvetés (*feteki* 'fekete', *mazdag* 'madzag', *hojszu* 'hosszú', *kalān* 'kanál').

2.2.2. Alaktan

Alaktani neologizmusnak számít bizonyos tőváltozatok egyalakúsodása (*hō/hót*, *ōkör/ōkört*). Az egy szótagú *t* végű igéknek a rövidebb változata jellemző (*sūttem*, *ūtte*, *vette*).

Ennél sokkal nagyobb számban vannak jelen az alaktani archaizmusok. Közéjük sorolható az egyes *v* tövű igéknek -u magánhangzós változata (*riu* 'rí, sír', *hiu* 'hív', *iuttam* 'ittam'). Az *sz/d/v* tövű igéknél jellemző a teljesebb tőváltozat használata (*aluszik*, *aluvám*). Az iktelen igealakok alkalmazása is gyakori (*foly*, *mász*, *es*, *gyón*). Az *sz/v* tövű igék E/3. alakja gyakrabban zéróragos (*tesz*, *vesz*), de -n ragos változataik is kimutathatók (*teszen*, *veszen*, *viszen*). A mély hangrendű igék tárgyas ragozásának E/3. személyében -ik rag is előfordulhat (*tudik* 'tudják', *varrik* 'varrják'), mint ahogy az egykor veláris *ā*-t tartalmazó szavakban (*írik*, *bírik*). Az -ít képzős igék felszólító módját ugyanúgy alkotják meg, mint a -t végűekét (*merissen* 'merítsen', *kerisse* 'kerítse'). Gazdag a múlt idők rendszere is. Megtálálható az elbeszélő múlt (*lāta*, *kēre*), a -t jeles múlt idő tárgyas ragozás E/3.-ban sajátos belső fejlődésű raghasználatot alkalmaz (*ittand* 'itta', *ettend* 'ette'). Összetett alakokra is van

sok példa (*eszen vala, ettem vala, ettem vót, ettem lenne*).

A névszók alaktanában fontos a kicsinyítőképzők átlagon felüli gyakorisága: *-cska/-cske* (*facska*), *-csó* (*száncsó*), *-d* (*könnyűd*), *-ica/-ice* (*bihalica* 'bivalyborjú'), *-ika/-ike* (*apika*), *-ikó* (*lányikó*), *-ka/-ke* (*ökörke*), *-kó/-kő* (*hosszukó*), *ó/ő* (*ángyó*), *óka/őke* (*botóka*), *-d* (*Márjed asszun* 'Máriácska asszony' a *Hidló végén* kezdetű moldvai csángó népdalban, vö.: *fiodum* 'fiacsám', ÓMS). Megtalálható a birtokos személyjel *lovik* ('lovuk'), *kertyik* ('kertjük') típusa, valamint a hasonulatlan ragok használata: *–val/-vel* (*regvel, mesékvel*), és az illeszkedetlen *–szor/-szer/-ször* (*sokször, másször*).

2.2.3. Szókészlettan – szótárak

A moldvai csángó nyelvjárásnak nincs elkészült szótára. Az egyetlen csángó szótárt egy finn nyelvész, Yrjö Wichmann írta (1936), ami északi csángó és hétfalusi „csángó” gyűjtés alapján készült. Az 1930-as években Csüry Bálint kísérletet tett a déli csángó szótár összeállítására, ennek anyaga és elkészült része azonban a háború idején megsemmisült (Péntek 2004: 180). A déli csángó nyelvjárás szókészletét „A moldvai csángó nyelvjárás atlaszá”-nak (Gálffy–Márton–Szabó T. 1991) 43 kutatópontja (4 északi csángó, 6 déli csángó, 33 moldvai székely), és kiegészítésképpen „A romániai magyar nyelvjárások atlaszá”-nak (Murádin–Juhász 1995–2004) négy csángó kutatópontja alapján lehet tanulmányozni. „A moldvai csángó nyelvjárás atlasza” 605 térképlapja a következő témákat öleli fel: ház és környéke, közigazgatás, közélet, az ember, a ruházkodás, az étkezés, ének és zene, tulajdonságok, a földművelés, az állattenyésztés, a népi mesterségek, a természet, az időszámítás, és a számolás.

Terbe Erika kísérletezik a két atlasz egyesített használatával. Vizsgálatának lényege a nyelvátlaszok azonos tartalmú lapjainak összeillesztése, amelynek segítségével a 'gyáva' jelentésű szavak földrajzi elterjedéséből szinkrón és diakrón következtetéseket von le (Terbe 2003). A nyelvátlaszok egyesített használatának kérdését Juhász Dezső is lényegesnek tartja, és felhívja a figyelmet, hogy például a „Magyar néprajzi atlasz” is értékes anyagot szolgáltathat csángó nyelvészeti kutatásokhoz, hisz nyolc moldvai kutatópontja van és a gyűjtéshez felhasznált kérdések egyharmada nyelvészeti jellegű (Juhász 2004b: 139-140).

2003 óta Kolozsvárott Péntek János irányítása alatt folynak munkálatok „A moldvai magyar nyelv szótára” ügyében, ami a régebbi nyelvátlaszok és újabb gyűjtések anyagát használja fel (Péntek 2004). Készülőben van egy multimédiás nyelvátlasz is, amivel Fodor Katalin vezetésével 2002 óta foglalkozik az ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai és Dialektológiai Tanszéke (Fodor 2004, Juhász 2004b, Lantos–Moser 2004).

A fentiekből következik, hogy a szótárak hiánya miatt kognitív nyelvészeti elemzésem nem támaszkodhat kizárólag már meglévő adatokra. Az érzelmek és belső tulajdonságok csak töredékesen találhatók meg a nyelvatlaszokban is. Emiatt főként saját gyűjtésre kell hagyatkoynom az elemzés mai csángó nyelvjárással kapcsolatos részében.

2.2.4. A lexikalizáltság és az elvont gondolkodásmód összefüggései

Kiss Jenő arról számol be, hogy a moldvai csángókat jellemzi a legnagyobb nyelvjárásiasság, mivel a román jövevényszavak mellett archaikus szókészletük és belső szóalkotásuk is jelentős. „Az összes magyar nyelvjárás közül a moldvaiak őrzik a legtöbb archaizmust. Itt azonban nem csupán az archaizmusok számáról, mennyiségéről van szó, hanem az archizmusok régiségfokáról is. Minthogy pedig a moldvai csángó nyelvjárások bizonyos tekintetben a magyar nyelv középkori állapotát tükrözik, magától értetődik, hogy archaizmusaik jelentős része jóval régebbi állapot hírnöke, mint a többi magyar nyelvjárásban megtalálható archaizmusok” (Kiss 2001: 198). Erre példaként említhető: *délebid* ('ébed'), *megbüzli* ('megszagolja'), *sérelem* ('fizikai fájdalom'), *sérik* ('fáj').

Az archaizmusok mellett belső neologizmusokra is bőven található példa. Mivel a csángóság nem vett részt a magyar nyelvújításban, önállóan kellett új fogalmait megneveznie. Ezek közül a következő magyar nyelvű példákat említhetjük Kiss Jenő nyomán (a zárójelbe tett keletkezési magyarázatokkal): *cinige* 'hegedű' (a *cin-cog* hangutánzó igéből), *egér szárnyakval* 'denevér', *kettődik ösem* ('mostohatestvérem'), *leszentül* 'leáldozik a nap' (valószínűleg a *szenderedik szend-tővéből*), *szültü* 'furulya' (sü[vő]ltő) (Kiss 2001: 198).

A magyar nyelvújítás szavai értelemszerűen nem kerültek be a nyelvjárásba. Ezzel kapcsolatban először Murádin László (Murádin 1958) végzett vizsgálatokat Külsőrekecsinben, egy moldvai székely faluban, száz nyelvújítási lexéma meglétét kutatva a csángó nyelvjárásban. Eredményként azt kapta, hogy a kérdéses szavak nem terjedtek el Csángóföldön és főleg román jövevényszavak helyettesítik őket. Magam is megismételtem a nyelvújítási szavak csángó megfelelőinek vizsgálatát déli csángó falvakban, negyvenhat lexéma után kutatva (Szelid, közlésre elfogadva). Eredményül azt kaptam, hogy a kikérdezett lexémák által jelölt fogalmak az esetek 52%-ában nincsenek a csángók gondolkodásójában kellőképpen körülhatárolva, valószínűleg szükségük hiánya miatt. E fogalmak tehát nem erős lexikalizáltságúak, nincs őket megnevező uralkodó variánsuk (az esetek több, mint 50%-ában alkalmazott lexémaváltozatuk), helyette körülírások (*csipéd össze zajakajaidot* 'motyog'), hapax legomenonok, kihálófélben levő archaikus lexémák (*szemeszöre* 'szempilla', *csokor*

'család', *meghásodik* 'megnősül'), vagy belső neologizmusok (*csonkaszívű* 'szomorú') vannak. A fogalmak maradék 48%-ának 77%-át pedig magyar uralkodó változat jellemezte.

A csángó fogalmi gondolkodás eltérő voltáról más nyelvészeti kutatások is beszámolnak. Fodor Katalin megállapította, hogy bizonyos elvont fogalmak másként vannak jelen a csángók észjárásában. Példaként az 'irigy', 'fösvény', 'bátor' fogalmakat említi meg (Fodor 2006). Mint a bevezetőben említettem, Murádin László vizsgálatai a csángó nyelvjárásokban az összetett fogalmak hiányára mutatnak rá, mint például a 'gyümölcs'. Murádin ebből az elvont gondolkodásmód hiányára következtet „a nyelvfejlődés bizonyos fokán megrekedt” csángóság körében (Murádin, 2002).

A külföldi szakirodalomban olvashatunk példákat arra, hogy az iskolázottság összefüggésben áll az elvont gondolkodás fejlettségével. Erre példa Dominique Willems és Mercedes Vilanova kognitív nyelvészeti kutatása, amelyet egy barcelonai gyár analfabéta és írni-olvasni tudó munkásai körében végeztek (Willems–Vilanova 1986). A két csoport minden más szociológiai feltétele megegyezett, kivéve az írás és olvasás elsajátított képességét. A nyelvészeti vizsgálat eredményeként a szerzőpáros arról számol be, hogy a megnevezett képességgel nem rendelkező munkások sokkal kevésbé voltak képesek elvont kategóriákban gondolkodni. Ennek oka szerintük az, hogy az absztrakcióhoz szükséges logika és a matematika a nyelv írott változatának megszületésével alakul ki. Az absztrakció hiánya mellett az írástudatlanokról az is kiderült, hogy időben sem képesek elvonatkoztatni a jelentől, ezért például memóriájuk is rosszabb és történelmi szemléletük sincsen. Ez a két megállapítás összefügg, hiszen absztrakt fogalmat csak úgy alkothatunk, ha megjegyeztünk előtte sok konkrét szituációt, amelyből egy általánosabb sémát tudunk kialakítani.

Borbáth Erzsébet, a moldvai csángó gyerekeket tanító magyartanár észrevétele ezzel összeegyeztethető (Borbáth 1997). Tapasztalatai szerint, a falvaikban román iskolába járó gyermekek, akik nem beszélnek rendesen az oktatási nyelvet, a tananyagot nem tudják logikus összefüggéseiben megérteni, csak mechanikusan memorizálva képesek elsajátítani. Ebből azt a következtetést vonja le a szerző, hogy az ismeretek hiánya az összefüggésekben való gondolkodásmód hiányát eredményezi; vagyis a logikus, elvont gondolkodásmód kifejlődése nagyban függ az iskolázottságtól.

Turai Tünde, aki a történelmi tudatot csángó közösségben vizsgálta meg, kutatásai ettől eltérő eredményt adnak. Végkövetkeztetése, eltérően a fenti spanyol szerzőktől nem az, hogy a csángó embereknek nincs történelmi tudatuk. Míg az iskolázottság magasabb szintjén levő társadalmakban tagolt, az értelmiség vagy a média által mesterségesen kialakított tudatforma

él, a csángók történelmi tudata tagolatlan, szinkretikus jellegű (Turai 1999). Elvont gondolkodásmódjuk tehát nem szegényesebb, hanem csupán másként szerveződik

Sándor Klára véleménye ehhez kapcsolhatóan a következő: „Nem az elvont gondolkodás hiányára vall, ha a csángó diákok képesítve fejezik ki azt, amit a magyar iskolákban sokkal körmönfontabban szokás megfogalmazni, hanem arra, hogy a csángók másképp fejezik ki az egyébként természetesen létező elvont gondolatokat” (Sándor 2003: 179). Ez utóbbi vélemény összhangban áll Fónagy Ivánnak a metafora „ontogenezis”-ével és „filogenezis”-ével kapcsolatos megállapításaival (1999). A különbség csak az, hogy Fónagy a metaforikus gondolkodást a fogalmi gondolkodás elődjének tekinti. Az „ontogenezis”-ről szólva megállapítja, hogy a metaforikus gondolkodásmód az emberek fejlődési korszakainak kezdetén már megtalálható, a gyerekek sokszor élnek is vele (pl.: *piros szag*). Ez azért van, mert a metafora a kisgyerek szemszögéből látatja a világot. A „filogenezis” a törzsfeljődésre vonatkozik, amiben szintén „megelőzi a metaforikus gondolkodás a fogalmi gondolkodást”.

Dolgozatom elemzési fejezetei további támpontot adnak ehhez vitához, ám ahogy a bevezetőben említettem, biztos megoldást csak alapos pszichológiai kutatások hozhatnak. Dolgozatomnak nem célja e kérdés megválaszolása, eredményeim viszont inspirálóan hathatnak további, a csángók absztrakt gondolkodásmódját vizsgáló kutatásokra.

2.2.5. A román nyelvi hatás

A csángók beszédének percepció vizsgálatával kapcsolatban végzett felmérést Fodor Katalin magyarországi egyetemi hallgatók körében (Fodor 1991): magnófelvételekkel tesztelte, hogy milyen nyelvűnek hallják a csángómagyar szövegeket. A felvétel eredeti tempóban való lejátszása után a diákok közül mindössze ketten tippeltek helyesen, 65%-uk valamilyen szláv nyelvűeknek gondolta az adatközlőket. Ugyanannak a szövegnek a szegmentális bemutatása más hanglejtéssel és ritmussal azonban teljes megértést eredményezett. Fodor ebből arra következtetett, hogy a szupraszegmentális szerkezet, a beszédtempó gyorsasága, az idegenes hangsúly és a hangterjedelem felső régióinak kihasználása nagymértékben hozzájárul a csángó nyelvjárás idegenszerűségéhez.

Idegen környezetben élő kultúráknak és dialektusoknak természetes velejárója, hogy a többségi nyelv előbb-utóbb hatást gyakorol rájuk. Ennek következtében kétnyelvűekké, majd idővel többségi egynyelvűekké válnak a lakosok. A természetes kétnyelvűség azonban két irányba közvetít: a falvak román és magyar lakosai közösséget alkotnak, ezért az a természetes, ha beszélnek egymás nyelvét, legyenek akár többségi akár kisebbségi

anyanyelvűek. Péntek János beszámol arról, hogy nem olyan régen még mindegy volt, hogy Romániában románoktól vagy magyaroktól gyűjtött a kutató nyelvjárási anyagot, hisz mindenki ugyanúgy tudott a másik anyanyelvén. Manapság a „hagyományos, kiegyensúlyozott, kölcsönös kétnyelvűséget” azonban az „aszimmetrikus, kényszerkétnyelvűség” váltotta fel ugyanezen a területen (Péntek 2001: 30). A csángók asszimilációja 1859-től, Moldva és Havasalföld egyesítésétől, a román nemzeti állam kiépítésétől kezdve indult meg, és rohamosan hódít teret. A magyar nyelv románra gyakorolt hatását barbarizmusnak nevezik, jóllehet, több civilizációval kapcsolatos szavukat a csángóktól vették át (Pl.: *oraş* 'város', *locui* 'lakik') (Péntek 1991). Az 1884-ben létrejött jászvásári püspökség felvállalta a csángók asszimilációját. 1886-ban katolikus papneveldét szerveztek, ahol román nemzeti érzelmű katolikus papokat képeztek ki. Kihasznlva a csángók papok iránti feltétlen tiszteletét, az egyházat politikai célokra használták fel. Azóta a csángó emberek úgy tudják, hogy vallásuk „román katolikus”. A szentmisék magyar nyelvet felváltotta a román, az 1985-ös népoktatási törvény bevezetése óta a hitismereteket is a többségi nyelven tanítják, kiiktatva az 1866-ban kiadott kétnyelvű katekizmust (Tánczos 1995). A magyar az „ördög nyelve”, más néven „korcsitúra”. Román nacionalista nyelvészek (pl.: Dumitru Mărtinaş) azt tanítják, hogy a csángók nem magyar származásúak, hanem elmagyarosodott románok, akik nehezen beszélnek magyarul, és akiket vissza kell románosítani (Tánczos 2004: 261-263). Erre hivatkozva nem ismerik el a csángókat etnikai kisebbségnek, ezzel igazolva, hogy a jogaikra vonatkozó törvényt nem kell betartaniuk. 2001 májusában az Európa Tanács ajánlást írt Romániának, hogy biztosítsa a csángóság anyanyelvi oktatásának lehetőségét, amit azonban nem vettek figyelembe (Mesterházy 2003: 35, Hegyeli 2004: 120).

Ezzel magyarázható a csángók nyelvi helyzete, amit a kétnyelvűség helyett talán jobban jellemez a félnyelvűség (Fülei-Szántó 1992, Szabó T. 1995), vagy a keveréknyelvűség (Borbáth 1995: 95), és kevertnyelvűség (Murádin 1995), ami a magyar nyelv egy perifériás változatából és a román államnyelv keveredéséből született. Ezért a csángó gyermekeknek nincs stabil anyanyelvi példaképe. A beszélők egyik nyelvet sem bírják tökéletesen, sokszor élnek a kódváltás, kódkeverés lehetőségével. A magyart inkább az idősebb generációk használják, a gyermekekhez azonban románul beszélnek, hogy iskolás korukban ne legyen nyelvi hátrányuk. A magyar és román nyelvet szintértől, beszédtemától és környezettől függően váltogatják.

Az erős román asszimiláció hatására a magyar az intim szféra nyelvévé vált. Bár a hivatalos közegben, a templomban, románul imádkoznak az emberek, archaikus népi imáikat

az idősebbek a mai napig megtartották, és a magyar liturgia szövegére is emlékeznek. Fohászaik szintén magyar nyelven törnek elő belőlük. Ha otthon azt szeretnék, hogy gyermekük ne értsen meg valamit, akkor a magyar nyelvjárást használják. Ennek hatására sajátos nyelvelsajátítási mód jellemzi a fiatalokat. Ha nem tudnak magyarul, értelemszerűen úgy érzik, kimaradnak valamiből, ezért míg az iskoláskorban csak passzív nyelvi kompetenciával rendelkeznek (sok mindent megértenek, bár úgy gondolják, hogy nem ismerik a nyelvet), később az idősebbektől és korosztályuk tagjaitól megtanulnak magyarul. Ezt nevezzük késleltetett, vagy másodlagos nyelvi szocializációnak (Bodó 2004a).

A csángó nyelvjárásokat ért román nyelvi hatást korábban Márton Gyula tanulmányozta részletesen (1969), aki a legerősebbnek a szókinszre gyakorolt idegen hatást látta. Számításai szerint a román kölcsönszavak száma a csángó nyelvjárásokban 10.8% (Márton 1969: 24), amely értéket Péntek János 2001-ben 13%-ra becsült (Péntek 1991: 888). Márton kutatásai kimutatják, hogy a román kölcsönszavak az élet minden területére beférkőztek, nem csupán a nyelvjárás periférikus részébe. A legelterjedtebbek között is sok román kölcsőnelemet talál. Például: *katrinca* ('szöttes szoknya'), *nyirásza* ('menyasszony'), *nyirel* ('vőlegény'), *keruca* ('szekér'), *puj* ('kukorica'), *para* ('pénz'), *csetil* ('olvas'), *decsemvrie* ('december'), *szláb* ~ *eszláb* ('sovány'), *zsurnál* ('napilap'), stb. Ennek számos jelentéstani következményéről is beszámol, például jelentésmegoszlás a magyar és román lexéma közt, a román szó eredeti jelentésének módosulása, stb. A kölcsönszavak zöme főnév (80-81%), a többi szófaj kis százalékban érintett (igék 9%, melléklevelek 7,7%, határozószók 1,1%, stb.). Márton hozzáteszi, hogy a névmások, határozószók, viszonyszók és kötőszók közé hosszas, erős román hatásnak kitett települések esetén került csak be néhány román elem. A mondattanra és az alaktanra gyakorolt román nyelvi hatás elenyésző. Márton a következőképpen fogalmaz: „A kölcsönzött román szavak alaktanilag szervesen beilleszkednek a csángó nyelvjárás hagyományos rendszerébe és struktúrájába (pl.: r. refuza > cs. *refuzál* 'elutasít'), anélkül, hogy a sajátos román morfológiai kategóriákból és morféimákból valamit is megőriztek és meghonosítottak volna (Márton 1969: 87).

A beszélt nyelvi adatokkal ellentétben a prózai népköltészet szövegeiben kevesebb, a verses népköltészetben pedig még kevesebb hatását érzékeli Márton a többségi nyelvnek: Domokos Pál Péter népdalgyűjtő 2270 sornyi szövegében mindössze 17 kölcsönszót talál. Ennek okaként a verses népköltészeti alkotások csiszoltságát és gondos nyelvi kidolgozottságát, formai kötöttségét, valamint a szövegek egy korábbi nyelvállapotból való öröklöttségét nevezi meg. Ezek a szövegek ezért archaikusabbnak minősülnek a beszélt nyelvénél. Olyan eredeti nyelvjárási szavak találhatók meg bennük, amelyeket román

kölcsönszó helyettesít az élőnyelvben. Erre példaként Márton megemlíti Domokos Pál Péter népdalgyűjteményéből a hónapok magyar neveit, amelyek már kizárólag románul élnek a nyelvjárásban, valamint a *kemence* szót, amely helyett a román *kuptort* használják. A legerősebb román hatást Márton az északi csángó szövegekben méri (19,8%), ennél kisebbet a déli csángóban (10,8%), a moldvai székelyben pedig ezeknél jóval gyengébbet (4,9%).

Márton Gyula kutatásai óta a csángó nyelvjárás egyre súlyosbodó veszélynek van kitéve. Fodor Katalin „felgyorsult asszimilációról” számol be, aminek nyomai legszembetűnőbben az északi csángó nyelvjárásban jelennek meg (Fodor 2001). A csángósodás a „halmozottan hátrányos nyelvi helyzet”, a „nyelvi elsvatagosodás” színvonalává vált. A román nyelv szókészletre gyakorolt hatását újabban Fodor Katalin és Benő Attila tanulmányozta (Fodor 2001, Benő 2004). A román eredetű kontaktusjelenségeknek számos fajtáját különböztették meg, beszámolva a kölcsönszóhasználat és a kódváltás egymástól való elkülönítésének nehézségéről is. A kettő megkülönböztetése különösen Benő vizsgálataihoz volt szükséges, aki számítógépes szövegkorpuszon végezett kutatási eredményeit számszerűsítette. Ehhez a kölcsönelem gyakoriságát és fonológiai, morfológiai struktúráját vette figyelembe. A kölcsönszavak közé csak a már meghonosodott, vagy a meghonosodás útjára lépett elemeket sorolta. Ennek alapján sok viszonyzó, kötőszó, módosítószó kölcsönzését állapította meg (pl.: *ádi*ke 'azaz', *décs* 'tehát', *delok* 'egyáltalán nem', *kám* 'mintegy', *tyár* 'éppen', *szigur* 'bizony, persze'), amelyek Márton Gyula vizsgálatában még elenyésző százalékban voltak jelen.

A kódváltásnak kétféle típusát különbözteti meg a nyelvészet: a kontextuális (oka a nyelvhez való attitűd, nyelvi ismeretek; pl.: könnyebben eszébe jut románul) és szituatív típust (nyelven kívüli tényezők eredményezik; pl.: beszédtema megváltozása). A kódváltásnak lexémaszintű változatán túl szó szerkezetszintű (pl.: Szent *Francsiszknak de Asszisi*; Ők kérdették, vadnak-e szülei, *ádi*ke *pärinții*) és mondatszintű (pl.: idézés) változataira egyaránt sok példa található. A kódváltásnak számos oka lehetséges, például nyomatékosítás, szinonimahasználat, lexikai hiány pótlása, idézés. Bartha Csilla (1993) az amerikai élők magyarok kapcsán említ hasonló példákat („Mindég csak magyarul beszélünk *all the time*”).

A tűkörszerkezetekre is sok példa van. Ezek fajtái a jelentéskölcsönzés (amikor a magyar szó román párjának egy származékjelentése szerint lesz használatos: „onnét *húzód*nak az öregek”, „itt egy román *ül*”, „*elenged* a hó”), egy szerkezet szó szerinti magyarítása, ami sokszor szokatlan szórendet eredményez (*nem még* 'már'), grammatikai viszonyok az átadó nyelv mintájára fejezik ki tartalmukat (*aparát*nál 'rádióban', *leán*ka az *enyém* 'lányom', *hetedikén július*nak 'július hetedikén'). Fodor megemlíti a tűkörfordítás kapcsán a csángó

nyelvváltozat leértékelődését, háttérbe szorulását, hisz a szinonimapárokból a tükörfordítás eredményeként létrejött kifejezés eufemisztikusabb, míg az archaikus csángó lexéma durvább, negatív töltettel rendelkezik (pl.: archaikus csángó *bitang* vö.: tükörfordítással keletkezett *virágból született, virágggyermek, burjángeremek*). Gyakori, hogy állandósult szerkezetet használnak egy dolog megnevezésére, mert nincs rá önálló lexémájuk (*nem igaz testvér* 'mostohatetvé', *jó réggel eszünk* 'reggelizünk'), vagy körülírnak olyan fogalmakat, amelyekre van önálló kifejezésük (pl.: *orrával fenn jár* 'kevély', *disznós ember* 'kanász'). A tükörszerkezetek egyik fajtája a hibridszerkezet, amikor valamely forrásnyelvi szintagma kerül lefordításra oly módon, hogy lexikai szinten, valamint szó- és szó szerkezet kölcsönzés formájában is megnyilvánul az interferencia („*redzimba* vagyok” 'nyugdíjban vagyok') Ezzel összefüggésben említhető a birtokos szerkezet toldalékolásának elmaradása (pl.: „elvittek a papnak a rádiókazetofonnyát és a *butili daragoz*” 'gázpalack'), aminek szövegkörnyezetbe való beillesztése az úgynevezett „grammatikailag megoldatlan szerkezetek” keletkezéséhez vezet. A ragok elmaradása a nyelvérzék elbizonytalanodását tükrözi, amely Fodor szerint a teljes asszimiláció fontos határköve.

Benő elvégezte a román nyelvi hatás különböző fajtáinak gyakoriságvizsgálatát. A kontaktusjelenségek leggyakoribb változata a kölcsönszóhasználat (42,49%), ezt követi a kódváltás (33,62%), ami azonban több szót érint, mint a kölcsönszóhasználat. A tükörszerkezetek aránya nagyobb, mint az idegen szórend és a hibridszerkezetek. Összességében megállapítható, hogy a román nyelvi hatás nagyon erőteljes, és nemcsak a szókincset, hanem a grammatikai struktúrát is érinti.

2.3. Identitás, vallás és etnolingvisztikai vitalitás

Az utóbbi évtizedben sok erdélyi és magyarországi kutató foglalkozott a csángók újrafelfedezésével, nyelvállapotának feltárásával. Fodor Katalin megfigyelte (Fodor 2006), hogy újabban magyar köznyelvi elemek is megjelennek a csángó dialektusokban, aminek magyarázata az erdélyi, magyarországi kapcsolatok felélénkülésében rejlik (pl.: *krumpli, csomag, tükör, hóvirág*). Boross Balázs egy antropológiai esettanulmányban beszámol arról, hogy a magyarság a modernséggel függ össze a csángók tudatában. Például fiatalok „magyar cigi”-vel dicsekedtek egymásnak (Boross 2004). Aki pedig Magyarországon dolgozott, arra felnéznek a falubeliek. A magyar köznyelvet csángósan „tisztá magyar”-nak, vagy „igaz magyar”-nak hívják. Ehhez képest saját nyelvváltozatukat leértékelik, amihez nagyban hozzájárul a hivatalos román közegek stigmatizációja.

Mindezek ellenére sokan a mai napig nem értik, hogy mi közük van a csángóknak a magyarokhoz. Ismeretlen számukra a közös nyelv és a történelmi múlt tisztelete (Sándor 2003). Magyarország egy „mesebeli álomország”-ként van jelen a csángóság tudatában, egy olyan helyként, ahol mindenki jólétben él, nincsenek anyagi nehézségek. Lakatos Demeter, északi csángó költő versében így ír róla (Lakatos 1986):

„Megfog vala apóm szokcor/Kezemtül,/Miciszavala hul a nap/Leszentül./Mangyavala dzsermek latud/Ot nini/Mesze ot hul nop lebújik/Moszt nini/Ot vagyand egy nod szip urszág/Tud meg tisz/[...] Ot vagyand a műk országunk/Tud meg iul/Ot hul a nop minden eszte leszentül.” (‘Megfogott vala nagyapám sokszor kezemnél fogva, mutatta vala, ahol a nap lemegy. Mondta vala, gyermek, látod ott, nini, messze ott, hol a nap lebújik most, nini, ott van egy nagy, szép ország, tudd meg te is, ott van a mi országunk, tudd meg jól, ott, ahol a nap minden este lemegy.’)

A moldvai magyarokat vékony szálak fűzik az anyaországhoz. Beszélői nem ismerik a magyar köznyelvet. A Magyarországgal való csekély kapcsolat és az elszakadás miatti jogfolytonosság-tudat hiánya nem segíti kötődését a csángó magyarsághoz. A XIX. században kialakult nemzetállam, majd a nyelvújítás végérvényesen eltávolította a csángókat az ország egészétől. Ezzel egyidőben a román nemzetállam is kialakult, Moldva öntudatosodó románsága szintén kirekesztette őket a román nemzetből. Mindemellett a bizánci kultúrájú környezetben más világszemlélet, gondolkodásmód és értékrend él, mint falvaikban. (Fodor 1995).

A csángó emberek gazdálkodásból és állattartásból élnek. Az értelmiségi réteg teljesen hiányzik falvaikból. Akinek megadatik a tanulásra való lehetőség erdélyi vagy magyarországi egyetemeken, általában nem megy vissza szülőhazájába. Így a csángóságnak saját írásbelisége sincsen, a magyar szöveget csak román helyesírással tudják leírni (D. Máta 1992). Ez is hozzájárul számkivetettségükhöz és identitásproblémájukhoz.

Ennek tudatában nem meglepő, hogy a csángók magyar nyelvéhez nem kapcsolódik nemzeti identitás. Hontalanságérzetüket azonban ellensúlyozza egyfajta rejtett presztízs. Amit a „perzsoji diszkóban ellopának”, annak „a pusztinaiban nem lesz baja”, mondta egy kamasz csángó fiú egy kutatónak a diszkó felé haladva (Boross 2004). Van bennük egy közösségi tudat, ami a magyarországiaktól és a románoktól is elhatárolja a őket.

Ha a magyarországi kutató megkérdezi csángó adatközlőjét, hogy milyen nemzetiségű, válaszul legtöbb esetben azt kapja, hogy csángó, vagy katolikus. Arra a kérdésre, hogy milyen

nyelven beszél, általában azt válaszolják, hogy *csángóul*. Nyelvészeti kutatások megállapították, hogy az etnonimák és lingvonimák attól függnék, hogy milyen kontextusban hangzik el a kérdés (Bodó 2004b).

Az etnonimáknak két kontextusa lehetséges: külső szemlélő esetén a (*moldvai*) *csángó* vagy *csángómagyar* változat él, a belső változatok pedig: *igaz csángó* (Klészse környéke), *szekuj* (moldvai székely), *csángó*.

A lingvonimák használata is differenciálódik: a „tisztá magyar”-hoz képest *csángónak*, a románhoz viszonyítva pedig *magyarnak*, *magyarosnak* jellemzik nyelvüket. Szilágyi N. Sándor ebből azt a következtetést vonta le, a csángókról emiatt nem mondhatjuk, hogy egy magyartól különálló nyelvet beszélnek (Szilágyi N. 1997: 159), mint ahogy azt néhány nyelvész állítja (pl.: Sándor 1996).

Bodó Csanád a csángó közösség és nyelvjárás vitalitásával kapcsolatosan végzett kutatásokat, az 1970-es évek második felében H. Giles, R. Bourhis és D. Taylor által kidolgozott etnolingvisztikai vitalitás modelljéből kiindulva (Bodó 2004a). Az elmélet alkalmazásának lehetőségét vizsgálta a moldvai katolikusok kétnyelvűségével kapcsolatban. Bodó hiányosságként értelmezi azt, hogy az etnikai vitalitás és a nyelvhasználati vitalitás kapcsolatát a modell determinisztikus összefüggésként határozza meg. Ellenpéldaként említi, hogy Moldvában a román egynyelvűvé vált közösségek is fenntartják az etnikai határokat az azonnyelvi, de más vallású (ortodox) csoportokkal szemben.

Emiatt Bodó a modell módosítását javasolja. Ehhez az etnolingvisztikai csoport helyett bevezeti a beszélőcsoportot, aminek segítségével az etnolingvisztikai és a nyelvi vitalitás szétválaszthatóvá válik. A vitalitás vizsgálatának három fő komponense megmarad: demográfia, státusz, intézményes támogatottság. Minél nagyobb a vitalitás, annál nagyobb a valószínűsége, hogy a beszélőközösség etnikailag és nyelviileg fennmarad a más kultúrájú, és más nyelvű környezetben.

Bodó vizsgálata a *közösségi vitalitásra* koncentrálna a következő eredményt adja: demográfiai szempontból a Bákó megyei kétnyelvű közösségek közepes vitalitásúak, de a vegyes házasságok kis mértéke és a nagy születési arány a hátrány ellenében hat. Bákótól délre, a Szeret jobb partján (Bogdánfalva, Balcescu, Trunk, Nagypatak) a kétnyelvűek demográfiai vitalitása nagyobb, mint a román egynyelvűeké. A státusz és az intézményes támogatottság szempontjából a kétnyelvűek vitalitása sokkal kisebb, mint a román egynyelvűeké.

A *nyelvi vitalitás* szempontjából a román nyelvváltozatok vitalitása mindhárom tényező esetén jóval nagyobb, mint a kétnyelvűeké. A Kárpát-medencei nyelvváltozatok megjelenése

és presztízse a falvakban a státusz szempontjából kicsit javítja az arányt. Főként mivel gazdasági előnyt jelentenek a magyar nyelvváltozatok felértékelődnek.

A csángók identitása sokak szerint determinisztikus viszonyban áll római katolikus vallásukkal. A szent és a profán szféra nem különül el egymástól Csángóföldön (Takács 2004, Boross 2004), a vallásosság a csángók életének minden pillanatában fontos szerepet tölt be. A hit nem szorul vissza a templomba, az imáság nem válik el a munkától, ezek az emberek minden kapavágást Isten nevében tesznek. Értetlenül állnak a magyarországi problémák előtt. A válás fogalmát csak nemrégiben ismerték meg, és kizárólag a külföldön dolgozó fiatalok életében történhet meg, esetleg Diószénben találhatunk rá néhány példát, ahol az emberek gondolkodásmódja jobban eltér a hagyományostól, mint a többi faluban. Köszönési formuláikban, amelyek kreatívabbak, az élethelyzetekhez alkalmazkodóbbak és nem annyira rögzültek, mint a sztenderd nyelvváltozatban (pl.: „Meneget?“, „Vízre járt?“, „Megjárta?“, „Tanácsolnak?“, „Kapálgat-e?“), szintén sokszor használják Isten és Szűz Mária nevét. Ha egy idegen „Jó napot!”-tal köszön rájuk, azt válaszolják: „Aggyon az *Isten!*” Vagy „Aggyon a *Mária!*”. Egy csángó asszony erről így vélekedett: „*Máriskát* is oda kell tedd, mert ő hordosza *Jézus*t a haszába”. Egyik adatközlőm tréfás köszönési formulát használt: „*Isten* álgya meg, medve háncsa meg!” Ha kapnak valamit, úgy köszönik meg, hogy „*Iszten* fizessze”. Ezt, valamint a keresztvetést („Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek, Ammen.”) még a teljesen elrománosodott csángók is tudják magyarul, ahogy egy gyűjtés alkalmával Szakaturában és a környező falvakban tapasztaltam.

Mindezek ellenére a magyar nyelvű vallásgyakorlás bevezetése valószínűleg nem lenne elegendő a csángók beolvadásának visszafordításához, hisz ez csak egy, bár meghatározó tényezője az asszimilációnak. Borbély Anna egy etnikai csoport elkülönülésének három fontos összetevőjét különíti el: társadalmi, felekezeti és nyelvi elkülönülés. Minél kevesebb van meg ezekből, annál nagyobb az esély a beolvadásra (Borbély 2003). Sándor Klára (2003) megerősíti azt a véleményt, hogy a magyar nyelvű vallásgyakorlás önmagában nem elég az asszimiláció megállításához, Tanczos Vilmos pedig a csángók imarepertoárját vizsgáló kutatásaival igazolja ezt, aminek eredményeként leszűri, hogy az archaikus szövegek elrománosodása csak utolsó stációja a beolvadásnak (Tanczos 1995).

A moldvai csángók nyelvallapota tehát közel áll a nyelv váltáshoz. Emiatt a nyelvészeket egyre inkább foglalkoztatja a nyelvjárás megmentésének gondolata. E témával foglalkozik Bodó Csanád (Bodó 2004a), aki ismertetve a nyelvcseré visszafordításának fishmani fokozatait, a családi magyar nyelvhasználatban látja az eredményt, amelynek elérése

leginkább biztosíthatja a veszélyeztetett nyelv fennmaradását. Fontosnak véli a folytonos közösség kialakítását, ahol a szülők továbbadják anyanyelvüket gyermekeiknek.

Ezenkívül két kezdeményezésről esik szó a csángók nyelvmentésével kapcsolatban. Az egyik a csángók magyar nyelvű iskoláztatására irányul (Hegyesi 2001), amelynek tudományos alapja az a nézet, miszerint a csángó nyelvjárás a sok idegen hatás és a köznyelvi fedetlenség ellenére a nyelv grammatikai szabályai és alapszókincse döntő hányadának magyarsága miatt a magyar nyelv változatának tekinthető (Kiss 2001: 199). A másik felfogás szerint, a magyar köznyelv megtanítása a csángó nyelvjárás kiirtását jelentené (Sándor 1996, 2000, 2003), aminek alapja az, hogy a csángó beszélőközösség nem ismeri a köznyelvet és nem érez magyar identitást. Ennek megfelelően a feladat a csángó koiné (sztenderd nyelvváltozat), és ezzel együtt a helyi nyelvváltozat presztízsének kialakítása. Amint azonban fent bemutattuk, a csángóság csak a „tisztá magyar” ellenében definiálja magát csángónak, a románnal szemben magyarnak mondja nyelvét. Ez ellenérv a csángó nyelv különállóságára.

Bodó Csanád szerint a bemutatott két program egyike sem felel meg Fishman nyelvcseré visszafordítására kidolgozott modelljének, ugyanis figyelmen kívül hagyja a nyelvi tervezés linearitását. Fontosnak látja az óvodás gyerekek magyar nyelvi oktatását és a mintaadó beszélők körének kialakítását, akik másokat is készítenek az interakció nyelvének megváltoztatására.

3. A kognitív nyelvészet módszerei

A déli csángó nyelvjárást a hetvenes évek végén Amerikában megjelenő, a 80-as évektől kibontakozó új nyelvészeti irányzat, a kognitív nyelvészet módszereivel fogom elemezni, amely forradalmi szemléletváltást jelentett a korábbi, arisztotelészi alapokon nyugvó klasszikus nyelvfelfogásokhoz képest. Alapjait George Lakoff, Mark Johnson, Mark Turner és az új nyelvelméletet a grammatikára is kiterjesztő Ronald Langacker vetette meg.

3.1. Testbeágyazottság

A kognitív nyelvészet fő irányelve az, hogy a nyelvet nem önmagában, hanem az emberi gondolkodással összefüggésben kell vizsgálni. Számos kognitív nyelvészeti tanulmány kutatja, hogyan rendszerezzük világról alkotott tudásunkat és milyen kognitív folyamatok befolyásolják az emberi nyelvhasználatot (pl.: fogalmi metafora és metonímia, mentális tér, jelentésintegráció). A nyelv nem az objektív világot tükrözi, hanem az emberek által felfogott és megélt valóságot. Tudatunkban a megtapasztalt világ alapján kialakított fogalmaink nem elszigetelt szótári definíciókként élnek, hanem mentális keretekbe rendeződnek. A 'péntek' fogalma például csak a 'hét' konceptusának ismeretében lehetséges, a 'hét' és a 'nap' pedig összefüggésben áll a nap és a föld egymáshoz képest történő mozgásával, és a hétnapos naptári periódussal. E keretet más néven *idealizált kognitív modell*nek nevezzük (IKM), mert tartalma az objektív valóságban nem létezik: a hétnapos hét például csak emberi alkotás (Kövecses 2006a: 64-65).

Kategóriáink kialakítását a valóságról testi mivoltunk határozza meg. Olyan kezdetleges élőlényekben is megvan ez a képesség, mint az amőba, amely két részre osztja a világot: táplálék és nem táplálék. Felsőbbrendű állatok besorolása ennél részletesebb: étel, elődők, lehetséges párok, saját fajuk tagjai, stb. Kategorizáción alapul például a látás is: minden emberi szem százmillió fényérzékeny sejtből áll, de csak egymillió látóideg vezet az agyunkba. Tehát, minden ideg száz sejtől kategorizálja az információt. Amikor például fákat látunk, nem egymástól független tárgyakként tapasztaljuk őket, hanem az összefoglaló FA kategória tagjaiként értelmezzük az egész csoportot (Lakoff –Johnson 1999: 17-20).²

² Borges „Funes, az emlékező” című novellája arra épül, hogy a főhősnek nincs meg ez az alapvető emberi képessége, ezért nem alkalmas arra, hogy élni tudjon a világban. Annyira jó emlékezőtehetsége van, hogy semmilyen részletet nem tud elfelejteni. A fálevelet nem tudja már egységes névvel illetni, hisz a kategória tagjai annyira különbözőek számára. Egyre inkább frusztrálja ez a „tehetsége”, ami ahhoz vezet, hogy nem akar

Ugyanannak a valóságnak sokféle megtapasztalása lehetséges. Fogalomalkotásunknak a testi motiváltságot testesültségnek hívjuk (ld. angol *embodiment*) (Lakoff-Johnson 1999). A tapasztalati úton létrejövő kategória kialakításának első lépése egy egység szerkezeti leírása. Johnson *képi-sémának* (ld. angol *image-schema*) nevezi azokat a visszatérő, szenzomotoros programunkkal érzékelt hatásokat, amelyek összefüggővé teszik tapasztalatainkat (Johnson 1987: xix), és amelyek alapján a későbbieket kategorizáljuk. Ezek csak a legelmeibb információkat tartalmazzák, részletesség nélkül. Ilyen alapvető képi-sémák a következők: TARTÁLY, EGYENSÚLY, ELLENERŐ, KAPCSOLAT, KÖZPONT-PERIFÉRIA, RÉSZ-EGÉSZ, FORRÁS-ÚT-CÉL, stb. Kategóriáinkat a testi motiváltságú képi-sémák alapján alakítjuk ki.

Lássunk egy képi-sémát részletesebben is. A TARTÁLY sémát az a tapasztalatunk motiválja, hogy egyrészt, testünk is egy tartály, amiben szervek, folyadékok, stb. vannak, másrészt, mi is más tárgyak mint tartályok részeként működünk (pl.: házak, szobák, erdők, stb). E tapasztalatainkból tudjuk, hogy egy tartálynak a következő részei vannak: „belső tér”, „külső tér”, „határvonal”. A tartály metafora egy alapvető logikára is megtanít: minden vagy a tartályon belül, vagy rajta kívül van. Ha B A-ban, C pedig B-ben van, következésképpen C is A-ban van. Sok metafora erre a sémára épül, így például: ÁLLAPOT TARTÁLY („szerelembe esett”), KAPCSOLAT TARTÁLY („haragban vagyunk”), stb. (Kövecses 2006a: 209).

A sémákat a test kivetíti a külvilágra (*bodily projections*) és a tárgyakkal kapcsolatban is használjuk például az 'előtt', 'mögött' kifejezéseket. A valóságban ez nem így létezik, ezért lehetséges, hogy más népek eltérően értelmezik a „fa előtt” vagy „fa mögött” kifejezéseket. Lehet a felénk eső, jól látszódó oldala az „előtt”, illetve lehet a haladással megegyező oldal, ami az előző felfogásban „mögött” lenne, mert a fa nem látható részére vonatkozik. A kulturális különbségekre a fejezet későbbi részében visszatérek.

A testesült kognitív folyamatok *motiválják* a nyelvi kifejezéseket, sőt a nyelvtani alakzatokat is. A 'motiváció' különösen lényeges pontja a kognitív elméletnek, hisz ellentétben áll a nyelvi kifejezések önkényességével. Látszólag motiválatlan folyamatok motiváltsága is bizonyítható. Például a „*Kiment az épületből*” mondat mögött az épületet tartályként felfogó fogalomalkotás áll, míg az „*Elhagyta az épületet*” mondat tárgyként értelmezi ugyanazt az épületet. Ez alapján mondhatjuk, hogy ugyanazt a valós élethelyzetet különféle módokon konceptualizálhatjuk.

3.2. A kognitív szemantikai elemzés építőkövei

A kognitív nyelvészet nem a lexikális jelentés leírására törekszik, mint a hagyományos mezőelmélet, hanem a tapasztalatunk és világtudásunk alapján kialakult foglmaink körülhatárolásának és mentális elrendeződésének feltárására a nyelvi kifejezések segítségével. Ez a tudományág a konvencionális, hétköznapi kifejezések vizsgálatát tűzi ki célul, amelynek alapján egy életközeli, az emberi fogalomalkotást is figyelembe vevő nyelvi modell írható le. Kövecses Zoltán javasolta a „népi modell” elméletét (*folk model*), amely nem szaktudáson alapul, hanem a hétköznapi emberek mindennapi nyelvén tükröződő tudásra épít (Kövecses 1990). A népi modellnek egyszerre több változata élhet egy népcsoport tudatában. Léteznek „ideális” és „tipikus népi modellek”, amelyeket szét kell választani a szaktudáson alapuló „szakmodellektől” (*expert model*).

Ezek leírásában a kognitív nyelvészeti kutatások különösen nagy jelentőséget tulajdonítanak a fogalmi metaforáknak és metonimiáknak. George Lakoff és Mark Johnson 1980-ban megjelent „*Metaphors We Live By*” című könyvében felhívta a figyelmet arra, hogy a legtöbb filozófiai hagyomány és a rájuk épülő nyelvelmélet túlságosan alábecsüli a metaforák és más képes kifejezések szerepét. A korábbi elméletekben ezeket a kifejezéseket mindössze a költői és szónoki nyelv díszítőelemeiként tartották számon, a mindennapi nyelvhasználatban megjelenő alakzatokat pedig „holt metaforák”-nak nevezték. A kognitív nyelvészet azonban bemutatta, hogy ezek a holtak vélt metaforák sokkal élőbbek a ritkán használt költői képeknél, olyannyira, hogy az emberi gondolkodás és a tapasztalatszerzés, cselekvés, ezen belül a nyelv, rájuk épül.

3.2.1. A fogalmi metafora

Lakoff és Johnson, a fogalmi (kognitív) metafora elméletének megteremtői, tágabb értelemben fogták fel a metaforát. A klasszikus elmélettel szemben ők nem két dolog önkényes, hasonlóság alapján való összepárosításáról beszéltek (mint pl.: az *egér* lexéma ’állat’ és ’számítógép tartozéka’ jelentése, ami a két tárgy lényeges hasonlóságán alapul: mindegyik kicsi és szürke; vagy a *bárányfelhő* vagy a *rózsajak* kifejezés, amelyek közül az elsőt az állat és a felhő, a másodikban a virág és az ajkak alaki és színbeli hasonlósága a párosítás alapja). A modern metafora-irodalom több mint tíz metaforaelméletet megkülönböztet (interakcióelmélet, konnotáció-elmélet, hálózat-elmélet, stb.; ld. Fónagy 1999: 131-133). A kognitív elmélet ezek egyike, amelyben a metafora nem pusztán önkényes

névátvitel, hanem rendszerbe foglalható, tapasztalatilag motivált megfelelések sorozata a fogalmak szintjén.

Az *életút* metaforát például nem magyarázhatjuk hasonlósággal, hiszen az 'élet' és az 'út' között semmi objektív hasonlóság nem fedezhető fel. Sokszor használjuk azonban az utazás képét az életről szólva, például, „Innen már nincs visszaút”, „Elment a széles úton”, „Ez száikutca”. Ennek oka az, hogy az absztrakt fogalom megértéséhez szükségünk van egy konkrét képre, amely bizonyos szempontból visszaadja az elvont fogalom lényegi részeit. Az absztrakt tartományról, vagyis az 'életről' nehezen tudnánk beszélni, ha nem hívnánk segítségül egy konkrét tartományt, például az utazást. A kettő között megfelelések/leképezések sorozata figyelhető meg (ld.: angol *mapping*):

AZ ÉLET UTAZÁS
AZ ÉLŐ EMBER AZ UTAS
A SZÜLETÉS AZ ÚT KEZDŐPONTJA
NEHÉZSÉGEK AKADÁLYOK AZ ÚTON
TÖREKVÉS AZ AKADÁLYOK LEKÜZDÉSE
KÜLÖNBÖZŐ LEHETŐSÉGEK ÚTELÁGAZÁS
ÉLETCÉLOK VÉGÁLLOMÁSOK

Fontos észrevennünk, hogy a leképeződések mindig egyirányúak, ezt Lakoff és Johnson az „egyirányúság elvének” nevezi. Csak a konkrét tartományt képezhetjük le az absztrakt tartományra. Emiatt az előbbi forrás, az utóbbit pedig céltartománynak nevezzük. Az utazás elképzeléséhez például, sosem hívjuk segítségül az élet fogalmát, a leképezések iránya tehát nem fordulhat meg.

A másik szabály az „invariancia-elv”: mindig csak a céltartománnyal koherens tudást képezzük le a forrásból. Az például nem fontos, hogy milyen járművel mennek az úton és mit viselnek az emberek utazás közben.

Egy metafora mindig csak bizonyos aspektusait emeli ki egy konceptusnak, a többi eltakarja. Az utazás például az életcélokat, életszakaszokat állítja előtérbe, de az intenzitását, értékességét, stb. nem érzékelteti, ezek tehát háttérbe kerülnek. Emiatt egy célfogalomnak több forrásfogalma is lehet. Az 'életet' a következő fogalmi metaforák is leírják, a célfogalom más-és más oldalát emelve ki: AZ ÉLET EGY ÉRTÉKES TULAJDON („*Drága az életed?*”), AZ ÉLET EGY AJÁNDÉK („Minden nap egy *ajándék*.”), AZ ÉLET EGY JÁTÉK („Mindenki boldog szeretne lenni, de a *szabályokat* egyre kevesebben ismerik.”), AZ ÉLET EGY NAP („*élete delén*”), AZ ÉLET EGY KÜZDELEM („*A csatákat* meg kell *vívni*.”), AZ ÉLET MEGALKUVÁS

(„*Alkalmazkodni* kell a lehetőségekhez.”), AZ ÉLET EGY TÖRTÉNET (pl.: önéletrajzok), AZ ÉLET EGY TÜKÖR („Az élet egy *tükör*. Ha mosolyogsz, *viSSzamosolyog* rád.”), AZ ÉLET TŰZ („*élete lángja ellobban*”) (Köves 2002).

Másik példánk A SZERELEM TŰZ metafora, amelynek célkonceptusa a SZERELEM, forrása a konkrét TŰZ tartomány. Szisztematikus megfelelések sorát láthatjuk itt is:

A SZERELEM TŰZ
A SZERELMES EMBER ÉGŐ TÁRGY
ÉRZELEM TŰZ
A HŐ A SZITUÁCIÓ INTENZITÁSA
A TŰZ OKA A SZITUÁCIÓ OKA

Objektív hasonlóságról a fenti metafora esetében sem beszélhetünk, mégis sokkal szegényesebb lenne 'szerelemről' alkotott fogalmunk a 'tűz' tartománya nélkül. A tűz a szerelem intenzitását emeli ki, míg más metaforák az érzelmek más és más aspektusait világítják meg. Például a SZERELEM EGYSÉG („*Kiegészítjük egymást*”, „*Ő a másik felem*”) a szerelmesek egymást kiegészítő voltát, a SZERELEM ÜZLET („Szeretetért szeretet *jár cserébe*”) az értékadás és cserébe értékapás szempontját, a SZERELEM TÁPLÁLÉK a szerelem tárgyának fontos, nélkülözhetetlen voltát állítja előtérbe („Mindjárt *megezeklek*”, „Olyan *cukor* vagy”). Az egy konceptushoz tartozó metaforák ellent is mondhatnak egymásnak, például a SZERELEM EGYSÉG azt emeli ki: a két fél egymás nélkül nem teljes; a SZERELEM KERESKEDELMİ TRANZAKCIÓ pedig épp ennek ellentétét mutatja: a szerelmesek egymás nélkül is teljesek, a kapcsolat csak tovább gazdagítja őket.

Egy forrástartomány több célkonceptust strukturálhat, ezt nevezzük a forrástartomány hatókörének. Az ÉPÜLET például sokféle komplex rendszer forrásául szolgálhat (Kövecses 2005c): ELMÉLETEK ÉPÜLETEK, KAPCSOLATOK ÉPÜLETEK, KARRIER ÉPÜLET, CÉG ÉPÜLET, GAZDASÁGI RENDSZEREK ÉPÜLETEK, TÁRSADALMI CSOPORTOK ÉPÜLETEK, ÉLET ÉPÜLET.³

³ A fentiek egyben válaszul is szolgálnak egy, a kognitív metaforaelméletet ért kritikára, miszerint a fogalmi metaforák túlságosan sematikusak. Zinken (2007) megjegyzi, hogy a forrás- és céltartományok közti leképezések meglehetősen magas szinten állnak. Példának hozza a Lakoff és Johnson által megállapított SZERELEM UTAZÁS metaforát, amelyben a leképezések a JÁRMŰ és nem a HAJÓ, VONAT, stb. szintjén állnak. Zinken szerint a természetes diskurzusokban a megfelelések az alárendelt szinteken jönnek létre. Ha a magasabb kategóriák között történnének ezek, akkor egyes fogalmak csak egy magas szintű leképezés alternatív formái lennének. A *vízforraló* és a *lábás* például egyaránt a TARTÁLY fizikai tartományából származik (Kövecses 2006b: 91-93), azonban az azonos tartományba tartozó szavak a valóságban nagyon eltérő jelentésűek lehetnek. Kövecses ennek magyarázatára a

Metaforáink tehát testi tapasztalatainkon alapulnak, amelyek sokkal mélyebben élnek bennünk, mint két dolog objektív hasonlóságát meglátó képesség. Ennek ellenére a kognitív nyelvelmélet nem tagadja a hasonlóságon alapuló metaforák létét. Figyelme azonban nem ezekre az esetekre irányul.⁴

3.2.1.1. A metaforák csoportosítása

A metaforákat több szempont alapján sorolhatjuk csoportokba. Összetettségük alapján például Joseph Grady és munkatásai (1996) két fajtájukat állapította meg. Az *elsődleges metaforák* olyan elemi részecskék, amelyek motivációja egyértelmű, minimális struktúrával rendelkeznek és tudattalanunkból automatikusan jönnek elő. Christopher Johnson (1999) kísérletek alapján megállapította, hogy a fogalomalkotás időszakában tapasztalati összeolvadással (*conflation*) elsődleges metaforák száza jönnek létre. Ilyenkor a szubjektív és szenzorimotoros talaszlatatok egyidőben jelentkeznek, ezért összerosódnak. A szeretet szubjektív érzése például általában melegség érzetéhez kapcsolódik, innen a SZERETET MELEGSÉG metafora. Johnson kísérletet végzett egy Shem nevű kisgyermeken, nyomon követve a TUDÁS LÁTÁS metafora használatának kialakulását. Eredményül azt kapta, hogy az első fázisban csak a percepcióra utalnak a gyermek mondatai (pl.: „*Látom* az elefántot”), a második szakaszban a percepció és a tudás összeolvad (pl.: „*Látni* akarom, hogy mi van a

hatókör és a *jelentésfókusz* fogalmakat mutatja be: „Az ÉPÜLET hatóköre bármilyen KOMPLEX ABSZTRAKT RENDSZER, legyen az politika, gazdaság, emberi kapcsolatok, az élet vagy hasonló. A jelentésfókusz azt jelenti, hogy minden metaforikus forrástartományt a céltartományok egy vagy esetleg több jelentésaspektusának konceptualizálására használjuk fel. Például az ÉPÜLETTEL mint forrástartománnyal asszociált egyik jelentésfókusz a strukturáltság, amelyet a következő metafora formájában adhatunk meg: EGY KOMPLEX ABSZTRAKT RENDSZER EGY KOMPLEX FIZIKAI TÁRGY. Vagyis az ÉPÜLET forrástartományának használata azt teszi számunkra lehetővé, hogy komplex absztrakt rendszerek strukturáltsággal kapcsolatos aspektusairól beszéljünk, gondolkozzunk” (Kövecses 2006b: 92). Zinken TARTÁLY példájában a forrástartomány egyik jelentésfókusza a NYOMÁS, ami a *vízforraló teáskanna* esetében inkább jelen van, mint a *lábas* esetében. A kettő jelentésfókusza jelentősen eltér.

⁴ Pethő Gergely a kognitív nyelvelméletet kívánja megcáfolni a szavak szintjén nem rendszeres metaforák felsorakoztatásával. Például, a *láb* főnév nem rendszeres forrástartománya a metaforáknak, hisz „hol egyszerűen a tárgy alsó részére vonatkozik (*hegy, töltés, stb. lába*), hol ennél specifikusabb tulajdonságokkal rendelkező részére (az asztal, szék, pad, stb. lába csak rúdszerű, támasztó funkciójú rész lehet, nem pedig bármilyen formájú alsó rész). Véletlenszerűnek tűnik, hogy mely tárgyaknál beszélhetünk lábról (*hegy, hid, torony lába*), és melyeknél nem (**fa, *lépcső lába*)” (Pethő 2005: 162-163). Pethő kérdésfelvetése azonban eltér a kognitív metaforaelméletétől. Ez utóbbi elvont fogalmak konceptualizációját vizsgálja, ettől függetlenül a valós hasonlóságon alapuló nyelvi metaforák létét nem tagadja (Kövecses 2006b).

Fónagy Iván egyik kritikusi megjegyzése szintén erre a problémakörre irányul. Példája, hogy gyermeke, amikor a fejenállást gyakorolta a Kis-Svábhgyen, „szokatlan szemszögből látta a mindennapi valóságot. Amikor újra talpraállt, csodálkozva kérdezte: „Hol a tenger?” Nem ICM-ből [IKM] indult ki” (Fónagy 1999). A gyermek kérdése nyilvánvalóan az 'ég' és a 'tenger' hasonlóságán alapult. Itt két konkrét tartományról van szó, amelyek az őket szemléltők testhelyzete alapján összetéveszthetők. A kettő hasonlósága olyan, mint az „egér” példa, mögötte azonban áll egy fontos testi tapasztalat: a gyermek tudta, hogy a tenger LENT, az ég pedig FENT van. Emiatt, amikor a vertikális skála megfordult, összekeveredett a két tartomány. Ez tehát fogalmaink testbeágyazottsága miatt történt.

dobozban”), és csak a harmadik lépésben alakul ki a forrás és céltartomány különválására épülő TUDÁS LÁTÁS metafora (pl.: „Most már *látom*, mit jelent ez”).

Az elsődleges metaforákból, mint részecskékből alakuló molekulák, fejlődnek ki a komplex, összetett metaforák. Ezek motivációja már nem annyira kézenfekvő. Például AZ ÉRVELÉS/VITA ÉPÜLET metafora a LOGIKAI SZERKEZET FIZIKAI SZERKEZET és a FENNÁLLÁS/ÉRVÉNYESÉG ÁLLVA MARADÁS elsődleges metaforák kombinációjából alakult ki.

A metaforák másik csoportosítása kognitív funkciók alapján történik (Lakoff–Johnson 1980, Kövecses 2002). Eszerint a legtöbb korábbi példánk a szerkezeti metaforák csoportjába tartozik. Ezek konkrét forrástartománya rendszerezett tudást biztosít az absztrakt céltartomány megértéséhez, megfelelések segítségével (pl.: AZ ÉLET UTAZÁS).

Másik metaforacsoportunk az ontológiai metaforáké. Céljuk az, hogy nehezen kézzelfogható, nagyon általános, elvont fogalmakat emberközeli tegyenek, konkrét tárgyak, anyagok, tartályok formájában bemutatva ezeket. Mivel a forrástartományok is nagyon átfogóak, nincs róluk részletes tudásunk, így kevésbé részletesen strukturálják a céltartományt, annak aprólékosabb megértését a szerkezeti metaforák teszik lehetővé. Az ontológiai metaforák használata leginkább az általános kategóriákba sorolt, elvont emberi tapasztalatok esetén indokolt. Az ELVONT FOGALMAKRÓL („*szép* élmény”), ESEMÉNYEKRŐL („*elindul a versenyen*”), CSELEKVÉSEKRŐL („*ez egy jó* úszás volt”) például FIZIKAI TÁRGYAK képében gondolkozunk. TEVÉKENYSÉG ANYAG képében jelenik meg (pl.: „*Mennyit* úsztál?”), az ÁLLAPOT pedig TARTÁLY-ként konceptualizálódnak („*szerелеmbе esett*”). Az így emberközeli tett általános kategóriák már könnyebben strukturálódnak szerkezeti metaforák alapján. Ha az elmét tárgyként tartjuk számon, akkor AZ EMBERI ELME EGY GÉP szerkezeti metafora már részletezheti tovább a kérdésben forgó elvont fogalmat („*rozsdás* agy”, „*nem forognak az agytekervényei*”). A megszemélyesítés is az ontológiai metafora fajtája. Ilyenkor nem emberi dolgokat emberi tulajdonságokkal ruházunk fel („*Ez a gép nem fog túljárni az eszemen!*”).

Az orientációs metaforák még az ontológiai metaforáknál is kevesebb struktúrával rendelkeznek. Céljuk, hogy hasonlóan konceptualizált célfogalmakat rendszerbe foglaljanak térbeli, orientációs források alapján. Például sok pozitív dolgot, eseményt felfelé irányultság, negatív párjaikat pedig lefelé irányultság képében fogalmazunk meg. Lássunk közülük néhányat: TÖBB FELFELÉ IRÁNYULTSÁG, KEVESEBB LEFELÉ IRÁNYULTSÁG („*Felsrőfoltá az árát.*”, „*Halkítsd le a rádiót!*”), EGÉSZSÉG FELFELÉ IRÁNYULTSÁG, BETEGSÉG LEFELÉ IRÁNYULTSÁG („*Feltámadt halottaiból.*”, „*Teljesen leépült az utóbbi hónapokban.*”),

TUDATOS FELFELÉ IRÁNYULTSÁG, TUDATTALAN LEFELÉ IRÁNYULTSÁG („Ébredj *fel!*”, „Kómába *esett.*”), BOLDOGSÁG FELFELÉ IRÁNYULTSÁG, SZOMORÚSÁG LEFELÉ IRÁNYULTSÁG („*Ugrál* örömében.”, „*Lógatja* az orrát.”), ERKÖLCS FELFELÉ IRÁNYULTSÁG, ERKÖLCSTELENSÉG LEFELÉ IRÁNYULTSÁG („*Felette* áll a korrupciónak.”, „*Aljas* ember.”).

3.2.1.2. Metaforarendszerek

A metaforikus nyelvi kifejezések, amint fentebb is láthattuk, nem véletlenszerűen, hanem rendszert alkotva vannak jelen gondolatainkban és a nyelv szintjén egyaránt. Vegyük példaként a Lakoff és Johnson által elemzett AZ IDŐ PÉNZ metaforát és kövessük nyomon nyelvi kifejezési lehetőségeinek gazdagságát: „Olyan sok időt *vesztettél* lazsálással”, „Ez a masina órákat fog *megspórolni* nekünk.”, „Nem tudok több időt *szánni* rá”, „Negyvenöt percet *kaptok* a feladatokra”, „Egy órámba *került*, mire kikeveredtem a dugóból.”, „Mennyi időd *maradt?*”, „*Gazdálkodj* jól az időddel!”, „*Jól be tudja osztani* az idejét.”, „*Hagyj* időt a pihenésre is.”, „*Megéri* az időt?”.

Ezek a mindennapi nyelvhasználatban élő és termékeny metaforák a hagyományos nyelvszemlélet szerint 'holtak' és nem alkotnak rendszert, kizárólag a szavak szintjén megjelenő véletlenszerű társítások. A fenti lista összefüggő elemeinek gazdagsága azonban ellentmond ennek a feltételezésnek, azt mutatva, hogy a fogalmi metaforák élő és mindennapi megnyilatkozásainkat rendszerbe foglaló mechanizmusok. Ezt az is bizonyítja, hogy könnyen kitalálhatunk olyan új nyelvi metaforát, amelyet még nem hallottunk, de hétköznapi tudásunk alapján nagyon egyszerűen megérthetjük jelentését, hiszen rendszerbe illeszkedik. Ha például azt mondja valaki, hogy „Menj és *vegyél ki* néhány napot *az automatából!*”, akkor megérténénk, hogy valaki azt javasolja, hogy több időt fordítsak valamire.

Lakoff és Johnson „Philosophy in the Flesh” című könyvében olvashatunk arról, hogy „holt metaforák” léteznek ugyan, de nagyon nehéz találni őket a nyelvben (Lakoff–Johnson 1990). Erre a *pedigree* ('családfa', 'törzskönyvezett állat') példáját hozza, ami a *ped de gris* kifejezésből származik, jelentése a 'fajd lába'. Eredeti jelentését azonban már nem ismerjük, amikor a szót használjuk.

Most azt vesszük szemügyre, hogy a metaforikus nyelvi kifejezések rendszerei, vagyis a kognitív metaforák maguk is alkotnak-e nagyobb rendszereket. Lakoff és Turner (1989: 140-215), továbbá Kövecses Zoltán (2005a: 129-146, 2005b) írásaiban bizonyítékokat találhatunk arra, hogy a fogalmi metaforák nem önálló, elszigetelt konstrukciói fogalmi rendszerünknek, hanem rendszerbe illeszkednek, világos kognitív funkciókat töltve be. A LÉTEZÉS NAGY

LÁNCA a minket körülvevő dolgok metaforikus konceptualizációjának alapja, az ESEMÉNYSTRUKTÚRA pedig az események és állapotok megértéséhez használatos. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy minden dolog és viszony besorolható e két nagy metaforarendszerbe.

3.2.1.2.1. A létezés nagy lánc

Amikor azt mondjuk valakinek, hogy „Ne *nyávogj* annyit!”, akkor állati tulajdonságot ruházunk rá az emberre. Ilyenkor az EMBER ÁLLAT fogalmi metaforát alkalmazzuk, ami a LÉTEZÉS NAGY LÁNCA metaforarendszer része. Jelentésfókuszában az ellenszenves, kellemetlen viselkedés áll.

Ha azt halljuk valakiről, hogy „*derűs* lány”, akkor egy élettelen dolog, a nap tulajdonságát ruházzuk rá az emberre. Mögötte az EMBERI TULAJDONSÁGOK ÉLETTELEN DOLGOK TULAJDONSÁGAI metafora áll, ami szintén a fent említett metaforarendszernek része. A fenti metaforák létrejöttét az alábbi négy folyamat egyisserre okozza:

1. A világ dolgai hierarchikus rendben kapcsolódnak egymáshoz. A hierarchiában felsőbb szintek képviselői birtokolják az alattuk levő szintek egyedeinek összes tulajdonságát, és ezen kívül még egy fontos elem járul hozzájuk. A növényeket például biológiai tulajdonságok, az állatokat ezen kívül ösztönös adottságok, az embert pedig ezek mellett a racionális gondolkodás jellemzi.

2. Lakoff és Turner „a dolgok természeté”-nek nevezi azt a jellegzetességet, hogy a természet egyedeinek viselkedése inherens tulajdonságaikból fakad (1989: 171). Az állatok például ösztönszerű adottságaik miatt viselkednek ösztönösen.

3. A „kommunikáció mennyiségének grice-i maximája” miatt a metaforákban a hierarchiában megjelenő legfelső elem jelenik csak meg. A grice-i maxima azt jelenti, hogy a kommunikáció során csak annyira legyünk informatívak, amennyire szükséges.

A fenti három pont alapján A LÉTEZÉS NAGY LÁNCA alapváltozata (AZ ALAP NAGY LÁNC) a következőképpen alakul:

EMBEREK: magasabb rendű tulajdonságok és viselkedés

ÁLLATOK: ösztönös tulajdonságok és viselkedés

NÖVÉNYEK: biológiai tulajdonságok és viselkedés

KOMPLEX TÁRGYAK: strukturális tulajdonságok és funkcionális viselkedés

TERMÉSZETES FIZIKAI DOLGOK: természetes fizikai tulajdonságok és viselkedés

4. A GENERIKUS SPECIFIKUS metafora teszi a felső három folyamat együttesét metaforává, a speciális jellemzőkből kiszűrve az általános jegyeket. Ennek segítségével a rendszer egy szintjét egy másik szint megértésére használjuk fel.

A folyamat két irányban mehet végbe: alacsonyabb szintű céltartománytól egy magasabb céltartomány felé vagy fordítva. Amikor például azt mondjuk valakire, hogy *virágzik*, akkor AZ EMBER ÁLLAPOTA A NÖVÉNY ÁLLAPOTA metaforikus megfelelést, ha azt, hogy „Te *ravasz róka!*”, akkor az EMBER TULAJDONSÁGA AZ ÁLLAT TULAJDONSÁGA megfelelést alkalmaztuk. Ha azonban egy állatot, növényt vagy élettelen tárgyat ruházunk fel emberi tulajdonságokkal, akkor másik irányban halad a konceptualizációnk. Például amikor a kutyát *hűségesnek* nevezzük, vagy azt mondjuk: „Ez a számítógép *kibabrált* velünk”.

Az ALAP NAGY LÁNC metafora hierarchiája tehát az ember viszonyát írja le alsóbbrendű létezőkkel kapcsolatban. Lakoff és Turner ezen túllépve, ennek kiterjesztett változatát is kidolgozta, amelyhez az ember társadalomhoz, Istenhez és az univerzumhoz való viszonya is hozzátartozik. Az így kialakult hierarchia a következőképpen írható fel (ez a KITERJESZTETT NAGY LÁNC):

ISTEN (a zsidó-keresztény hagyományban)
KOZMOSZ/UNIVERZUM
TÁRSADALOM
EMBEREK
ÁLLATOK
NÖVÉNYEK
KOMPLEX TÁRGYAK
TERMÉSZETES FIZIKAI DOLGOK

Kövecses Zoltán ebben a hierarchiában elhelyezte az általa ABSZTRAKT KOMPLEX RENDSZER-nek nevezett csoportot, amelybe olyan egységek tartoznak, mint például: elme, elmélet, világgép, társadalom, társadalmi szerveződések, kormányzás, gazdasági rendszer, politikai rendszer, karrier, kapcsolatok (Kövecses 2005c). A komplex absztrakt céltartományok négy fő jellemzője: funkciójuk, stabilitásuk, fejlődésük és a rendszer állapota. Ezeket Kövecses vizsgálatai alapján főleg négy forrástartomány segítségével fejezzük ki: GÉPEK, ÉPÜLETEK, NÖVÉNYEK, EMBERI TEST. Ezek alapján az ABSZTRAKT KOMPLEX RENDSZEREK szintje a kiterjesztett NAGY LÁNC hierarchiájában a TÁRSADALOM rétegével esik egybe, ami az

EMBEREK és a KOZMOSZ szintje között található. A Lakoff és Turner által kidolgozott hierarchia TÁRSADALOM rétege ezek után nem eltűnik, hanem kibővül.

Lássunk néhány példát a KAPCSOLAT céltartomány konceptualizálására, amelyek nagyrészt Kövecsestől (2005a) származnak: „*Rügyező* románcunknak vége szakadt” (KAPCSOLAT NÖVÉNY), „Ez a kapcsolat nem *működik*.” (KAPCSOLAT GÉP), „Kettejük kapcsolata igen *szilárd alapokon* nyugszik.” (KAPCSOLAT ÉPÜLET), „Ez a fajta viselkedés csak *tünete* a feleségéhez fűződő rossz viszonyának.” (KAPCSOLAT EMBERI TEST).

3.2.1.2.2. Az eseménystruktúra

Az események és állapotváltozások szerkezetének konceptualizálására külön metaforarendszert dolgoztak ki Lakoff és munkatársai (Lakoff 1993). Ezt ESEMÉNYSTRUKTÚRA metaforának nevezzük, amelyben az események különböző aspektusait – így az állapotokat, változásokat, okokat, cselekvéseket, célokat – fizikai fogalmak segítségével konceptualizáljuk. A metaforában levő megfelelések rendszere némileg leegyszerűsítve a következő: (zárójelben Kövecses példáit adom meg, 2005a: 142):

- (1) AZ ÁLLAPOTOK TÉRBE LEVŐ ZÁRT TERÜLETEK (A kórházak sajnos nincsenek jó állapotban.)
- (2) A VÁLTOZÁSOK MOZGÁSOK (Az örületbe kergetett.)
- (3) AZ OKOK ERŐK (Elkeseredésbe döntötte a hír.)
- (4) A CSELEKVÉS ÖNERŐBŐL VÉGZETT MOZGÁS (Megtettük az első lépést.)
- (5) A CÉLOK ÚTICÉLOK (Végül elérte a célját.)
- (6) A MÓDSZEREK ÚTVONALAK (Egy intenzív edzésprogramon keresztül sikerült végre lefognia.)
- (7) A NEHÉZSÉGEK AKADÁLYOK (Próbáljuk meg megkerülni a problémát!)
- (8) A KÜLSŐ ESEMÉNYEK NAGY, MOZGÓ TÁRGYAK (A történelem áramlatai ismét egymás mellé sodorták a két nemzetet.)
- (9) A REMÉLT HALADÁS A MENETREND BETARTÁSA (Lemaradtunk a projekttel.)
- (10) A HOSSZÚTÁVÚ CÉLZOTT TEVÉKENYSÉGEK UTAZÁSOK (Most már igazán előrébb léphetnél az életben.)

Ez a metaforarendszer csak egyirányban működik, eltérően a két irányban is funkcionáló LÉTEZÉS NAGY LÁNCA metaforarendszertől. Az ESEMÉNYSTRUKTÚRA metaforában csak az

absztrakt fogalmakat konceptualizáljuk a konkrét fogalmak segítségével, ennek fordítottja nem valósulhat meg. Ez utóbbi metaforarendszert az érzelmekre vonatkoztatva Kövecses Zoltán dolgozta ki (Kövecses 2000), amelyről a megfelelő fejezetben részletesen esik majd szó.

3.2.1.3. A fogalmi metafora három szintje

A metaforákról szólva érdemes megemlítenünk hármas szintjük Kövecses Zoltán által kidolgozott elméletét (Kövecses 2005a: 237-243). Az elkülönített három szint: az egyén feletti (szupraindividuális), az egyéni (individuális), és az egyén alatti (szubindividuális).

Az egyén feletti szint a nyelvészek által listázott fogalmi metaforák szintje, amit metaforarendszerekbe csoportosítanak (ld. fentebb).

Az egyén szintjén az emberek fejében levő, kontextusfüggő metaforák találhatók meg. Nem biztos, hogy ezen a szinten az összes szupraindividuális metafora felhasználódik, és sokszor előfordul új metaforák vagy új megfelelések alkotása is.

Az egyén alatti szinten az egyéni metaforákat motiváló testi tapasztalatok állnak, amelyek részben univerzálisak. Ekman és Levenson kísérletei (1983) rámutattak, hogy az érzelmek és más absztrakt fogalmak rendszeresen együtt járnak testi reakciókkal, például a DÜH a bőr hőmérsékletének növekedésével, ezzel motiválva a DÜH HŐ metaforát. Pfaff, Gibbs és Johnson pedig a forrástartományok konceptualizálásával kapcsolatban folytattak vizsgálatot: A DÜH TARTÁLYBAN LEVŐ FORRÓ FOLYADÉK metafora TARTÁLY forrásának konceptualizálását vizsgálták a kísérletben résztvevőkön, eredményül pedig azt kapták, hogy ez az egys emberekben nagyon hasonló módon történik (Pfaff–Gibbs–Johnson 1997).

Az egyik leggyakrabban hangoztatott bírálat a kognitív nyelvészettel kapcsolatban az, hogy a nyelvészek esetleges nyelvi adatok alapján, intuitívan állítják fel a fogalmi metaforákat (Kövecses 2006b, Kövecses, kézirat b). A probléma tehát egyrészt az, hogy megelőlegezik, mely kifejezések metaforikusak. Másrészt az elemzők nem tudhatják, hogy a valós nyelvhasználat célkonceptusainak leírására mely nyelvi kifejezések fordulnak elő. Néhányan korpusznyelvészeti kutatásokat javasolnak a kognitív nyelvészet hagyományos megközelítése helyett (pl.: Stefanowitsch 2006). Kövecses világossá teszi azonban, hogy a kognitív nyelvészek legtöbbje a szupraindividuális szinten dolgozik, a kritika pedig az individuális szintű kutatások hiányára irányul: „[A] nyelvi metaforák szisztematikus beazonosítása valós nyelvi korpuszokban olyan cél, amely az általam individuálisnak nevezett szinthez kötődik. Ez pedig nem írja felül azt a szupraindividuális szinthez kapcsolódó célt, hogy intuitíven

metaforikusnak ítélt nyelvi kifejezések alapján bizonyos fogalmi metaforákra következtessünk. Viszont a két szint céljai kiegészítik egymást annyiban, hogy a szupraindividuális szinten hipotetikusán javasolt metaforák kiindulási pontot nyújthatnak az individuális szinten szisztematikusan azonosított nyelvi metaforikus kifejezések nagyobb „fogalmi metaforákba” történő szerveződéséhez” (Kövecses 2006b: 88).

3.2.2. A fogalmi metonímia

A fogalmi metonímiák tárgyalását egy híres példával kezdem: „A *sonkásszendvics* várja a számláját.” Itt nem megszemélyesítéssel van dolgunk, hisz a *sonkásszendvicset* nem értelmezzük úgy, hogy emberi tulajdonságokat ruházunk rá. Helyette arra használjuk, hogy egy másik, vele kapcsolatban álló entitásra utaljunk vele. A *sonkásszendvics* fogyasztója helyett áll. Sok hasonló példát említhetünk: „A *kormány* meghozta a döntést.”, „*Real Madrid* győzött”. Tradicionális kifejezéssel élve ezeket az eseteket szinekdochének neveznénk, hisz egy rész áll az egész helyett; a kognitív nyelvészetben pedig ez egy RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT metonímia.

A metonímiát is, mint a metaforát, klasszikus értelemben a szavak szintjén jelentkező, főleg a költői nyelvben használt képnek gondolták. Lakoff és Johnson azonban bemutatta, Kövecses és Radden (1998) és Kövecses (2005a) pedig részletesen kidolgozta a kognitív metonímia elméletét. A metaforához hasonlóan a metonímia is konceptuális folyamat eredménye, a nyelvi kifejezések csak megtestesítik azt. A metonímia Idealizált Kognitív Modellekben (IKM) jön létre, a metaforától eltérően nem két tartomány között, hanem egy tartományon belül. Az IKM-eknek sok része van, ezeket hívjuk entitásoknak. A fogalmi metonímia ezen belül két egymással összefüggő entitás között alakul ki. Míg a metaforában egy tartomány alapján értjük meg a másikat, addig a metonímiában egy entitás csak helyettesít egy hozzá közel álló másik tartományt és ráirányítja figyelmünket.

A metafora csak fogalmak között jöhet létre, a metonímia ezzel szemben másképp viselkedik: létrejöhet a szóalak és a fogalom, illetve a szóalak és a referencia (dolog/esemény) között is. Pl.: „Nem értem a *kérdést*.” Itt a *kérdés* szó metonimikus, hiszen a feltett kérdés tartalmára utal. Ezt Lakoff és Turner a SZAVAK AZ ÁLTALUK KIFEJEZETT FOGALMAK HELYETT metonímiának nevezi.

Kövecses szerint a fogalmi metonímiáknak két nagy csoportja van: az IKM egésze és részei között létrejövő, illetve a részek között kialakuló metonímiák (Kövecses 2005a: 100-106). A RÉSZ és EGÉSZ közti metonímia általában dolgokra vonatkozik. Az EGÉSZ A RÉSZ

HELYETT metonímia egyik alfaja például a „kategória és tulajdonság” IKM-ben KATEGÓRIA A MEGHATÁROZÓ TULAJDONSÁG HELYETT („*Punk* haját növesztett”). A RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT metonímia egyik alfaja például a „komplex esemény” IKM-ben RÉSZESEMÉNYEK A KOMPLEX ESEMÉNY HELYETT („Az oltár elé *álltak*”) metonímia.

A RÉSZ és RÉSZ közti metonímia általában eseményekre jellemző. Ide tartozik például az „okozás” IKM-ben az OK AZ OKOZAT HELYETT („*egészséges* arcszín”), OKOZAT AZ OK HELYETT („*szomorú* könyv”), a „tartalom” IKM-ben TARTÁLY A TARTALOM HELYETT („Három *csomagot* kérek”-ropit), TARTALOM A TARTÁLY HELYETT („Kiborult a *pohár*”- a víz) metonímia.

Néhány nyelvi kifejezésről nehéz eldönteni, hogy metaforikus vagy metonimikus, a két jelleg egyszerre van jelen bennük. Ennek egyik oka az, hogy a metaforába beágyazódhat a metonímia. Például a csángó „*Jár a szája, mint a rossz malom*” kifejezésben a *száj* „rossz malom”-ként való megjelenítése metaforikus, aminek tapasztalati alapja az, hogy mindkettő *jár*, és e cselekvés eredménye nem hasznos; a *száj* mozgása pedig a beszéd helyett áll, ami metonimikus.

A metafora és a metonímia átfedésének másik oka lehet, hogy sok fogalmi metafora metonímián alapul. A SZERELEM HŐ metafora fiziológiai alapja például a testhőmérséklet növekedése és a metafora ezt általánosítja, a HŐ fogalmát alkalmazva. A metaforákat motiváló metonímia lehet az OK-HATÁS (pl.: az előző metafora esetében), a RÉSZ-EGÉSZ (a SZEXUÁLIS VÁGY ÉHSÉG metafora forrás és céltartománya egyaránt a VÁGY általánosabb kategória része), illetve a tapasztalatok összefüggése (a TÖBB FELFELÉ metafora abból a tapasztalatból fakad, hogy pohárba való öntésekor a víz szintje megemelkedik.) (Kövecses 2005a: 161-162).

3.2.3. A metafora és a metonímia jelentősége a fogalomalkotásban

Felmerül a kérdés, hogy a metaforák és metonímiák jelentősége nem törpül-e el, ha figyelembe vesszük egy fogalom összes nyelvi kifejezését. Vajon van-e olyan nagy jelentősége ezeknek a folyamatoknak, mint amit a lakoffi kognitivisták vallanak, vagy a figuratív elemek túlhangsúlyozásával elnyomják a sokkal fontosabb és nagyobb arányban megjelenő szó szerinti kifejezések szerepét? A kognitív nyelvészek között is többen vannak, akik szerint az absztrakt konceptusok kifejezéséhez használatos szó szerinti kifejezések alkotnak többséget a fogalmi metaforákhoz, metonímiákhoz képest. Dirk Geeraerts és Caroline Gevaert például a *heart* (‘szív’) és *mood* (‘kedv’) származékait, köztük a „düh” konceptust követi nyomon az óangolban és megállapítja, hogy a DÜH FORRÓSÁG metafora

periférikus jelentőségű bennük a szó szerinti jelentésekhez képest. Nehezményezik, hogy a metaforák hangsúlyozása eltorzítja a konceptualizáció valós képét (Geeraerts–Gevaert, kézirat).

Ezen érvek és sok más kritika ellenére több nyelvtörténeti és kísérleti kutatás eredménye mégis igazolja, hogy a képes jelentések ugyanolyan fontos szerepet töltenek be a gondolatok elrendezésében, mint a szó szerintiek (pl.: Gibbs 1994, Sweetser 1990, Boroditsky–Ramscar 2002, Kövecses 2006a). Olyannyira, hogy biztonsággal állítható, hogy a ma szó szerintinek vett fogalmak a nyelvtörténet során szintén metaforák segítségével alakultak ki és ezek még ma is aktívan működnek. Például Eve Sweetser bemutatta, hogy az érzelem angol megfelelőjének (*emotion*) etimológiája egy ma is használatos metaforán alapul: ÉRZELEM BELSŐ ERŐ (Sweetser 1990).

Raymond Gibbs (1994) pszicholingvisztikai kísérleteket végzett a szószerinti vagy metaforikus jelentés fontosságának eldöntése érdekében. Megállapította, hogy a szószerinti jelentés csak alkalmasszerűen létezik, de nem tükrözi az emberek mentális reprezentációját a kategóriákról. Amiről azt gondoljuk, hogy szószerinti, sok különböző tényezőtől függ, beleértve a kultúrát, az egyént, a szöveggörnyezetet és a témát. Gibbs szerint az agy felépítése olyan, hogy megkönnyíti a figuratív beszéd megértését, erre vonatkozik könyvének címe is: „The Poetics of Mind” (1994). Kísérleteinek eredményei bizonyítják, hogy a figuratív nyelv megértéséhez nincs szükség speciális mentális folyamatokra. Ennek oka az, hogy a metafora nemcsak díszítőelem, hanem kommunikatív funkciója van: olyan dolgokról beszélhetünk vele, ami nélküle kifejezhetetlen lenne, tehát nemcsak hasznos, de szükséges is; kompakt módon fogalmaz és életteli képet fest. Gibbs a fogalmi metafora és metonímia létre és fontosságára hozott bizonyítékait a fent említett kötetben ismerteti. A metafora létezésének bizonyítékai közt szerepel például a tudatosság nélküli gesztusok illeszkedése a szavak szintjén megjelenő metaforákhoz: miközben az adatközlő a „Mondanom kell neked valamit” mondatot kiejtette, kezével a következő mozdulatot tette: tenyere felfelé mutat, kezét a hallgató felé közelíti. Emögött a KOMMUNIKÁCIÓ EGY TARTÁLYBÓL EGY MÁSIKBA VALÓ GONDOLATTOVÁBBÍTÁS metafora (CONDUIT metaphor) található meg.

A metaforák és metonímiák fontosságáról szól a Naomi Quinn és George Lakoff–Kövecses Zoltán közötti vita is (Lakoff–Kövecses 1987, Quinn 1991, Kövecses 2000, 2006a), ami a 'házasság' konceptusa körül forog. Quinn azt állítja, hogy a metaforák csak tükröznek (reflect) egy kulturális modellt, Lakoff és Kövecses szerint pedig felépítik azt. Kövecses fő problémája az, hogy Quinn csak a házasság elvárt szerkezetét (*expectational structure*) veszi figyelembe, nem pedig magát a fogalmat. Megegyezik véleményük abban, hogy a házasság

konceptualizációjához a beszélők sok szempontból a szerelemről alkotott szemléletüket használják fel, Quinn állítása szerint azonban az absztrakt fogalmak felépítéséhez nincs szükség metaforára, a 'házasság' konceptus központi magva is szó szerinti: a gyermek és az első gondozó közötti kora-gyermekkori tapasztalatokon alapul a szerelem, a házasság elvárt modellje pedig erre épül. Kövecses ezzel ellentétben azt állítja, hogy az absztrakt fogalmak, mint a 'házasság' is, metaforák közvetítésével alakulnak ki az alapvető tapasztalatokból. A fogalom konceptuális alapjának az EGYSEG metaforát tartja, ami a 'szerelem' fogalmának is konceptuális alapja, tehát valóban a 'szerelem' strukturálja a 'házasság' fogalmát. Erre példaként említhető „a marriage union” ('házassági *egység*'), „to be united in matrimony” ('házasságban *egyesülni*'), „*unbreakable bond*” ('*eltörhetetlen kötelék*').

Nemrégiben egy harmadik nézet is megfogalmazódott. Farzad Sharifian munkatársai (kézirat) olyan kulturális modellekre hagyatkozva, mint a négy folyadék elmélete, azt a megoldást javasolják, hogy a metaforák ezekben gyökereznek és nem reflektálják vagy felépítik őket. Ez nem mond ellent a testi motiváltság tételének, csak kiterjeszti úgy, hogy a kulturális modelleket is felhasználja közvetítőként, mint további tapasztalati alapot nyújtó népi orvoslási, vallási hiedelmeket. Például a 'düh' eredetének magyarázata a négy testnedv elmélete, amely szerint, ha a testet alkotó négy folyadék nincs egyensúlyban, az minden érzelem és betegség forrása. Figyelembe kell tehát venni, hogy a kérdéses konceptuális rendszer milyen kulturális modellben gyökerezik. Ez a kutatott népcsoport egész kulturális gondolkodásának történetébe ágyazódik be.

3.3. Az érzelem fogalmainak univerzalitása és variabilitása

A fentiekben szó volt róla, hogy konceptuális rendszerünk testi tapasztalataink által motiváltan szerveződik. A test fizikai folyamatai azonban a világ minden részén nagyon hasonlóak, ami azt a következtetést vonná maga után, hogy a konceptuális kategóriák, köztük az érzelmek is, nagyrészt univerzálisak lennének. Az univerzalista pszichológusok (*universalists*) erről így vélekednek: az érzelem elsődlegesen emberi biológiai funkció, ami a világ népeiben egyformán van jelen (pl.: Ekman 1994, Izard 1994, Zajonc 1984).

A kutatók kulturalista csoportja (*culturalists*) kultúr-szociális alapon differenciált fogalomnak fogja fel az érzelmet (pl.: Wierzbicka 1994, Russel 1991, 1994, Tzeng – Hoossain–Osgood 1987). A két csoport tehát nem ért egyet abban, hogy az érzelmeket meghatározzák-e kognitív folyamatok. Az első csoport szerint az érzelem, a második szerint a kogníció az elsődleges a másikkal képest.

A kognitív nyelvészek eleinte nem fektettek hangsúlyt a kulturális különbségekre, az érzelmek univerzalitására és neurális megalapozottságára irányították a figyelmet. Az

érzelmelek kutatásában is a kifejezések kognitív strukturáltsága és ehhez kapcsolódóan a testesültség állt a figyelem fókuszában, mint például Lakoff és Kövecses 'düh'-ről szóló tanulmányában (1987). A szerzőpáros azonban megemlíti az összefoglalásban, hogy a kutatás kiterjeszthető a metaforák variációira is.

Később az érzelmelek testi motiváltságának univerzális elméletét Dirk Geeraerts és Stef Grondelaers „Looking back at anger” című tanulmányában (1991) kétségbe vonta, a középkori filozófia és orvostudomány alapjául szolgáló négy testnedv elméletére alapozva. Tanulságuk az, hogy az univerzális testi hatásokat kiváltó érzelmeket különböző korokban és kultúrákban eltérően lehet conceptualizálni. Ezután Kövecses Zoltán az érzelmi fogalmak kettős motivációját, a testbe és kultúrába ágyazottság kérdését „Metaphor and Emotion – Language, Culture, and Body in Human Feeling” című könyvében tárgyalja (Kövecses 2000). A kognitív nyelvészetben ezzel kialakult egy, az univerzalista és kulturalista nézetet összeolvasztó modell: az érzelmelek testbeágyazott kulturális modellje, amelynek lényege az, hogy az érzelem fogalmai kétféle – testi és kulturális – motiváció alapján formálódnak meg.

Az univerzalizás és variabilitás kérdését Kövecses Zoltán a „Metaphor in Culture” című könyvében dolgozta ki részleteiben (Kövecses 2005b), valamint Ning Yu is ezt teszi egy tanulmányában (2003). Legújabb feldolgozása ennek a témának a kiadás előtt álló, „Culture, Body, and Language: Conceptualizations of Internal Body Organs Across Cultures and Languages” című, Farzad Sharifian, René Dirven, Ning Yu és Susanne Niemeier (kézirat) által szerkesztett kötet.

Lássuk közelebbről a kulturális motiváltság kérdését. A BOLDOGSÁG FENT metafora például, úgy tűnik fel, hogy a világ olyan különböző kultúráiban és nyelveiben is jelen van, mint a magyar („*Fel* vagyok dobva.”), az angol („I’m feeling *up*.”), a kínai („Ta hen *gao-xing*.”). Ennek oka az a testi tapasztalat, hogy amikor boldogok vagyunk, akkor aktívan fent vagyunk, mozgunk, ugrálunk, és nem „*lógatjuk* az orrunkat”. Kövecses kutatásai szerint az ilyen, minden kultúrában jelentkező metaforák generikus szintűek, míg a specifikusak kulturálisan különbözhetnek (Kövecses 2005b). A BOLDOGSÁG FENT metafora speciális megvalósulása például a BOLDOGSÁG TALAJ FELETT LEVÉS, amivel kapcsolatban Ning Yu (1998) megfigyelte, hogy a kinaiból hiányzik.

Ha a TEST AZ ÉRZELMEK TARTÁLYA metaforát vesszük alapul, amely a legkülönfélébb nyelvekben jelen van, arra a következtetésre jutunk, hogy a tartály a különféle érzelmelek esetében népenként nagyon eltérő lehet. Néhány kultúrában, mint például az indonézben és a malájban, a tartály a *máj* (Siahaan, kézirat, Goddard, kézirat), máshol, mint a thaayorrében, a *belek* (Gaby, kézirat), a legtöbb kultúrában pedig, mint a kínai, japán, koreai, perzsa, szíriai,

holland és angol konceptualizációban, a *szív* (Yu, Ikegami, Occhi, Yoon, Sharifian, Wolk, Geeraerts–Gevaert, Niemeier, Foolen, Maalei, kézirat).

Kövecses a fogalmak univerzalizálásának és kulturális változatosságának kérdéséről így nyilatkozik: az univerzálisan jelen levő fizikai tapasztalatok csak potenciálisan eredményeznek univerzális metaforákat, de nem várhatjuk el, hogy minden nyelvben ez meg is jelenjen a szavak szintjén. Az érzelmek területén ezért kultúrától és egyéntől függően nagy különbségek mutatkoznak. A kulturális változatosság mind kultúrák közti, mind egy kultúrán belül megmutatkozó dimenzióinak feltárására Kövecses tett kísérletet (Kövecses 2005b).

A kultúrák közti variálódás egyik dimenziója a kongruens metaforák léte, ami a generikus és speciális szintű metaforák kapcsolódását jelenti. A MÉRGES EMBER NAGY FESZÜLTSGŰ TARTÁLY közel univerzális, sok dolgot nem pontosít. Például azt, hogy milyen a tartály, hogyan növekszik a feszültség benne, melegítik-e vagy nem, milyen anyag van benne, a kitörésnek milyen következményei vannak, stb. Ezt az általános sémát más-más kultúrák tagjai különféleképpen tölthetik ki. A kínaiban például a tartályban gáz van, az angolban folyadék.

Egy további dimenzió: az alternatív metaforáké, amiről fentebb már szó esett (egy céltartományt sok forrással leírhatunk és egy forrás különféle céltartományokat jellemezhet).

Szintén a kultúrák közötti különbség fájája a preferencián alapuló konceptualizáció. Némely nyelvekben lehetséges, hogy ugyanazok a forrástartományok léteznek egy céltartomány leírására, de a nyelvek beszélői esetleg más és más forrásokat részesítenek előnyben. Köves Nikolett (2002) az ÉLET céltartomány forrásait követte nyomon az amerikai angol és magyar nyelvekben. Eredményül azt kapta, hogy a két népcsoport beszélői országuk történelméből és gazdasági helyzetéből következően különböző forrástartományokat használnak fel. Az amerikaiak számára az ÉLET SZERENCSEJÁTÉK metafora volt a legelterjedtebb, ami a magyarban is megvan („Ezt a *játszmat* elvesztetted.”), ám sokkal jelentéktelenebb arányban, míg a nyelvünkben AZ ÉLET KÜZDELEM/HÁBORÚ metafora volt a legáltalánosabb („A *csatákat* mindig meg kell *nyerni*.”).

Végül az egyedi metaforák említetők meg, amelyeknek kulturálisan egyedi forrás és céltartománya van. Kövecses erre a fekete rabszolgák 19. század eleji példáját hozza, amikor Dél-Amerikából északra menekültek. Ezt az akciót Földalatti Vasútnak nevezték, amely a titkos menekülést írta le. E metaforában a cél és forrástartomány egyaránt egyedi.

A konceptualizáció nemcsak különböző kultúrákon belül, hanem ugyanazon kultúrában is variálódik. Ennek elsődleges forrása a társadalmi dimenzió, vagyis az, hogy a társadalom

különböző rétegei horizontálisan (pl.: nő-férfi) és vertikálisan (pl.: felső-közép-alsó osztály) eltérő metaforákat használhatnak. Az angol nyelvű országokban a férfiak például a következőképpen konceptualizálják a nőket: NŐK KICSI SZŐRŐS ÁLLATOK (*kiscica*, *nyuszi*), NŐK MADARAK (*madár*, *csirke*), NŐK ÉDES ÉTELEK (*süti*). A nők azonban másként látják a férfiakat: FÉRFIAK NAGY SZŐRŐS ÁLLATOK (*medve*), FÉRFIAK ÉTELEK, amit csak szexuális összefüggésben használnak.

Fontos az etnikai dimenzió is, amelynek bemutatására Kövecses a fekete angolt hasonlítja össze a fehér angollal. Ugyanazt a generikus metaforát, például a FONTOS KÖZPONTI-t, különböző specifikus forrástartománnyal jelölik. Pl.: fekete angol *nitty-gritty* ('vminek a magja, veleje'), fehér angol *bottom line* ('vminek az alapja'). A fekete angolban a metaforikus kreativitás és az általa való „nagyot mondás” a siker feltétele is egyben.

A kultúrán belüli variálódás egyik forrása a regionális dimenzió, ami olyan esetekben lép életbe, amikor egy nyelvcsoporthoz beszélői közül valamennyien egy másik környezetbe kerültek és metaforarendszerük az új környezet forrástartományait felhasználva átalakul vagy bővül. Például René Dirven (1994) az Európából Afrikába költözött afrikaans nyelvéről írja, hogy sok új, a természetből és az állatvilágból vett forrástartománnyal bővült metaforakészletük. Hasonló a helyzet Kövecses megfigyelése szerint az idegen nyelvet tanulók körében is, akik anyanyelvük konceptusaira próbálják sokszor „ráhúzni” az új nyelv szavait.

A stílus dimenziója mentén is variálódhatnak a metaforák, amit sok tényező egyszerre határoz meg (közönség, téma, beszédhelyzet, stb.). A szleng például különösen gazdag metaforákban; sokszor olyan képek is előkerülnek, amelyek a nyelv más változataiból hiányoznak.

A szubkulturális dimenzió egy kultúrán belül sok kisebb kulturális csoport eltérő nyelvhasználatára vonatkozik. A csoporton kívüliek sokszor nem értik meg az egyes kifejezések értelmét. Ezek közé tartoznak például a vallási felekezetek. Kövecses beszámol Victor Balaban, amerikai antropológus, zarándokok nyelvéről szóló tanulmányáról (Kövecses 2005b). Az amerikai angol gyakran használja a LÁTÁS forrástartományt a TUDÁS céltartomány leírására: „Now I see it.” ('Most már látom, hogy így van'). A zarándokok nyelvében azonban ennél sokkal gyakrabban jelenik meg a tudás passzív formája, például: I knew it *in my heart*. ('Tudtam a szívemben.'), The doors in my mind opened. ('Értelmem kapui kinyíltak').

A diakrón dimenzióval kapcsolatban említhetők Eve Sweetser kutatásai (1990), amelyekben bemutatja, hogy a metaforikus képek mennyire módosulhatnak a történelmi változások és a tudományos fejlődés következtében. A DÜH HŐ metaforát tartalmazó nyelvi

kifejezések 850 előtt például csak 1.59%-át alkották az összes dühvel kapcsolatos szónak, 1400 után azonban ez vált a legmeghatározóbbá 'düh'-öt jelölő kifejezésekben. A metaforák történelmi változására Dirk Geeraerts és Stef Grondelaers (1991), továbbá Dirk Geeraerts és Caroline Gevaert (kézirat) is felhívják a figyelmet.

A fejlődési dimenzió a gyermekek fogalmi metaforáinak kialakulását veszi számba. Christopher Johnson (1999) három fázisát állapította meg, ezt a TUDÁS LÁTÁS metaforán mutatta be, amit fentebb már ismertettem.

Individuálisan, vagyis egyének között is, a neveltetéstől, élettörténetétől, iskolázottságtól, környezettől, stb. függően eltérő a konceptualizáció. Más és más metaforákat használunk, gyakran újakat is alkotunk. A költők szolgálnak erre a legjobb példával, akik új metaforáikkal nagy hatást tudnak kiváltani az olvasóból. De az ő metaforáik is csak a már meglevő konceptuális keretekbe illeszkednek bele, emiatt tudjuk megérteni őket.

Kövecses nemcsak ismerteti a metaforák kulturális változatosságának dimenzióit, hanem felsorolja a variáció okait is, amelyek felsorolásszerűen a következők: eltérő tapasztalat (pl.: eltérő egyéni és történelmi emlékek, eltérő társadalmi és egyéni érdekek és érdeklődési területek), valamint eltérő kognitív preferencia és stílus (pl.: eltérő tapasztalati fókusz, nézőpont preferencia, fogalmak eltérő prototípusai és mentális keretei, egy nyelv metafora vagy metonímia preferenciája).⁵

A fent bemutatott elmélet és szemantikai módszer ismertetése azért volt fontos, mert az alább következő fejezetekben elvégzett elemzést ennek segítségével végzem el. A nyelv kettős (testi és kulturális) motivációja adja kutatásaim alapját.

3.4. Összefoglalás

E fejezetben a kognitív nyelvészet elemzési metódusát mutattam be, ami a későbbiekben bemutatandó elvont fogalmak kutatásának módszertani alapjául szolgál. A kognitív szemantika nem a lexikális jelentést vizsgálja, hanem alapvető felfogása az, hogy a nyelvi kifejezések kettős motiváltságúak: egyrészt a testi tapasztalatok, másrészt a kulturális háttér határozza meg őket.

⁵ Kövecses átfogó elemzésének egyik bírálója, a spanyol Rosario Caballero (2007) szerint a téma kidolgozásával a szerző célja az volt, hogy a kognitív nyelvészek által általánosan elfogadott, a „testbeágyazottság-hipotézisen” alapuló univerzalitás és a kulturális variabilitás közti ürt próbálja áthidalni. Amint kiderült azonban, a „Metaphor in Culture” célja nem valamiféle közös nevezőre hozás, hanem a túl általános univerzalitás-hipotézis pontosítása és az elmélet kiterjesztése, az eredményeket számos nyelv példáival alátámasztva, sőt a nem nyelvi bizonyítékokra is egy egész fejezetet szánva (ld.: Kövecses 2005b: 8 fejezet: filmek, rajzfilmek, reklámok, kulturális szimbólumok, politika, társadalmi gyakorlat, stb.).

A kognitív nyelvelmélet a hétköznapi nyelv kifejezéseit középpontba állítva, tágabban értelmezi a metaforát és a metonímiát. A fogalmi metafora célkonceptusa a leírni kívánt elvont fogalom, forráskonceptusa pedig egy konkrét dolog, aminek segítségével az elvont fogalmat megértjük (pl.: AZ ÉLET UTAZÁS). Az elvont fogalmat a forrástartomány részeinek céltartományra való leképezései alapján értjük meg (Pl.: ÉLŐK UTASOK). A fogalmi metonímia ezzel ellentétben egy tartomány részei között jön létre (Pl.: FEHÉR A TISZTASÁG HELYETT).

A fogalmi metaforák nem izoláltan jelennek meg nyelvünkben, hanem rendszert alkotva. Két fontos metaforarendszerünk: A LÉTEZÉS NAGY LÁNCA, amely a világ dolgainak hierarchikus elrendeződésén alapul, míg az események, cselekvések leírása az ESEMÉNYSTRUKTÚRA metafora segítségével történik.

A fogalmi metaforának három szintje van: egyén alatti, egyéni és egyén feletti. A tradicionális kognitív nyelvelmélet (pl.: Lakoff és Johnson) az egyén feletti szintet célozza meg, míg a modernebb kutatások az individuális szintre helyezik a hangsúlyt. A teljes kép kialakításához a három szint ötvöztetése lenne szükség.

4. A magyar nyelv kognitív szempontú kutatása és a moldvai csángó népdalok

4.1. A fogalmi metaforák kutatása a magyar nyelvben

Bár az előző fejezetben látható volt, hogy a kognitív nyelvészeti gyakorlatot sok bírálat éri magyar szerzők tollából is, a magyar nyelvet kognitív szempontból vizsgáló tanulmányok száma gyarapodóban van. Tolcsvai Nagy Gábor felhívja figyelmünket, hogy az 1930-as évek végén Karácsony Sándor már lényegében ezt a szemléletet látta helyénvalónak a nyelv elemzésében: „A nyelvet a népi, nemzeti kultúrához köti, arra vezeti vissza. Karácsony a néplelek és a nép nyelve között megfeleltetési viszonyokat állított” (Tolcsvai Nagy 2005: 268). Tolcsvai Nagy beszámol arról, hogy Karácsony a szemléletességet nevezi meg nyelvünknek egyik legjellegzetesebb sajátosságaként. Ezzel kapcsolatban megjegyzi: „Karácsony megfigyelései közül igen lényeges az, hogy a világ dolgait, jelenségeit többféleképpen ki tudjuk nyelvileg fejteni, és hogy e kifejezések mögött lényegében tapasztalati és fogalmi leképezések állnak [...]” (Tolcsvai Nagy 2005: 268)⁶.

Célzottan csak a 90-es években történtek a kognitív nyelvészet irányába mutató kezdeményezések. Szilágyi N. Sándor „Hogyan teremtsünk világot?” című könyvében az általa „nyelvi világ”-nak nevezett rendszert kialakító tényezőket veszi számba. Elemzése kognitív módszerrel történik, bár a szerző nem tartja problémamentesnek a lakoffi nyelvszemléletet. Kifogásolja, hogy a kognitív nyelvészet egyben kognitív struktúrákként is kezeli a nyelvi struktúrákat. Hangsúlyozza, hogy nyelvi világmodellt kizárólag nyelvi adatok alapján, nyelvészeti módszerekkel lehet vizsgálni, egy nyelvész kijelentései csakis a nyelvre vonatkozhatnak. Hozzáteszi: „pszichológusokkal és filozófusokkal pedig nem kívánunk vitába bonyolódni.” (Szilágyi N. 1997: 8-9). Szilágyi N. könyvében megkülönböztetve jelöli azokat a részeket, amelyek nem kizárólag nyelvi vonatkozásúak.

A nyelvi elemzés szigorúan nyelvi adatokra támaszkodásának szükségességéről Bencze Loránd véleménye a következő: „Ideje volna [...], hogy a magyart is következetesen szélesebb társadalmi és kulturális összefüggéseiben tanulmányozzuk. [Ehhez] vizsgálnunk kell a társadalmi életünket irányító tudásrendszert. Az így felvázolt megközelítésnek

⁶ Ezzel egybevág Illyés Gyula véleménye, miszerint a magyar nyelv fontos szempontjai, a világosság és szemléletesség, a magyar jellemre vezethetők vissza (ld.: a disszertáció mottója).

meglehetősen nagyok lesznek az érintkezési és határterületei más tudományokkal⁷. A differenciálódás tudományos korszaka után eljött az integrálódás tudományos korszaka” (Bencze 2000: 336-337). Bencze ezt az állítását olyan idegen szavak szemantikai elemzésével igazolja, amelyek jelentését a magyar kultúra és történettudat megváltoztatta, más kontextusba helyezte. Az angolban például a *civilization* szinonimája a *culture*-nek, a magyarban pedig a *kultúra* és *civilizáció* fogalmak szemben állnak egymással. Az *asszimiláció* a magyarban egyoldalú mozgás a többségi kultúra és nyelv irányába, az angolban azonban két kultúra összeolvadását jelenti az *assimilation*.

A nyelvi világ megteremtéséhez Szilágyi N. először bevezeti az értékjelentés fogalmát: „értékjelentésen a szójelentésnek azt az összetevőjét értjük, amelyben kifejeződik a beszélőközösségnek a jel tárgyához való (kissé leegyszerűsítve pozitív vagy negatív) értékelő viszonyulása. Például, a *virág* szó jelentéséhez hozzátartozik a pozitív értékelés, a *patkány*-éhoz pedig a negatív. Az értékjelentést esetleg a denotatív jelentés egyik szemantikai jegyeként is fel lehetne fogni, célszerűbbnek látszik azonban külön jelentéskomponensként számon tartani” (11). Az értékjelentés alapján felállítja a nyelv térdimenzióit és az általuk szerveződő jelentésstruktúrákat, amelyek a következőkben foglalhatók össze:

1. Vertikális térdimenzió

a) aktív-passzív

- érzelmi aktivitás (pl.: *felbőszít-lehiggad*)
- hangulati aktivitás (pl.: *felderül-lehangoló*)
- hőmérséklettel kapcsolatos kifejezések (pl.: *heves küzdelem-lehül*)
- hangerővel kapcsolatos kifejezések (pl.: *felcsendül-lehalkít*)
- nagyság-kicsiség (pl.: *felnagyít-lekicsinyít*)
- hierarchikus rendszerek vertikális elrendeződése (pl.: *magasabb állás, letelefonál*)
- állítás és tagadás (pl.: *fennálló helyzet, letagad*)

b) erkölcsi értékek vertikális dimenziója (pl.: *égig magasztal, földig aláz*)

2. Közel-távol térdimenzió (pl.: *összemelegednek-elhidegülnek*)

3. Kint-bent térdimenzió (pl.: *befogad-kirekeszt*)

4. Elöl-hátul térdimenzió (pl.: *előremozdít-hátravet*).

⁷ Bencze ezek közül a következőket említi példaként: leíró nyelvtan, történeti nyelvtan, szemiotika, szemantika, információelmélet, stílusztika, szövegten, diskurzuselemzés, retorika-prezentációs retorika, szociológia, etnolingvisztika, szociolingvisztika, pragmatika, szociológia, pszichológia, néprajz, folklór, földrajz, növénytan, állattan, történelem, hermeneutika, teológia, politika, gazdaság, etika (Bencze 2000).

Könyve második részében a nyelvi világot, határainak kijelölése után denotatív jelentések által kialakított kategóriákkal „tölti meg” a szerző, amelyek részben szó szerinti, részben metaforikusak vagy metonimikusak. Szilágyi N. a könyv során újra és újra hangsúlyozza, hogy „a nyelvi világ struktúrája annyira sajátosan nyelvi, hogy fel sem merülhet az érzéki tapasztalatban megjelenő világgal való egy-az-egyhez megfeleltetése” (37).⁸ Ezek azonban nem mondanak ellent a kognitív kutatások lényegének, inkább a kognitív nyelvészet kulturális különbségeit hangsúlyozó, fentebb ismertetett kiterjesztett változatának előfutáraként értelmezhetjük őket. Lakoff és Johnson az univerzális testesültségi modellt dolgozta ki, amely szerint a mindenki számára érzékelhető testi tapasztalatok univerzális jelentésekhez vezetnek. Ez a felfogás, mint az előző fejezetből látható, mára árnyalódott; a testesültség fogalmát nem homogén, mindenki számára egyenlőképpen adott tényezőként fogják fel a kognitív kutatók. Kövecses „változó tapasztalati fókusz”-nak nevezi (Kövecses 2005, 2006) azt a jelenséget, hogy a testesültség több összetevője közül különböző kultúrák és nyelvek másokat hangsúlyoznak.⁹

A metaforákkal kapcsolatban így ír Szilágyi N.: „A metafora nyelvi mivoltát és természetét [...] azért kell külön kihangsúlyozni, mert ez a dolog sokszor-különösen az amerikai kognitív nyelvészetben – éppen az ellenkező értelmezést kapja: többen is úgy fogják fel (elsősorban G. Lakoff), hogy a metaforaképződés tulajdonképpen a kognitív (mentális) folyamatok sajátossága, s ami a nyelvben látszik (vagy nyelveknek látszik), az voltaképpen csak következmény, a kognitív folyamatok nyelvi anyagban való tükröződése [...], bennünket azonban elsősorban az érdekel, hogy a kategóriák mit tárnak fel a nyelvről” (48). Az újabb kognitív kutatások a kognitív folyamatok nyelvi tükröződésének fordítottját, a Sapir-Whorf hipotézis, más néven nyelvi realitásmélet jogosságát is vizsgálják, miszerint a nyelv is befolyásolja a kognitív folyamatokat, nem csak fordítva. Kövecses legutóbbi könyvében

⁸ „...nyelvi világon azt a világot értjük, amelyről beszélünk. Beszélni nem is tudunk másról, mint a nyelvről. A reális világról, mint olyanról nem tudunk beszélni. A nyelvvel semmilyen kapcsolatban nem levő reális világ elemeinek ugyanis nincs nevük, nincsenek nyelvi kategóriákba sorolva. Enélkül pedig nem lehet beszélni róla” (Szilágyi N. 1997: 80).

⁹ Egy, a határainkon túli magyarok sorsát érintő, interetnikus konfliktust okozó példát is ad a kulturális variációra Szilágyi N.: „A magyar *nemzet* szó [...] elsősorban az azonos nyelvű és azonos kulturális hagyományokat magukénak tartó embereket fogja össze egy kollektívummá, állami hovatartozásra való tekintet nélkül [...]. A román *națiune* azonban a róla való politikai hiedelem szerint inkább az egyazon állampolgárságú emberek kollektívuma, s ezt a szó általános használata is eléggé alátámasztja. Ami például a magyarban *országos konferencia*, az a románban *conferință națională* [...]. A magyar nyelvi világbeli „nemzet” tehát nem ugyanaz, mint a román nyelvi világbeli „națiune”. Ezért a magyarok számára a nemzet fogalma is más, mint a románok számára” (Szilágyi N. 1997: 95).

(2006a) több erre irányuló kutatásról beszámol, igazolva, hogy a nyelv nemcsak tükrözi, hanem befolyásolja is a mentális kategóriákat.¹⁰

Szilágyi N. végül arról is számot ad, hogy a nyelvi világ nem, csak annak elemei léteznek mindig, az éppen hangzó beszédben. Nincsen soha jelen teljes világként, amelynek minden eleme egyidejűleg benne van., mindig csak egy szelete realizálódik, annyi „amennyit az ember éppen át tud fogni belőle, vagy amennyire az embernek szüksége van belőle. Tudni a többi részéről is tudja, hogy van, de az akkor épp nem jelenvaló az ő számára” (98). A nyelvnek erre a pillanatszerű realizációjára és ebből adódó változatosságára, dinamizmusára mások is felfigyeltek.

A kategóriák tehát nem stabil, hanem folyamatosan változó és alakuló „on-line” struktúrák, amelyek kontextusfüggők. Magyar kognitivisták nyelvészeink közül Tolcsvai Nagy Gábor a nyelvnek erre a folyamatosan megújuló, a mindenkori jelenben új formában pompázó pillanatképekben való megjelenésére alapozta a metafora dinamikus elméletét. Ennek lényege, hogy a diskurzusban megjelenő fogalmi metaforák és metonímiák különbözhetnek prototípusaiktól a diskurzus on-line szerkezetében: beágyazottságtól és konvencionalizáltságtól, szemantikai kiterjedtségüktől és kidolgozottságtól, valamint hatáskörüktől függően (Tolcsvai Nagy 2006).

A metafora előző fejezetben említett hármas szintjét illetően a dinamikát kiemelő kutatások jelentősége a fentiekén kívül az, hogy a metaforákat általában szupraindividuális szinten vizsgáló kognitív nyelvészek kutatásait kiegészítve az individuális szintre irányítják a figyelmet. Fónagy Iván pedig, aki mint fentebb utaltam rá, nem ért egyet a kognitív nyelvelmélet minden pontjával, Gibbs említett kísérleteinek eredményét kiegészítve fontos adatokkal szolgál a metaforák egyén alatti szintjének kutatásához (Fónagy 1998). Megállapítja, hogy a szerelem tárgyára vonatkoztatott *édes* jelző például az ösztönélet korai, orális fázisára emlékeztet, amikor az édes anyatej az egyedüli örömforrás. További példákra a szerelemről szóló fejezetekben visszatérek.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a kognitív metaforák elméletének gyümölcsöztetése szerteágazóan megindult a magyar nyelvészetben. Közéjük tartozik például az irodalmi nyelv kutatása, a lélektan, a retorika, a diskurzuselemzés, a stilisztika, az összehasonlító nyelvtudomány, a grammatikakutatás, az informatikai szaknyelv és a tudományos szaknyelv

¹⁰ Lera Boroditsky és munkatársai például a német és a spanyol nyelv olyan tárgyaival kapcsolatban végeztek kísérletet, amelyek neve különbözik a két nyelvben. A két nyelv anyanyelvi beszélői a nyelvükben nőnemű tárgyakat nőies, míg a hímneműeket többségben férfias jelzőkkel illették mindkét nyelv beszélői. Ez azt igazolja, hogy a nyelvtani nem befolyásolja a beszélők tárgyakról kialakított mentális reprezentációját (Kövecses 2006a: 84-85).

kutatása, valamint a fordítástudomány (az ehhez kapcsolódó referenciák listáját ld.: Kövecses 2005a: 263-264).

4.2. A költői nyelv metaforái és a moldvai csángó népdalok

A kognitív nyelvszemlélet ellen irányuló egyik legfőbb bírálat az, hogy a metaforákat és metonímiákat nem díszítőelemként értelmezi, hanem a hétköznapi gondolkodásmód fő alkotóelemeiként. Ez azt eredményezi, hogy a költői kreativitás és eredetiség elsikkad ebben az elméletben. Kálmán C. György például így nyilatkozik: „egy fikarcnyi eredetiség, kreativitás sincs bennük [a kognitív metaforákban], [...] ami az irodalmár kedvenc vadászterülete” (Kálmán C. 2006). Az efféle megjegyzések azért nem jogosak, mert a kognitív nyelvészet kérdésfeltevése alapvetően különbözik a tradicionális felfogásától. Az új elmélet a kreatív költői képeket nemcsak nyelvi jelenséggént, szóvirágként kezeli, hanem mélyebbre tekint, és azok létrejöttét vizsgálja. Az előző fejezetben a variáció individuális dimenziója kapcsán utaltam arra, hogy a költői képek mögött is ugyanazok a kognitív metaforák és metonímiák találhatók meg, mint amelyeket köznap nyelvünkben automatikusan használunk. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy a költői metaforáknak összehasonlíthatatlanul nagyobb erejük van. Ennek okait Lakoff és Turner „More Than Cool Reason” című könyvében fogalmazza meg a következő pontokban (1989: 54-55):

1. Kiterjesztés (*extension*): A költők a konvencionális metaforákat tudatosan kiterjesztik, a leképezett sémába olyan elemet is belevesznek, ami nincs jelen a mindennapi nyelvben.
2. Kidolgozás (*elaboration*): Szokatlan módon manipulálják tudásunkat a metaforákról.
3. Komponálás (*composite metaphors*): Egymásra vetítik a metaforákat.
4. Kritikus kérdezés (*questioning*): Mindennapi, konvencionális fogalmi metaforák létjogosultságát megkérdőjelezzik.
5. Metaforán kívüli okok (pl.: szintaxis).

Kövecses Zoltán a hétköznapi metaforák továbbfejlesztésének említett módjait nem tekinti lezárt sornak. Egy további lehetőséget is megemlít, amit tagadásnak nevez (*negation, canceling*). Ez annyit jelent, hogy a célkonceptus egy bizonyos metaforikus konceptualizációját egy ellentétes metaforikus kép helyettesíti (pl.: a DÜH FEGYVER metafora eltörli a 'düh' akarattalan, kontrollálni próbált kitörését) (Kövecses 2005a: 262).

A költői és konvencionális metaforák azonos eredetét kísérletek is igazolják. Pfaff és munkatársai (1997: 140) azt vizsgálták meg, hogy az emberek szerelmi témájú versekben érzékelik-e a fogalmi metaforák jelenlétét. A kísérlet alanyai tíz szerelmes versrészletet kaptak, amelyek mindegyikét öt konceptuális metafora listája követett (pl.: A SZERELEM TERMÉSZETI ERŐ). Az adatközlők feladata az volt, hogy a részletek elolvasása után kiválasszák a szöveghez legmegfelelőbb metaforát. Eredményül azt kapták, hogy a résztvevők általában helyesen választották ki a versrészletet motiváló fogalmi metaforákat. A kísérlet módosítását is elvégezték. Ebben a résztvevőknek a versrészletek után felsorolt öt konvencionális kifejezésből kellett választaniuk, amelyek ugyanazokra a fogalmi metaforákra épültek, mint a szövegek. Az eredmény itt szintén megerősítette a metaforák létét.

A kognitív elmélet irodalmi fontosságáról Margaret H. Freeman is beszámolt (2006: 127-135), aki Emily Dickinson „My life had stood a loaded gun” című, a tradicionális behelyettesítő metafora elméletére támaszkodó irodalomelemzők számára nehezen érthető versének szimbolikáját könnyedén értelmezte a fogalmi metafora elmélete segítségével. Ha az egyéni, költői nyelv kognitív szempontú elemzése hasznos, akkor a kollektív költészet, más szóval a népköltészet szimbólumainak megfejtéséhez is gyümölcsöző lehet ez a módszer.

4.2.1. A népdalok és népballadák szimbolikája

Dolgozatom terjedelmes része a népdalok és népballadák szerelmi metaforáinak elemzésével foglalkozik. Mielőtt megkezdeném az elemzést, általában szólok a népköltészet ezen alkotásainak szimbolikájáról. A népdal terminus Bartók Béla meghatározása szerint olyan „minden tanultságtól ment embertömeg ösztönszerű alkotása”, amelyet „sokan és sokáig énekelnek”. Nyilvánvalóan ezeknek is van szerzőjük, de a színhagyományban való terjedés következtében mindenki egy kicsit alkotójává válik azok közül, aki valaha énekelt és énekel. Ennek során minden egyéni jegy letörlődött róluk, és így lett képes a népdal egyszerű emberek százazrei érzés- és gondolatvilágának kifejezésére.

Míg Kodály az ősi, tiszta nemzeti értékeket látja megjelenni a népdalokban, Bartók az ősi népekre jellemző általános vonásokat véli megtalálni bennük (Tolcsvai Nagy 2005: 267). Bartók ezt két jelzővel világítja meg: paraszti és primitív. Ez annyit jelent: „salaktól mentes, ősi, ideális egyszerűség” (Bartók 1931: 674). A falusi élet minden színterére bepillantást nyerhetünk a különböző műfajú dalok révén, amelyek alapján műfaji csoportokba sorolhatjuk őket: alkalmi, szertartásos, életformához–foglalkozáshoz köthető, történeti–társadalmi–politikai ihletű, mulattató, valamint érzelmi jellegű dalok. Ez utóbbi nevezhető a fejlődés

csúcának, hiszen ide tartoznak a szerelmi- vagy virágdalok és keservesek, amelyek már nemcsak történeteket mesélnek el, hanem a bennük rejlő gazdag képvilág mögött elvont jelentést hordoznak (Ortutay szerk. 1977-1982).

Míg a népdalok személyes lírai alkotások, a népballadák, amelyek egy hosszú, eseménydús történetet tömören mondanak el, sokkal személytelenebbek. Többnyire egy fő jelenetre, konfliktushelyzetre koncentrálnak, és ezt beszélik el drámai eszközökkel, általában párbeszédekkel és monológokkal. Legfontosabb témakörük a szerelem. Vargyas Lajos leírásában azt találjuk, hogy a szerelemnek a balladákban 24 témalehetősége található meg (Vargyas 1988: 280). A konfliktust okozhatja például a szeretők halállal történő elválasztása, amit a megölt kedvese után a halálba rohanó hű szerelmes története követ. Gyakran találkozhatunk a szeretőért való veszélyvállalás, a hűségpróba, az öngyilkos elhagyott szerető, az esküvőre hazatérő kedves, a tiltott szerelem képével, és hosszan folytathatnám a sort.

Kodály azon kijelentése alapján, mely szerint a népdal és balladagyűjtés ősforrása a falusi őstermelő rétegben keresendő, közülük is a kevésbé civilizáltak csoportjában (Kodály 1952), úgy gondoltam, hogy a magyar írást kevésbé ismerő, civilizációtól elzárt, a központosult magyar nyelvtől távol élő moldvai csángók népdalai és balladái alkalmasnak ígérkeznek a kutatásra. A jelen vizsgálatban mintegy százhatvan déli csángó szerelemről szóló dalra és balladára támaszkodtam, amelyeket a következő falvakban gyűjtöttek, illetve gyűjtöttem: Bogdánfalva, Újfalu, Trunk, Diószén, Nagypatak. Nagyobb részüket gyűjteményekből származik, néhány közülük saját gyűjtésem eredménye. A forrásul szolgáló népdalgyűjtemények a következők: Faragó József–Jagamas János: „A moldvai csángó népdalok és népballadák”, „Romániai magyar népdalok”, Domokos Pál Péter: „A moldvai magyarság”, Kallós Zoltán: „Ez az utazólevelem–Balladák új könyve”, Domokos Pál Péter–Rajeczky Benjámin: „Csángó népzene I–II.”, Seres András–Szabó Csaba: „Csángómagyar daloskönyv”, Paksa Katalin: „Magyar népzene-történet”.

Talán nem meglepő, hogy a moldvai csángók szerelmi dalai, balladái bővelkednek jelképekben. A népköltészet szimbolikájának jelentőségét és annak teljességét elsőként felismerő és nemcsak bizonyos részletjelenségeket magyarázó, hanem szintézisre törekvő tudós Lükő Gábor volt, Karácsony Sándor tanítványa. A mester „a magyarság valódi, eredeti arcának felmutatását [kívánta] elméletileg megalapozni.[...] A kultúra egységének alapja a Karácsony Sándor-i filozófiában a közös lelkeség, a kultúra társaslelki funkciója” (Tánczos 2001: 326-327). Lükő az ő tanítása nyomán a nyugat-európaítól gyökeresen eltérő magyar jelképrendszert kutatta. Figyelme az egész magyar nyelvtérre kiterjedt, és „egyetlen összefüggő jelrendszer részeként mutatta be a szellemi és tárgyi néprajz, a népzene, a néptánc,

a művelődéstörténet, a nyelv és a költészet jelenségeit”. (Tánczos 2001: 327). „A magyar lélek formái” című könyvben Lükő e szellemi egység forrásaként a magyarság ősi, ázsiai múltját hangsúlyozza: „Mi keletről hoztuk kultúránknak ezt a sajátos ízét. Itt az absztrakt gondolkodás világában nem képesek ezt megérteni a közénk telepedett idegenek sem” (Lükő 2001: 323). Lükő Gábor műveit sok politikai alapú kritika érte. A „Wikipédiában” a következőt olvashatjuk erről: „Munkáin – noha antifaszizmusát, tehetségét és becsületességét (utóbb) méltányolták – marxista kritikusan „idealista beütéseket” véltek felfedezni (ti. Lükő nem tartozott a marxisták közé), Magyarországon sem a germán, sem szovjet-szláv tudományos dominancia idején nem tartozott – úgymond – a legtöbbit dicsért tudósok közé”.

A jelen dolgozat szempontjából Lükő munkájának legfontosabb része az, amelyben a népdalok és balladák szövegeit meghatározó természeti- és életképek (szél, tűz, víz, madár, ló, mezőgazdasági munkák, fa, gyümölcs, virágok, evés, ivás, stb.) egységes értelmezése által azok áttételes jelentéseiről, elsősorban a szerelemről és a vele szorosan összekapcsolódó erotikus élményről adtak számot. Az eredetileg tabuként kezelt téma később a néprajzkutatók kedvelt területe lett, erről a későbbi fejezetekben lesz szó.

A moldvai csángó dalokat és balladákat ért román hatásról nem sokat tudunk, teljességében, tudomásom szerint, senki nem kutatta ezt a témát. Annyi azonban bizonyos, hogy a román népdalok többnyire természeti kezdőképpel indulnak, majdnem mindegyik a „zöld ág” motívummal kezdődik. A természeti kezdőkép fontos vonása a moldvai daloknak is, ám hogy ez összefüggésben áll-e a román motívummal, arról nincs biztos forrásunk. A népdalok természeti kezdőképei már Sylvester János figyelmét magukra vonták 1541-ben, aki megállapította, hogy ezek „nem csupán hétköznapi jelentésükben értendő hangulatteremtő értékű hasonlatok, hanem a szerelmi líra szimbolizmusának részei” (Jankovics 1991: 115). A képekben bővelkedő dalokat Sylveszter „magyar poézisnek” nevezi és a természeti kezdőképeket a bibliai képekhez hasonlítja. Kodály értelmezése szerint, Sylvester nem a dalok tárgyát, hanem a kifejezés módját dicsérte ezzel. Hozzáteszi a népzenekutató, hogy sok dal kendőzetlen nyíltsággal tárgyalja a szerelmi életet, azonban a XVI. században, amikor a virágénekek zöme keletkezett, ez nem keltett megbotránkozást. Ennek oka szerinte a szerelmi élet egyszerűsége és nagyobb természetessége lehetett (Kodály 1952). Kodály úgy látta, hogy ezek az ősréteget képező, magukból mindent kiéneklő emberek ép, harmonikus lelkivilággal rendelkeztek, és ezért alkotásuk is tökéletes. Tapasztaltai szerint a nép emberei közt több ilyen lehet találni, mint a műveltek között (Kodály 1993).

A „kendőzetlen nyíltság” kifejezés a moldvai csángó népdalokra azonban, úgy tűnik fel, nem alkalmazható, legalábbis a mai modern városi körülmények között élők szempontjából

nem. Ami természeti kép a nép énekeseinek egyértelmű jelkép, annak megértése más körülmények között élő emberek számára nem kevés esetben nehézséggel jár. Ez nemcsak a moldvai dalokra vonatkozik, de rájuk talán fokozottabb mértékben igaz. Vargyas Lajos ezt írja: „ha egy úgynevezett 'természeti kép' vagy valami más olyan dolog szerepel az első sorban, aminek közönséges fogalmak szerint nincs kapcsolata az egész versszak mondanivalójával, de abban szerelmet, szeretőt emlegetnek, akkor az az első sor bizonyára valami – nekünk rejtett – erotikus-szerelmi kapcsolatban van az utána következővel. Tehát erotikus-szerelmi szimbólumot tartalmaz” (Vargyas 1988: 497). A népdalok „kendőzetlen nyíltsága” és a későbbi kutatók által „nem világos”-nak jellemzett vonása közti feszültséget a dalok sokfélesége oldja fel. Vargyas Lajos sorai ezt így magyarázzák: „akár szimbólummal, akár anélkül, a természeti kezdőkép mindig jelent valamit, valamiképpen magyarázza azt, ami utána következik. Ennek alapján minden olyan kezdősorban valami jelentést sejtünk, ahol ez számunkra ma már nem világos” (Vargyas 1988).

A fentieket Küllös Imola kutatásai is igazolják, aki egy több mint húsz éve a Baranya megyei Egyházaskozárra települt csángó asszony, Gyurka Mihályné dalrepertoárját (38 dal) hasonlította össze 42 eredeti moldvai és néhány baranyai dallal kvantitatív stilisztikai szempontból (Küllös 1976). Megállapította, hogy az évtizedek óta idegen környezetben élő asszony dalait, stilisztikai eszközkészletét alapvetően a kibocsátó közösség hagyományai határozzák meg, de a különélés következtében szembetűnő eltérések találhatók a szövegekben. Az egyik fontos eltérés abban mutatkozik meg, hogy az eredeti csángó dalokban gyakrabban fordulnak elő természeti képek (a leggyakoribbak, sorrendben: *fa, levél-lapi, virág, fű, föld*) és a 'szerelem' nem olyan központi téma, mint Gyurkáné repertoárjában. Hozzáteszem, hogy a fentiek alapján lehetséges, hogy e két külön értelmezett tartomány (természeti képek, szerelem) ugyanazt fogalmazza meg. Gyanítható emiatt, hogy az eredeti csángó dalokban csak szó szerint esik kevesebb szó a szerelemről, a természeti képek nagyobb arányú megjelenése a 'szerelem' témakör metaforikus kifejezésére több és színesebb lehetőséget biztosít. Ez egybevág Küllös azon észrevételével, mely szerint az eredeti csángó dalok stílusa választékosabb, a használt melléknevek igényesebbek, a dinamikusság az igék nagyobb számú jelenlétével fokozottabban nyilvánul meg, mint az idegen környezetbe került asszony dalaiban. Elemzésem nem kísérel meg választ adni arra a kérdésre, hogy ez a feltételezésem igaz-e, mivel ehhez ismerni kellene a Küllös Imola által vizsgált népdalok szövegeit. Azt azonban szeretném megvilágítani, hogy a moldvai déli csángó népdalok természeti képei mit jelentenek és milyen kognitív mechanizmusok alapján születtek, valamint azt, hogy a népköltészet metaforái hogyan függenek össze egymással és a

konvencionális nyelv metaforáival. A természetből vett képek megértése néhol egészen egyszerű, mint például a következő sorokban:

„*Három csillag van az égen egy kőcban,/három szeretőm van nekem, s egyforma.*”

(‘Három csillag van az égen egy sarokban, ...’)

Nem nehéz kitalálnunk, hogy a csillagok a szeretőket jelölik. A megértést elősegíti a mondatpárhuzam, hogy a csillagok száma és hasonló elhelyezkedése rávetíthető a szeretőkre. Ezt a hagyományos behelyettesítős módszerrel is meg tudjuk fejteni. Máskor azonban nehezebb feladatunk van az értelmezéssel. Nézzük a következő példát:

„*Piras, piras szekfű, bangos majorána./Életinek párjo, valya ki kaszálya?/Máccor isz, százsar isz, villáro, százsar isz./János bíruó vágjo, Máris asszan gyűti./Vedd fel, Máris, villáro, vedd fel e buglyára./Minden buglya mellyett tíz pár csókat adak./Háj el, Máris, máccor isz, Megcsúkallak százsar isz.*” (‘Gyere el, Máris másszor is...’)

Bár a kezdőképre kapunk magyarázatot – a mondatpárhuzam gondolatpárhuzamot sejtet és rávezet arra, hogy a „piros szekfű” és a „bangos majoránna” a lírai én életének párját, vagyis szerelmét jelöli – a dalban lefestett kaszázási jelenetet, amelynek szereplője a munka közben egymásnak csókokat adó szerelmespár, már nehezebb értelmeznünk. Azt, hogy e sorok mögött megbújna-e valamilyen átvitt jelentés, a szavakból nem tudjuk kiolvasni. Mivel egy könnyen elképzelhető falusi jelenetet találunk benne, szó szerinti értelmükben is vehetjük a fenti sorokat. A népdalokról alkotott tudásunk azonban azt súgja, hogy az erősen kidolgozott kép nem csupán a kaszázási folyó munkáról, hanem sokkal inkább a szerelemről szól.

A fent körülírt, népdalelemzéskor tapasztalt problémakör megegyezik az idiómakéval. Mindkettőben mást mondunk a szavakkal, mint amit értünk rajtuk. Például az „eltörött a méceses” jelentése nem az, hogy leejtettük a méceset és ezért kettétörött, hanem ezzel a képpel fejezzük ki szemléletesen azt, hogy valaki ’elszomorodott’, vagy ’elsírta magát’. Ha azonban szavainkkal nem azt mondjuk, mint amit gondolunk, hogyan lehetséges mégis, hogy megértik a körülöttünk élő emberek? Hogy lehet az, hogy a népdalok összetett képei a falu egyszerű lakosai szájából természetesen fakadnak? Vajon hogy fedhetjük fel a népdalok rejtélyes szimbolikáját és hogy juthatunk el valós mondanivalójukhoz? A továbbiakban e kérdéseket kognitív nyelvészeti módszerrel fogom megvizsgálni. Ehhez a következő problémakörök körüljárása szükséges:

- 1.) A konvencionális gondolkodásmód elemei felderíthetők-e a népdalok képei mögött?
- 2.) A népdalok nyelvezetének hatásossága a Lakoff–Turner által megállapított, fent felsorolt mechanizmusok alapján jön-e létre?
- 3.) A kollektíven létrehozott népköltészeti szövegek alkotóinak van-e olyan, erre a műfajra speciálisan jellemző technikája, amivel a konvencionális nyelv metaforáit olyan módon fejlesztik tovább, hogy ezzel megkülönböztetik azokat az idiómák és a műköltészet nyelvezetétől is?

Mindezt a 'szerelem' konceptus tanulmányozása révén, a déli csángó szerelmi népdalok szövegeiben vizsgálom meg, mindhárom kérdésre pozitív választ várva.

4.2.2. A kreativitás technikái a népdalokban és népballadákban

Ebben a fejezetben a költői metaforák poétikai erejének Lakoff és Turner által leírt forrásait veszem számba a népdalokban, ezen keresztül választ adva a fenti pontokra (ld.: Szelid 2006).

4.2.2.1. Kiterjesztés

A szerelmi népdalok szövegeiben nagyon gyakran megjelenik a fentebb már elemzett generikus metafora: A LÉTEZÉS NAGY LÁNCA (Lakoff–Turner 1989: 140-160, Kövecses 2005a: 132-141). Ez nagyon általános, vázlatos sémával rendelkezik, ami speciális esetekben telik meg tartalommal, mint például az EMBER HÁZ metaforában. Ebben a következő megfelelések jelennek meg:

EMBER HÁZ

EMBER KARAKTERE A HÁZ FELÉPÍTÉSE

KARAKTER KIALAKULÁSA A HÁZÉPÍTÉS FOLYAMATA

EMBER KARAKTERÉNEK SÉRÜLÉSE A HÁZ ÖSSZEOMLÁSA

A népdalokban megtaláljuk ennek a metaforának a kiterjesztését is, ami a költői nyelv első pontban felsorolt erejeként tartható számon. Ez abban rejlik, hogy a konvencionális nyelvben a jelentésfókusz az épület stabilitására esik, figyelmen kívül hagyva a házon levő nyílásokat. A népdalokban azonban a fókusz épp ezekre helyeződik át. Erre számos példát találhatunk a csángó dalszövegekben, melyek közül kettőt választok ki és elemzek tovább.

„Györgyi mondja vala, Ilana, Ilana,/Megvársz-e te ingem három esztendeig?!/Ilana mondja vala:/Györgyi, Györgyi, Györgyi!/Három esztendeig sok szép idő vállik!/Mikor hazajövök,/Citárgósz kapudat végre nyitva kapjam,/Dobogósz ajtódat kitámasztva lássam, S e papot s e gyákot lábaidnál lássam.” (‘csikorgós kapudat ... s e papot s e kántort...’)

„Készülj, kislány, guzalyoszba,/Sz a legények a *kapuba*, ihaj-haj-/Leszeszkednek, mind a kucsák,/Körmöcsölnek, mind a macskák,/Onnat fordulnak *ablakra*,/Kukucsilnak mind a rókák,/Odafagyott az ajaka,/Hozd ki, kislány azt a gyertyát,/Engesszük le z ajakát/Asztal alatt egy tál laska,/azt a macska előntötte,/nem a macskának a bűne,/hanem gazdasszonynak bűne./Mert macskának négy a lába,/Ötödik a farkincája.” (‘leselkednek, mint a kutyák, ...asztal alatt egy tál tészta...’)

Az épület fókuszban álló nyílásainak nyitott vagy zárt állapota a nő testének és lelkének nyitottságára és zártságára vonatkozik. A megfelelések a következő módon alakulnak:

NŐ HÁZ

NŐ TESTFELÉPÍTÉSE A HÁZ FELÉPÍTÉSE

NŐ MEGKÖZELÍTHETETLENSÉGE A HÁZ NYÍLÁSAINAK ZÁRT ÁLLAPOTA

NŐ TESTI (ÉS LELKI) MEGNYÍLÁSA A HÁZ NYÍLÁSAINAK KITÁRÁSA

4.2.2.2. Kidolgozás

Az, hogy a fenti forrástartományban a ház nyílásaiként az *ajtóról*, *kapuról*, *ablakról* is szó lehet, az EMBER TÁRGY (EMBER HÁZ) metafora *kidolgozottsága* miatt lehetséges.

4.2.2.3. Komponálás

A *komponálást*, a harmadik poétikai erőt is megfigyelhetjük a fenti példákban, ami azt jelenti, hogy több metafora kölcsönhatásba lép egymással. Vizsgáljuk meg a két fenti idézet metaforáinak egymásra hatását. Mindkét esetben megfigyelhető, hogy a ház nyílásainak zártsága akadályokat gördít a betérni szándékozók elé. Ebben a NEHÉZSÉG AKADÁLY kognitív metafora játszik szerepet: az akadály áthágása a nehézség leküzdése. Ez a fenti első idézetben kapcsolatba lép az EMBER HÁZ metaforával, ahol az akadály elsődlegesen testi: a szűzi nő meghódítására irányul, a feladat megoldása, a kapun való átjutás pedig a szüzesség elvesztését

jelöli. A legény arról beszél, hogy a lányhoz haza fog térni a katonáskodás után, és kéri, várja meg őt. Itt a SZERELEM KÖZELSÉG és a SZERELEM UTAZÁS metafora lép kölcsönhatásba egymással.

SZERELEM UTAZÁS

NEHÉZSÉGEK A SZERELEMBEN AKADÁLYOK AZ ÚTON

SZERELEM FEJLŐDÉSE AZ ÚTON VALÓ HALADÁS/AZ AKADÁLYOK LEKÜZDÉSE

A cél a közelség és a kapun való belépéssel az egység elérése (amiről később lesz szó), ehhez azonban hosszú időre (három évre) van szükség. Az akadályok legyőzése, vagyis a csábításnak való ellenállás és a várakozás meghozza gyümölcsét: morálisan erős felekké teszi a házassulni vágyókat. Itt a háttérben belép az ERKÖLCS ERŐ, illetve az ERKÖLCS ELLENÁLLÁS A CSÁBÍTÁSNAK metafora. A vágy tisztaságát megerősíti, hogy a *pap* és a kántor (*gyák*) metonimikusan a házasságot jelképezi (RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT, PAP AZ ESKÜVŐ HELYETT), amelynek része a testi egyesülés.

Nézzük, hogyan értelmezhető a második dal. A legény metaforáját, mint a lányét is, a LÉTEZÉS NAGY LÁNCA generikus sémából nyerjük. AZ EMBER ÁLLAT leképeződés itt a következőképpen érhető tetten:

A LEGÉNY ÁLLAT

A LEGÉNY VISELKEDÉSE AZ ÁLLAT VISELKEDÉSE

Mivel az állat legmagasabbrendű jellemzője az ösztönös cselekvés, ezzel ruházza fel a dal a benne megjelenő férfit is. Az ösztönös viselkedés a fenti HÁZ metaforával interakcióba lép, az állat, vagyis az ösztöneit követő legény akar „bemenni a kapun”, azaz egyesülni a nővel. Itt egy másik metaforával bővül a kép: ez a SZEXUÁLIS VÁGY TŰZ. A lány az ablakban gyertyát gyújt, hogy a macska képében megjelenő legény lefagyott orrát felmelegítse vele. A tűz melege, vagyis a szerelem, felhevíti az állat képében megjelenő fiú orrát, tehát befogadja őt. Ez a szerelem erkölcsében eltér az előzőtől, aminek oka egyrészt az, hogy a kapcsolat a második esetben éretlen a szexuális életre, hisz indítatója a pusztá ösztön, valamint a cél eléréséhez az egyetlen akadály a könnyűszerrel megnyíló ajtó. Mivel a legénynek nem kell nehézségeket leküzdenie, az önnevelésre nincs utalás, vagyis nincs erkölcsi megerősödés sem. A lakoffi negatív moralitás-metafora található meg emögött: ERKÖLCSTELENSÉG KÉPTELENSÉG AZ ELLENÁLLÁSRA, ERKÖLCSTELENSÉG GYENGESÉG (Lakoff 1996). A dal

végén megjelenő kép, a laska elöntése, a szexuális beteljesedésre utal, és megkapjuk a morális konklúziót: bűnös, elítélendő dolog a házasságtörés (a gazdasszony bűne).

4.2.2.4. Kritikus kérdés

A konvencionális metaforák továbbfejlesztésének negyedik módja a *kritikus kérdés*. Erre is találhatunk példát a népdalokban.

„Ledől egy fa mozdítástól,/megválnak, rózsám egymástól./Mert a levél őszvel lehull,/de tavasszal helyreújul./Helyreújul, meg nem búsul,/de zén szívem holtig búsul.”

A fenti részletben az ÉLET EGY ÉV metafora kérdőjeleződik meg. Ennek egyik megfelelése a TAVASZ FIATALSÁG, ami a szerelem és boldogság legfőbb ideje. Míg a természet minden évben törvényszerűen megújul, a csalódott szerelmes szíve többé nem lelhet gyógyírra, mint a következő részletben:

„Tavasz, tavasz, gyenge tavasz,/ki füvet, fát megújítasz,/csak engemet szomorítasz.”

4.2.2.5. A szó szerinti és a metaforikus jelentés közti skála

A poétikai erő Lakoff és Turner által felsorolt forrásai közül az ötödik a metaforák verbális megjelenésében keresendő. A lexémák szintjén, mint már fentebb utaltam rá, a természeti képek sokasága a legszembevetőbb. Az ezeket tartalmazó metaforákat főleg néprajzkutatók vizsgálták eddig, köteteikre később visszatérek (pl.: Lükő 2001, Hoppál et al. 1994, Pál–Újvári 2001, Hoppál–Szepes 1987, stb.). Munkájuk nagy segítséget nyújtott elemzésemhez.

A dalszövegeket egy skálán ábrázolhatnánk aszerint, hogy a konkrét és a rejtett jelentés milyen formában található meg bennük. A valóság jóval differenciáltabb annál, hogysem a teljes és hiányos metafora kategóriáiba egyszerűen besorolhatóak legyenek a szóképek.

a) A képzeletbeli skála egyik végpontját a teljesen explicit, szó szerinti jelentésű sorok alkotják, amilyeneket nehéz találni (ld.: előző fejezet). Ezek nem nevezhetők metaforáknak, mert az absztrakt jelentést a szavak szintjén fejezik ki:

„Sokszor mondtam én azt néked,/hogy ne szeress kettőt hármat,/mer’ az egy is elég nagy bánat./Mert én csak egyet szerettem,/mégis eleget szenvedtem./Szeress egyet, hogy legyen szép,/ha szenvedcs es, hogy legyen mért.”

A fenti sorok a szerelmről szólnak, természeti képek nélkül, látszólag szó szerinti jelentésükben véve a szavakat. Még itt is felfedezhető az utolsó két sorban egy úgynevezett „egyensúly metafora”. A szeretett lény szépsége és az érte való szenvedés mértéke párhuzamban áll. Mögötte a SZERELEM TÁRGYA ÉRTÉKES TÁRGY kognitív metafora húzódik meg. Ezenkívül, ha Sweetser fentebb említett módszerével a *szerelem* szó etimológiáját vizsgáljuk, benne is előjön a kognitív motiváltság. A ‘szerelem’ a *szer* szócsaládból fejlődött ki, aminek jelentése ‘társul, egyesül, összeköt, összekapcsol’ (Zaicz 2006). A régebbi korokban a ‘szerelem’ fogalomnak nem volt tehát érzelm jelentése, ehelyett racionális alapokon nyugodott. Ez nem azt jelenti, hogy abban a korban nem éreztek semmit egymás iránt az emberek, csak azt, hogy ezt tudatosan, szavakba foglalva nem fogalmazták meg. Az ‘érzelem’ jelentés később az OK-OKOZAT metonímia valamelyikének (OK AZ OKOZAT HELYETT vagy OKOZAT AZ OK HELYETT) segítségével jött létre.

Megállapíthatjuk tehát, hogy teljesen szó szerinti jelentésű részleteket nem könnyű találni a népdalszövegekben.

b) A következő fokozat a skálán a nyelvi hasonlatoké. Hagyományos értelemben ezeket nem tekintik metaforának (nincs bennük névátvitel), de a kognitív nyelvészet nem tesz különbséget hasonlat és metafora között. A hasonlatokban az explicit és implicit jelentéstartalom párhuzamosan jelenik meg egymás mellett, a „mint” szócska igazolja a konkrét kép absztraktot magyarázó hivatását:

„Sz a legények a kapuba, ihaj-haj./*Leszszekednek, mint a kucsák,/Körmöcsölnek, mint a macskák,[...]Kukucsilnak, mint a rókák...*” (‘leszelkednek...’, ‘kaparásznak...’, ‘kukucsálnak...’)

„Elég átok alatt vagyok,/mint mezőben lekaszált fű./Egyszer, kétszer megforgatják, harmadikszor összerakják.”

Az első, korábban már ismertetett idézet ösztöneiknek engedelmeskedő állatokhoz hasonlítja a szexuális vágyra gerjelt embert, a második pedig a „lekaszált fűvet” hasonlítja a csalódott, szomorú szeretőhöz. Ezek könnyű megértése kognitív mechanizmusoknak, mégpedig a

LÉTEZÉS NAGY LÁNCA metafora leképeződéseinek köszönhető. A második idézetben az EMBER NÖVÉNY formájában realizálódik. A „*lekaszált fű*” nem vertikális, hanem horizontális állapotban van, ezért a BOLDOG FENT (pl.: „a *fellegekben jár*”, „*röpköd örömeiben*”), SZOMORÚ LENT (pl.: *levert*, „*lógatja az orrát*”) kognitív metaforákat juttatja eszünkbe. A kép hatását az is növeli, hogy a szomorúságot az élettelenességgel (a *lekaszált fű* kiszárad és olyan passzív, hogy meg lehet forgatni) metonimikus összefüggésbe is hozza: NEDVES AZ ÉLŐ HELYETT, SZÁRAZ AZ ÉLETTELEN HELYETT, valamint AKTÍV AZ ÉLŐ HELYETT, PASSZÍV AZ ÉLETTELEN HELYETT. Ezek a MEGHATÁROZÓ TULAJDONSÁG A KATEGÓRIA HELYETT metonímiaként foglalhatók össze.

c) Az ezt követő fokozat az explicit-implicit skálán a teljes nyelvi metaforák tartománya. Itt a konkrét és átvitt jelentés szintén párhuzamosan jelenik meg egymás mellett, azonban a „mint” szócska elmaradása miatt hagyományos értelemben vett névátvitelről lehet beszélni. A fentebb emlegetett természeti kezdőképek általában ide sorolhatók. Erdélyi Zsuzsanna úgy fogalmaz: a népdalok kezdőképei „kétféleképp ugyanazt mondják” (Erdélyi 1961), vagyis gondolatpárhuzam van konkrét és absztrakt tartalom között. Ezek között az összefüggést szintén az általános kognitív folyamatok miatt tudjuk könnyen megérteni.

„*Magas fára hág e komló,/szép lijányból válik ringyó.*”

A részlet a LÉTEZÉS NAGY LÁNCA metaforából az EMBER NÖVÉNY részt hívja életre, aminek fókuszában az EMBER TULAJDONSÁGA A NÖVÉNY TULAJDONSÁGA (szépség) megfelelés áll. Emellett a JÓ FENT, ROSSZ LENT metaforák láthatóak, amelyeken keresztül az ERKÖLCES ERŐ is megjelenik, ami a gonosz csábításnak való ellenállást jelenti. Ha a rossz dolgokat nem sikerül idejében eltávolítani, a felső szférát veszélyeztethetik. A dalban szereplő lány azonban nem elég erős, így a gonosz őt erkölcselenné téve legyőzi, ami a céltartomány *ringyó* szavában is megjelenik. A PASSZÍV AZ ÉLETTELEN HELYETT metonímia is meghúzódik a háttérben, ha arra gondolunk: az erkölcs életünk vezérlő ereje, ahogy a magas fát meg tudja fojtani a rátekeredő értéktelen növény, a passzív, ellenállni nem képes embert is befertőzheti az erkölcselenség. Hasonló párhuzamos felépítés eredményezi a következő metaforát is:

„*Hirvad az a ruzsa, kinek töve nincsen,/én is hirvadozok, hogy szeretőm nincsen.*”

A rózsza, amely nem tud töve nélkül élni, képe mögött a LELKI EGYSÉG KÉT EGYMÁST KIEGÉSZÍTŐ FIZIKAI RÉSZ EGYSÉGE metafora áll, amelyről később esik szó. A rózsató alakjában megjelenő legény, akinek szerepe itt az „ember a ház talpa” moldvai csángó kifejezéssel is rokon, kiegészítő eleme az EMBER NÖVÉNY metafora alapján lányt szimbolizáló rózsának. A dalszövegekben általában a lány szenvedése passzív, végleges szenvedés. Ennek oka az, hogy a nő a kapcsolat passzív tagja. A férfi az aktív erő az udvarlástól kezdve, a szexualitáson át a házasság feladataiig. Az ő esetleges szenvedése küzdelem is egyben, reményteli vagy reménytelen, a szeretett nő elnyerésére. Az egység az aktív és passzív szerep egyesülésével jön létre. A *hervadás* a SZOMORÚ LENT metaforát is eszünkbe juttatja, hisz a hervadt virág lehajlik. Jól érzékelhető az összefüggés a természeti képek és az általuk sejtetett belső folyamatok között.¹¹

d) A skála következő tartománya a cél és forráskonceptus keveredése, amit Turner és Fauconnier jelentésszintézisnek (blending) nevez (Turner–Fauconnier 1995). Itt már nem választható szét az értelmező és az értelmezett tartomány: a kettő egyszerre jelenik meg a szövegben és a képzeletben. Az integrált mezőben megjelenő kép valóságban lehetetlen, csak a képzeletben létezik, azonban az emberi agy természetesnek fogja fel. Ahhoz, hogy ezeket a képeket megérthessük, rendelkezniünk kell a kognitív metaforákkal és metonímiákkal, egyébként nem tudnánk megfeyteni a dalokat. A következő idézetben a leveleit hullató fa állna párhuzamban a síró emberrel, de az emberi könnyek helyett a fa könnyezését láthatjuk:

„Ahol én elmenek, még a *fák es sírnak*,/gyöngye ágaikról levelek lehullnak.”

A megjelenő fő kognitív metafora az EMBER NÖVÉNY, amelynek fókuszában az EMBER CSELEKVÉSE A NÖVÉNY CSELEKVÉSE, EMBER TULAJDONSÁGA A NÖVÉNY TULAJDONSÁGA

¹¹ A „Néprajzi lexikon”-ban azonban azt olvashatjuk, hogy a természeti kezdőképek, főleg az új stílusú népdalokban, lehetnek teljesen függetlenek a dal mondanivalójától. Erre a következő példát találhatjuk: „*Három alma meg egy fél/kérettelek, nem jöttél.*”. A kognitív mechanizmusok alapján azonban ezt első ránézésre sem fogadhatjuk el igaznak. A dalból kiragadott két sorban több kognitív metaforát, metonímiát találhatunk, amelyeket a teljes szöveg ismeretében, feltételezésem szerint, ki lehetne egészíteni. Az *alma* mint beavatás-, szerelem- és termékenység-szimbólum általánosan ismert (EMBER NÖVÉNY metafora). A három a teljesség jelképe, ahogy azt a Szentháromság, vagy a népmesékben megjelenő hármas szám is megjeleníti, a fél pedig ennek ellentéte. Azt tehát, hogy kikoszarozták az udvarló legényt, nagyon jól megjeleníti a *fél alma* (SZERELEM EGYSÉG metafora), a nélküle is boldog, tehát teljes életet élő lány *három almával* kifejezett alakja mellett. Kognitív metaforával ez így írható fel: SZERELEM KÉT EGYMÁST KIEGÉSZÍTŐ RÉSZ FIZIKAI EGYSÉGE. A példa Küllös Imola tanulmányában is megtalálható olyan értelmezéssel, ami a sajátoméhoz közel áll (Küllös 1988: 482).

leképeződések állnak. Emellett A SZOMORÚSÁG TERMÉSZETI ERŐ, A SZOMORÚSÁG ESÉS metaforák is felfedezhetők. A forrás- és célkonceptus integrációjának további példája:

„Szerelem, szerelem, átkozott szerelem,/Mért nem termettél ott minden fa tetejen?/Minden fa tetejen, diónak levelén,/Hogy szakasztott vóna minden liján s legény?”

A gyümölcsöt termő fa forráskonceptus keveredik a szerelemre lobbant ember célkonceptussal, aki a szerelmet termő fa képében jelenik meg a dalban. Emögött szintén az EMBER NÖVÉNY metafora áll, fókuszában az EMBER TULAJDONSÁGA A NÖVÉNY TULAJDONSÁGA leképeződéssel, ami keveredik a SZERELEM ÉRTÉKES TÁRGY és a JÓ FENT metaforákkal. A szerelem azonban csak oka a házasság gyümölcsként tekintett gyermek születésének, a jelentéshez tehát az OK AZ OKOZAT HELYETT metonímia is hozzájárul.

e) Elérkeztünk azokhoz a metaforákhoz, amelyekben a célkonceptus szinte teljesen rejtve marad, csak a forrástartomány áll rendelkezésünkre a dalok megfejtésében. Ez tűnik a hagyományos nyelvészeti irányzatokkal való megközelítés szempontjából a legingoványosabb területnek. A kognitív nyelvészet elemzési módszerével azonban az előző dalok ismeretében természetesen következik a megfejtés. A teljes implicit metaforák csoportjában is találhatók fokozatok; e pontban azokra láthatunk néhány példát, amelyek létezésére árulkodó jelek utalnak a szövegekben.

„Eccer jöttem ide,/retket adtál ennem,/az is feteke lőn./Vesztett lenne retek/feteke földjibe...” (‘[...] fekete volt [...] veszett volna [...]’)

Ebben az idézetben az árulkodó jel az, hogy az átok túl erős a bűnhöz képest: egy tréfásnak érthető cselekedet miatt evője megátkozza a megrothadt zöldséget. Felmerül itt két kérdés: miért nem az ellen szólt az átok, aki megetette a másikat a rossz étellel? Vajon érdemes-e ez a cselekedet arra, hogy népdal szülessen belőle?

A népdalokat összességükben szemlélve nem lehet kérdéses, hogy a szavak mögött elvont értelem húzódik-e meg. A kognitív mechanizmusok könnyűszerrel kikövetkeztethetők. A gyorsan pudvásodó zöldség képében az EMBER NÖVÉNY metafora speciális esetével találkozhatunk. Az EMBER TULAJDONSÁGA A NÖVÉNY TULAJDONSÁGA leképezéssel, és az EMBER A SZERELEM HELYETT metonímiával a retek a gyorsan múló, értéktelen szerelmet

képviseli. Az evés képe a SZEXUÁLIS VÁGY ÉHSÉG, SZEX EVÉS metaforákra vezethető vissza. Egy másik metaforarendszer eleme is megjelenik itt: A NŐI TEST FÖLD képben, ami a SZEX MEZŐGAZDASÁGI MUNKA metafora egyik eleme (ezt később részletesen kidolgozom). A népdalok e nagyon gyakran megjelenő összetett metaforájában részt vesz még a GYERMEKNEMZÉS VETÉS, KASZÁLÁS, ÖRLÉS; és a VÁRANDÓSSÁG, GYERMEKSZÜLÉS ARATÁS kép is, ahol az eső a megtermékenyítő férfiőr. A szexualitás metaforáiról Martínez végzett kutatásokat a korai modern angol irodalom szövegei alapján (Martínez 2006). Meglepően sok a hasonlóság a népdalok és az általa elemzett irodalmi szövegek között. A fenti daltörédekben mindebből csak a „fekete föld” jelenik meg, a termékeny nőiség jelképe (a *fekete* a termékenységet helyettesítő metonímiaként értelmezhető), amely a dalban szereplő átok szerint a születés helyett itt a temetés helyévé válik. A következő dalrészletben a széles körben ismert szerelmi szimbólum, a *rózsa* jelenléte árulkodik a mélyebb jelentésről.

„Megfogom az *ökröm* szarvát, *felszántom a kertem alját*./Hogy ne nőjjön gyalogbedza,
lepje fel e *kerti róza*.”

A *szántás*, vagyis a gyermeknemzés, a fent említett MEZŐGAZDASÁGI metafora jelenlétét bizonyítja. Itt azonban a hangsúly a házastársi szerelmen van, ami *kerti róza* képében jelenik meg. A NŐI TEST FÖLD metafora továbbgondolása a kert, vagyis az elkerített föld a nő életének keretek közé zárását, tehát házassági állapotát jelöli. Szántani ökrök nélkül nem lehet: az ökrök, ami az EMBER ÁLLAT metafora alapján a nőt jelképezi, ugyanolyan fontos szerepet töltenek be ebben a cselekvésben, mint a szarvát fogó ember, a férj, aki az állatot irányítja. Ennek hátterében a SZERELEM EGYSÉG metafora áll.

f) A céltartomány nélkül megjelenített forrástartománynak a skála legrejtélyesebb végpontján levő szakasza az, amikor már utalást sem találunk arra, hogy a konkrét képek mögött más, elvont tartalmat feltételezhetünk. Ennek oka az, hogy a forrástartományt megjelenítő fedőtörténet teljességgel megállja a helyét a kultúrában, aminek segítségével a valódi tartalom sokkal rejtettebb marad. Erre azért van szükség, mert sok esetben a szerelem tabutémáiról van szó bennük. A dolgozat elején elemzett dalban, a HÁZ metaforával kapcsolatban elmondható például, hogy a katonáskodásból hazatérő legény szó szerint és jelképes értelemben is be szeretne térni a lány kapuján. Mivel szó szerint is értelmezhető a történet, nyugodtan énekelhetik hangosan az emberek, eltitkolva a jól értett mögöttes tartalmat. Ugyanez a metafora jelentkezik a következő sorokban:

„Ien Isztenem, be víg vótam ezelőtt,/míg a rózsám sétált a kapum előtt.”

Ha azonban mélyebb tartalomra nincs utalás, akkor honnan tudjuk, hogy meghúzódik valami a felszín mögött? Csakis akkor fedezhetjük fel ezeknek a történeteknek a képiségét, ha átfogóan ismerjük a dalok metaforarendszerét. Ilyenkor viszont nem kérdőjelezhető meg a metaforák léte, hiszen annyira ismerősek e képek a többi szövegből. Indoklásként párhuzamokat fogok bemutatni a képeket kifejtő dalokból. Lássunk egy példát erre, ami a lusta férjről szól:

„Éjjen iszik, nem aluszik,/Nappal deglik, nem dolgozik./Ennek vétek a
gyümölcsfa,/Lefekigység árnyékábo,/Körte bie eszik szájábo,/Sz asz szem ura, hogy
errágjo.

Első ránézésre, ha nem ismernénk a többi dalt és a mögöttük meghúzódó kognitív metaforarendszert, úgy gondolhatnánk, hogy ez a lusta férjet csúfoló dal. Ha azonban figyelembe vesszük a már ismerős kognitív metaforákat és metonímiákat, ennél összetettebb képet kapunk. Az erkölcsileg gyenge legénynek nem való *gyümölcsfa*, ami az EMBER NÖVÉNY metafora alapján az asszonyt jelöli. A nő metonimikusan a szerelem helyett is áll, ami a fa gyümölcse. A SZEX EVÉS metafora jelenik meg a gyümölcs evése képben, de még erre sem alkalmas a lusta ember. Lássunk egy másik dalból párhuzamos mondatszerkesztéssel forrás- és céltartományt egyaránt bemutató részletet ugyanerre a tartalomra. Az első részletben az érett gyümölcs érett lányt kifejező egyértelmű képe látható, a másodikban a fa töve, mint a szerelem helye:

„Megérett a cseresznye, le lehet etetni,/megérett a barna kiszleán,/meg lehet csókolni.”
„Megvirágzott a diófa,/nagyot hajlott három ága,/még nagyobb az árnyékja,/árnyék
alatt egy vetett ágy.”

4.3. Összefoglalás

Összegzőként elmondható, hogy a feltételezések beigazolódtak:

1. A népdalokban is, az idiómák és műköltészet nyelvéhez hasonlóan, felfedezhetőek a konvencionális nyelv mögött álló kognitív mechanizmusok.

2. A vizsgált népköltészeti alkotások nyelvére is vonatkozik a Lakoff–Turner-féle öt poétikai erő: ez teszi érthetővé a dalokat és ezzel válnak egyben speciális stílusúvá.

3. A különlegesség a metaforák verbális kifejezésében van elsősorban. A népdalok „szerzői”, vagyis az őket a szájhagyományozás útján mindig újraalkotó énekesek saját igényeiknek megfelelően bántak ezekkel a mechanizmusokkal: hol nyíltan, hol rejtetten beszéltek érzéseikről, ám mindig szabályosan illeszkedve egy kultúrájuk által meghatározott egységes rendszerhez. Emiatt csak úgy tudjuk kimerítően elemezni a népdalokat, ha teljességüket vesszük figyelembe és nem külön életet élő, egyedi alkotásokként fogjuk fel őket. A kognitív mechanizmusok feltérképezésével, a legrejtélyesebb dalok tartalma is felfedhető. Semmi nem véletlenszerű bennük, mindegyik népdal hosszú évtizedeken, évszázadokon át nap mint nap kritikus közönség előtt méretetett meg: az egész nép ízlésének kellett megfelelnie, a falu emberei formálták át őket újra meg újra.

Különlegessége a daloknak, hogy a költői képek megtalálhatóak az átvitt jelentés látszólagos explicit megjelenésétől egészen a teljes rejtettségig. Különösen figyelemreméltóak azok a dalok, amelyekben a forrástartomány és a céltartomány egyaránt valós, ezzel párhuzamos történetmondásnak lehetünk tanúi.

5. A szerelem alanya és tárgya a csángó népdalokban

E fejezetben arra a kérdésre szeretnék választ kapni, hogy a csángó dalok milyen módon ábrázolják a szerelmes embereket és ők milyennek látják szerelmük tárgyát. Mivel kölcsönös vonzalom esetén az alany is tárggyá válik, a kettőt egy fejezetben dolgozom ki. A vizsgálat kezdeti szakaszában nem célom áttekinteni az összes olyan metaforát, amely a szerelmes lányt és legényt ábrázolja. E fejezet inkább csak kiindulópontul szolgál a további kutatáshoz: a legkézenfekvőbb típusoktól A LÉTEZÉS NAGY LÁNCA metafora alapján jutunk el a bonyolultabb szimbólumok felé. Az egészen összetett metaforák rendszere a következő fejezetekben kap magyarázatot.

5.1. Kulturálisan eltérő szépségideálok

Túlságosan leegyszerűsíteniék a problémát, ha úgy írnánk körül a szerelem tárgyát, hogy a legcsodálatosabb lény a világon, külső és belső tulajdonságait egybevéve. Természetesen erre is sok példát találhatunk a dalok szövegeiben: „*Szép lány*”, „*Mónár Anna szép menyecske*”, „*Görög szép Ilona*”, „*Felnőtt szép lánya*”, „*szép vagy, mind a rózsza*”, „*Szeress egyet, hogy legyen szép*”, „*találnék egy jóra, s egy szépre*”.

A szépség és jószág azonban relatív kategória. Fontos megtudni azt is, hogy kit tekintenek szépségnek és jónak a dalok „szerzői”. Pszichológusok, kultúranropológusok sok kutatást végeztek arról, hogy milyen az ideális férfi és nő a világ különböző részein. Buss 1989-ben harminchét ország fiataljait kérdezte meg arról, hogy mi a legfontosabb szempontjuk a párválasztásban (Buss 1990). Tizennyolc jellemzőt kellett az interjú alanyainak fontosság szerint 1-től 4-ig pontozniuk. Buss megállapította, hogy a kulturális különbség nagyobb szerepet játszik a definiálásban, mint a nemek közti eltérés (a nemek 2%-ban járultak hozzá a variálódáshoz, míg a kultúra 14%-ban). A világ keleti részén, nevezetesen Kínában, Indonéziában, Iránban, Izraelben és Tajvanban például, a fiatalok ragaszkodtak társuk házasság előtti szüzességéhez. Ezzel ellentétben Európa északi és nyugati részén ez lényegtelen szempontnak számított, sőt néhány esetben egyenesen hátránynak.

Elaine Hatfield és Susan Sprecher, Buss kutatásait kiegészítve, három országot választott ki, és vetett alá részletes vizsgálatnak: az USA-t, Oroszországot és Japánt. Az USA nyugati, individualista kultúráként, Oroszország a nyugati individualizmus és a keleti kollektivizmus által egyaránt meghatározott, kevert kultúráként, Japán pedig tradicionális, keleti, kollektivistá kultúráként került a vizsgált országok közé. Diákokat kérdeztek ki arról, ki álmaik szerelme.

A válaszokban nem a szempontok fajtáinak különbözősége adta a fő különbséget, hanem a megkívánt tulajdonságok mennyisége. Az amerikaiak maximalisták voltak; ők a felsorolt tizenhét jó tulajdonságból lehetőleg az összeset szerették volna látni társukban, míg a japán diákok voltak a legkevésbé követelőzőek (Hatfield–Rapson 2005: 28-30).

Harmadik példám a szépségideál kulturális különbségeire vonatkozik: a pszichológus és történész házaspár, Elaine Hatfield és Richard L. Rapson, egy csendes óceáni szigeten lévő faluból származó tanítványa arról tudósította őket, hogy a szigeten bevezetik a kábeltévé, így ott is lehet majd nézni a szappanoperákat. Hatfield és Rapson arra volt kíváncsi, hogy a televízióban látható vékony, fehér nők hogyan befolyásolják majd a megtermett feketék által lakott szigeten a női szépségideált. A kérdést a lakosság egyszerűen oldotta meg: aki fekete, akkor szép, ha kövér; aki pedig fehér, az legyen sovány (Hatfield–Rapson 2005).

5.2. Metonimikus megközelítés

Más és más kultúrák eltérő módon definiálják a szépet és a jót. Nem elég tehát csak azt mondanunk, hogy a szerelem tárgya a legelőnyösebb külső és belső tulajdonságokkal rendelkező lény, akit el tudunk képzelni. Pontosítanunk kell, hogy mely tulajdonságok tesznek valakit ideális szeretővé, feleséggé, férjjé az adott kultúrában. Az alábbiakban összegyűjtöm, milyen alakban jelennek meg az eszményi és kigúnyolt szeretők a csángóknál.

Kezdjük először a külsővel. Az ideális lány és legény színei kiemelt szerepet töltenek be. A dalok szerzői legtöbbször barna, fekete és piros színekkel ruházzák fel szívük választottját. A barna a szem-, haj-, bőrszínre egyaránt vonatkozik, a fekete általában a szemszínre, a piros pedig az arcbőrre. Lássunk néhány példát ezekre: „szép *barna-piros* menyecske”, „szép a *feteke szemű* lány”, „szép a legény, ha *barna*”, „megérett a *barna* kislány./meg lehet csókolni”, „székely *szekfű*, *barna* lány”, „eszt a *barna* liányt leszem én”, „elhosztam *barna* kislán mencekét”, „verik a *barna* menyecsét”, „*kiet pirasz orcáját*/velem cókoltassa”, „szed magosszat sz ed *pirasszat*”, „*pirasz legyen*, mend e ruza”

Felmerül a kérdés, hogy ezeknek a külsőre vonatkozó, a párválasztásban fontos szerepet betöltő kritériumoknak van-e valami más jelentősége is, tükröznek-e valamilyen belső természetre vonatkozó jellegzetességet? Az afrikai megtermett női szépségideál kialakulásának például az a tapasztalati oka van, hogy a megtermettebb nők jobban tudják táplálni gyermekeiket és mivel pici koruktól kezdve hátukra kötve, mindenhová magukkal hordozzák őket, előnyös, ha ülőhelyet is biztosítanak nekik. Ha vékonyak lennének az anyák, legfontosabb, gyermekükkel kapcsolatos feladataikat nem tudnák teljesíteni. Lükő Gábor úgy

véli, hogy a magyar ember is „általában a kövérséget találja szépnek, a sovány embert *száraznak* nevezi, és inkább sajnálja, mintsem gyönyörködni benne” (Lükő 2001: 224). Vajon van-e a csángó ideális szépség mögött is valamilyen, a társadalom számára való hasznosságot jelentő tapasztalati motiváltság?

A kognitív szemantika rávilágít arra, hogy a fiziológiai adottságok metonimikus úton utalhatnak az ember belső jellemére, ahogy azt az afrikai példán is láthattuk. Ez megerősíti tapasztalati motivációról (testesültségről) fentebb állítottakat. Ha például azt mondjuk, hogy „Amikor meglátta Andrást, *elvörösödött*” vagy „*megdobbant* a szíve”, akkor a FIZIOLÓGIAI HATÁS AZ ÉRZELEM HELYETT metonímiát használjuk; emiatt válik érthetővé, hogy a mondat a szerelemtől szól.

Milyen más jelentése lehet a külső tulajdonságon kívül a piros-barna színeknek? Miért fontos az, hogy a legtöbb dalban nem a szőke, kék szemű szeretőt tekintik ideális szeretőnek? Ennek megválaszolásához érintenünk kell a csángók életmódját. Természetközeli népről van szó, melynek tagjai kenyerüket a mai napig leginkább mezőgazdasági munkával és állattenyésztéssel szerzik meg, a dalok keletkezésekor pedig nagy valószínűséggel nem is volt más lehetőségük a megélhetésre. Aki lusta vagy beteges, nem tudja ellátni sokszor nyolc-tíz gyermekkel is megáldott családját, s a szegénységbe bele is halhatnak, ha nem termelik meg a betevő falatot. Mi köze van ehhez a piros-barna színeknek? Tapasztalatból tudjuk, hogy a pirospozsgás arc és az életteli barnás-feketés összbenyomás az egészséges ember jellemzői, mögöttük az ÁLLAPOT FIZIOLÓGIAI HATÁSA AZ ÁLLAPOT HELYETT (OKOZAT AZ OK HELYETT) fogalmi metonímiával. Világtudásunknak eleme az is, hogy az egészséges ember hatékony munkára képes. Emögött is egy fogalmi metonímia áll: A CSELEKVÉS FELTÉTELE A CSELEKVÉS HELYETT (OK AZ OKOZAT HELYETT). Emiatt lehet az, hogy e színek ellentétei, a betegességre valló szőke haj, kék szem csak kevés dalban fejezik ki az ideális szeretőt (pl.: „*Sárig haja* szépen lobog, az én szívem érte dobog”, „választanék egy *szép kék szemickét*”). Aki nem egészséges, fizikai munkát sem tud rendesen végezni, ami pedig egy agrár társadalomban nagy hátrány. Az egyik dalszövegben, amely a kétfajta szeretőt hasonlítja össze, ez egyértelműen megjelenik:

„balán legient szeretek,.../Balán legient ne szeressz,/met az árnyékot keresz./feketeszeget keressz,/met az jó dógu lehet.” (‘szőke legényt szeretek,... feketét szeress’)

Az anya óva inti lányát attól, hogy *balán* (‘szőke’) legényhez menjen hozzá, mert „az árnyékot keres”, vagyis nem dolgoz, csak az árnyékban szeret szunyódni. Sokkal inkább a

fetekeszeg ('fekete') szeretőre irányítja házasulandó lánya figyelmét, aki „jó dógu lehet”, vagyis keményen dolgozik, nem restelli a munkát.

A szerelem tárgyának a piros-barna színen kívül más fizikai jellemzői is utalnak a serénységre, azonban ezek elhanyagolható számban találhatók meg a szövegekben. Ilyen például a nőknél a *nádszál* vagy *kercsi* ('karcsú') derék, a *frissesség* férfiaknál, a *magossz* ('magas'), szikár testalkat. A rendezetlen külső azonban lomhaságra vall, mögötte az OKOZAT AZ OK HELYETT, szűkebben az ÁLLAPOT HATÁSA AZ ÁLLAPOT HELYETT metonímia fedezhető fel:

„*Feje* uljan mend e *bokor*,/*Szeme* nem lát a *capásztól*,/*Nyelve* nem jár a fogaktól,/*Szája*
uljan mend e *bockor*, ...” ('szeme nem lát a csipáktól')

A részegesség ugyanúgy a restségre vall, ezért gyakori eleme a gúnyolódó daloknak:

„Szép a virág, ha *veresz*,/cúf a legíny, *részeges*”,
„Nem a macskának a bűne,/részeges gazdasszonynak.”

A munka szeretete lényeges szerepet tölt be a párválasztásban a dalok szerint. Ez nemcsak metonimikusan, hanem szó szerinti értelemben is megjelenik. A csángó lányok például néhány évtizede addig nem mehettek férjhez („el nem adódhattak”) – ritkán ma is találhatunk példát erre – amíg meg nem töltötték hozományos ládaikat, illetve az általuk szőtt takarók gyűjteménye a láda tetejétől a plafonig nem ért. Guzস্যosban gyűltek össze, ott dolgoztak együtt: szőttek, fontak, varrtak, hogy felnőjenek a házas élet feladataihoz:

„Maszt vállal ki, szíp lyány,/Fantál-e vagy varrtál,/Vaj faluba futtál? Vaj puckon
szunnyodtál,/Vaj faluba futtál?/Puckan szem aluttam,/Faluba szem futtam./Ládámam
tűtöttem,/Aduódni kiszűltem.”

A szorgalom erényét természetesen a házasságban is őrizni kell mindkét félnek:

„Luca szű e pincébe,/Sz e Gergely csüll e görlicsbe.”
„Ne szereszd a mász urát,/mert *nem viszen neked fát*,/Ne szerezd a mász asszonyát,/nem
varr neked inget, *gagyár*”.

Aki nem dolgoz, kigúnyolják. Az olyan ember nem jó semmire. Ez szó szerint jelenik meg a következő példákban:

„Kinyereket jól tud szitni./Három napja had keleti./*Miegesz keletlen bie veti.*”

„Szép a virág, ha veresz./cúf a legíny, *részeges*.”

„Van szeretém, de nem teccik./Met ed *korcomába fekszik*./Éjjen *iszik*, nem aluszik./Nappal *deglik*, nem dolgozik.”

A külső megjelenést illetően kevés további jelző található (pl.: „gyenge színű”). A fentiekből kiderül, hogy a szépség nemcsak önmagáért fontos, hanem más, lényegesebb belső értékeket rejtget. A barna-piros, egészséges, friss, rendezett külső jó munkabírást takar. Ennek népdalokban betöltött lényegi szerepe párhuzamban áll azzal a megfigyeléssel, hogy a csángó emberek fogalomalkotásában az egyik kognitívan legerősebben beágyazódott belső tulajdonság a ’lustaság’, vagy ahogy a csángók mondani szokták, *restesség*. Erről a tizedik fejezetben lesz részletesen szó (Szelid–Geeraerts, közlésre elfogadva).

Az eddig felfedett sajátosságok azonban csak egyik rétegét képezik a szimbólumok jelentésének. A fenti képek legtöbbjében több rejtett mondanivaló várja a feltárást. A pirosság például erős érzelmre is utalhat, főként a szerelemre, mögötte a FIZIOLÓGIAI HATÁS AZ ÉRZELEM HELYETT metonímiával. Erről a későbbiekben bőven esik majd szó, most előzetesen lássunk egy példát, amelyben a pirosság csókkal együtt való megjelenését nem lehet félreérteni. Itt a VISELKEDÉSI REAKCIÓ AZ ÉRZELEM HELYETT (OKOZAT AZ OK HELYETT) metonímia is hangsúlyozza az érzélem realitását.

„Gyere liány, csókojj meg./hogy te *pirosoggyál meg.*”,

„*Kiet pirassz orcáját*/velem cókoltassa.”

5.3. Metaforikus megközelítés

A külső tulajdonságok nemcsak metonimikusan, hanem metaforikusan is utalhatnak mélyebb tartalomra. A SZÉPSÉG ERŐ (mágneses, mechanikus, mágikus, erős fény) kognitív metafora, amiről Kövecses Zoltán a szerelem tárgyát az amerikai angol nyelv alapján elemezve számolt be, a csángó dalokban is megtalálható (Kövecses 1988: 28). A szerző ennek kapcsán írja, hogy a szépség nagy szerepet játszik a szerelmi kapcsolat konceptualizációjában, mivel

közelebb visz struktúrájának megértéséhez. Lássunk néhány példát a SZÉPSÉG ERŐ metforára, ami erős fény alakjában is jelen lehet:

„Csak az ién ideszim kiét feteke szeme/*hozott* engem ide, erre messze helyre.”

„De *fényes csillagot* leginkább szeretem, [...]a *fényes csillag*/Öreg Ráduly fia.”

„Angyalom, *ragyogós csillagom*.”

E részletekből látható, hogy a szépség olyan hatást gyakorol a szemlélőre, aminek nehéz ellenállni. Ezért lehetséges, hogy a szerelemben eső ember passzívan viselkedik és elveszíti önkontrollját. A szerelem azonban meg is hiúsulhat, mint például a következő idézetben:

„Nincsen kedvem, mer a fecske elvitte,/Románia közepibe letette./Kicsi fecske, ihajaj/*Hozd vissza* a kedvemet,/Kedvem után a régi szeretőmet.”

Jobban örülne a szerelmes, ha nem kellene megkérnie a fecskét arra, hogy hozza el a szeretőt, hanem saját értékeivel tudná magához vonzani. Itt tehát az ERŐ metafora nem közvetlenül jelenik meg. Szintén Kövecses számol be Hemingway „A very short story” című novellája kapcsán arról, hogy egy metafora sokszor nem jelenik meg közvetlenül a nyelvben, ám a sorokat kizárólag annak ismeretében tudjuk értelmezni (Kövecses 2006a: 89-91). A fenti idézetben is így játszik szerepet az ERŐ. Hogy a dalokban a mágnes szerepe erősebb-e, vagy az ellenállásé, és hogy ez milyen módon befolyásolja a szerelem fogalmát, arra egy későbbi fejezetben térek vissza.

Amint látható volt, a külső tulajdonságokból önmagukon túl metonimikusan vagy metaforikusan valami más, fontosabb belső tulajdonságra, érzelemre lehet következtetni (pl.: egészség, szorgalom, szerelem).

A felsoroltakon kívül más gyakori képekkel is találkozhatunk. A lányt és legényt leíró jelzők (pl.: *édes*, a *drága*, a *kedves*, *gyenge* ’gyengéd’, *jámbor*, *hites*, *igaz*) mellett számos természeti motívum jelenik meg, amely szerepet játszhat a szerelmesek conceptualizálásában. A következőkben sorra vesszük, hogy a szerelem alanyáról és tárgyáról, a legényről és a lányról kialakított kép milyen fogalmi metaforák és hozzájuk kapcsolódó metonimiák által jön létre.

5.3.1. A SZERELEM ALANYA ÉS TÁRGYA NÖVÉNY

A LÉTEZÉS NAGY LÁNCA generikus metafora dalokban leggyakrabban megjelenő típusa az EMBER NÖVÉNY alakban való ábrázolása. A szerelmeseket legtöbbször virág alakjában jelenítik meg. Ebben a részben fel kívánom deríteni, hogy a forrástartomány növényei az „ember” céltartománynak milyen vonásait emelik ki, és egy, a LÉTEZÉS NAGY LÁNCÁNAK alacsonyabb szintjén álló kategória mennyiben gazdagíthatja az emberi világról kialakult képet a csángó dalszövegekben.

5.3.1.1. A SZERELMESEK VIRÁGOK

A szerelmesek virág alakjában való ábrázolása ritkán történik teljes nyelvi metafora alapján. Erre példa a következő sor:

„A legények *virágszálak*,/a leányok *csokros rózsák*.”

A fenti idézetben a fogalmi metafora előtérbe kerülő megfelelése az EMBER TULAJDONSÁGA A NÖVÉNY TULAJDONSÁGA, ami a növény szépségén kívül alakjára is vonatkozik: a *virágszál*, vagy szálas virág a szép szál, magas legényre, a „*csokros rózsá*” pedig a lány gömbölyded vonásaira utal. Emellett a szálas és a csokros forma a férfi és női nemi szervet is felidézi. Fónagy Iván a következőt írja erről: „A rózsá, a virág nőre utalhat számos nyelvben. A „nő” és a „rózsá/virág” megfeleltetésének biológiai alapja a női nemi szerv struktúrája” (Fónagy 1998: 146). A virág a növény legékesebb része. Ahogy a fentiekben láttuk, a külsőnek általában valami célja van, valamire felhívja figyelmünket. Annak pedig, ami egy egész közösség, netán az egész emberiség figyelmét felhívja, nagyon markáns oka valószínű. Az, hogy mindenki a virágot tartja egy növény legékesebb részének, arra vezethető vissza, hogy ez a szaporítószerve. Jankovics Marcell írja, hogy az ögörögben a *rhodon* szó ’rózsát’ és ’női szeméremtestet’ is jelentett (Jankovics 1998: 110). Ha a népdalokban a SZERELEM TÁRGYA VIRÁG metafora ebből származik, akkor a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT (NEMI SZERV A SZERELMES EMBER HELYETT) metonímiát feltételezhetjük a jelentés kialakulása mögött.

Könnyen érthető a szimbólum akkor is, amikor egyszerű nyelvi metaforával utal a szöveg a szeretett személyre. Ilyenkor a növény fontosnak tartott tulajdonságait megtestesíti a virág, és ezzel közvetlenül megszólíthatjuk a szeretett személyt, vagy utalhatunk rá. A dalszövegekben ennek leggyakoribb alakja a *rózsám*: „szeretsz-e még ingem, *rúzsám*?”,

„*ruzájától* elbúczízik”, „*mászvol* iéli gyenge *ruzá*m világját”, „mondd meg, édesz./kedvesz *ruzá*m, minek szírsz”.

Nehezebb az asszociáció olyan esetekben, ahol a virág neve nem megszólításként szerepel. Egy korábbi fejezetben szót ejtettünk arról, néprajzi kutatások eredményeivel egyetértve, hogy a népdalok sok természeti képpel rendelkeznek, amelyek nem véletlenszerűen bekerültek, hangulatteremtő elemek, hanem titkos mondanivaló közlésére használatos, sokszor tabutémákat feszegető komponensek, és mint ilyenek, jelentősek a szövegekben. A természeti kezdőképek párhuzamban állnak az utánuk következő valós mondanivalóval és erősítik azt, mint a szerelem alanyáról szóló következő részletben:

„*Hírvad az a ruza* kinek töve nincen,/ *Ien isz hírvadozok*, had szeretém nincen.”

Ebben az idézetben a hervadó rózsza képe mögött a szerető hiánya okozta szomorúság olvasható ki. Ezt a fentebb már látott ÉRZELEM VITALITÁS és az ÉRZELEM HIÁNYA A VITALITÁS HIÁNYA metaforák segítségével érthetjük meg. Ehhez csatlakozik még a SZOMORÚSÁG LENT és a SZOMORÚSÁG A VITALITÁS HIÁNYA metafora, amelynek fiziológiai alapja a hervadó virág és a szomorú ember közti hasonlóság: ha a virágot nem öntözik, akkor elhervad, vagyis lekökad, ahogy a bánatos ember is lógatja az orrát. A szerető hiánya tehát az életető folyadék hiányaként vizualizálódik.

Az emberi sors tehát teljesen azonosul a természet körforgásával: a virágzó természet a virágzó szerelemre, a lankadó, hervadó növény a szerelem hiányára utal. Emögött az ÉLET EGY ÉV metafora is felfedezhető, amelyben a TAVASZ A FIATALSÁG, ami egy metonímiával kiegészülve (ÉRZELEM IDEJE AZ ÉRZELEM HELYETT) a szerelem korszaka, a hervadás időszeke, AZ ŐSZ pedig AZ ÖREGSÉG, ezzel együtt az érzelmek elhalásának is időszeke. Ugyanez a tartalom jelenik meg a következő, nyelvtileg hasonlat alakját öltő képleben, ami fogalmi szinten a fenti metaforákkal magyarázható.

„Sz uljan vótam, mend e ruza,/sz elhírvattam mend e muha.”

Legnehezebb akkor megérteni egy szöveget, amikor nem párhuzamos a felépítés a természeti kép és az érzelm között, hanem a kettő egy képleben jelenik meg, amely ráadásul a metaforikus tartalom mellett, konkrét jelentésként is értelmezhető. A menyasszony fejére rózsából kötnek koszorút a következő részletben:

„Akkor szép e róza bokorba./Jaj, bekötik gyöngykoszorúba./Sz azt fölteszik kűslyány
fejire./Örökös bú száll e szűvire.”

A végső mondanivaló, a házasságban szomorú menyecske sorsa a fogalmi metaforák, metonímiák segítségével vetítődik előre és válik erőteljesebbé. A *koszorú* a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT, szűkebben a KELLÉK AZ ESEMÉNY HELYETT metonímia segítségével az esküvőre vonatkozik, ennyiben azonban még korántsem merül ki. A *rózsa*, amelyből a koszorú készül, bokorban szép csak, vagyis természetes szabadságában. Ha azonban koszorúba kötik, akkor nemsokára elhervad, így bánatot hoz. Emögött a HÁZASSÁG BÖRTÖN fogalmi metafora fedezhető fel, ami a koszorú végtelenséget jelképező kerek alakja miatt örök életre szól. A bú, vagyis a szerelem nélkül házasodott kislány sorsa, madár képében száll a szívére. Ebben további fogalmi metaforák találhatók: ROSSZ ESÉS LEFELE, SZOMORÚSÁG LENT, SZOMORÚSÁG MADÁR, SZÍV AZ ÉRZELMEK TARTÁLYA.

A róza tövise általában nem fordul elő a dalokban, de elvétve más virágoké megtalálható bennük. Ha a tövis jelen van, a virág nem az igazi szeretőt jelképezi, hisz csak megsebzí a szerelem alanyát, ahelyett, hogy halálíg tartó szerelmet ígérne neki. Emögött impliciten megtalálható az ERKÖLCSTELJESSÉG, ERKÖLCSTELENSÉG KÁROSODÁS metafora. Lássunk erre példát:

„Mica bajasz ednek kettét szeretni./Kettének ed párnárá lefekinni./Tevisz kezil
ruzmarintot kiszenni./Met e tevisz megszurja ja kezemet.”

Hasonló jelentést hordoz a szúrós, tövises cserje virága a következő részletben:

„Virágozzál, kűkienke,/Dögöjjél meg legienke.”

A szerelmesek boldog életteliése és hervadó szomorkodása mellett más tartalmat is jelölhetnek a növények. Ezt általában gazdag típus- és színkálájuk teszi lehetővé. A szerelem tárgyát az eddig felsoroltakon kívül jelölheti például az *ibolya*, a *szezfű*, a *botoskavirág*, *fehér virág*, a *fuszulykavirág*, a *liliom*, a *mákvirág*, a *sárga virág*, a *lenvirág*, sőt még az *uborka virága* is. Különböző színével, eltérő alakjával és elhelyezkedésével mindegyik más-más aspektusát hangsúlyozza a lánynak vagy legénynek.

A fehér színű virág a dalokban a tisztaságot jelképezi az OKOZAT AZ OK HELYETT metonímia FEHÉR A TISZTASÁG HELYETT realizációja alapján. Lássunk erre egy példát:

„Túl a vizen rakottya,/azalatt van botoska./Házasodik a diák,/kell-e botoska virág?/Nem kell botoska virág,/mert az nagyon szép virág./Leveliben, haj, *fehér fuszulyka virág*.”
(‘Túl a vizen rekettye ... ’)

A házasodó diák visszautasítja a szép virágot, feltehetően azért, mert szépsége miatt ki van téve a csábításnak, bűnnek. Ezt onnan tudhatjuk, hogy a szép virág a nem túl értékes rekettyebokor alatt található meg, ami a ROSSZ LENT metaforát juttatja eszünkbe. Választása inkább az egyszerű, de erkölcsében tiszta és nemes lányra esik, aki „*fehér fuszulykavirág*” képében jelenik meg. A tiszta erkölcsű kedvest nagyobb értéknek látja, mint a pusztá szépséget. A következő példában is a belső tisztaság teszi széppé a szeretett lányt:

„*Szép a virág, ha fehér*,/csúf a legény, ha kevély.”

Ugyanez a mondanivalója a „*fehér liliom*” képében megjelenő lány alakjának is, ami több változatban él a csángók ajkán:

„Álló víznek mártván./Felnőtt *liliomszál*. /Ki kell onnat venni,/Új helybe kell tenni...”
„Porondos víz martján./Felnőtt *liliomszál*, [...]”

A sorok mögött a fent már ismertetett ÉRZELEM VITALITÁS, ÉRZELEM HIÁNYA A VITALITÁS HIÁNYA metaforák állnak. A fejezet elején említett keleti, kollektivistá szemléletű népeknél (pl.: Japán) nagy fontossággal bíró házasság előtti tisztaság a csángók világában is jelentős szerepet kap. Ma is élő hagyomány például, hogy az a menyasszony, aki nem tisztán megy férjhez, nem vehet fel fehér ruhát, ha pedig lányanya, akkor feketében esküdhet csak meg. Erről az erkölcsről szóló fejezetben szó esik még.

Koszorút nemcsak rózsából lehet kötni, mint fentebb láthattuk, hanem fehér liliomból is. A szerelem nélküli házasság azonban ilyenkor is szomorúságot hoz:

„*Fejér virág a fejemen*,/Fekete gyász a szívemen./S amég én azt el nem tötöm,/Senkivel sem cserélhetem.”

Ha a szerelem tárgya és a férj-jelölt személye megegyezik, akkor a végtelenséget és a szabadság elvesztését jelentő koszorú a házasság boldogságát vetíti előre:

„Néktek adom húgom koszorúját,/Nékem nem kell szenki koszorúja./ Met *moszt kötik az én koszorúmat./Ágból- bogból, fejér csemetéből./Tiszta, tiszta, fehér liviomból.*”

Arra is van példa, hogy a tisztaság teherré válik, mert a szerelem nem kölcsönös. Ilyenkor a virág elszárad, a száraz, zörgő levél képe mögött pedig ismét a SZOMORÚSÁG A VITALITÁS HIÁNYA metafora jelenik meg.

„Békét hagyja Isten/Az én életemnek. Kedvét betöltötte/S az én sok irigyemnek./*Zörgő liliomszál,/Zörög a levele.*”

Nem véletlen, hogy a szárazság a virág ideális esetben húsos és kerek levelén mutatkozik meg, ami a termékenység jelképe:

„Jedeszanyám kertjébe nyílik az ibalya,/ablakába, paharába nekem tartogatja./*Kerek a levele, édesz a gyökere,/azért nincsen minden leánnak igaz szerete, rete, -reteje.*

A kertben nyíló virágról egy későbbi fejezetben árnyaltabb képet kapunk. Most csak az ibolya *kerek levele* és *édes gyökere* fontos számunkra, amelyek miatt nincs a lánynak igaz szeretője. A termékenységre utaló sorok a kerek női formákat juttatják eszünkbe, illetve azt, hogy a várandós anyák hasa is kikerekedik. Az édesanya poharában tartogatja az ibolyát, elhárítva tőle a külső rossz hatásokat. Ebben az anyaméh védő szerepe jelenik meg. AZ EMBER FELÉPÍTÉSE A NÖVÉNY FELÉPÍTÉSE metaforikus megfelelés segítségével az „édes gyökér” is magyarázatot nyer: a virág alját képező gyökér a női test alsóbb részére utal, aminek a szerelemhez közvetlen köze van, vagyis a női nemi szervre. Ha a lány nagyon szép és megérett a szerelemre, vagyis *kerek a levele* és *édes a gyökere*, akkor nehéz ellenállnia sok legény csábításának. Emiatt lehet az, hogy a szép formák a boldogtalanság okaivá válnak. Erre az ERKÖLCSES ERŐ metafora kapcsán a későbbiekben visszatérek.

Lükő Gábor kutatásai szerint a virágmetaforák nem találhatóak meg keleti rokonainknál, így ezek későbbi keletkezésűek lehetnek a többi természeti képnél. Ennek ellenére szervesen beilleszkednek ősi jelképrendszerünkbe (Lükő 2001: 150). A moldvai csángók hagyományos viseletén is ez figyelhető meg, amelyet főleg geometriai minták díszítenek, s a virágmintás ingek későbbi korok termékei.

5.3.1.2. A SZERELMESEK FÁK

A virág mellett, sokkal kevésbé rendszeresen bár, de más növény alakját is ölthetik a szerelmesek. Egyik megjelenési formája ennek a fa, vagy annak levele, ága. Lükő könyvéből kiderül, hogy a falevél ősrégi szimbóluma népköltészetünknek, az embert és feleségét egyaránt jelképezheti. Ennek okaként azt említi, hogy a halottakat a legtöbb helyen a földbe temetik, így a növények, fák belőlük nőnek ki (Lükő 2001: 127-131). Talán ez az EMBER NÖVÉNY metafora testi motivációja, amelynek fókuszában az EMBER TULAJDONSÁGA A NÖVÉNY TULAJDONSÁGA megfelelés áll, mint ahogy a virágmetaforák esetében is. A nehézség az, hogy a fa nemcsak a szerelmes embert jelentheti, hanem két ember szerelmi kapcsolatát is. Többször nem könnyű eldönteni, hogy az emberről vagy metonimikus úton a szerelmi kapcsolatáról van-e szó a szövegben. Ebben a fejezetben csak azokkal a részletekkel foglalkozom, amelyekben egyértelműsíthető a 'szerelem tárgya' jelentés. A többit a későbbi fejezetekben dolgozom ki.

A szomorú szerelmes fűzfa alakjában jelenik meg, mert annak ágai lefelé hajlanak, mint ahogy a szomorú ember tekintete is a föld felé irányul.

„Kapum előtt menen el e Tisza,/közepébe egy szomorú *fűzfa*./*Hajtogatja ősszel e tetejét*,/rikoltsd, rózsám, s a bubád levelit.”

Ebben a részletben a SZOMORÚ LENT metafora fedezhető fel. Az sem véletlen, hogy a szomorúfűz ősszel hajtogatja a tetejét a dalban. Az ősz a nyár, a forróság után következő évszak, amikor a természet pusztulása elkezdődik, és a tél felé közeledve elhal. Ebben az ÉLET EGY ÉV metafora játszik szerepet, ahol az ősz a szerelmet követő időszak, a kapcsolat elmúlása. Rejtetten jelen van a SZERELEM HŐ, A SZERELEM HIÁNYA HIDEGSÉG metafora is, amiről később több szó esik majd. A dalban megjelenő „bubád levele” kifejezés valószínűleg a búcsúlevélre utal, ami a szomorúság közvetlen oka lehet.

A szomorú ember a száradóban levő, már egyenesen nőni sem tudó, eltekeredő bükkfa alakjában is megjelenik:

„Sz úd el vagyok keszeredve,/mend e *bükkfa cseteredve*./Uljan teli vadak búval,/mend e *bükkfa* zéd muhuval.”

Itt az előző képet kiegészítve, megjelenik az ÉRZELEM VITALITÁS, AZ ÉRZELEM HIÁNYA A VITALITÁS HIÁNYA, valamint a fentebb szintén szóba került ÉLET EGY ÉV metafora is, amelyek következménye a hervadás, kiszáradás. A lehajló ágak mögött a ROSSZ LENT fogalmi metafora, a fára telepedő moha képe háttérben pedig, ami elfogja előle a fényt és megakadályozza a növekvésben, a NEHÉZSÉG AKADÁLY metafora áll.

A fára, vagyis az emberre rátelepedő, boldogságot megakadályozó teher nemcsak a szakítás és magány lehet, hanem, mint fentebb már láthattuk, a bűn, az erkölcsös élettől való elfordulás is.

„*Magas fára hág e komló,/szép lijánból vállik ringyó.*”

Az egészséges fára rátekeredő *komló* a bibliai kígyó képét idézi elénk, vagyis a bűn jelképe, ami megfojtja az embert jelképező fát. Rejtve jelen vannak ebben a képben az ERKÖLCS TELJESSÉG, ERKÖLCSTELENSÉG KÁROSODÁS, ERKÖLCS EGÉSZSÉG, ERKÖLCSTELENSÉG BETEGSÉG, ÉRZELEM VITALITÁS, ÉRZELEM HIÁNYA A VITALITÁS HIÁNYA metaforák, valamint a magas fa képében a BOLDOGSÁG FENT metafora, ami a hajdani tisztaság emlékképe.

A hűtlen embert nemcsak beteg, megfojtott, kiszáradó fa képében láthatjuk, hanem megjelenik kicsi, kifejletlen, értéktelen bokorként is:

„*Cerebingó, keckerágó,/az én uram félre járó.*”

Az erkölcstelenséget az éretlenséggel összefüggésben láthatjuk ebben az esetben, amelynek háttérben az ERKÖLCS ERŐ metafora található meg. Csak az az ember képes szilárd, erkölcsös életet élni, aki erős és fejlett. A csökevényes, fejletlen emberek gyengék, nem érettek házastársi feladataikra.

A *dió*- vagy *mogyorófa* megint más tulajdonságát emeli ki a szerelem tárgyának. A „Jelképtár” szerint a *dió*, *mogyoró*, *mandula* szexuális jelképek; formájuk miatt a termékenységre utalnak. A védőburkot képező kemény héj úgy védi a gyümölcsöt, mint az anyaméh a gyermeket. A TARTÁLY és TARTALOM kapcsolat állítja párhuzamba a diófát, mandulafát és a termékeny kapcsolatban a szerelem tárgyát. Más megközelítésből a dió, mogyoró férfijelképek, a herékkel való hasonlatosság révén (Vargyas 1987: 25).

„Szerelem, szerelem,/átkozott szerelem,/mért nem termettél vót/minden fa tetejen?/Minden fa tetejen,/díjónak levein?/Hogy szakasszon lenne/minden liján sz legin.”

A *diófa tetején* nyíló levélen termő szerelem képe sok mondanivalót rejt. Az igazi szerelem több okból terem a fa tetején: egyrészt friss hajtás, tehát az ÉRZELEM VITALITÁS metafora alkotja alapját; másrészt nehezen elérhető, nem tudja mindenki leszakítani, csak azok, akik magasak, vagyis, mint a fentiekben láthattuk, akik erkölcsileg érettek rá. Harmadrészt, a BOLDOGSÁG FENT metafora által szedése boldogságot nyújt.

A következő részlet párhuzamos felépítése azt sejteti, hogy a mandulafa töve és a szerető öle között összefüggés van. E kép az EMBER NÖVÉNY metaforának AZ EMBER FELÉPÍTÉSE A FA FELÉPÍTÉSE leképeződését rejti magában.

„Túl a vizen, *mandulafa tövibe*/szír a kiszlán a rúzsája ölébe.”

A halott embert a kivágott fa jelképezi, amelynek tulajdonságai az élettelen ember értékét szemléltetik. A következő részlet szerelmesek párbeszédéből származik, akik közül az egyik halála után is próbára teszi kedvesét, érdeklődve, hogy milyen fából készített neki a koporsót és sírjára a keresztet. A válaszokból kitűnik, hogy milyennek tartja és mennyire tiszteli halott kedvesét az egyedül maradt szerető.

„Cináltacc-e iedesz nyilám/*gyivőfa* koporsót?/Cináltatak, iedesz nyilám/*fenyőfa* koporsót./Cináltatsz-e, édesz nyilám/*fenyőfa* keresztet?/Cináltatok, iedesz nyilám/*cserefa*keresztet.” (‘...diófa koporsót...’)

Az életben maradt társ diófa helyett fenyőfakoporsót csináltat szerelmének. A fenyő az örök élet szimbóluma, örökzöld levelei miatt. A TARTÁLY A TARTALOM HELYETT metonímia is megjelenik ebben a képben, hiszen az örök szerelmet és a túlvilági boldogságot szemlélteti, sőt a TÁRGY A TÁRGY KÉSZÍTETŐJE HELYETT metonímia a másik fél örök szerelmét is biztosítja. A kereszt pedig *cserefából* fog készülni. A cserfa köztudottan az egyik legkeményebb, legstabilabb fa, így a belőle készülő kereszt az EMBER TULAJDONSÁGA A TÁRGY TULAJDONSÁGA megfelelés alapján a halott és az élő szerető kitartó hűségét, állandó szerelmét jelenti. Ezt az idézett dal további része is igazolja:

„Elkiszírsz-e iedesz nyilám/cak bár ed kapujig?/Elkiszillek iedesz nyilám/az örök hazáig./Megszírac-e iedesz nyilám/három ember elétt?/Megszíratlak iedesz nyilám/egész világ elétt.”

A fa alakjában megjelenő szerető összetettebb képben is megtalálható a szövegekben. Néha az egész fa helyett annak részei is az embert szimbolizálják. A következő idézetben a fa ága és lehulló levele az elváló szerelmeseket jelöli. A kép azért nagyon gazdag, mert a „síró fa” alakjában a szakítás mellett egyszerre, sűrítve jelen van annak érzelmi hozadéka is: a szomorúság, aminek testesültsége a lefelé irányultságban rejlik. Cselekvés (szakítás) és annak hatása (szomorúság), ok és okozat tehát együtt jelenik meg a következő sorokban, amiről fentebb már a jelentésintegráció kapcsán szót ejtettünk.

„Ahol én elmenyek,/még a fák es sírnak,/genge ágairól levelek lehullnak.”

A teljes fa tehát a szerelmeseken kívül a szerelmi kapcsolat jelképeként is felfogható, ahol a faág és a levél elválása a szerelmesek elszakadását testesíti meg. A faág fallikus jelképként a férfit jelöli, míg a kerek levél a termékeny nőiség szimbóluma, amint fentebb látható volt. Mögöttük AZ EMBER FORMÁJA A NÖVÉNY FORMÁJA megfelelés kapja a hangsúlyt. Később, más növények (pl.: „*kerek* a szüllé levele”) kapcsán szó lesz még erről. A fa ismertetett két jelentésének kapcsolata metonimikus: SZERELEM A SZERELEM ALANYA HELYETT, tágabban ÁLLAPOT AZ EMBER HELYETT. Ezekről Kövecses Zoltán számolt be a *szerelem* poliszémikus jelentése kapcsán, a fogalom különböző metonimikus összefüggéseit elemezve (Kövecses 2005a: 217-218). A kérdésre visszatérek még a szerelem metaforáiról szóló fejezetben.

A levél faágról való lehullása a síró fa képe nélkül is megtalálható a dalokban. Ilyenkor az említett poliszémia rejtettebb, hisz a falevél hullásában jelen van a SZOMORÚ LENT metafora.

„Ugy megvállunk münk egymástól,/mind e levél e ágától./Mert e levél őszvel lehull,/de tavaszval helyre újul,/Helyre újul, meg szem búszul,/de zén szívem holtig búszul.”

Párhuzamosan azzal, hogy a szerelmes emberek sokszor fa alakjában bukkannak fel a szövegekben, az őket körülvevő vagy bennük élő személyes világ erdő képében tárul elénk. Ennek jelentése éppen attól függ, hogy a szöveg milyen életállapotot akar leírni vele. Az erdőnek sok arca van, ami miatt a céltartomány is árnyalódik a szövegek segítségével. E

jelentés mellett azonban konkrét szexuális értelmet is tulajdoníthatunk a kerek erdőnek, amely a női nemi szervnek felel meg. Bernáth Béla felhívja figyelmünket, hogy a szerelmi népköltészetben sokat emlegetett „kis, kerek erdő” a megénekelt „lányok szeméremdombján növekszik” (Bernáth 1987: 54). Ezzel áll párhuzamban a népmesék „rengeteg, sötét erdeje, amiben a vitéz királyfira fogait fenő vasorrú bába lakik, a női öl jelképe” (Jankovics 1998: 79). Az erdő képével a későbbiekben is találkozhatunk. A következő idézetben a féltékeny szerető égő fa képében szeretne jelen lenni a szimbolikus erdőben (benne az EMBER NÖVÉNY és a SZERELEM TŰZ metaforákkal), hogy szerelmével egyesülve minden vetélytársat elűzzön. A fa a RÉSZ-EGÉSZ metonímia alapján a férfi nemi szervet jelképezi:

„De szeretnék zöld erdőben fa lenni,/hogya engem valaki meggyújtani,/s elégetné ezt az irigy világot,/hogya ne lássam más ölibe rózsámat.”

A kerek a teljességet, végtelenséget jelenti, mint ahogy fentebb a koszorú kapcsán láthattuk. A *kerek erdőt* járó férfinak az egész világot be kell barangolnia azért, hogy megtalálja benne életre szóló szerelmét. A kerek, nagy világ és a szexuális jelentés a világfa motívumában kapcsolódik össze, ami Bernáth elemzése alapján a nő ölében szokott nőni, vagyis közösülés jelentést hordoz, de mivel a nő szüli az utódokat, a világ szaporodásának is ő az oka, amely az OK AZ OKOZAT HELYETT metonímia alapján nyer értelmet. A világfa tehát a szexuális vágy tárgya és egyben az utódok szülője. A kerek erdő rejtettebb értelméről van itt szó, amely majdnem minden erdő-metaforában megtalálható. Emellett más jelentéseket is felvehet, például az alábbi idézetben az egész életet jelenti, amelyet teljesen és végeláthatatlanul betölt a szeretett lény.

„Ezt a *kerek erdőt* járom én,/ezt a barna leányt lesem én.”

A szerelemmel csak ismerkedő, felnőtt életüket kóstolgatni kezdő katonák az erdő szélén állnak. Ez úgy is értelmezhető, hogy az erdő közepén tartózkodás a tapasztaltság, házasság, a szélén várakozás pedig a tapasztalatlanság jele, ami mögött a FONTOS KÖZPONTI metafora áll.

„Sz az *erdő szélibe*/nihol két katona,/házasodni akarnak...”

Az erdő másik gyakori jelzője a „*zöld*”. Ez a szín összefüggésben áll az ÉLET EGY ÉV, FIATALSÁG TAVASZ metaforákkal, valamint a CSELEKVÉS IDEJE A CSELEKVÉS HELYETT

metonímiával, mivel a tavasz, a kezdet, az újjászületés, a szerelem kialakulásának időszaka az ember életében.

„Akkor szép az erdő, mikor zöld,/mikor a vadgalamb benne költ;”

„Zöld erdőbe két görice,/odamene egy nagy madár.”

Mivel az erdő nagyon összetett kép, a világ sokféle jellemvonására utalhatnak vele a szövegek. Sűrűsége akadályt jelenthet, benne a NEHÉZSÉG AKADÁLY metafora található meg, fókuszában a NEHÉZSÉG LEGYŐZÉSE AZ AKADÁLY LEKÜZDÉSE megfeleléssel:

„Ezt az erdőt levághatnám,/édes rózsám megláthatnám.”

Emellett az erdő biztonságot ad, el lehet bújni benne a világ színe elől, az ember ugyanebből a „zöld erdőből” születik:

„Somoskai zöld erdőben születtem, nem volt anyám, úgy is felnevelkedtem.”

Szabadságot is jelent az erdő a bezártsággal szemben:

„Nem szoktam, nem szoktam/kalickában lakni,/csak szoktam, csak szoktam/zöld erdőben lakni...”

Végül veszélyek is leselkednek az erdő lakóira, akik madár képében jelennek meg a következő részletben (EMBER MADÁR). Összefonódik a kép a SZERELEM VADÁSZAT metaforával is:

„Egyebtől nem félek,/puskaroppanástól,/zöld erdő zúgástól”

„Zöld erdőbe két görice,/odamene egy nagy madár,/az egyiket elvadászá.”

5.3.1.3. A SZERELMESEK GYÜMÖLCSÖK

A gyümölcs, a fa termékeként szintén a SZERELEM TÁRGYA FA metafora része, ahogy azt fentebb, az ág és a levél kapcsán láthattuk. Az egész fa ilyenkor a családot, sőt talán az egész nemzetséget hivatott jelenteni, amelynek része a fiatal generáció.

A fa különböző részeiként megjelenő szeretőnek azonban más és más tulajdonságai kapnak hangsúlyt. Míg a levél és az ág együttesen a szakítást és az ebből következő szomorúságot jelenítették meg, az érett gyümölcs (úgy, ahogy fentebb a *kerek levél* is) éppen a szerető szépségét, szerelemre való érettségét fejezi ki. Lükő Gábor így fogalmaz: „A gyümölcs piros színe a lány arcára, gömbölyű formája és vékony szára a lány természetére a gyümölcs magja pedig termékenységre emlékezteti a magyar embert” (Lükő 2001: 138). Bernáth Béla és Borsi Ferenc szerint „valószínűleg e terméseknek a női szeméremtesthez szembeötlően hasonló formája, felépítése kínálkozott szimbólumalkotásra” (Borsi 2003: 44). A dalokban leggyakrabban valamilyen érett, piros színű gyümölcs alakjában találkozunk a szerelem tárgyával, legtöbbször piros alma, vagy egészen fekete színű cseresznye képében. Az alma Vargyas szerint „hátról tekintett női csípőre” hasonlít, ebből ered a szimbólum (Vargyas 1988). Bármelyiket is fogadjuk el az erotikus kicsengésű magyarázatok közül, az EMBER NÖVÉNY metaforán túl mindegyikben szerepet játszik a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT, TESTRÉSZ AZ EMBER HELYETT metonímia.

A piros színről fentebb már említettem, hogy az OKOZAT AZ OK HELYETT metonímia AZ ÁLLAPOT FIZIOLÓGIAI HATÁSA AZ ÁLLAPOT HELYETT realizációja alapján az egészséges, tűzrőlpattant menyecskét, valamint ennél szűkebben, a FIZIOLÓGIAI HATÁS AZ ÉRZELEM HELYETT metonímia (AZ ELPIRULÁS, TESTHŐMÉRSÉKLET EMELKEDÉSE AZ ÉRZELEM HELYETT) realizációjában a szerelem állapotát is kifejezheti. A SZERELEM TÁRGYA GYÜMÖLCS metafora a piros színnek még egy aspektusát vetíti a szeretett személyre: a szexuális érettséget, aminek segítségével komplex képet kapunk a kedvesről. Az érett gyümölcsöt meg szeretné enni az ember, mint ahogy szeretőjének is azt mondja „Úgy szeretlek, majd megeszlek!”. Mivel a gyümölcs étel, ezért a SZERELEM TÁRGYA GYÜMÖLCS a SZERELEM TÁRGYA ÉTEL metafora egyik fajtája. Az ételt meg lehet enni, ami a SZEXUÁLIS VÁGY ÉHSÉG, SZEX EVÉS metaforákat hívja életre. Fontos megállapítani, hogy a növények segítségével a céltartomány olyan vonásai is könnyen körvonalazhatóak, amikről egyébként nehéz lenne beszélni.

A következő részletben a sorok párhuzamos felépítése miatt az *alma* és a *cseresznye* pirossága egyértelműen a legény vagy lány szépségét, érettségét hangsúlyozza:

„S ez este es ide vuót,/Kilenc almát hozott vut./Mind e kilenc piros vut./Sz ü maga es e sip vut.”

„Megérett a cseresznye,/le lehet etetni,/megérett a barna kiszleán,/meg lehet csókolni.”

„Ideki a csin-csin-csirisbe,/megért a feteke szemű cseresnye./Cseresnye alatt e szép
barna-piros menyecske,/Leszedem a piroszabbat,/beteszem a koszornyába.” (‘...beteszem
a kosárba.’)

A gyümölcs és a lány összefüggése mindegyik idézetben a párhuzamos felépítésből derül ki. A második esetben a „megért” szó egyaránt vonatkozik a gyümölcsre és a szerelem tárgyára, az első és a harmadik részletben pedig az érettség helyett a piros-fekete-barna színek párhuzama vetíti elénk ugyanezt a képet. A „csók” a VISELKEDÉSI REAKCIÓ AZ ÉRZELEM HELYETT metonímia segítségével utal a szerelemre.

Vannak olyan dalok, amelyekben ezt az értelmet nehezebb kikövetkeztetni a párhuzam kidolgozatlansága vagy elmaradása miatt. A szájhagyomány útján őrzött népdalok variánsaikban élnek, a párhuzam csak némelyekben kidolgozott. A fenti második részlet egyik változatában például a fa alatt nem egy ”szép barna-piros menyecske” áll, hanem egy „táncos menyecske”. Ezt a képet első ránézésre nehezebb párhuzamba hozni a cseresznyével. A szexualitásról szóló fejezetben azonban látni fogjuk, hogy ez a sor hogyan illeszkedik szervesen a szerelem témához (ld.: SZEX TÁNC metafora). Van arra is példa, hogy elmarad a párhuzam és csak a természeti képet dolgozza ki a kollektív szerző. Ez olyan esetekben lehetséges, ahol nagyon mélyen beágyazódott metaforáról van szó, amelyet mindenki könnyen megért az adott kultúrában. A következő részlet például a cseresznye érettségét dolgozza csak ki, anélkül, hogy a lányról szót ejtene:

„Írik, írik a ceresznye,/kondorodik a levele, hadahaj./Mennyél inkább *benderedik*,/annyál
inkább *piroszodik*, hadahaj./Leszedem a piroszabbat,/beteszem a koszornyába.”

A gyümölcs rejtélyesebbnek mutatkozik tehát, mint a fenti virág és fa metaforák, amelyek teljes nyelvi metafora vagy hasonlat alakjukban is élnek, mint például a már idézett „A legények virágszálak, a leányok csokros rózsák.”, „Sz úd el vagyok keseredve, mend e bikkfa cseteredve.” sorokban. A gyümölcs a szerelmi tabuval hozható összefüggésbe, amiről szókimondóan nem szívesen beszélnek az emberek. Az utolsó idézetben az érett gyümölcs levele is előtérbe kerül, ami azzal magyarázható, hogy a levél kerekége a női termékenységgel hozható összefüggésbe. Ez más érett, kerek alakú gyümölcs képéhez is hozzátartozik:

„Kerek a szüllé levele,/Vártalak ruzám az eszte.”

Az érett gyümölcs édes is. A dalokban a „rózsám” megszólítás melletti leggyakoribb, a szerelem tárgyát megszólító forma az „édesem”, amelyben A SZERELEM TÁRGYA ÉTEL metafora keveredik AZ ÉTEL ÍZE AZ ÉTEL HELYETT metonímiával, ahogy az a következő sorokban látható:

„Látám *édeszimet*/sz ő isz láta ingem,”

„Ugyes megszólítám,/hova méysz, *édesem*?/Nagy magos hegyekre, szép virág keresni,/Elkísérsz, *édesem*,/nem bánom, *édesem*.”

5.3.1.4. A SZERELMESEK ZÖLDSÉGEK

A szerelmesek más növények, ételek alakjában is megjelenhetnek a dalokban. Egyértelmű utalás csak ritkán történik erre, mint például a „legény *büdösgomba*” sorban. A fent felsorolt többi növénymetaforához hasonlóan itt is fókuszban áll AZ EMBER TULAJDONSÁGA A NÖVÉNY TULAJDONSÁGA megfelelés. A *büdösgomba* romlott étel, ez valószínűleg a romlott erkölcsű legényre vonatkozik. Ebben az EMBER LÉNYEGE A NÖVÉNY ANYAGA, valamint az ERKÖLCSTELENSÉG KÁROSODÁS, ERKÖLCSTELENSÉG BETEGSÉG metaforák is felszínre kerülnek.

Ugyanezek a metaforák jelennek meg a romlott, megfeketedett retek képében, amit meg is átkoz a károsodott fél.

„Eccer jöttem ide,/Retket *adtál ennem*,/Sz az *esz feteke lőn*. /Vesztett lenne retek/Feteke földjibe.”

A retekéről, mint a szerelem tárgyát jelölő zöldségfélééről, fentebb már szó esett. Az idézett részletben a külső tulajdonságból következtethetünk a belső személyiségre, AZ EMBER TULAJDONSÁGA A NÖVÉNY TULAJDONSÁGA leképeződés és a FIZIOLÓGIAI HATÁS AZ ÁLLAPOT HELYETT metonímia segítségével:

„*Fejér retek feteke*,/vallja mamikám,/Balán legient szeretek,/vallja mamikám./*Balán legient ne szeressz*,/Met az *árnyékot keresz*.”

Az *uborka* és a *dinnye* megint más szemszögből ábrázolja a szerelem tárgyát. A RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT és az EMBER FORMÁJA A NÖVÉNY FORMÁJA metonímiák segítségével a férfi nemi szervre hasonlító *uborka* a legényt jelöli, míg a kerekded női formákra emlékeztető *dinnye* a lányt.

„*Sárig dinnye, zöld ugorka./Érted fáj as szívem, Gyurka./Zöld ugorka virágozzik,/zén Gyurkám is házasodik.*” (‘Sárga dinnye, zöld uborka [...]’)

Többet is elárul ez az idézet a színek segítségével: a *zöld* a frissesség, élettéliség színeként a VITALITÁS AZ ÉRZELEM (BOLDOGSÁG, SZERELEM) HELYETT metonímiával kap értelmet. Az ÉLET EGY ÉV metafora TAVASZ FIATALSÁG megfelelése keretében a kezdet jelképe is lehet. Párhuzamosság található a virágzó uborka és a házasodó legény képe között is. Itt szintén a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT metonímia van jelen, ami a VIRÁG AZ ESKÜVŐ HELYETT alakban realizálódik. Erdélyi Zsuzsanna a népdalok színszimbolikáját elemezve hasonló eredményre jutott (Erdélyi 1961). A *sárig* (‘sárga’) két jelentést hordoz egyszerre: egyrészt, ahogy Erdélyi elemzésében is láthatjuk, az érett nőiséget jeleníti meg, másrészt a zöld uborka ellentétéként a száradó növény színét idézi elénk, mögötta a VITALITÁS HIÁNYA SZOMORÚSÁG metaforával.

Az érettség és ehhez kapcsolódóan a feslettség színeként van jelen a sárga a következő idézetben, ahol a *levél* is kitüntetett szerepet kap:

„*Sárig bosztán levele./Le az úton, le, le, le./Szeretöm elejibe [...]/a gyűrűmet add vissza.*”
(‘Sárga tök levele ...’)

A káposzta, ahogy a levél kerekége is, a termékenységgel hozható összefüggésbe. A kerek káposzta száraz levele képben a SZOMORÚSÁG A VITALITÁS HIÁNYA metafora rejtőzik. E tartalom a részlet második felében szó szerinti értelemben is kifejeződik:

„*Kerek e káposzta, száraz e levele./Búszul e küsliján, nincen szereteje.*”

5.3.2. A SZERELEM ALANYA ÉS TÁRGYA ÁLLAT

5.3.2.1. A SZERELMESEK KISTESTŰ MADARAK

A LÉTEZÉS NAGY LÁNCA metafora másik fő megjelenési formája a növények mellett az EMBER ÁLLAT metafora. Az állatmetaforákkal kapcsolatban Martsa Sándor végzett kutatásokat, az amerikai angol és a magyar nyelv kifejezéseit és idiómáit vizsgálva (2001, 2003). Elemzéseit a LÉTEZÉS NAGY LÁNCA Lakoff és Turner által kidolgozott modellje alapján végezte el.

Martsának a metafora kulturális modellje kapcsán tett fontos megállapítása, hogy a forrástartományból az állatok ösztönös cselekvései és viselkedésformái vetítődnek rá a céltartományra, az emberre. Kövecssal egyetértve állítja, hogy a legtöbb állatmetafora esetében a nem kívánatos tulajdonságok alkotják a jelentés fókuszát (Kövecses 2005a: 130-133). Ez alól talán csak a galambok kivételek, amiről Kövecses máshol megállapította, hogy a kedvesség, gyengédség kifejezői (Kövecses 1988: 31).

Martsa a LÉTEZÉS NAGY LÁNCÁBAN fontos szerepet betöltő „dolgok természete” kapcsán hangsúlyozza, hogy a metaforák a népi kognitív modellek alapján születtek, amelyek nem esnek mindig egybe a szakemberek tudásával. A népi modellre alapozva Wierzbicka felállította az állatok forrástartományának olyan tematikus részeit, amelyek szóba jönnek a metaforák alkotásakor. Ezek a következők: életmód, méret, megjelenés, viselkedés, emberekhez való viszonyulás (Wierzbiczka 1996: 340-347).

Martsa a „mennyeség maximája” kapcsán megjegyezte, hogy azok a tulajdonságok, amelyek más, alacsonyabb szintű élőlényekre is vonatkoznak, általában nem képeződnek le az emberekre, mint például az állatok esetén a rész-egész viszony.

Az állatok közül legtöbbször a madarak fejezik ki a szerelmeket a dalokban. A kistestű dalosmadarak, amelyek az éggel, a végtelenséggel állnak összefüggésben, az igazi, mély érzések megtestesítői és az EMBER TULAJDONSÁGA AZ ÁLLAT TULAJDONSÁGA leképeződés alapján a kedvesség megtestesítői. A népi tudáshoz az is hozzátartozik, hogy a kistestű állatok védtelenek és könnyen sebezhetőek, mint a szerelmesek. Míg a helyváltoztató mozgásra nem képes növények esetén a fő megfelelés az EMBER TULAJDONSÁGA A NÖVÉNY TULAJDONSÁGA és az EMBER FELÉPÍTÉSE A NÖVÉNY FELÉPÍTÉSE volt, az állatmetaforákban ezeken túl kiemelt szerepet kap az EMBER CSELEKVÉSE AZ ÁLLAT CSELEKVÉSE leképeződés, ami a nagyobb testű állatok esetében AZ ÁLLAT ÖSZTÖNÖS CSELEKVÉSE. A madarak Lükő kutatásai szerint a másik ember kifürkészhetetlen gondolatait és szándékait, vagyis a lelkét

jelképezik. Nem véletlen szerinte, hogy régen a halottak fejfáira is madarakat faragtak őseink. Lükő nyomán mondhatjuk, hogy a lélekszimbólumoknak a természet körkörös forgása alapján van köze a szerelemhez. A szerelem hatására új élet születik, amelynek lelke szintén madár képében van jelen (Lükő 2001: 68-95). „Az élet keletkezése éppen olyan titokzatos, érthetetlen, mint elmúlása. Az is csak természetfölötti erők működésével (a lélek megtestesülésével) magyarázható, mint ez. Így lesz a lélek jelképeiből a szexuális vonatkozások és a szerelem jelképe” (Lükő 2001: 28).

A madarak viselkedése emberi cselekvéseket ír le. Láthatjuk őket például párválasztáskor, udvarláskor:

„*Minden madar párat választ,/Há én immán kit válasszak?*”

A védtelen kismadár útjába általában nagy akadályok állnak, amelyek veszélyeztetik őt választottjához való eljutásában. Ez csak a NEHÉZSÉG LEGYÖZÉSE AZ AKADÁLY LEKÜZDÉSE metafora alapján lehetséges, a következő részletben például a sűrű erdő alakjában megtestesülő problémák elhárításával:

„Erdé, erdé, kerek erdé./*De szép madár jarjó, ketté./Sz ha jaz erdét levághatnám,/Iedesz ruzám megláthatnám.*”

A szerelem tárgya nagyon gyakran elérhetetlen, ezért a vele való találkozás csak az álmok szintjén lehetséges:

„Ha ien *küsz gerice* lennék,/Rúzám ablakára ilnék,/Ott esz mind aszt tudakoznám,/Aluszol-e genge ruzám?”

Az idegen országban élő, vagy faágon üldögélő, magányos madárka képe általános a szövegekben, a sebezhetőséget előtérbe állítva:

„Ien Isztenem cak ud ielek,/mend e nyomorodott lielek./Ien isz idegen országban,/mend e *madárka j az ágon./Szárnyockáját repegteti,/sz e szívemet rettegteti.*

„Erdé, erdé, kerek erdé./*Kezepibe cipkevesszé./Sz azan van ed búsz gerice,/Ki j e társzát elvesztette.*”

Az utóbbi részletben az erdő közepében levő csipkevevő képe mögött a FONTOS KÖZPONTI metafora fedezhető fel, ami a szomorúság szerepét hangsúlyozza a madár életében.

A magányos szerelmes nem szeret a világ színe előtt mutatkozni, inkább a „sűrű erdő közepén” rak fészket. A fent említettek alapján ez az erdő is erotikus jelkép. A bánatfa a férfit jelenti. Ez a képsor párhuzamban áll „De szeretnék zöld erdőben fa lenni” fentebb elemzett sorral. Az EMBER NÖVÉNY metafora és a (TEST)RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT metonímia alapján a bánatfának tetején való fészekrakás családalapításként értelmezhető. A fa tetejére költöző szerelmes madár menekül az emberek elől. Ezt tanácsolja hűtlen kedvesének is, akihez sokan járnak. A szerelméhez vezető út szintén női jelkép, amit a hódoló kizárólag önmagának szeretne megőrizni. Az utolsó sor a SZERELEM VADÁSZAT metafora alapján kap értelmet:

„Fészket rakok e sűrűsbe,/Bánatfának tetejibe./Megmondom én görécimnek,/Ne rakj fészket az utcára./Met az utcán sokan járnak,/Min’ te fészkedről vadásznak.”

Jellemző a népdalokra a fenti sorokban is látható képhalmozás. Erre Lükő Gábor is felfigyelt. Véleménye szerint csak a színesség kedvéért fordul ez elő, és a különböző jelenetekkel ugyanazt a tartalmat fejezik ki. Ha viszont arra gondolunk, hogy minden forrástartomány más és más aspektusból láttatja velünk a céltartományt, akkor megértjük, hogy nem a képek pusztá halmozásáról van szó, hanem ezekkel újabb fontos információk közléséről.

A madár bánatának oka a fentieknek megfelelően, más esetekben is a hűtlenség. A fejét lógató madár természetes szárnyalásával ellentétes cselekvést végez, mögötte a SZOMORÚ LENT metaforával.

„S eme kertbe nagy madár,/Fejét földbe csökkesztette,/Magát bújé eresztette./„Mit szírsz, mit szírsz, te nagy madár?”/„Hodne sírjak keseregjek,/Ha je társam elvesztettem.”

A szerelmi bánat miatt az emberek néha visszavágnak fiatalkori szabadságukba. Az EMBER CSELEKVÉSE/ÁLLAPOTA AZ ÁLLAT CSELEKVÉSE/ÁLLAPOTA megfelelések a madár szárnyaló szabadságát, illetve fogságát szemléltető képekben is testet öltenek.

„Mika léán vótam,/Szabad madár vótam./Mika léán vótam,/Szabad madár vótam.”

„Szabad élet, szabad madár,/az víg, aki szabadon jár./Én isz jártam egy idejig,/tizenkilenc esztendőjig.”

A szabadságot azonban a házasság veszélyezteti. Ez börtönként jelenik meg a bezárt madár képében ábrázolt házastárs számára, akármilyen szép is a „kalitkája”:

„Gyere bé, gyere bé, gyönyörű madárka,/cináltatom néköd aranyból kalickát./Aranból kalickát, ezüsből ajtóját,/gyémántból vállujját./Nem szoktam, nem szoktam/kalickában lakni,/cak szoktam, cak szoktam/zöld erdőben lakni./Zöld erdőben lakni,/zöld ágokra szállni,/fenyőmagot enni,/gyöngyharmatot inni.”

Boldog szerelmes alakját ritkán őrli a kismadár:

„Fejér galamb képibe,/felülék az ölibe,/Kacagék a szemibe,/mind madárka fészkebe.”

A fehér színű galamb az emberi tisztaság megjelenítője az EMBER TULAJDONSÁGA AZ ÁLLAT TULAJDONSÁGA megfelelés és a FEHÉR A TISZTASÁG HELYETT metonímia egybefonódásával. Ez párhuzamba állítható a fentebb látott „fehér virág” képével.

5.3.2.2. A SZERELMESEK NAGYTESTŰ MADARAK ÉS MÁS ÁLLATOK

A nagytestű, repülni nem tudó, földhözragadtabb madarak a tiszta, mély érzések megtestesítéséhez túl nehézkesek. Hiányzik természetükből a könnyed kedvesség és nem is egyszerű sebet ejteni rajtuk, hozzáadzódtak már a szürke élethez. Alakjukban általában a hűtlenség, a tisztaság elvesztése jelenik meg a fehér szín bepiszkolása kapcsán.

„Ma megittam ed icét,/sz attam két fehér récé,/kamámasszon./Aszt az uram nem tuggya [...]

„Ludasim, pajtásim,/hol az én lúdjaím?/Tizenketten voltak,/Mind fehérek voltak./Cak kettő volt barna,/harmadik ez annya./Utána küldém uram,/hajtsa haza a ludam./Ludam jöjjön haza,/uram vesszen oda.”

Más esetekben ezek az állatok nevetség tárgyát képezik, mint például a kakas után futó pulykákról szóló részletben. Itt a szerepek felcserélődésén gúnyolódik a dal, amikor a pulykák, vagyis a nők kergetik a kakas alakjában ábrázolt férfit. Az egyik pulyka őszi, a másik tavaszi, amelyek az ÉLET EGY ÉV metafora alapján a fiatal és az idősödő generációt képviselik.

„Őszi pulyka, tavaszi,/azt a kakaszt kergeti./Ha eléri, letépi,/mindjárt megkereköli.”

Ugyanez a tartalom a lovat kergető *bacsó* (‘öregember’) és *bába* (‘öregasszony’), valamint a borjút kergető lány képében is megvan:

„Fut a *bacsu lu után*/rezeg a szakálla,/Fut a bábu utánna,/döcög a kerpája.”

„Ki csenderbe, bé csenderbe/*tarka borjuk járnok*,/Sz e *lyányecska fut utánna*,/rezeg a gecája.”

A *ló* vagy *csikó* alakjával gyakran találkozhatunk a dalokban, de az elemzésnek ezen a szintjén jelentése még nem egyértelmű. A szerelmesek jóval ritkábban és kevésbé rendszeresen fordulnak elő más állatok képében.

A következő dalrészletben AZ EMBER TULAJDONSÁGA AZ ÁLLAT TULAJDONSÁGA alapján értelmezhetjük a *bárány* alakját. A bárány a lánynak mindössze a szemszínét vetíti elénk, más belső tulajdonságra utaló funkciója vélhetően nincsen. Martsa az állatokkal kapcsolatos kifejezések kapcsán megállapította, hogy van jónéhány olyan metafora, amelyet nem lehet specifikus leképezésekkel magyarázni, csak az általános EMBER ÁLLAT megfelelés igaz rájuk. Talán a bárány is ide sorolható. Ha mégis van mélyebb mondanivalója, az talán a ROSSZ SÖTÉT metaforával magyarázható, ami még egy dalban megjelenik, *fekete kecske* alakjában. Borsi Ferenc szerint a *bárány* a bodor, gyapjas szőr, vagy a fekete szín miatt állhat a lány jelképeként, annak szeméremszőrzetére emlékeztetve (Borsi 2003: 74). Ebben az esetben a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT metonímia járul az EMBER ÁLLAT metafora mellé.

„Szép a *feteke bárány*,/szép a feteke szemű liány./Szép a legény, ha barna,/De csak, ha kondor a haja.”

„*Fejik a feteke kecskét*,/verik a barna menyecskét,/Hagyjad, üsszék, hagyjad verjék,/ki az urát nem szereti.”

Arra is bőven találunk példát a szövegekben, hogy valaki a szerelemben túlbecsüli önmagát. Ez jelenik meg a nagyravágyó kistestű rovarokban, amelyek a saját korlátaikat nem ismerő, házasodni kívánó embereket testesítik meg.

„Cuszkál, mászkál *teticke*,/férhez akar menni./Szökdöszik a *bolhacka*,/meg akar házosszodni./Brekeg, mekeg *békacka*,/flotász akar lenni.”

„Ceneg-beneg a *legyecske*,/király akar lenni./Fordul-bordul a *tetticske*,/primár akar lenni./Szökik-bökik a *bolhecska*,/meg akarja kérni...”

A következő idézet fókuszában AZ EMBER CSELEKVÉSE AZ ÁLLAT ÖSZTÖNÖS CSELEKVÉSE leképeződés áll, ami a szakirodalom szerint legjellemzőbb a konvencionális nyelvi kifejezésekben. A kutya, a macska és a róka tipikus állatok, amelyek ösztöneiket követik és semmi erkölcsi méltóság nincs bennük, éppen olyanok, mint a skrupulusokkal nem rendelkező legények. Borsi Ferenc a *róka* szimbolikájának forrásaként például az állat „lyukrajáró” természetét gondolja (Borsi 2003: 82). Erről részletesebben az erkölcsről szóló fejezetben számolok be.

„Sz a legények a kapuba, ihaj-haj./Leszeszkednek, mint a *kucsák*./Körmöcsölnek, mint a *macskák*,/[...] Kukucsilnak, mint a *rókák*...”

A fent idézett dal további részletében az EMBER FELÉPÍTÉSE AZ ÁLLAT FELÉPÍTÉSE megfélelés is jelen van, ami egyértelműsíti a szexuális utalást:

„A macskának *négy a lába, ötödik a farkincája*.”

Látható tehát, hogy az állatok kapcsán is szólnak a dalok olyan témákról, amelyek tabunak számítottak. Hasonló tartalom fejeződik ki a gyümölcs és a zöldség forrástartomány által, de az ösztönös cselekvés csak az állatmetaforák segítségével fogalmazható meg.

5.3.3. A SZERELMESEK TÁRGYAK

5.3.3.1. A NŐ HÁZ

A kutya-, róka-, macskaösztöneiket követő állatok, amelyek a legutolsó idézetben megjelentek, arra törekedtek, hogy bejuthassanak egy házba. Lássuk az idézet további részét:

„Készülj, kiszlány, guzalyoszba,/Sz a legények *a kapuba*, ihaj-haj./Leszeszkednek, mint a kucsák./Körmöcsölnek, mint a macskák,/Onnat fordulnak *ablakra*,/Kukucsilnak, mint a rókák.” (Variánsában: „onnét mene *ajtajába*,/körmölgeti, mend e macka”)

A SZERELEM ALANYA ÁLLAT metafora mellett A SZERELEM TÁRGYA HÁZ képében van jelen. Ilyenkor a ház csakis a nőt jelképezi, míg a betérni kívánó állatok a férfit. Mi ennek az alapja? A ház forrástartomány nőre való vetítésekor a ház nyílásai állnak a fókuszban: kapu, ajtó, ablak. Ezek az EMBER FELÉPÍTÉSE A HÁZ FELÉPÍTÉSE megfelelés alapján a női nemi szervet jelentik, amelyen be akarnak jutni a női testbe. Itt egy szexualitás- metaforára bukkantunk, amiről a megfelelő fejezetben részletesen szólok. A ház mint komplex tárgy tehát felépítésével járul hozzá ahhoz, hogy új aspektusát emelje ki a szerelem tárgyának.

A ház bejáratainak mint a női test nyílásának, és általa mélyebb tartalom hordozóinak megjelenése a dalokban rendszeresen megfigyelhető. Erre néhány további példa:

„Citárgósz *kapudat*/Végre nyitva kapjam,/Dobogósz *ajtódat*/Kitámasztva lásszam.”

„Jere lavam, vigy el engem odájig,/Vigy el ingem a ruzám *kapujáig*.”

„Ien Isztenem be víg vótam ezelőtt,/Mieg a rúzám *szietált a kapum előtt*./De mán immá, de mán immá elhagyott./Hadjan isz el sz menjen isz el, nem bánom,/Találok ien szeretére, e nyáron.”

A ház szimbolikáját Borsi Ferenc így magyarázza: „A *ház* a család minden tagját magába fogadó, annak életteret adó és azt védő építmény. Elsőrendűen érzékletes női jelkép, s még azon túl is a család létrejöttét meghatározó anyasági szimbólum” (Borsi 2003: 94).

Hasonló szimbolikus szerepet tölt be a *pince* a következő dalrészletben, amit csak a következő fejezetben tárgyalandó SZEX TÁNC metaforával együtt érthetünk meg a maga teljességében:

„Gergely *sziltit a gerlicsbe*,/Én *táncoltam a pincébe...*”. (‘Gergely furulyázott a pincelejáróban...’)

5.3.3.2. A SZERELEM TÁRGYA ÉRTÉKES TÁRGY

A szeretett lény értékessége AZ EMBER ÉRTÉKE A TÁRGY ÉRTÉKE metafora alapján a *kincsem* megszólításban kerül előtérbe legkézenfekvőbbben, ezzel azonban nem sokszor találkozhatunk a szövegekben. Néhány példa:

„Híjj uradnak engem./*Kincsem*, feleségem!”

„Honne szíjrak, keszeregjek, *drága kinc*,/Már én egyet *elvesztettem*, sz immá ninc.”

Sokkal gyakrabban jelenik meg a szeretett lény metonimikus úton, egy értékes tárggyal való érintkezése kapcsán. Ilyen például a *fehér gyöngy* és a *gyöngykoszorú*, amit általában a hódoló szed vagy fon a dalokban választottjának. Ezek hátterében a BIRTOKOLT TÁRGY A BIRTOKOS HELYETT metonímia áll.

„Tenger (Duna) fenekirül/*Gyöngyszemeket* szednék,/Mégesz a rúzámnak/*Gyöngykoszorút* kötnék.”

„Akkor szép e rózsá bokorba,/Jaj, bekötik *gyöngykoszorúba*.”

E sokszor visszatérő sorok révén értjük meg azt a részletet, amelyben a gyöngy, vagyis az esküvőn viselt fehér gyöngykoszorú, a FEHÉR A TISZTASÁG HELYETT metonímia alapján a házasság előtti tisztaság jelképe, és metaforikusan a jó erkölcsű, értékes lányt jelöli AZ EMBER TULAJDONSÁGA A TÁRGY TULAJDONSÁGA megfelelés alapján. Szintén visszatérő részlet a következő:

„A te piros véred,/s az én piros vérem/egy árokba folyjon/s egy malmot meghajtszon./Pedig az a *malom/háromkevé legyen*;/A legelsző keve/*bélagyengyet* járjon,/A mászodik keve/*aprópénzt* hullasszon/Sz a harmadik keve/*szeretetet* járjon.”

A „Szimbólumtár”-ban olvashatjuk, hogy a *malom* már az ókorban a nemi egyesülés jelképe volt; részei, a malomrúd a férfi, a malomkő pedig a női princípium megtestesítője. Ez összeegyeztethető az eddig elmondottakkal: a három malomkő a lány ideális tulajdonságait vetíti elénk: a tisztaságot (*bélagyöngy* – a szláv nyelvekben a szó első tagja ‘fehér’ jelentésű); a vagyon, amely az OKOZAT AZ OK HELYETT metonímiával az eszesség, szellemi értékek

kifejezője is lehet, ahogy azt a „Szimbólumtár” is megerősíti; és a szeretetet. A malom-metáforára a szerelmi kapcsolatról szóló fejezetben visszatérek még.

Az értékességet a fényesség is kifejezheti, a JÓ FÉNYES metafora segítségével. A ragyogó csillag képében megjelenő szeretett személy erre példa, amire a SZÉPSÉG ERŐ kapcsán utaltam korábban:

„Az a *cillag*, ha leeszik, elterül,/az én rózám isz, ha meglát isz, elkerül...”
„*fényes csillagot*/leginkább szeretem,/[...] a *fényes csillag*/Öreg Ráduly fia.”
„Angyalom, *ragyogós csillagom*.”

Összefüggésben áll ez a kép a fenti *kincs* metaforával abban az értelemben, hogy mindkettő fénylő, ragyogó tárgy. A két megközelítés mégis szerelem tárgyának más vonásait állítja előtérbe. Lássuk, hogy mik ezek.

A *kincs* olyan értékes tárgy, amit az ember birtokol. Birtokként rengeteg formában szólitja meg választottját a szerelmes ember. Valamilyen személyként (*Jancsikám, Merinkám, szeretőm, társam, babám, gazdám, népje*); a szerelem alanyának részeként (*szívem, lelkem, életem*), növényként (*rózám, violám*), állatként (*galambom*), ételként (*én édesim*), ritkán természet feletti lényként is (*angyalom*). A megszólításon kívül a SZERELEM TÁRGYA BIRTOKOLT TÁRGY metafora az „*enyém* vagy”, „*tiéd* nem lehetek”, „*másé* vagyok” szerkezetekben is megtalálható. Ezek közül néhány olyan erősen hozzátartozik a szerelem alanyához, hogy el sem lehet tőle választani. Ha elválasztanánk, megszűnne létezni: erre példa a *lelkem, életem, szerelmem* megszólítás. A SZERELEM TÁRGYA mint BIRTOKOLT TÁRGY és ÉRTÉKES TÁRGY az amerikai angolban is megtalálható (Kövecses 1988: 33-34), magában foglalja a büszkeség fogalmát, mert szerelmünk tárgyára ugyanúgy büszkék lehetünk, mint ahogy egy birtokolt szép tárgyra.

A SZERELEM TÁRGYA BIRTOKOLT AJÁNDÉK képét is öltheti. Az ajándéknak mint könnyen megszerzett kincsnek általában nagyon örülünk.

„Ne búsujj, *ad* a Jóisten szeretőt”

Ez a tartalom abban a ma élő kifejezésben is megjelenik, ami elárulja, hogy a csángó lány nem férjhez megy, hanem *eladódik*, vagyis odaadják a legénynek:

„engem rossz legénynek *attak*”

Az ajándék tartalom az EMBER NÖVÉNY metafora segítségével is megfogalmazódhat:

„Nénémasszony e kerbe/*szed rezedát* kezibe./Nekem esz *ad beléle*,/had vegyem e kezembe./Had vegyem e kezembe,/tegyem e kalapomba.”

„S ez este es ide vuót,/Kilenc *almát hozott* vut./Mind e kilenc piros vut./Sz ü maga es e sip vut.”

A birtokolt kincssel és a könnyen megszerzett ajándékkal ellentétben a *csillag* magasan helyezkedik el, fel kell nézni rá. Ebben a JÓ FENT metafora alapján a tiszteletet megkívánó értékesség, valamint az elérhetetlenség jut kifejezésre. Ami nagyon magasan van, az nem lehet a miénk, nem vihetjük haza, nem sorolhatjuk kincseink közé. Mindig csak távoli, elérhetetlen eszménykép maradhat számunkra. Ez a tisztaságot, érintetlenséget is magában foglalja. Hasonló jelentés található az *angyalom* képben, ahol a SZERELEM TÁRGYA TERMÉSZETFELETTI LÉNY alakjában ölt testet.

Hasonló tartalmat fejez ki A SZERELEM TÁRGYA REJTETT TÁRGY metafora, amely bár birtokolható tárgyat jelenít meg, birtokbavételét akadályok nehezítik, mögöttük a NEHÉZSÉG AKADÁLY metaforával. A nehéz hozzáférést általában a keresés és a nehéz odajutás érzékelteti, valamint az akadályoztatott mozgás:

„Hulljatok, levelek,/rejtsetek *el ingem*,/mert az én édesim/sírva keres ingem”

„Hova mész, édesem?./Nagy magos hegyekre,/szép virág *keresni*.”

„Én es elvesztettem egyet,/kit *fel nem talállok többet*.”

„Csak egy úton jártam hezzád,/azt es *elkertelte* anyád.”

A *kincs* és a *csillag* jelentése között van még egy fontos különbség. Annak ellenére, hogy mindegyik fényes, a kincs esetén ez nem kap hangsúlyos szerepet a szövegekben, míg a csillag *ragyogós* jelzőjében megtalálható. Ennek oka az a tapasztalati tényező lehet, hogy a csillag mindig sötét égbolton jelenik meg, kognitív keretébe ez beletartozik. A kincs ellenben nem áll kontrasztban a sötétséggel. Meg sem láthatnánk olyankor, hisz csak visszaveri a fényt, míg a csillag ragyogása természetéből fakad, lényegéhez tartozik. A JÓ FÉNY metafora tehát a *csillag* képének szoros tartozéka.

5.3.4. A SZERELMESEK GYEREKEK

Mind a szerelem alanya, mind tárgya megjelenhet kisgyermekként. Alakjuk ilyenkor a fenti kistestű madarakéhoz hasonló, 'kedves természet' jelentést hordozza. Kövecses elemzésében a metaforához hozzátartozik a 'gondoskodásra szorulás' fogalma, mivel a szülőknek gyermekeikről gondoskodniuk kell (1988: 31). A 'sebezhetőség' tartalom is megjelenik, amikor a szerelem alanyának búslakodó képét látjuk:

„Bună ziua, *kisleán*,/Mé sírsz a Duna martján?”

„Szír a *kiszlán* a rúzsája ölébe.

„Mit sírsz, mit keseregsz/Szegény árva *kislány*?”

A szerető „buba”, vagyis pólyásbaba alakban is megtalálható:

„rikoltsd, rózsám,/s a bubád levelit”

„Mit mondanál,/babám, ha elhagynálak?”

A csángók nagyon kedvelik a kicsinyítő képzőket. Életük választottját a becéző formulák különösen gazdag repertoárjával szólítják meg: *édeském, menyecske, társecska, kislány*, ezenkívül a név vagy a metaforikus forrástartomány becéző alakja is megjelenhet („kicsi madár”).¹²

„Megérett a barna *kiszeán*,/meg lehet csókolni.”

„Ű isz cak meglátá/Sz az ű *Marinkáját*.”

„Hod ne sírjak, bácsikám,/Ha elhagyott a *Jancsikám*.”

¹² Jankovics Marcell a mai modern kor egyik fontos jellemzőjeként emeli ki a becézetést: „A szerelmesek egymást meglehetősen gyermekdeden és rendszerint gügyögve Édeskémnek, Szívecskémnek, Aranyoskámnek, Drágicámnek, Cukorfálatnak, Cukimukinak, Cuncimókusnak, Babucikámnek hívják, ugyanúgy, ahogy ifjú szülők szólítják – szintén gügyögve – kisbabájukat”. A szerelmesek és a szülő-gyermek kapcsolat hasonló reakcióinak okát abban látja a szerző, hogy a természet célja mindkét esetben ugyanaz: „mivel hosszú évekbe telik, míg a gyerek fölseperedik és megáll a saját lábán, a családnak együtt kell maradnia; a gyermek ehhez gyermekdedségét kapja segítségül a természettől az apa óvó, védő reflexeit kiváltandó, az anya a szexepiljét „dobja be”, hogy [...] „hűségghormon” termelésre készítse a férjét. Ezért van bizonyos mértékig elfogadható hasonlóság babák és csinibabák között” (Jankovics 1998: 127-128).

5.3.5. A SZERELEM TÁRGYA TERMÉSZETFÖLÖTTI LÉNY

Nem jellemző a csángó dalokra, hogy a LÉTEZÉS NAGY LÁNCA metaforán belül az ellenkező irányban is történjen leképeződés, vagyis a hierarchiában nem lentről felfelé, hanem fentről lefelé. Mindössze néhány esetben találhatunk olyan szövegeket, amelyekben a szerelem tárgya természetfölötti lény alakjában jelenik meg, például az *angyalom* megszólítás révén, ahogy azt a BIRTOKOLT TÁRGY metafora kapcsán láthattuk.

„Tull e vizen egy malom/Ott kaszál ez *angyalom*.”

„kedves *angyalom*”

Az imádat és az istenítés azonban nem játszik olyan nagy szerepet a szerelem tárgyának konceptualizálásában; sokkal gyakrabban találkozhatunk az önfeláldozással. Ez inkább a később tárgyalandó SZERELEM EGYSEG metaforához kapcsolódik, ahol a két fél egyenrangú társ és egymás nélkül nem lennének egészek.

5.4. Összefoglalás

Az eddigieket összefoglalva elmondható, hogy a szerelmesek a természeti környezet különböző formáiba rejtve jelennek meg a csángó népdalokban, a LÉTEZÉS NAGY LÁNCA metafora megfelelőit kimerítve. Gyakran halmozódnak a szerelmeseket kifejező forrástartományok egy-egy soron belül, azonban ennek célja nem a pusztá képhalmozás, hanem mindegyik forrás más és más vonásait emeli ki a céltartománynak, vagyis a szerelem tárgyának és az ilyen formában kevesebbszer feltűnő hódolónak. Emögött talán az a szintetikus látásmód áll, amit Lükő a magyar lélek sajátjának nevez és ami elemzései szerint nemcsak a dalokban, hanem a tárgyi népművészetben is megjelenik. Így ír erről: „A magyar térszemléletnek jellemző sajátága a képek halmozása, [...] a szerelmesek megjelennek ugyanazon a képen több alakban, emberi és növényi vagy növényi és állati formában” (Lükő 2001: 140).

A növények, állatok és tárgyak révén sok esetben olyan tabunak számító tartalmakról kapunk leírást, amiről nehéz lenne más módon beszélni. A fogalmi metaforák és metonímiák segítségével sokkal többet megtudhatunk, mintha pusztán a nyelvi tényezőket vennénk figyelembe. A dalokban szereplő, a szerelmeseket megillető jelzők (*piros-barna, édes, stb.*) és

az emberek konkrét cselekvései egy nagy modellbe illeszkednek, aminek az egyes metaforák csak töredékét alkotják.

A növények tulajdonságaikkal (színükkel, ízükkel, formájukkal) és felépítésükkel emelik ki az általuk jellemzett ember karakterisztikus jegyeit: a szépséget, tisztaságot, szerelemre való hajlandóságot, érettséget, stb. A *koszorú* kapcsán a szerelmi kapcsolat örökké tartó volta is szóba kerül. Fontos szerepet tölt be a konceptualizációban AZ ÉRZELEM VITALITÁS metafora, ami plasztikusan mutatja be a boldog szerelmesek élettéliségét és a szomorkodók hervadozó magányosságát. A *fák* szintén az ember helyett állhatnak, ezeknek magassága, egyenessége fejezi ki az erkölcsös életet, leveleinek hullása a szomorúságot. A gyümölcs és a zöltség ismét más aspektust emel ki: ehetőségük révén az erotikus tartalomra utalnak.

Az állatmetaforák közül a madarak jelennek meg leggyakrabban a dalokban. A kistestű *galambok* és *dalosmadarak* általában a kedvességet, sebezhetőséget fejezik ki, míg a lomhább, nagytestű madarak a nehézkes, bűnös életet. Az ösztönös cselekvés céltartományra vetítése a nagyobb állatok révén kap hangsúlyt, mint például a *kutya*, *macska*, *róka*.

A tárgyak leggyakrabban fizikai felépítésük, birtokolhatóságuk, ajándékozhatóságuk, értékük révén jelenítik meg a kedvest.

A szerelem tárgya kisgyermekként és természetfeletti lényként is felfedezhető elszórtan, de ennek jelenléte nem meghatározó. A kisgyermek a kismadarakkal párhuzamosan a kedvességet, valamint a gondoskodó szeretetet fejezi ki, amit irányában gyakorolnak, míg a természetfeletti lény a tiszteletet is megtestesíti.

A sok különböző kép együtt egy modellt alkot, aminek számos része még kidolgozásra vár. Ezt fogom elvégezni a továbbiakban.

6. A szexualitás metaforái

Egy agrár társadalom, amint az előző fejezetben tapasztaltuk, gyakran jelképes értelemben használja a környező flórát és faunát. Legtöbbször olyan tartalmak leírására alkalmazza, amelyekről nem szabad vagy nem illik beszélni. Láthattuk, hogy a szerelem alanyának és tárgyának metaforikájához szervesen hozzátartozik a szexualitás témaköre. Ennek felismerése nélkül lehetetlen volna megfejtetni az egyes szimbólumokat. A szexualitást, amely a tradicionális társadalmakban örökös tabunak számít, csak jelképesen lehet megénekelni. Ennek cáfolatát olvashatjuk Vajda Mária és Nagy Olga könyveiben, akik parasztemberekkel készítettek a 'szerelem' témáját körüljáró interjúkat és sokszor találkoztak annak nyers megfogalmazásával (Nagy 1994, Vajda 1988). Nagy Olga azt a következtetést vonja le, hogy a tabuk azért vannak, hogy meg lehessen szegni őket.¹³ Erről több szó esik majd az erkölccsel foglalkozó fejezetben.

A népdalokban és balladákban azonban a szexualitás legfőképpen rejtve jelenik meg, s feltehetően csak a beavatottak számára nyilvánvaló, hogy miről is szólnak a szövegek. Az előző fejezet eredményei alapján nagyobb jártassággal foghatok neki ennek a témakörnek, amelyről néhány keleti társadalomban, például Kínában a mai napig olyannyira tilos nyíltan beszélni, hogy a közelmúltban munkatáborba küldték azokat, akikről kiderült efféle „bűntény” (Hatfield–Rapson 2005, 102). A népdalokban megjelenő erotikus képekkel kapcsolatban, mint arról szóltam, számos néprajzi elemzést találhatunk.

Az egyik legfontosabb idevágó mű, a sokat emlegetett, Lükő Gábor által írt „A magyar lélek formái” (1942) című írása, valamint Bernáth Béla „A szerelem titkos nyelvén” című könyve (1986). Ez utóbbi azon a fentebb már említett felismerésen alapul, hogy „a népdalok „népdalküszöb”-nek nevezett kezdő sorai, a természeti képek nem függetlenek az utánuk következő sorok tartalmától, hanem a népköltészet saját szimbolikus nyelvén előlegezik, „virágnyelven” előremondják azt, ami később következik” (Hoppál–Szepes 1987: 7). A kérdéssel a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjának Folklor Osztálya konferenciát is rendezett 1982 májusában, aminek eredménye kétkötetnyi tanulmány lett: *Erősz a folklórban* (1987) és *A szerelem kertjében* (1987). A kutatók feltárták, hogy a népdalok szimbólumrendszere mennyire hasonlít más, térben és időben távol eső kultúrkörök

¹³ „[N]em feledkezhetünk meg arról a kettősségről sem, mely minden időben kísért a paraszti életben is: egyfelől a szigorú mérce, a tabukat ismerő betartó közvélemény, másfelől a természeti ösztön erősebb volta miatt tabumegszegések. Titokban ugyan, s olykor felszínre jutva is, a törvény és törvénszegés egymás mellett léteztek. Bár bűnnek tartják, nem illendőnek a szerelem megnyilvánulását, rendszeresen felrúgják a „törvényt”, s ezen maguk is mulatnak” (Nagy 1994: 14).

szimbólumrendszeréhez és a magyar irodalom hogyan őrzi ma is ezeket a hagyományokat. Megállapították, hogy a jelképrendszer egész Európában és az általuk vizsgált ázsiai országokban is jórészt megegyezett. Ennek magyarázataként megfogalmazzák, hogy a szimbólumokat létrehozó népcsoportok világképe hasonló mezőgazdasági kultúrákban gyökerezik. Hoppál Mihály például kiemeli, hogy már az ókori Mezopotámiában is kertben játszódtott a szerelmi jelenet, ahol az istennő almával kínálta kedvesét (1987: 9). A csángó dalokban is központi fontosságú „szerelem kertje” motívumot Voigt Vilmos részletesen kidolgozta tanulmányorozatában, a néprajzin kívül a kérdés művészettörténeti áttekintését is adva (Voigt 1969, 1970, 1981). A „Magyar Néprajz V.”, népköltéssel foglalkozó kötetének Vargyas Lajos által írt „Lírai népköltészet” (1988) című fejezetében is helyet kap a népdalok szimbólumainak kérdése.

Amint a korábbiakban láthattuk, a színek, különösen a piros és annak árnyalatai, központi fontosságúak a jelképes nyelvben. Ez a kérdés már Erdélyi Zsuzsanna „Adatok a magyar népköltészet színszimbolikájához” (1961) című tanulmányorozatában is jelentős szerepet tölt be, Jankovics Marcell fentebb már említett, „Mély a múltnak kútja” (1998) című kötetében pedig további kidolgozását olvashatjuk.

A Pál József és Újvári Edit szerkesztésében megjelent „Szimbólumtár”-ban (1997), valamint a Hoppál Mihály és munkatársai által összeállított „Jelképtár”-ban (1994) sok új adatot kapunk a szimbolika megfejtéséhez. Borsi Ferenc közelmúltban megjelent, „Mi vagyunk a rózsák” (2003) című könyve is e sorba illeszkedik.

E fejezetben azt vizsgálom meg, hogy a kognitív mechanizmusok alapján mely erotikus szimbólumok kapnak létjogosultságot és ezek hogyan illeszthetők bele egy sokkal általánosabb, a ma élő ember gondolkodási technikáitól nem idegen keretbe.

6.1. A MEZŐGAZDASÁGI metafora

Nagy Olga írásában (1994) olvashatunk arról, hogy a művelt antikvitáshoz hasonlóan, ahol a nemiség *sacrénak*, ’szent’-nek számított, a természeti népek mítoszaiban is ugyanaz a „meg nem rontott természetiség, a természettel együttérző, együtt légző sajátosság nyilvánul meg”. Ezt a teremtményszozzakkal példázza, mivel „minden teremtmény a nemek egyesüléséből támadt”. Már a mezopotámiai „szent nász” költészetében is a földi termékenységgel asszociálódik a szerelmi egyesülés. Nagy Olga ezt a következő idézetekkel bizonyítja: „Eszerint a női fél azt mondja: „De ölem *ugar* a mezőkben/- Ludak *rétje*, a ludak járják - /domború föld,/Bikámat várja.” Majd: „Ölem *öntözött föld*.../Istennő, a király szántja fel

neked”, hangzik az istennő, Innin kérdésére a felelet. Majd: „Szánts ölemre szívem szerette férfi!” „A király ágyékán *cédus* meredezik,/Egyik oldalán *len* hullámozik,/Másik oldalán *gabona* hullámozik.” Ugyanez a szöveg a női nemi szervet „árokknak”, majd „kis halomnak” nevezi, mely „csábítóan ragyog”, a nemi aktust pedig „szántásnak”, míg a férfi nemi szervet ekének hívja” (18-19, kiemelések a szerzőtől).

A szerző hivatkozik Szepes Erika 1987-es tanulmányára, amelyben ezt írja: „a föld felásása, a mag földbevetése, a gyümölcs leszakítása, a magnak a termésből való kiszedése, tehát minden munkafolyamat megnevezése [...] a nemi aktust jelenti”. A külföldiek közül idézi Hendersont, aki például Arisztophanész komédiáiban mutatja ki ugyanezt a tartalmat; és Mircea Eliade „A szent és a profán” című munkáját, amely ugyanerről számol be: „a földműveseknél szinte természetes, hogy a nőt a röggel azonosítják, a magszemet a férfimaggal, a földművelést a házastársi egyesüléssel” (19).

Hoppál és Szepes fent említett tanulmányából kiderül számunkra, hogy a mezőgazdasági népek erotikára vonatkozó szimbólumrendszere egységes. Jankovics Marcell az agrár társadalmak általa pánszexuálisnak nevezett sajátos erotikus jelképeit felfedezte a magyar népmesékben, ezeket szintén a mítikus világképpel hozva összefüggésbe: „A mesék hagyományozója a flóra és a fauna termékenységtől függő agrármélesség, s mint az egyetemes mesemotívumok mítikus párhuzamai tanúsítják, eredete a még inkább termékenységgközpontú őstársadalmak mítoszaiban gyökerezik. A mítosz burkán viszont, lett légyen teremtés-, eredetmítosz vagy egyéb, átsüt az érzékiség” (Jankovics 1996: 55). Jankovics mesemotívumai közül többet megtalálhatunk a népdalokban is, amelyekre az adott ponton utalni fogok ebben a fejezetben.

Ha viszont már ennyien megállapították, hogy a természeti képek szerelmi jelentésben szerepelnek, akkor miért érdemes mégis ennél a kérdésnél időznünk? Elsősorban azért, mert dolgozatom a kérdéshez a kognitív nyelvészet módszereivel közelítve azt kívánja felderíteni, hogy e jelképek mögött felfedezhető-e valamilyen egységes, a gondolkodás szempontjából természetesen adódó kognitív metaforarendszer? Másrészt azért, mert az eddigi kutatások csak nagy általánosságban fogalmazták meg a mezőgazdasági szimbolika jellegzetességeit. A különböző népek közti esetleges apró eltérések és az ebből tükröződő különböző világfelfogás nem érdekelte a kutatókat. Pedig a földművelés fent idézett képeiből a csángó dalokban sem az ugar, sem a len, sem a cédus nem jelenik meg. Vajon van-e ennek nagyobb jelentősége vagy nincs? A következőkben nekem sem összehasonlító vizsgálat a célom, mindössze a moldvai csángó dalok kognitív elemzése. Ez azonban reményeim szerint későbbi összehasonlító vizsgálatok alapjául szolgálhat.

A kognitív nyelvészek közül Martínez (2006) Shakespeare-művek elemzése során, a fentieket megerősítve úgy vélte, hogy az összetett MEZŐGAZDASÁGI metafora a szexualitás sok aspektusát magában foglalja, és sejtelmesen átszővi a műveket. A metaforát a következő nagy részekre bontotta: A NŐI TEST FÖLD, SZEX ÜLTETÉS ÉS VETÉS, A MAGZAT KIFEJLŐDÉSE ÉS A SZÜLÉS ARATÁS.

A mezőgazdasági metafora tehát úgy tűnik fel, a szexualitás gyermeknemzési funkcióját állítja előtérbe. A föld előkészítése, a szántás mindig a mag elvetéséhez szükséges, amiből kifejlődik a termés. Ezt részleteire bontva elemzem a csángó dalokban, sorra véve a bennük megjelenő képeket és megvizsgálom, mennyire illenek bele ebbe a modellbe.

6.1.1. NŐI TEST FÖLD

Ahogy Martínez írja, a női test megjelenése föld képében a női termékenységben és utódot világra hozó képességében kap magyarázatot. A következő, többször idézett részletben ezt láthatjuk, amelyben a szerelem tárgyát és az érzelmet egyaránt kifejezi a növény.

„Eccer jöttem ide, Retket adtál ennem Sz az esz feteke lőn. Vesztett lenne retek *Feteke földjibe.*”

A gyorsan romló zöldség AZ ÉRZELEM MINŐSÉGE A NÖVÉNY MINŐSÉGE leképeződés alapján az értéktelen, rövid ideig tartó szerelem megtestesítője, azonban mint étel a nőt is jelképezi a SZEX EVÉS metafora alapján. Erre később több példát látunk. A retek a földben terem, aminek feketesége a termékenységet hangsúlyozza, a NŐ TULAJDONSÁGA A FÖLD TULAJDONSÁGA megfelelés alapján. A megcsalt szerető azonban azt kívánja, bárcsak sohasem alakult volna ki ez a semmit érő, gyorsan múló szerelem és már csírájában elvetélt volna.

A mezőgazdasági metafora segítségével a megcsalt szerelmes a következő részletben elhagyatottságán bánkodik:

„Néznek szemejim egekbe, hull a kennyim *le j a fűdre. Ki j a fűre, ki ölembe*, ki j a meleg kebelembe.”

A szomorúságon túl, ami a BOLDOGSÁG FENT metaforával kontrasztban, a SZOMORÚSÁG LENT metaforában jelenik meg, mást is ki lehet olvasni a sorokból. A földre hulló könnyek a termékenységre utalnak, mint a fenti részben a feketeség, a NŐ TULAJDONSÁGA A FÖLD

TULAJDONSÁGA (TERMÉKENYSÉG NEDVESSÉG) megfelelés alapján. A könnyek esőként öntözik az elvetett magot. A föld párhuzamban áll a nő ölével, amire szintén könnyek hullanak. A szexuális szimbólum mellett a szerelem is jelen van a részletben, hisz a könnyek a szerető lány meleg kebelébe is hullanak, ami a szívvel van metonimikus összefüggésben. A TARTÁLY A TARTALOM HELYETT metonímia KEBEL A SZÍV HELYETT, valamint SZÍV AZ ÉRZELEM HELYETT fajtái egyszerre jelennek meg ebben. A „*meleg kebel*” mögött a TESTHŐMÉRSÉKLET EMELKEDÉSE A SZERETET HELYETT metafora is fellelhető.

A végtelenséget sugalló mező képe a szerelem szabadságát jelenti. Egyik adatközlőm ezt a következőképpen magyarázta meg: „Mikor már a titkos szerelmet kinyitom a világ felé, hogy nekem ez a szeretőm, szeretjük egymást, együtt fogunk élni. Nem félünk már, nem bújunk el”. A mezőnek a földdel párhuzamos jelentése van, benne még inkább hangsúlyozva a szexuális tartalmat, mivel a földön levő fű metonimikusan az eltakart női nemi szervet idézi fel. Itt a leképeződés a NŐ TAKARÓJA (SZEMÉREMSZÖRZET) A FÖLDET BORÍTÓ FŰ.

A mező egyben legelő is. Nemcsak vetni lehet bele, hanem legelőnek is alkalmas, vagyis lételem. E metafora háttérében a SZEK EVÉS metafora áll, mögötte A NŐI TEST (LÉTFONTOSÁGÚ) FUNKCIÓJA A LEGELŐ (LÉTFONTOSÁGÚ) FUNKCIÓJA leképeződéssel.

„Bárányomnak szép *mezé*, sz e lányoknak szereté.”

A mező képe azt az adottságot is magában foglalja, hogy könnyen el lehet vándorolni benne. A forrástartománynak e része a szabad szerelem, a könnyelműség, hűtlenség jelentéseket hívja életre a NŐ ELHAGYÁSA MÁS NŐÉRT A MEZŐ ELHAGYÁSA MÁS MEZŐKÉRT megfelelés alapján. A lány a következő sorokban azért nem akar feleségül menni a *vökárhoz* ('udvarbíróhoz'), mert nem hűséges típus. A csángó nyelvben a 'hűtlen' fogalmát a *főrejáró* lexemával fejezik ki, amire a mezőt összejáró ember képe is utal:

„Kért ingem sz a vökár, ujuj sz a vökár, *egész mezőt összejár*, nem menek utánna.”
(‘Kért engem az udvarbíró...’)

Végül, mint megművelhető terület, a nagyjelentőségű *kert* szimbólum is jelképezheti a női testet. A „szerelem kertjéről” sok szimbolikával foglalkozó tanulmányban olvashatunk. „A szerelem kertjében” címet kapta, mint már fentebb utaltunk rá, az „Erősz a folklórban” témában rendezett néprajzi konferencia egyik kötete is. Benne Voigt Vilmos a motívumot különböző festményeken (1987), Verebélyi Kincso a népi díszítőművészet tárgyain keresztül

elemzi (1987). A kert mondanivalója a képi, tárgyi és szöveges ábrázolásmódban hasonló egymáshoz. Lássuk, hogy mi ez a tartalom, és hogyan illeszkedik a szexualitás fogalomkörébe. A kert sok vonásában eltér a földtől, legelőtől, mezőtől. A leglényegesebb különbség az, hogy elzárt terület, ahová nem mehet be bárki. E másokat kizáró földterület a házasságot jelképezi, A NŐI TEST VÉDETTSÉGE A FÖLD ELKERÍTETTSÉGE leképeződés alapján.

„Álló víznek márttyán. Felnőtt *liliomszál*. Ki kell onnat venni, *Új helybe kell tenni. Kertem közepibe*, Házom elejibe. Sz háhho megfoganak, Nekem szerenciemre, másznak buszujáro.”

A férfi reméli, hogy az átültetett liliomszál kivirágzik az ő kerjében. A kert közepére ülteti, ami a FONTOS KÖZPONTI metafora alapján azt jelenti, hogy a lány lényeges szerepet tölt be életében, vagyis hogy nagyon szereti őt. A külső okok miatt elválni készülő szerelmesek is kertben szomorkodnak.

„Ideki a *kerbe*,/Sz ed vackor tövibe,/Úgy szír, úgy szír vala/János Izonával.”

A katonának készülő legénynek három évre el kell válnia szerelmétől. Ez nagy fájdalom és keserűség, hisz tudják, hogy nem pótolhatják egymást senki mással. Jegyes vagy házasságban állnak egymással, ezt emeli ki a kert zártsága.

Ebben a kontextusban a férfi válik kertésszé, aki megműveli a földet (A NŐI TEST GONDOZÓJA A KERT GONDOZÓJA):

„Sz áldott az az apa, Ki *kerteckiet kertel*. Másznak, nem magának”.

Következtetésként megállapítható, hogy a NŐI TEST FÖLD metaforát a fentiek alapján a következő megfelelésekkel értelmezhetjük:

NŐI TEST FÖLD

A NŐI TEST TULAJDONSÁGA A FÖLD TULAJDONSÁGA

A NŐ TERMÉKENYSÉGE A FÖLD FEKETE SZÍNE

A NŐ TERMÉKENYSÉGE A FÖLD NEDVESSÉGE

A NŐ SZÜKSÉGESSÉGE A MEZŐ ELEDELÜL SZOLGÁLÓ FŰVE

A NŐI TEST FELÉPÍTÉSE A FÖLD FELÉPÍTÉSE

A NŐI TEST SZEMÉREMSZÖRZETE FŰ (A FÖLD TAKARÓJA)

Jankovics a görög mítoszokban szereplő, Eget szülő Gaia Földanya istennő képében is ennek magyarázatát találja. Alakjának párhuzamai az egyiptomi, kínai, polinéz változatokban szintén megtalálhatók, amelyeknek egyik közös vonása, hogy a világ születését az Ég és Föld, a férfi és női elv szétválasztásaként írják le (Jankovics 1996: 56).

A következőkben a földön végzett munkákat veszem számba és a föld funkciója alapján a női test funkcióját vizsgálom.

6.1.2. SZEK SZÁNTÁS, GYERMEKNEMZÉS VETÉS/ÜLTETÉS

A kertész fenti metaforájából kitűnik: a férfi szerepe az, hogy a földet felszántsa, megművelje és előkészítse, hogy aztán a magot elvetesse, vagy a palántát elültesse, amiből a termés, a virág vagy a gyümölcs kifejlődik. Ennek több időbeli ciklusa van. Martínez felosztása szerint ezek a következők: 1) szántás; 2) vetés; 3) aratás. A csángó dalokban a vetést kiegészíthetjük a virágültetés képével, az aratást pedig a kaszálásával, virágszedésével. Ezek nagyon szorosan összekapcsolódnak, a dalszövegekben általában az egyik a másikat is magában foglalja. A szántás például a virágültetésre is utal a következő dalrészletben:

„Megfogám ez ökröm szarvát, *felszántom e kertem alját*. Hogy ne nőjön gyalogbedza, lepje fel e kerti róza.”

Az ökör szarva, mint ahogy az eke is, formája révén a férfi nemi szervet jelképezi. Ezzel „szántja fel a kertet”, hangsúlyozva, hogy a kert alját kell felszántani. Ez a NŐI TEST FELÉPÍTÉSE A KERT FELÉPÍTÉSE leképeződés alapján a női nemi szervre vonatkozik. A szántással együtt a virágültetés is megjelenik a sorokban. A legény nem szeretné, ha értéktelen növény nőne a kertben, csak azt, ha kerti rózsza, ami az igazi, virágzó szerelem, valamint annak gyümölcse, a gyermek jelképe, aki maga is a szerelem tárgyává válik, mint ahogy például a fehér liliomról szóló részletben láthattuk. A szerelem, annak tárgya és gyümölcse között metonimikus kapcsolat van, nagyon sok helyen szétválaszthatatlanok a szövegekben. A szántást a férfi a nővel együtt is végezheti:

„Két ökör a földet/*nem magának szántja*, Z ember e gyermekét/*nem magának tartja...*”

A mag elvetése, vagyis a gyermek nemzése boldogságot okoz. Vargyas kiemeli a kalászos növények magjainak jelentését: „a női genitáliák jelképe” (1987: 28). A dalokban ez metonimikusan a női testbe vetett magot jelképezi:

„Tündöklük a *mezé* szok *búzavetésztél*, Zengedez az erdő szok szíep ieneklésté.”

A BOLDOGSÁG FÉNY metafora jelenik meg a tündöklő mező képében, valamint a VISELKEDÉSI REAKCIÓ AZ ÉRZELEM HELYETT metonímia van jelen a zengedező erdő kifejezésben.

A mag elszórása azonban a bűnös szerelmet jeleníti meg. A férje távollétében otthon hűtlenkedő asszony barátnőjének elmesélt történetét a sok idevágó kép miatt hosszabban idézem:

„Ne buszujjon kamámasszon,/cak az Iszten *rozot* aggyon./Rozot aggyon, *buzát* aggyon,/sz e *korpinnak* levét aggyon, kamámasszon./Igyuk a korpinnak levit,/dicírjük a Jézusz nevit, kamámasszon./Elment uram fogadóba,/elment uram harmadnapja./Ada üle egy hietig,/Meggyógyulék ién addig, kamámasszon./Hazajeve nad borzasszan,/Töllem kérdi haragosszan, kamámasszon://*Hol a zákából a búza?*/Aszt a zéd kancó tuggya./Aszt hazuttam én neki,/Had a *férgek horták ki*, kamámasszon./Nem a férgek horták ki,/tárisznyával hortam ki, kamámasszon./Cak ién férrefordulék,/mekkacagám magamot, kamámasszon./Mekkacagám magamot,/had megcaltam uramot, kamámasszon./Biémenék én a *kerbe/sz lefektivém a gyepe*, kamámasszon./Uram addig kereszett,/míg cak rivám akadott, kamámasszon.”

A részlet tele van a szexuális aktusra vonatkozó metaforával. Az elvetendő magokat sorolja fel a rosszéletű asszony (*rozs, búza, korpa*) az első versszakban, s kéri Istent, hogy ezek mindig meglegyenek. A korpa leve szintén a szexualitásra utal, mint ahogy a SZEX VÍZ és a SZEX IVÁS metaforák révén később látni fogjuk. Szintén e metaforák miatt valószínűsíthetjük, hogy az egy hétig a fogadóban részegeskedő férj is hűtlen volt feleségéhez. A SZERELEM NÉLKÜLI ÁLLAPOT BETEGSÉG képében van jelen a „*meggyógyulék ién addig*” részletben, ez a probléma azonban a SZEX GYÓGYÍR metafora segítségével megoldódik. A zsákban levő búza szétszóródott, vagyis valaki más elvetette, erre azonban csak rejtett utalás van a búza kihordása és a „zöld kancsó” képében. A kancsó AZ EMBER KOMPLEX TÁRGY metafora AZ

EMBER FELÉPÍTÉSE A TÁRGY FELÉPÍTÉSE ÉS AZ EMBER CSELEKVÉSE A TÁRGY FUNKCIÓJA leképeződés alapján a szeretőre utal. A megcsalás nemcsak metaforikusan szerepel a dalban, hanem szó szerinti jelentésében is („megcsalám uramot”). A NŐI TEST FÖLD metafora plasztikusan van jelen a kertben füre fekvő, vagyis férjét megcsaló nő képében.

A vetés mellett a magzat megfogbanása a virágültetésben fejeződik ki. A virágot itt furcsa módon a lány ülteti, ami a kapcsolatban megjelenő női dominanciára utalhat:

„Látád édeszidet,/virágos *kertyiben,/murujánnát*
ültet/szerelemgyükiérbül.” (‘...majorannát ültet’)

A gyökér tehát a szerelem, ez a gyermek életének okozója is, mögötte az OK AZ OKOZAT HELYETT metonímiával. Fentebb már utaltam rá, és ebből a részletből is kiolvasható, hogy a virágnak kettős funkciója van: a szerelem gyümölcse mellett magát a szerelmet is jelképezheti. A föld metafora a fentiek alapján tovább árnyalódik a következő részekkel:

A NŐI TEST FUNKCIÓJA A FÖLD FUNKCIÓJA
A FÉRFI A MEGTERMÉKENYÍTŐ ERŐ
SZEX SZÁNTÁS
MEGTERMÉKENYÍTÉS VETÉS/ÜLTETÉS
A MAGZAT MAG
HÜTLENSÉG A MAG ELSZÓRÁSA
A FÉRFI A MAG ÉLETÉHEZ SZÜKSÉGES VÍZ (ez felfogható RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT metonímiaként is)

A metaforának ez a része hangsúlyozottan a gyermeket nemző szexualitást teszi a középpontba, a föld funkciójának fókuszba állításával. A mag elszórása, elpocskolása pedig erkölcstelen szerelemre utal.

6.1.3. SZEX ŐRLÉS A MALOMBAN

Az el nem vetett magokat úgy lehet hasznosítani, ha a malomban megőrlik őket. Az EMBERI KAPCSOLAT GÉP metafora alapján a malom a férfi és nő kapcsolatát jelenti. A „Szimbólumtár”-ban olvashatjuk, hogy a malomrúd tölti be a férfi szerepét, a malomkő a nőt (ld.: előző fejezet), a kettő összedörzsölődésén alapuló forgó mozgás és az ennek hatására kipergő liszt a közösülés. Vargyas írja, hogy a malom és a molnár a francia dalokban is

szoros kapcsolatban áll a szerelemmel. „Nyilván a dörzsölés és a nyomában kifolyó liszt adta a képi párhuzamot”-írja (Vargyas 1987: 36).

A következő részletben ennél összetettebb a kép. A malmot – ami mindkét nemet jelképezi az előbbieken alapján – meghajtó erők is a legény meg a lány képében testesülnek meg. A vér is folyadék, mint a víz. Erről a SZEK VÍZÖNTÉS metafora kapcsán szó esik majd. Az árok, amibe a vér folyik, női szimbólum.

„A te pirosz véred az ien pirosz vérem/Ed árokba főjjon sz ed malmot meghajtcon./Pedig az a malom *háromkeű* legyen,/A legelsző keve bélagyengyet járjon,/A mászodik keve aprópénzt hullasszon,/Sz a harmadik keve szeretetet járjon.”

A korábbiakban már megtapasztalt képhalmozás látható itt, ahol a szerelmesek egyszerre több alakban jelen vannak, kirajzolva ezzel a szexuális esemény más aspektusait.

A magok felöntése a malomba szintén szimbolikus értelmet hordoz. A búza és a többi mag a férfi magjának felel meg, tehát kapcsolatban áll a termékenységgel, jelentése a SZEK VETÉS metafora alapján értelmezhető. Az örlés ebből következően az el nem vetett magok új hasznosítását jelképezi, vagyis szintén szexuális jelentése van. A különbség a két metafora között annyi, hogy az egyikből (VETÉS) növény, a másikkól (ÖRLÉS) feldolgozott gabona lesz, amiből ételt készítenek. A következő részletben a magok felöntése a garatra szintén párhuzamba hozható a később tárgyalandó SZEK VÍZÖNTÉS metaforával, a garat pedig az EMBER KOMPLEX TÁRGY metafora alapján a nő szeméremtestét jelképezi:

„Egy szem *búza*, kettő *rozs*, kettő *rozs*,/Libidari-dombon longori hegyen/*felöntöttem*, járja most, járja most./Ha lejárja felmerjük, felmerjük,/libidari-dombon longori hegyen/sír a gyermek megverjük, megverjük.”

Az elvenni kívánt lánynak nem véletlenül csináltatnak csudamalmot:

„Cináltatunk uljan/híresz *cudamalmat*,/Hátha eljén oda/Gereg szíép Ilona/Cudamalom látni./Anyám! Lédeszanyám!/Eresszen el ingem/Cudamalom látni./Ne menny, lányim, ne menny/Cudamalmot látni./Megvették a hurkot/Megfogják a rókát,/Gereg szíep Ilonát.”

A következő idézetben a malom zúgása ugyanolyan szerepet tölt be, mint fentebb a zöld erdő zúgása. A csábító szerepét a molnár tölti be, aki a malomban dolgozik. Meg is kell lakolnia bűnéért, hisz elviszi az ördög.

„Zúg a malom, zúg a gát,/viszi zördög a morárt.” (‘...viszi az ördög a molnárt.’)

A fentebb elemzett kaszálási jelenet is a malom közelében történik:

„Tull e vizen egy *malom/Ott kaszál ez angyalom.*”

A megőrölt magokból később kenyeret sütnek, tehát egy új élet lehetőségét rejtik magukban, mint ahogy a későbbiekben látni fogjuk.

6.1.4. A kifejllett növény poliszémája

Az elvetett magot gondozni kell, hogy felnőjön, mint ahogy a magzatot, vagy a kifejlődött gyermeket is. A következő példában az édesanya „gyöngö harmat” képében, gyengéd szeretettel neveli fel lányát:

„*Göngö harmat neveli a búzát,* Édesanyja neveli a leányát. De időben mász viszeli gondját, más is éli vele a világját.”

Az idézetből más is kiolvasható. A kifejlődött kalász, virág vagy gyümölcs nemcsak a szerelem gyümölcse lehet, hanem annak következménye is: a kialakult, megérett fiatal, aki maga is a szerelem tárgyává válik. A mezőgazdasági metafora tehát körkörös: a szerelem eredménye egyben egy következő szerelem oka is lesz. A MEZŐGAZDASÁGI metafora leképeződései tehát a következőképpen bővülnek:

NŐI TEST FÖLD

NŐ A FÖLDBŐL KINÖVŐ NÖVÉNY

Ez a látszólagos ellentmondás megszűnik, ha háttérben felfedezzük az OKOZAT AZ OK HELYETT, vagy az OK AZ OKOZAT HELYETT metonímiát. Ezekkel együtt a két metafora kiegészíti egymást. Mindkettő más leképeződéseket állít fókuszába, így a nőnek és rajta

keresztül a szexualitásnak és a szerelemnek eltérő aspektusait hangsúlyozzák. A dalokban e két megközelítés gyakran keveredik, sőt sok esetben a virág szerelem jelentésben is állhat. Martínez a MEZŐGAZDASÁGI METAFORA kapcsán írja, hogy a NŐI TEST FA metafora alapvetően különbözik a NŐI TEST FÖLD alakjában való megjelenésétől. A NÖVÉNY EMBER metafora anatómiai hasonlóságot is mutat a forrás és céltartomány között (Martínez itt a gyümölcsöt emeli ki, mint a női mellre és nemi szervre való utalást), míg a föld esetében más vonások kapnak hangsúlyos szerepet (termékenység, kert-védettség, stb.). A fa gyümölcse, a gyermek, ahogy a földből kinövő virág, maga is a szerelem tárgya lesz. Az alábbi idézetben a szerelem gyümölcse és tárgya az ibolya képében fonódik össze:

„Iedeszanyám *kertjébe nyílik* az ibalya,/ablakába, paharába nekem tartogatja./Kerek a levele, édes a gyökere,/ezért nincsen minden lánynak igaz szerete-rete-reteje.”

A kertben nyíló virág, amelyet édesanyja a széltől is védve nevelt fel, megegyezik a szerelem ellenállhatatlanul szép tárgyával. Az ablak a női nemi szervet jelképezi a már tárgyalt NŐ HÁZ metafora alapján, a pohár pedig a védő funkciójú anyaméh.

A szerelem gyümölcse és maga a szerelem található meg együtt az „édes alma” képében:

„Míg a fű isz édesz almát teremtsen, ingem rózám soha jel ne felejtsem.”

6.1.5. SZEKASZÁLÁS, SZÜLÉS ARATÁS

A kifejlődött növény vagy termés aratása és a fű kaszálása szintén szexuális tartalmat rejt. A következő példában az aratás feltehetően a szülést jelképezi, mögötte a NŐI TEST FÖLD és a NŐ A FÖLDBŐL KINÖVŐ NÖVÉNY metaforák alapján:

„Ha megérem jövendőbe, hallod-e?/Vetek e-zalszó mezőbe, hallod-e? Ha megérem jövendőbe, hallod-e?/Ketten *learatjuk*, kedvesz, hallod-e?”

A kaszálás, az elvetett fű levágása kivétel nélkül kizárólag a szexualitásra utal. A NŐI TEST FÖLD metaforából kiindulva fentebb, a mező képét elemezve láttuk, hogy a termékeny földet borító fű réteg a NŐI TEST FELÉPÍTÉSE A FÖLD FELÉPÍTÉSE megfelelés alapján a női test termékenységgel kapcsolatos részét borító réteget szimbolizálhatja. A vele kapcsolatos munkálatnak emiatt szexuális értelme van. Mivel a fű nem olyan értékes növény, mint a búza,

a virág, vagy a gyümölcs, az EMBER NÖVÉNY, szűkebben a NŐ A FÖLDBŐL KINÖVŐ NÖVÉNY metaforából kiindulva AZ EMBER TULAJDONSÁGA A NÖVÉNY TULAJDONSÁGA megfelelés alapján a könnyelműséget is szimbolizálja. A következő részletben az egyenes testtartás az erkölcsös életet jelenti. Az ilyen életű ember nem hajlik meg, az ERKÖLCS ERŐ, JÓ FENT, ROSSZ CSELEKEDET ESÉS LEFELE metaforák jelentésének megfelelően. A szexuális jelentést megerősíti a „lány megölelése” motívum a részlet végén:

„Tull e vizen egy malom/Ott kaszál ez angyalom. Centaszivu darakán,/Nem hajlik a fű után. Meg kell annak hajlani,/Sz e *fűvet lekaszálni*, Szép liánt megölelni.” (‘...rézszeeggel díszített öv a derekán...’)

A következő részletben a növény már nem jelenik meg a szavak szintjén. Mintha magát az embert kaszálnák le benne. Ebben jelentésintegrációt találhatunk, mint fentebb a „síró fa” és „a fa tetején termő szrelem” alakjában is. A két összeolvadt tartomány az alábbi idézetben a fű kaszálása és a szexualitás. Az integrált térben az ember kaszálását találhatjuk meg.

„Feteke csizmája, hurmuz e kapcája,/valaki *keszálja*, Balán *Anti vágja*/Szekjél, Kati liány, vedd fel a villára,/Ne hadd el szegénnek szive fájdalmára.”

A könnyed szerelem csak pillanatnyi boldogságot ad, hosszú távon a lekaszált fű elhervad, kiszárad. Emögött a SZERELEM HIÁNYA/SZOMORÚSÁG A VITALITÁS HIÁNYA metaforák állnak, amelyekről már esett szó:

„Sz uljan vótam, mend e ruza./Sz elhírvattam mend e muha./Mend e *mezén lekaszált fű*./Lekaszájják, sz megasszájják.”
„Elég átok alatt vagyok,/mint *mezőben lekaszált fű*./Egyszer, kétszer *megforgatják*,/harmadikszor *összerakják*.”

Nemcsak fűvet kaszálnak a dalokban, hanem néhányszor más növényt is. A piros színű virág a következő példában a FIZIOLÓGIAI HATÁS AZ ÉRZELEM HELYETT metonímia segítségével a szerelem tárgyára utal. A virág értékes növény, amit nem kaszálni szoktak. A kaszálás a virágot fűvé, vagyis könnyelmű emberré degradálja:

„Piras, piras szekfű,/Bangos majorána, Életinek párjo,/Valya *ki kaszálja?*”

A virág leszakítása a bűnös testiséget jelképezi, amely csak a maga javát akarja, a másikkal nem törődik. A virág leszakasztása és a szüzesség elvesztése közti párhuzamról Vargyas Lajos is beszámolt (1987: 20). Erre láthatunk példát a következő sorokban:

„Sárig virág ha *leszakasztanálak*,/Mit mondanál, babám, ha elhagynálak?”

A jó gazda a virágot nem leszakítja, hanem ha a virág eléggé értékes, átülteti. Ezt láthattuk fentebb a „fehér lilium” kapcsán, amit a férfi házasodáskor átültet kertjébe, hogy megfogadjon.

„Álló víznek mártván./Felnőtt liliumszál./*Ki kell onnat venni, Új hejbe kell tenni*./Kertem közepibe,/Házom elejibe./Sz háhho megfogani,/Nekem szerenciemre,/másznak buszujáro.”

6.1.6. SZEK CSÉPLÉS, FAVÁGÁS

A szántás, vetés, örlés, kaszálás, stb. mellett más hasonló erotikus jelentést hordozó, terményekkel kapcsolatos munkákat is találhatunk. A cséplés a gabona hasznosítása, ami a *görlics*ben (‘pincelejáróban’) történik. Ez az előző fejezetben kifejtett NŐI TEST HÁZ metafora alapján mélyebb értelmet nyer. Az ÉKSz. definíciója szerint a cséplés jelentése a következő: „szemtermést a növényből cséplőgéppel kiver”. Ezzel a ritmikus mozgással a férfi nővel való közösülésének eredményére történik utalás. A MEZŐGAZDASÁGI metaforához ebben az esetben társul egy metonímia is: RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT, vagyis RITMIKUS MOZGÁS A SZEK HELYETT. A cséplés kis számban jelenik meg a dalokban:

„Luca szű e pincébe,/Sz e Gergely *csüll* e görlicsbe./Luca veszi ókával,/Gergel üti csókánval.” (‘Luca sző a pincében, Gergely csépel a pincelejáróban. Luca veszi kupával, Gergel üti kalapáccsal.’)

Ugyancsak ütögetéssel, vagy ritmikus fűrészhúzogatóással végzendő munka a favágás, ami ezért közösülés értelmű. A balta vagy fűrész a férfi, a favágó tőke pedig a női részt jelöli. Emiatt fontos az, hogy más ura ne vágjon fát az asszonynak:

„Ne szereszd a mász urát, mert *nem viszen neked fát.*”

Az erdőbe induló férfi szintén fát vágni megy. A „zöld, kerek erdő” a nő ölében van, vagyis a női nemi szervet jelképezi, ahogy ezt Bernáth is kifejtette (vö.: a házasodni nem akaró lány ezt mondja: „Egyebtől nem félek,/Puskaroppanástól, *Ziéd erdő zúgásától.*”; vagy a rossz házasságát sirató asszony így beszél: „Megunta kiét filem *Nad erde zúgászár*”). A motívumra ugyanezt a magyarázatot adja Jankovics a népmesék elemzésekor: „Az erdő és a benne lakó banya az újdonsült menyecske ágyékszörzetét és nemi szervét jelképezi” (Jankovics 1996: 66). Ebből az erdőből vág botot a férfi, vagyis szexuális viszonyba kerül egy nővel:

„Elment az uram az erdébe/a fűcit isz vélle vitte, kamámasszon,/Had *ed botot vágjon vélle*, kamámasszony.” (‘[...] a fűrész is véle vitte [...]’)

Az alábbi részletben a férfi csak akkor lesz igazán ura feleségének, amikor fát vág és azzal üti-veri hitvesét. Az ütés-verés képe párhuzamban áll a favágás ütő mozgásával, valamint a cséplés képével, amelyek hasonló tartalmat rejtegetnek, mögötte azonban egy újabb metafora is megtalálható: a SZEX HÁBORÚ (ez a fenti idézet puskaroppanás kifejezésében is benne volt az EMBER TÁRGY metafora és a RÉSZ-EGÉSZ metonímia alapján, ahol a fegyver alakja és funkciója miatt a férfi nemi szervet jelentette):

„Én erdőre menék,/Somfa *pálcát vágék*,/Én azt hazavivém,/Ajtó után tevém./Híjj uradnak engem,/Kincsem, feleségem!/Már az apám házat/Nagyobb urak járták,/Azkot sem uraltam,/Téged sem urallak./Én azt elővévém,/Ütni, *vágni kezdém*./Híjj uradnak engem,/Kincsem, feleségem!/Uram vagy, uram vagy,/láncos teremtettem.”

A SZEX HÁBORÚ metafora megfelelései a következők:

SZEX HÁBORÚ

SZEXUÁLIS VÁGY AGRESSZÍV CSELEKVÉSRE ÖSZTÖNZŐ INDULAT

FÉRFI TÁMADÓ FÉL

NŐ MAGTÁMADOTT FÉL

FÉRFI NEMI SZERV PUSKA

SZEX (AZ ÖNKONTROLL ELVESZÍTÉSE) AZ ELLENFÉL LEGYŐZÉSE (PUSKA ELSÜTÉSE, ÜTÉS, VERÉS)

6.2. SZEX EVÉS

Fónagy Iván a „meg kell *enni*”, vagy „úgy szerette, majd *megette*” kifejezéseket a magyar nyelvben arra vezeti vissza, hogy az újszülöttkor egyetlen örömforrása az anyatej evése. Az orális ösztön egyik „szublimált formája” pedig a *tudásszomj* (Fónagy 1998: 141), más néven a tapasztalatszerzésre, például a testi tapasztalatokra irányuló vágy.

A SZEX EVÉS fogalmi metaforáról és annak sok különböző megfeleléséről, valamint a forrástartomány céltartományra való további leképezési lehetőségeiről Michele Emanatian számol be a tanzániai chagga nyelv kapcsán (Emanatian 1995). Megállapítja, hogy a metaforikus megfelelések a chagga nyelvben kidolgozottabbak, mint az angolban, ahol szinte csupán a SZEXUÁLIS VÁGY ÉHSÉG és a SZEXUÁLISAN VONZÓ EMBER ÍZLETES ÉTEL leképezések találhatók meg a nyelvben. A chaggában ezenkívül az étel keresése, az evés, a jóllakás is szerepet játszik. Lássuk, vajon a népdalokban hogyan jelenik meg ez a metafora.

A növény, virág, fa leszakítása vagy kivágása, mint fentebb láttuk, a testi tapasztalatszerzésre irányuló vágyra utal, vagyis szexuális értelemmel bír. A népdalokban vannak olyan növények, termények, például a gyümölcsök, zöldségek, amelyek arra termettek, hogy ne csak leszedjék, hanem egyék is meg őket. Más ételek, például a gabonafélékből készültek, szintén létfenntartásunkhoz szükségesek.

Az édes gyümölcs leszakításának más funkciója van mint a virág leszakításának vagy a fű lekaszásának. A gyümölcs leszakításával az ember célja az, hogy finomeledelt egyen. A jelentésintegrációról szólva már idézett következő részletben a gyümölcs a fa tetején terem, mögötte A JÓ FENT metaforával. Evésről még nincs benne szó, csak annak előzményéről, leszakításáról. A leképeződés emögött a következő: A SZERELEM TÁRGYÁNAK ELCSÁBÍTÁSA A GYÜMÖLCS LESZAKÍTÁSA.

„Szerelem, szerelem,/Átkozott szerelem, *Mért nem termettél ott/minden fa tetején,*
Minden fa tetején,/Divónak levelin, *Hogy szakasztott vóna/Minden liján sz legén.*”

A gyümölcs színével is kitűnik a körülötte levő tájból és felhívja magára a figyelmet, ezzel hangsúlyozva a fa ezen részének kíváncsiságát. Martínez kiemeli, hogy a Shakespeare-művekben a gyümölcs ilyen jelentéssel leggyakrabban cseresznye alakjában található meg (Martínez 2006). A csángó dalokban is az egyik leggyakoribb, a szerelem tárgyának érettségét jelképező gyümölcs az érett *cseresznye*:

„Megérett a ceresznye, le lehet etetni,/megérett a barna kiszleán, meg lehet csókolni.”

„Írik, írik a ceresznye, kondorodik a levele, hadahaj./Mennyél inkább benderedik, annyál inkább piroszodik, hadahaj./Leszedem a piroszabbat, beteszem a koszornyába.” (‘...minél inkább kunkorodik..., beteszem a kosárba...’)

Az EMBER NÖVÉNYEN (GYÜMÖLCSÖN) kívül egy másik metafora is erősíti a szexuális tartalmat ezekben a sorokban: A SZEX EVÉS, amelynek legfontosabb megfelelései: A SZERELEM TÁRGYA ÉTEL, A SZEXUÁLIS VÁGY ÉHSÉG. Kövecses kiemeli, hogy finom, édes ételt nem azért eszünk, hogy kielégítsünk vele egy szükségletet, hanem azért is, mert szeretjük, élvezetes számunkra. Ha éhesek vagyunk, akkor bármit megesszünk (1988: 27). Ez a tartalom, mint utaltam már rá, AZ ÉTEL ÍZE AZ ÉTEL HELYETT metafora alapján jelen van a gyakori *édesem* megszólításban is. A fenti sorokban előjön még a *kosár* képe. Ez, mint edény funkciójú, vesszőből font tartóeszköz, szintén női szimbólum.

Az étvágygerjesztő gyümölcs a cseresznye mellett gyakran *alma* alakjában jelenik meg, ahogy a szerelem tárgyáról szóló fejezetben is megtalálható:

„S ez este es ide vuót./Kilenc almát hozott vut./Mind e kilenc piros vut./Sz ü maga es e sip vut.”

Az almát nem a fán látjuk a fenti részletben, hanem a szerető kezében nyújtja kedvesének. Ebben a bibliai bűnbeesés képe is megjelenik, mint az alábbiakban:

„Gyer bie gyer bie iédesz rúzám,/végy aranny almát./Nem mehetek iédesz szívem,/met megutáltál.”

A „gyer bé” felszólítás az EMBER HÁZ metaforát is eszünkbe juttatja, melyben a jelképes értelmű *alma* megtalálható. Lépten-nyomon megfigyelhetjük tehát az ugyanarra a céltartományra vonatkozó források halmozott jelenlétét.

Akad olyan szerető, akinek még az evés is nehezére esik. Az első fejezetben utaltam arra, hogy a szorgalom nagy erény a csángó társadalomban, a lusta ember hasznavehetetlen és családját az éhhalál fenyegeti. Ha azonban az evésre is lusta valaki, az már komikus. A SZEX EVÉS metafora ilyen módon látható a következő, már idézett részletben:

„Van szeretém, de nem teccik./Met ed korcomába fekszik,/Éjjen iszik, nem aluszik,/Nappal deglik, nem dolgozik./Ennek véték a gymécscfa,/Lefekigyék árnykábo,/Körte bie eszik szájábo,/Sz asz szem ura, hogy errágo.”

A körte, aminek alakja a női testre emlékeztet, AZ EMBER KÜLSŐ TULAJDONSÁGA A NÖVÉNY FORMÁJA megfelelés alapján a szerelem tárgyát jelenti. A gyümölcs könnyen beleesne szeretője „szájába”, aki még „megrágni” sem képes azt.

A SZEYUÁLIS VÁGY ÉHSÉG és a SZEY EVÉS a gyümölcs- és zöldségmotívumokon kívül más étel fogyasztásában is megjelenhet a dalokban. A fenti gabonaképek jelentésének ismeretében logikusnak tűnik, hogy a nő *kenyér, pogácsa, fánk, palacsinta* képében jelenik meg. Lükő Gábor szerint ez a jelkép van a régi lánykérési szokások mögött. Amikor ugyanis a legények lánykérőbe mentek, akkor a szívesen látott kérőt pogácsával vendégelték meg. A lakodalomnak is az a legfontosabb pillanata, amikor a násznép megeszi a lakodalmi kalácsot. Lükő szerint az étel- és a később említésre kerülő italzimbólum ősi, primitív jelképe a lelkek egyesülésének. Hozzáteszi, hogy „persze nem a pogácsa volt az ősi zimbólum, hanem a szív és a máj” (Lükő 2001: 155). Ez utóbbi jelképekről a következő fejezetben bővebben szó esik. A titkolt szerelem titkos evés képében is megmutatkozhat:

„Ha bie jössz esz./cendesszen jéjj./mer az ién anyám/Julissz asszan/ébren alszik, nem nyughatik./*Ételünköt*, italunkot/min számba veszi.”

„A te szájad ne járt lenne./Ittunk lenne, *ettünk lenne*,/Lén *pánkót* esz szittem lenne”
(‘...fánkot is sütöttem volna...’)

A *palacsintát* pirosra kell sütni, hogy annál ízletesebb legyen. A *piros* szín, mint a gyümölcs és a virág jelképek esetében, a FIZIOLÓGIAI HATÁS AZ ÉRZELEM HELYETT metonímia alapján a szerelmet jelképezi.

„Luca szüti *plecintát*,/Gergely ossza pálinkát./Szüsszed, Luca, *pirosszon*,/Hod ién egyem *gusztosszon*.” (‘...hogY én egyem ízletesen...’)

A szerelemmentes házasságban csak egyszerű, ízetlen ételt kap a lány, amit nem finomsága miatt fogyaszt el, hanem a szükséglet miatt. Ebben a Kövecses által említett SZEY SZÜKSÉGLET metafora, valamint A SZERETŐ MINŐSÉGE AZ ÉTEL MINŐSÉGE leképeződés van jelen (1988: 27):

„Mik lányunkat fírhez kérik./De faluból ki nem adjuk./Cak szomszédba átaladjuk,/Hol még enned sze nem adnak./Menden régvel cak fuszujka,/Aval jól kijő e munka,/Minden délbe cak e cibri.”

Sokszor használják a dalok a rossz ízű ételt az értéktelen szerelem jelképeként. Ilyen például a fentebb már látott fekete retek, aminek romlottsága a lány romlottságát és ezen keresztül gyorsan múló, értéktelen szerelmét jelenti. Ez a MEZŐGAZDASÁGI metaforával magyarázható, mivel az átokban a fekete föld képe jelenik meg, ami a termékeny női testet szimbolizálja. Az átok arról szól, hogy bárcsak meg sem született volna ez a szerelem:

„Eccer jöttem ide,/Retket adtál ennem,/Sz az esz feteke lőn./Vesztett lenne retek/Feteke földjibe.”

A gonosz embert a következő példában azzal átkozza meg a lány, hogy *dögöt*, vagyis romlott ételt egyen, amíg a kökény, a csonthéjas gyümölcs, melynek szimbolikája a cseresznyéhez hasonló, nem virágzik. A türelmes szeretőre még így is nehézségek várnak: a kökény megközelítése, szűrös tövisű bokor lévén, nehézkes. A SZERETŐ MINŐSÉGE AZ ÉTEL MINŐSÉGE leképeződés van tehát e kép mögött is:

„Aki rivám haragszik,/Egyiek dögöt tavaszig./Tavasz első napjáig,/Mig a kükien virágzik.”

A hűtlen feleségnek, hasonló okból, szintén rossz ételt főznek:

„Hagyjad, üsszék, hagyjad verjék,/ki az urát nem szereti./Főzők neki varaszbékát,/hogya az egész világ láttán./Kiteszem a nagy udvarra,/vigye faranc a pokolba.” (‘...főzők neki varangyosbékát...’)

A szintén rossz erkölcsű, leskelődő legényt a *büdösgomba*hoz hasonlítják, amit undorító szaga miatt nem lehet megenni:

„Onnat menen áblákjára,/Kukucsil bie, mind e róka/[...] Ziljen legén büdöszgomba.”

A lány nem szívesen megy hozzá egy ilyen ledér erkölcsű legényhez:

„Dön, dön, dön, döngölik az ácsok),/kért ingem sz a legén,/ujjuj, *sza legin,/uljan, mind a rossz lépén,/nem menek utánna.*”

A fenti idézetben a *döngölés* megegyezik a favágás, ütés, verés, és más ritmikus ütő mozgás motívumával, ami a szexuális aktusra utal.

Az a nő sem ígérkezik jó feleségnek, aki rossz ételt főz. Az erről szóló dalok általában gúnyos hangvételűek:

„*Kinyereket jól tud szitni,/Három napja had keleti./Miegesz keletlen bie veti./Felít veti kemenciebe,/Felít veti tetejire...*”

„*Vedd el a bíró lányát,/Csendes dolgu lányicskáját [...]/Készít neked galuskát,/három hetüs galuskát.*”

Az evés motívumát Jankovics Marcell a népmesékben és azok mitikus párhuzamaiban szintén a szexualitással hozza összefüggésbe. Nem véletlen szerinte, hogy „a női nemi szerv bemeneti nyílását határoló szegélyeket szeméremajaknak nevezi az orvostudomány”. Szerinte erre a tartalomra vezethetők vissza a „sötétben ásít a barlang szája”, a Föld szája megnyílt”, és más hasonló, ma is használatos fordulatok (Jankovics 1996: 60-61).

A csángóknál az evéshez kapcsolódó metaforához az étel elkészítése is hozzá tartozik. Fentebb több helyen történt erre utalás, általában a sütéssel kapcsolatban. A sütés a kemencében történik, ami egy kicsi, meleg hely. Ez a később kifejtendő SZEXUÁLIS VÁGY HŐ metafora vagy az ezt megalapozó TESTHŐMÉRSEKLET EMELKEDÉSE A SZERELEM/SZEXUÁLIS VÁGY HELYETT metonímia alapján a női nemi szervet jelöli. A benne elkészített kenyér a malom metafora folytatása lehet: a magok új életre kelnek általa. A lágy kenyér sütése emiatt a házastársi, gyermeknemző szerelem szexualitását ábrázolja, mint a vetés és örlés is, ellentétben például a kaszálással. Egyik adatközlőm így beszélt a malom metaforáról: „Az összes mag, amely nem tudott termékeny lenni, új életbe keverődik bé”. Az új élet pedig kenyér formáját ölti:

„*Elvágad a genge kezéd,/Ki szit nekem lágy kenyeret,/Ki haz nekem bort eleget,/Pirasz lántól lágy kenyeret.*”

A férj feleségét félti, nehogy hűtlen legyen hozzá. Ez az ERKÖLCS TELJESSÉG, ERKÖLCSTELENSÉG KÁROSODÁS metaforákkal magyarázható, amivel egy későbbi fejezetben foglalkozom. A kenyér vagy lepény sütése titokban is történhet:

„A te szájad ne járt lenne[...]/Lén *pánkót* esz szittem lenne...” (‘fánkot is sütöttem volna’)

Az étel elkészítése ezek alapján a SZEXUÁLIS VÁGY HŐ metafora kapcsán utal a két nem egyesülésére. Az evéssel kapcsolatos metaforák megfelelései a következőképpen alakulnak:

SZEX EVÉS

SZEXUÁLIS VÁGY ÉHSÉG

SZERELEM TÁRGYA ÉTEL (metonimikusan: AZ ÉTEL ELKÉSZÍTÉSE AZ ÉTEL HELYETT)

SZERELEM TÁRGYÁNAK MINŐSÉGE (külső és belső értékek) AZ ÉTEL MINŐSÉGE

6.3. SZEXUÁLIS VÁGY HŐ – SZEXUÁLIS VÁGY HIÁNYA HIDEGSÉG

A SZEXUÁLIS VÁGY HŐ metafora, amelyet Emanation kidolgozott a chagga nyelv kapcsán (Emanation 1995), tapasztalati alapja az, hogy a szerelmi vágyat érző ember szíve gyorsabban ver, testhőmérséklete megemelkedik, arca kipirul. Erről a szerelem tárgyának pirossága kapcsán már ejtettünk szót: benne a FIZIOLÓGIAI HATÁS AZ ÉRZELEM HELYETT metonímia található meg. Kérdés, hogy a forrástartomány hőmérsékleti tetőfoka forró vagy csak meleg-e. A forróság, láng általában a romantikus szerelem és a szexuális vágy kifejezője, a melegség azonban a baráti érzéseké. Az ezekből alakuló metaforák: SZEXUÁLIS VÁGY/ROMANTIKUS SZERELEM TŰZ/FORRÓSÁG; BARÁTI SZERETET MELEGSÉG.

A fentiekben esett már szó a forróságról, mint például a *sütés* és a *tűzhely* kapcsán. A kemence és a tűzhely (a tűz és forróság tartályai) révén eszünkbe juthat a TEST AZ ÉRZELMEK TARTÁLYA metafora. A forró hő esetében a tartalom a szexuális vágnak felel meg. A csalfa asszony, aki „más kenyerét sütögeti” otthon, mondja férjére a következőket:

„Jó leszen ő szegény házi komandónak,/Kemence dugónak.”

A tűz lángja jelenik meg az elpirult szerelmes lányra vonatkozó „*lángos* szép Ilonám” kifejezésben. A hűtlen kedvesére átkot szóró szerető szavaiban is fellelhető a láng; kívánsága, hogy soha ne tudja elfelejteni ezt az égető szerelmet:

„úgy forogjak én eszedbe,/mind a *láng a kemencébe*”.

A láng forgása ugyanolyan jelentéssel bír, mint a malom, kerék és orsó forgása. Az átok arról szól, hogy bárkivel kerül is szexuális kapcsolatba a szeretett lény, mindenkiről ő jusson eszébe.

A tűzhely képére bukkanunk a következő részletben is, amelynek söprés jelenete, mint a későbbiekben látni fogjuk, szintén a testi szerelemre utal:

„Eszte jé, szürkül bé,/Tiszhelyeket *szeper bé*./Me nem tudad, ki jé bé.”

A forró láng a jéghideg, fagyott dolgokat megolvasztja, felmelegíti. Erre láthatunk példát az állat ház ablakára fagyott ajkának gyertyával történő, már korábban mással kapcsolatban említett felolvasztásában is:

„Hozd ki, *kislány azt a gyertyát*/Engesszük le z ajakát.”

A kislány által gyújtott gyertya egyébként, formai hasonlóság alapján vonatkoztatható a férfi nemi szervre is.

Lükő Gábor beszámol azokról a primitív népeknél szokásban levő lánykérési szokásokról, amelyek a tűzzel kapcsolatosak. A házasulandó legényeket és eladó lányokat tűzzel avatják Szent Iván éjszakáján és a guzsalyasokban. Lükő szerint a tűz a megtestesülni vágyó lélek szimbóluma (Lükő 2001: 43). Ez arra a testi tapasztalatra vezethető vissza, hogy az élő emberben vér folyik és testhőmérséklete meleg, míg a halott ember hideg és dermedt.

A hő azonban nemcsak forró tűz formáját ölti, hanem jelen lehet egy enyhe tavaszi fuvallatban vagy egy meleg szívben is. Az ilyen kép semmivel sem kevésbé metaforikus, mint a forró láng. Csak éppen más céltartományt világít meg: a baráti szeretetét (Kövecses 2000: 93). Ez a motívum jelenik meg egyik jólismert dalunkban:

„Tavaszi szél utat szárazst,/S e hóból es vizet áraszt,/Minden madar párat választ.”

A tavaszi enyhe szél ellentétben áll a nyári forrósággal, azonban mégis nagyon hatásos: „a hóból is vizet áraszt”. Az olvadás és a víz árasztása, amint arról még szó lesz, a SZEX VÍZÖNTÉS metaforában kap magyarázatot.

A „meleg kebel” az ÉRZELEM TARTÁLYBAN LEVŐ ANYAG metafora és a TARTÁLY A TARTALOM HELYETT metonímia alapján a szív melegségét, vagyis az érzelemmel teli szívet jelképezi:

„Néznek szemejim egekbe,/hull a kennyim le j a fédre./Ki j a fűre, ki ölembe,/ki j a *meleg kebelembe*.”

A fenti sorokban egyben megtalálhatjuk a mezőgazdasági metaforának egy töredékét: a *fű* jelképét, amit fentebb bemutatam. Szexualitásra való utalását egyértelműsíti a *fű* mellett megjelenő *öl* képe is. A könnyek ezek mellett a „meleg kebelbe” is hullanak, ami a fentiek értelmében a testi vágyak által nem fűtött, baráti szeretet jelképe.

6.4. SZEX IVÁS

A következő már említett részletből feltételezhetjük, hogy az evés mellett a SZEX IVÁS metafora is létezik:

„Ha bie jóssz esz, cendessen jéjj,/me az ién ányám/Julissz asszan ébren alszik,/nem nyughatik./Ételünköt, *italunkot*/min számba veszi./Lefekivém leanti ágybó/éjfu koromba,/Cak felkele édeszápám/sz elvette bottyát.”

A SZERELEM TÁRGYA, vagy maga a SZERELEM van ilyenkor jelen az éltető VÍZ képében, amit a SZEXUÁLIS VÁGY SZOMJ metafora teljesít ki. Másik szexualitással kapcsolatos sorban is láttuk már a folyadék megivásának képét:

„*Igyuk a korpinnak levit*,/dicírjük a Jézusz nevit, kamámasszon.”

Amint beszámoltam róla, a MEZŐGAZDASÁGI metafora szerves részei a magok, amiket elvetnek a földbe. A mag levének ivása fiziológiai folyamatot idéz fel. Két ember egyesülésekor a víz fontos szerepet tölt be, a fenti sorokban a bűnös szerelemre utalva.

Hasonló tartalmú a következő részlet, ahol a bűnös szerelmet az is igazolja., hogy a forrás a nagy hegy alatt van, ami a ROSSZ LENT metaforával értelmezhető:

„Sz e szengyergyi nad hed alatt/ed *fallász kitakarodott*./Sz aki abból *vizet iszik*, ruzájától elbúcúzik./Ien esz ittam abból vizet,/sz úd elbúcúztam szegéntél,/mend az elmúlt esztendétél.”

Hasonló jelentést hordoz a *cibri*, vagyis a ‘szilvalé’ ivása, amit egy fentebbi idézetben láthattunk, a rosszul házasodott menyecske kapcsán, aki minden este csak cibrit ehet. Bernáth Béla így definiálja könyvében ezt az ételt: „ízetlen, silány, híg lé, bőjti eledel [...] régebben a pipogya, főleg nőkkel szemben gyámoltalan férfiakra mondták, hogy vér helyett szilvalé folyik ereikben”. A szilva női szimbólum, alakjának női nemi szervhez való hasonlatossága miatt (1986: 65).

Néhány dalban az ivás tartománya kidolgozottabb. A vízzel teli kancsó, amiből inni kér a legény, például AZ EMBER KOMPLEX TÁRGY metafora és a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT metonímia segítségével a női nemi szervet jelképezi, ahogy fentebb a cseresznyéskosár:

„Lanka menen az uccán/*Káncot* viszi a karján./Utána ed kepitán szirke széri paripán./All cak meg te küsz liján,/Add ed *ital vizet*,/Feniesz forintot adak,/Sz meg isz ölelgetlek.”
(‘...kancsót viszi a karján...’)

A kancsó vagy korsó máshol az ivás jelene nélkül is megjelenik, jelentése ekkor is ugyanez marad, de még nehezebben fedezhető fel benne a rejtett értelem. A kancsó zöld színe az ÉLET EGY ÉV, FIATALSÁG/MEGÚJULÁS TAVASZ metaforák alapján az életteliséget, új élet lehetőségét fejezi ki:

„Hol a zákból a búza?/Aszt a *zéd kancó* tuggya.”

Lükő Gábor a vizesedények szimbolikája kapcsán megemlíti, hogy a korsók keskeny derekú, bőszojnyás lányokat ábrázolnak, akiknek melle a korsó füle. Némelyiknek még a fejét is megformázták, azokat csak alulról lehet megtölteni, úgy, hogy jó mélyen a víz alá kellett tenni őket (Lükő 2001: 159).

Az ivás mellett az itatás képe is megtalálható a csángó dalokban. Bernáth Béla arról számol be, hogy a népi szólásokban a nemi szerv megjelenítése külön élőlényként törénik. A ló különösen sokszor fordul elő ilyen értelemben. Emiatt a ló itatása egyenértékű az ivás metaforájával:

„Azétt szerettem falu szélin lakni,/had az ien iedeszim *ada jár itatni./Lovát itatgassza,*
magát matyitgassza,/Kiet pirassz orcáját velem cókoltassza.” (‘...magát mugogatja...’)

Az erotikus mondanivaló a magamutogatás és a piros arc csókolása jelenetekben is megtalálható. Ez a tartalom jelenik meg a következő részletben, ahol kigúnyolják a hűtlen, egyszerre sok lányhoz járó legényt. Az ilyen szerető „azt sem tudja, hol a *lova*”. A ló jászolból eszik és a hajlóból iszik. Az étel és az ital tartálya (*jászol, hajló*) alakjánál fogva a női nemi szervre emlékeztet, háttérben az EMBER KOMPLEX TÁRGY metaforával és az EGÉSZ A RÉSZ HELYETT metonímiával:

„Gyurka bíró jó katana,/ötön-haton *teszik lóra,/Osz szem tuggya, hal a lava./Budu*
Gyernél isztálóba,/eszik szénát a jászolból,/szik vizet a hajlóból...”

A legtöbb esetben a megívásra szánt folyadék nem víz, hanem alkohol formájában van jelen, ami nemcsak a szomj oltására szolgál, hanem a részségre, kábulatra, nem létező álmvilág látására is. Ebben egy másik metafora is megjelenik: az alkoholos ital révén nemcsak az IVÁS, hanem a RÉSZEGSÉG forrástartomány is rávetítődik a SZEX céltartományra. Ebben a metaforában a SZERELEM TÁRGYA AZ ÖRÜLET OKA. A részség és a kocsmá képe nem csak elszírtan van jelen a dalokban.

A szövegek helyes értelmezéséhez hozzásegít, hogy sokszor több szexualitást kifejező kép van a sorokban. A következő részletben például a „fehér réce” adása tisztaság elvesztésének felel meg, a FEHÉR A TISZTA HELYETT metonímia és az EMBER ÁLLAT metafora alapján. A bor ivása ezzel párhuzamos, a házasságtörést fejezi ki, hisz a rosszleltű nőnek férje elől titkolni kell a történeteket:

„Ma *megittam ed icét,/sz attam két fehér récét, kamámasszon./Aszt az uram nem*
tuggya...”

Hasonlóan megtalálható a fenti metonímia a következő sorban: a „fehér ágy” a házasság tisztaságát jelenti, amit be akar szennyezni a legény. A borivás ezt az önmagában is érthető jelenetet színezi ki egy újabb erotikus elemmel:

„Megüzenem kocsmárosninak:/*Bort hozzon bié s a jó borivónak./Karcsmárosninok jaj,*
be fejér ez ágyo,/Primilyen bie engem ez éccakáro.” (‘...fogadjon be engem...’)

Az évéssel kapcsolatos metafora kapcsán említettem Lükő Gábor lánykérési és lakodalmi szokásokkal kapcsolatos megjegyzését. Lükő ezeknek ivással kapcsolatos párjairól is beszámol: „A legény egy kulacs borral ment lánykérőbe. Szándékát nem mondta meg, nehogy megszegyenítsék, megtagadva kérését. E helyett borral kínálta a háziakat. Azok mindjárt megértették, mi járatban van, s ha szívesen fogadták a bort, a házasságba is beleegyeztek. Ennek jeléül meg is töltötték a legény kulacsát, mielőtt hazament”. Lükő úgy véli, az italszimbólum, csakúgy, mint az étel, ősi, primitív jelképe a lelkek egyesülésének (Lükő 2001: 154-155). A bor a pálinkához képest kevésbé részegít. Ez utóbbi ezért nagyobb nyomatékkal jeleníti meg a céltartományt:

„Luca szüti plecintát,/Gergely ossza *pálinkát*./Szüsszed, Luca, pirosszon,/Hod ién egyem gusztoszon.” (‘...hogyan én egyem ízletesen...’)

Az örület akkor hág tetőfokára, amikor a pap is kocsmáros szerepét ölti magára és részegeskedik, vagyis rossz erkölcsű életet él:

„Kalazsváros nem nagy város,/ott *e pap is korcsomáros*.”

A forrás és céltartomány közötti megfelelések eszerint a következőképpen alakulnak:

SZEX IVÁS

SZEXUÁLIS VÁGY SZOMJ

EMBER FOLYADÉK (a RÉSZ EGÉSZ metonímia kapcsán, mivel a folyadék valójában csak része az embernek, ami azonban fontos a szexualitáshoz)

EMBER/SZERELEM MINŐSÉGE A FOLYADÉK MINŐSÉGE

A víz következő tulajdonságai kerülnek itt fókuszba: szomjat olt, éltető és az élet kifejlődéséhez is szükséges elem (emögött két metonímia is áll: OK AZ OKOZAT HELYETT, RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT: AZ UTÓD NEMZÉSÉNEK FORRÁSA (VÍZ) AZ UTÓD NEMZÉSE HELYETT), és tartályban van. Más folyadékok is szerepelhetnek a metafora realizációiként. Ezek más irányból világítják meg a céltartományt:

A magok leve (pl.: korpín leve) kapcsán elmondható, hogy a földbe vetve megtermékenyítő funkciójú mag (NEMZÉS MAG FÖLDRE VETÉSE) levét ivó ember elfecsérel, nem hagyja elvetni és kifejlődni a magot.

Az alkohol (bor, pálinka) ehhez képest más megvilágításba helyezi a céltartományt: részegít, vagyis manipulálja az ember racionális gondolkodását; a részeg ember nem tudja, mit cselekszik, és elveszíti önkontrollját; a részeg ember inogva jár, nem egyenesen (ellentétben áll ez az ERKÖLCS ERŐ metaforával).

Az erkölcsös, tiszta nemi vágyat a folyadékok közül leginkább a víz jelképezi. A magok levét ivó ember buja és hiábavalóságra fecséreli el a magot, vagyis utódok nemzése nélkül él szexuális életet; az alkoholt fogyasztó ember elveszíti önkontrollját és nem tud racionálisan, erkölcsösen viselkedni, vagyis letér az egyenes útról; a vizet ivó ember azonban, aki egyenesen tud járni, az erkölcsös ember szexuális viselkedését fejezi ki az ERKÖLCS ERŐ metafora alapján.

Összességében elmondhatjuk, hogy a SZEK IVÁS metafora, ami a csángó dalokban leggyakrabban a bor – vagy pálinkaívás képében található meg, a mezőgazdasági metafora ellenében nem a gyermeknemzésre helyezi a hangsúlyt, hanem az élvezetre. A csángóknál a részegség a lustaság jele, amiről már elmondtam, hogy nagy bűn ebben a társadalomban: a család figyelmen kívül hagyását jelenti. A részegséghez mint a forrástartomány eredményéhez ez is hozzátartozik, s ennek ismeretében feltételezhetjük, hogy az ilyen módon jellemzett szerelmi életet erkölcstelennek tartják a csángók.

6.5. SZEK ÁTKELÉS A VÍZEN, VÍZREJÁRÁS

Az élethez szükséges ital funkcióján kívül a víznek más vonásai is nagy számban szerepelnek a dalokban. A sebes folyóként vagy buzgó forrásként megjelenő vizek mellett tengerek, állóvizek is jelen vannak a szövegekben. A „Szimbólumtár” szerint a folyó jelentése a termékenyítő erővel és az állandó megújulás képzetével kapcsolódott össze, emellett erős sodrása hozzájárul ahhoz, hogy az aktív férfierőt jelenítse meg, míg a tenger és az állóvizek általában a passzív női jelleget emelik ki. A folyóvízen való átkelés képe ebben a kontextusban gyakran megtalálható, ez a szexualitással állítható párhuzamba. A vízben való megmerítkezés sok kultúrában a beavatás jele, a kereszténységben például a keresztelés szertartásának lényege ez. A szerelemmel kapcsolatban az átkelés az erős sodrású folyóvízen való a szexuális tapasztalatszerzést jelenti. A víz ilyen értelmezését Bernáth Béla népi

mondásokkal is alátámasztotta (Pl.: „Nem egyszer *úszta* ő már *át a Dunát*.” - ‘Sokat tapasztalt’. Bernáth 1986: 108).

A tündérmesék mítoszokban fellelt párhuzamai alapján Jankovics Marcell hasonló következtetésre jut. A Föld árkait, kútjait, a források, tavak, és folyók medreit a női princípium ölével azonosítja. Beszámol arról, hogy az uráli regék összehasonlító elemzését elvégző kutatók ugyanezt állapították meg. Az átjárókon való közlekedés nemzés, illetve születés értelmű. A szerző ennek eszkimó párhuzamait is megtalálta (Jankovics 1996: 59). A népdalok és balladák szövegkontextusa szintén tartalmazza ezeket a képeket. A víz jelképisége sok fogalmi metafora és metonímia alapján magyarázható:

„*Átal menek a Danán*,/Kiet kerekű kotigán,/Sz ott van ed kűsz liján/Ed korcomába./Sziekel szekfi barna lán/Cókolatlan maradtál./Gyere, lián, cókojj meg,/Hat te pirasszaggyál meg.” (‘...kétkerekű kordén...’)

Bernáth könyvében olvashatjuk, hogy a kétkerekű kordé, mint az ágyú is, alaki hasonlóságuk miatt (két kerék és egy rúd, vagy cső) a férfi nemi szervre emlékeztet. A hasonlóság az EMBER KOMPLEX TÁRGY metafora alapján képzelhető el. A képet a víz túloldalán levő részeges lány alakja erősíti a SZEX RÉSZEGSÉG, ÖRÜLET metaforák alapján.

A vízen való átkelés motívumának félreérthetlenségét a SZEX ÖRLÉS és a SZEX KASZÁLÁS metaforák is biztosítják:

„*Tull e vizen egy malom*/Ott kaszál ez angyalom. [...] /Meg kell annak hajlani,/Sz e füvet lekaszálni,/Szép liánt megölelni.”

A nem túl értékes rekettyebokor alatt levő rossz erkölcsű lány, akinek értéktelensége a ROSSZ LENT és az EMBER NÖVÉNY metaforák alapján értelmezhető, szintén a túlparton van, míg az értékes fehér fuszulykavirág valószínűleg a víz innenső oldalán található meg.

„*Túl a vizen rakottya*,/azalatt van botoska./Házasodik a diák,/kell-e botoska virág?/Nem kell botoska virág,/mert az nagyon szép virág./Leveliben, haj,/fehér fuszulyka virág.” (‘Túl a vízen rekettye...’)

A vizen való átkelés szintén megjelenik a rózsája ölében kesergő szeretőről szóló sorokban. A mandulafa termésének a női nemi szervre emlékeztető alakja miatt a termékenység megjelenítője. A mandulafa töve a szerető ölével áll párhuzamban:

„Túl a vizen, mandulafa tövibe,/Szír a kiszlán a rúzsája ölébe.”

Ezzel párhuzamban a házassága miatt szomorkodó menyecske is a víz másik oldalán látható:

„Túl e vizen foly e patak,/jaj, de rossz legénnek adtak./Még faluba ki sem adtak,/csak oda szomszédba adtak.”

Hasonló jelentésű egy másik dal is. Ebben a férfi nemi szerv állat (ökör) formájában van jelen (vö.: fentebb ló alakban volt látható):

„Ányám, édesányám,/mét adtál vót ingem,/Hétökrös gazdának,/Nagy hegyi tolvajnak?/Éjféli tájába/Hezzám hazajöni,/Nagy kapukat nyitni./Nagy kapukat nyitni,/Éjjel vízre menni,/Hét ökröt hajtani.”

Az állatok nagy száma az INTENZITÁS MENNYISÉG metafora alapján a férfi nagy szexuális vágyát jeleníti meg. A NŐI TEST HÁZ és a SZEX BELÉPÉS A HÁZBA metaforák itt is megjelennek a kapun keresztül hazatérő férj jelenetében. Az éjjeli vízre szállás ugyanezt a tartalmat hangsúlyozza, a beavatást, tapasztalatszerzést előtérbe állítva.

Az elhagyott szerelmes egyedül maradt a víz közepén, mint a következő képben a szomorkodó fa, amiről a szerelem tárgya kapcsán már szó esett:

„Kapum előtt menen el e Tisza,/közepébe egy szomorú füzfa./Hajtogatja ősszel e tetejit,/rikoltsd, rózsám, s a bubád levelit.”

Ugyancsak az elhagyott szeretőt láthatjuk a következő dal víz képében:

„Mért szeretném a templomba bémenni,/Mikor e rózsámat e pap esküti./Letépném a koszorút a fejiről,/Mett úgy elhagy engemet a vízzel.”

A vizen csónakkal lehet átkelni, aminek teteje a mező, vagyis „a báránynak legelő”:

„Had ne sírjak bácikám,/ha elhadatt Jancikám./Tennap régvel, hajnalba,/vígón ment le
cónakbo./Cónakomnak teteje,/bárányomnak mezeje./Bárányomnak szép mezé,/sz e
lányoknak szereté.”

A férfi nemi szerv itt ismét állat alakját ölti, a *ló* és az *ökör* után ezúttal a *bárányét*. A csónak a női nemi szerv, ezt a rajta levő *mező* képe is hangsúlyozza, ami a MEZŐGAZDASÁGI METAFORA alapján szimbolizálja a nőiséget. Az elhagyott szerelmesek nemcsak a víz közepén lehetnek, hanem annak partján is:

„Bună ziua, kisleán,/Mê sírsz a Duna martján? Hod ne sírjak, bácsikám,/Ha elhagyott a
Jancsikám.”

Az állóvíz passzív, sodrás nélküli, vele kapcsolatban a megmerítkezés képét nem említik a dalok. A folyópart viszont fontos szerepet kap. Egyik adatközlőm idevágó megnyilatkozása szerint: “*A tó a megfogott erő. A patak, a víz folyása sodor, elkap, átdob tul, a sodródáson átvét a rosszra*”. A folyóparton levő virág hasonló jelentést takar, mint az erdő szélén leskelődő, házasodni akaró legények képe. A még vizet nem ért virág a tisztaság, tapasztalatlanság tartalmát hordozza a víz közepén álló, sodrásától szenvedő fűzfával ellentétben:

„*Porondos víz martján/Álló víznek mártján.*/Felnőtt liliomszál./Ki kell onnat venni,/Új
hejbe kell tenni.”

A folyóvízben bűnjeleket is lehet találni. A megcsalt szerető a vízből halászt ki a szerelme kendőjét, aki valószínűleg más ember szeretője lett. Ebben az ERKÖLCSTELENSÉG KÁROSODÁS metafora is megtalálható:

„Kicsi madár, ne ciceregj az ágon,/Mert nem cak te maradtál a világon./Három hete, hogy
e Dunán halászkok,/sz E könnyütül szegy cepp vizet szem látok./Kihalásztam a rózámnak
kendezit,/Felírtam jén zöld szelyemvel e nevit.”

A SZEX VÍZEN VALÓ ÁTKELÉS metafora megfelelései mindezek alapján a következőkben foglalhatóak össze:

BEAVATÁS FOLYÓBA MERÜLÉS

TAPASZTALTSÁG A FOLYÓ TÚLOLDALÁN LÉT

TAPASZTALATLANSÁG/ÉRINTETLENSÉG A VÍZ INNENSŐ OLDALÁN LÉT

SZEX VADSÁGA A FOLYÓVÍZ SODRÁSA

6.6. SZEX VÍZ FAKADÁSA, KIÖMLÉSE, KIHORDÁSA

A víznek más tulajdonságai is vonatkozhatnak a szexualitásra, ezzel új metaforák céltartományát adva: meg tud olvadni, ki lehet önteni, ki lehet hordani. Ezek mind a nemi egyesülésre utaló jelentések. Elsőként a jól ismert dalból idézek néhány sort:

„Tavaszi szél utat szárazsz/,S e hóból es vizet áraszt/,Minden madar párat választ/,Há én immán kit válasszak?”

A hóból vizet árasztó tavaszi szél lágy-sága és melegsége a szerelemre utal, az ÉLET EGY ÉV metafora FIATALSÁG TAVASZ leképeződése és az IDŐ A CSELEKVÉS HELYETT metonímia, valamint a SZERETET MELEGSÉG metafora segítségével. Ennek következménye, a víz áradása a szerelmi egyesülés következményének felel meg.

A laska, vagyis a tészta kiöntése még plasztikusabban hordoz szexuális tartalmat. Ezt két másik metafora is kiemeli. A macskájára nem vigyázó részeges gazdasszony alakjában a SZERELEM RÉSZEGSÉG, a macskáéban pedig az EMBER ÁLLAT metaforák, ez utóbbi az EMBER FELÉPÍTÉSE AZ ÁLLAT FELÉPÍTÉSE metonímiával járulnak hozzá a tartalomhoz. Az asztal alatt levő tál a szerelmi együttlét alantasságára utal a ROSSZ LENT metafora alapján:

„Asztal alatt egy tál laska,/aszt elöntötte a macska./Nem a macskának a büne,/részeges gazdasszonynak./Mert macskának négy a lába,/ötödik a farkincája.”

A víz kiömlése más tartalmat hordoz, mint a víz kihordása:

„Mit nem celekedném régi szeretémétt,/Dunából e vizet kannával kimerném/,Duna fenekiről gyüngyszemeket szednék/Mégesz a rúzáznak gyüngykoszarut ketrék.”

A kiömlés figyelmetlenség, vagyis könnyelműség eredménye, míg a kihordás szorgalmas munkát feltételez, amivel a legény célja az, hogy szerelmének fehér gyöngykoszorút

köthessen. Az előbbi idézetek tehát a bűnös szenvedély, a legutóbbi pedig az önfeláldozó szerelem és vele együtt a szexuális vágy kifejezője. A kiömlő víz aktív folyása a férfi, míg a kihordásra váró állóvíz a női nem jelentést rejt magában.

6.7. SZEX HARMAT LESZÁLLÁSA

A víz finom harmat képében is szolgálhat a szerelmi együttlét kifejezésére. Háttérben A CSELEKVÉS IDEJE A CSELEKVÉS HELYETT metonímia áll, mivel a harmat alkonyatkor vagy hajnalban száll a földre, éppen a szerelem idejével megegyező napszakban. A fókuszban tehát a víz leszállásának ideje áll ebben az esetben:

„Kisziétálék küsz kertembe virágot látni,/ha *leütte ősz* harmat virágom színyit.”

A kert (elkerített földterület), virágának színét ütötte le éjjel vagy hajnalban a harmat. Ez, ha a fentebb elemzett VÉDETT/HÁZAS NŐ KERT metaforára visszagondolunk, annyit jelent, hogy a nő elveszítette ragyogó házastársi tisztaságát egy bűnös kapcsolat miatt.

Szintén megtalálható ez a mondanivaló a következő részletben, ahol a vidám ökrör, mint azt fentebb is láttuk, a férfi nemi szerv jelölője. A gyepe a NŐI TEST FÖLD, MEZŐ képével azonos. A legelni vágyó, füvet kereső állat azonban elkódorgott, már messze jár, hisz harangját nem hallani. A képben a SZERELEM KÖZELSÉG, SZERELEM HIÁNYA TÁVOLSÁG metafora is jelen van:

„Kicipám e vidám ökröm e gyepre,/elveretem *gyöngyharmatot éléle*./Nem hallom e vidám ekrem harangját./Mászvol iéli gyenge ruzám világját.”

A nedvesség, mint láttuk, nemcsak a legény sajátja, hanem női jelleg is. A bűzát, vagyis a magzatot nevelő édesanya gondoskodása is ebben fejeződik ki a következő részletben:

„*Gönge harmat neveli a bűzát*./Édessanyja neveli a leányát./De időben mász vizséli gondját,/más is éli vele a világját.”

A gyöngyharmat ivása megegyezik a víz ivásával, amit fentebb a SZEX IVÁS metaforában már láttunk:

„Nem szoktam, nem szoktam kalickában lakni,/cak szoktam, cak szoktam zöld erdőben lakni./Zöld erdőben lakni, zöld ágokra szállni./fenyőmagot enni, *gyöngyharमत*ot inni.”

Összességében elmondhatjuk, hogy a víz, az élet alapvető eleme sok formájában lehet forrása a szexualitás céltartománynak. Nélküle a virág elszárad, életképtelen:

„Kerek e káposzta, *száraz e levele*,/Búszul e küslíján, nincen szereteje.”

„Porondos víz martján/Felnőtt liliomszál,/Ki akar *száradni*/Ki kell onnat venni.”

„Zörgő liliomszál/*zörög a levele*.”

„*Kiszárott a füge fásztól*,/megvállunk rúzám egymásztul.”

6.8. SZEX BELÉPÉS A HÁZBA

A NŐI TEST HÁZ metafora kapcsán az előző fejezetben már szoltunk arról, hogy fókuszában a ház nyílásai állnak, annak ellenére, hogy ez nem tipikus leképeződése a HÁZ forrástartománynak. A metafora általában a kapcsolatot fejezi ki az EMBERI KAPCSOLAT ÉPÜLET metafora alapján, fókuszában a ház stabilitásával, jelölve ezzel a kapcsolat stabilitását. Emiatt a lakoffi és turneri értelemben vett metaforikus kiterjesztésről van szó (Lakoff–Turner 1989). A metafora megfelelései a következők:

NŐ HÁZ

NŐ TESTFELÉPÍTÉSE A HÁZ FELÉPÍTÉSE

NŐ MEGKÖZELÍTHETETLENSÉGE A NYÍLÁSOK ZÁRT ÁLLAPOTA

NŐ TESTI (ÉS LELKI) MEGNYÍLÁSA A HÁZ NYÍLÁSAINAK KITÁRULÁSA

A dalokban, mint már láttuk, ez a metafora sok helyen előfordul. A céltartomány titokzatosságát az adja, hogy maga a forrástartomány is valóságos jelenetet ábrázol. A legény hazajövetele az esküvőre például előfeltétele a szerelmi egyesülésnek. Ezt úgy is felfoghatjuk, hogy egy tartomány két részének érintkezéséről van szó, ami metonimikus kapcsolatot jelent, mint a tánc metaforánál is láhattuk. Így metonimiára épülő metaforaként beszélhetünk mindkét összefüggésről (OK AZ OKOZAT HELYETT: TÁNC A SZEX HELYETT; SZEX TÁNC és OK AZ OKOZAT HELYETT: HAZAJÖVETEL AZ EGYESÜLÉS HELYETT; SZEX HÁZBA VALÓ BELÉPÉS). A különbség a tánc és házba való belépés forrástartományok között ebből a szempontból az, hogy a tánc nem szükségszerű előfeltétele a szerelmi egyesülésnek, míg a hazajövetel igen. A

házba való belépés és a szexualitás közti kapcsolatot tehát metaforikusan és metonimikusan is értelmezhetjük. A két összefüggés a szerelmi egyesülés eltérő aspektusait világítja meg.

A következő részletben a katonaságnál levő fiatal férfi megparancsolja szerelmének, hogy nyitott kapuval fogadja, azaz álljon készen a házasságra és az azzal kapcsolatos további kötelezettségeire, mire hazatér:

„Mikor hazajövök/*Citárgósz kapudat/Végre nyitva kapjam,/Dobogósz ajtód/Kitámasztva lásszam./Sz e papot sz e gyákot/Lábaidnál lásszam.*” (‘...csikorgós kapudat...’)

A „*citárgósz kapu*” (‘csikorgós kapu’) a még kipróbálatlan, tapasztalatlan lány szüzességét jelenti, ugyanúgy a *dobogós ajtó*, ami esetleg mélyebb mondanivalót is rejt: a testen túl „szívét” is kitarja szeretője számára, amiről a következő fejezetben részletesen szó esik majd. AZ ÉRZELMEK TARTÁLYA A SZÍV metafora kapcsán. A pap és a gyák (‘kántor’) a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT (esetleg OK AZ OKOZAT HELYETT: ESKÜVŐ A HÁZASSÁG HELYETT) metonímiával a házasság helyett állnak.

A kapu vagy ajtó előtt sétálás az udvarlás időszakát jelenti, tehát azt a periódust, amikor még nem mehet be a legény a lányos házba. Ez a forrástartomány élő valóság volt a csángóknál; a mai középkorú emberek is visszaemlékeznek rá ifjú korukból, hogy az udvarlóval csak a kapuban beszélhettek, nagy szégyen lett volna őt behívni:

„Ien Isztenem be víg vótam ezelőtt,/Mieg a *ruzá*m *sziétált* a *kapum elött*./De mán immá, de mán immá elhagyott./Hadjan isz el sz menjen isz el, nem bánom,/Találok ien szeretére, e nyáron.”

A lóháton érkező szerető szintén a kapuig megy el. A kép a SZEK LOVAGLÁS metaforát is magában rejt:

„Jere lavam, vigy el engem odájig,/Vigy el ingem a ruzám kapujáig.”

A kapu motívumával együtt látható a szintén szexuális értelmű *víz* képe is. A legény szomorúságát az okozza, hogy nem juthat át a kapun túlra:

„*Kapum előtt menen el e Tisza*,/közepébe egy szomorú fűzfa./Hajtogatja összel e tetejit,/rikoltsd, rózsám, s a bubád levelit.

Amikor kevésbé rejtett az erotikus tartalom, az állatok ösztönös viselkedése fedi fel a titkot:

„Készülj, kislány, guzalyoszbá,/Sz a *legények a kapuba*, ihaj-haj./Leszeszkednek, mind a kucsák,/Körmöcsölnek, mind a macskák./*Onnat fordulnak ablakra*,/Kukucsilnak mind a rókák,/Odafagyott az ajaka./Hozd ki, kislány azt a gyertyát/Engesszük le z ajakát [...]

Variánsban ez így szerepel:

„*Onnat menen ajtójára*,/Vakargassza, mind a macska.”

Az állatok (*kutya, macska, róka*) elsősorban az ösztönös viselkedést vetítik rá a férfi céltartományra. Cselekvéseik arra utalnak, hogy ösztöneik határokat nem ismerve hajtják őket a házba. A végén oda is fagyott az ablakhoz az ajkuk, ami mögött a SZEXUÁLIS VÁGY HIÁNYA HIDEGSÉG metafora található meg: ez természetesen a nő oldaláról áll fenn. A gyertyagyújtással azonban, ami a SZEXUÁLIS VÁGY HŐ metaforával értelmezhető, a fagyott ajkak kiengednek, vagyis a nő hajlik a legény kérésére. A dal a már fentebb elemzett módon folytatódik: „Asztal alatt egy tál laska, azt a macska előntötte, nem a macskának a bűne, a részeges gazdasszonynak”, vagyis a SZEX A VÍZ KIÖNTÉSE, SZEX RÉSZEGSÉG metaforák alapján megtudjuk, hogy az állatoknak sikerült bejutniuk a házba, ezzel együtt pedig feltételezni a menyecske tisztaságán. Amíg a ház nyílásai ki nem tárulnak, csak vágyakozni tudnak a szerelmes legények:

„Ha ien küsz gerice lennék,/Rúzá*m ablakára ilnék*,/Ott esz mind aszt tudakoznám, aluszol-e genge ruzám?”

A fiatal lányt édesanyja ablakában óvja, neveli, amíg fel nem nő:

„Jedeszanyám kertjébe nyílik az ibalya,/ablakába, *paharába nekem tartogatja*./Kerek a levele, édesz a gyökere,/azért nincsen minden leánnak/igaz szerete, rete, -reteje.”

A férjhez adandó lány is az ablakban várakozik:

„Ilonám, Ilonám, Langos Sép Ilonám!/Zablaknál varr vala, Őtész őti vala./Kékice selyemvel, Szárig arany szálval./Ő isz kitekinte Nagy ivegablakján./Ányám, édesányám, Jőnek is utánnam./Hat lóval, hintóval, Sz ed rongyos nyirelyvel.”

A hűtlen menyecske az ablakába teszi ki virágait, ami jelzésként szolgál szeretőjének, hogy szabad útja van-e felé. A szűrős csipkebokor a távolmaradásra figyelmeztet, a róza azonban a szabad szerelemre. A virág itt a menyecske állapotát jelzi, az EMBER NÖVÉNY metaforának az EMBER TULAJDONSÁGA A NÖVÉNY TULAJDONSÁGA megfelelése alapján:

„Iedesz ruzám jaj messze a lakászad./Z ablakidbe három cserep muszkata.” (‘...muskátli’)
„Mikor uram honn vagon,/cipke van az ablakon./Mikor uram nincen honn,/róza van az ablakon./Komám uram azt fogadta,/hogy az éjjenn nekem adja.”

Az ajtón, kapun keresztül a házba való betérés általában szürkületben vagy éjjel, sötétben történik. A szerető hozhat gyümölcsöt, benne a SZERELEM TÁRGYA ÉTEL, SZEX EVÉS metaforákkal. A „piros alma” átadása a házban történik, ami valószínűleg a fogantatást jelképezi, a legény különleges szerelmi ajándékát a lány számára. Ez a MEZÖGAZDASÁGI metafora vetés, ültetés fajtájával áll összefüggésben, ahol a szexuális egyesülés nem öncélú, hanem foganatja is van.

„Este vagon. szürkül bie,/S e tűzhelyet seperd bie./Nem es tudod, ki jüö bie,/S egy siép legen pender bie.[...]/Kilenc almát hozott vut.” (‘...penderedik be...’)

A házba lépés bűnös tartalma az almaadás bibliai képével együtt van jelen az alábbiakban:

„Gyer bie gyer bie iedesz ruzám,/végy aranny almát,/Nem mehetek iedesz szüvem,/met megutáltál./Ha bie jössz esz, cendessen jéjj,/me az ién ányám,/Julissz asszan ébren alszik,/nem nyughatik.”

A már elemzett részlet is értelmezhető más metaforák segítségével (pl.: SZEX VÍZRE JÁRÁS):

„Ányám, édesányám,/mét adtál vót ingem,/Hétökrös gazdának,/Nagy hegyi tolvajnak?/Éjféli tájába/Hezzám hazajőni,/Nagy kapukat nyitni./Nagy kapukat

nyitni,/Éjjel vízre menni,/Hét ökröt hajtani. [...] /Átkozott, átkozott legyen az az óra,/Mikor világra jöttem,/S adodni készültem,/Híres házhoz mentem.”

A házba lépés metafora rejtett tartalmát tréfásan fejezi ki a dal, amikor felfedi, hogy titkos találkozásról van szó (csendesen, bemenek lábujjkahegyen):

„[...] nyisd meg ruzsám az ajtót./Megnyithatnám, de félek, mert a legén rossz lélek./Ne félj, ruzsám, ne, ne, ne, mett nem vagyok rosszféle./Nyisd az ajtót csendesen, bemenek, bemenek lábujjkahegyen./Tégy egy széket rendesen, leülök legényesen./Vess egy ágat puffosan, lefekszem katonássan./Tégy egy párnát, kettőt is,/teszek tizenkettőt is, lefekszem én magam is.”

6.9. SZEXUÁLIS VÁGY SPORT (FUTÁS, UGRÁLÁS, LOVAGLÁS, SZEKÉRHAJTÁS)

A fenti idézetekben láthattuk, hogy a ló, ökör, bárány a férfi nemi szerv szimbólumai is lehetnek. Ebből kifolyólag a ló kergetése, vagyis a futás, a lovaglás, a lovas-, vagy ökrösszekér hajtása; valamint a kanca megkantározása mind a nemi aktus jelképei. Összefoglaló néven SZEK SPORT metaforának nevezhetjük ezeket, ami talán a Kövecses által SZEK VADSÁG-nak nevezett kategória része (2000: 29, 31).

6.9.1. FUTÁS

Bernáth a futással kapcsolatban játékekakat, versenyeket hoz fel példának, melyek végén nyerni lehetett valamit, ami a női termékenységet szimbolizálja (pl.: virág, korsó, lyukas kalács, stb.). A dalokban a futás általában kergetés formájában fordul elő, ami ló, esetleg más állat (pl.: kakas), vagy árokba dőlt szekér utolérése céljából történik, néha valamilyen hegyes tárggyal a férfi kezében (pl.: tű). A futás forrástartomány kifejezetten hangsúlyos része emiatt a GYORSASÁG, ami a céltartományban az INTENZITÁS megfelelője. Ezenkívül a futás ritmikus mozgás, ami szintén rávetíthető a céltartományra:

„Fut a bacsu lu után/rezeg a szakálla,/Fut a bábu utánna,/döcög a kerpája.”

„Ki csenderbe, bé csenderbe/tarka borjuk járnok,/Sz e lyányecska fut utánna,/rezeg a gecája.” (‘...rezeg a lófarka’)

A *bacsu* és a *bába*, vagyis az öregember és az öregasszony, valamint a másik idézetben a fiatal lány futásakor különböző tárgyak rezgő mozgását írja le a dal: szakáll, kerpa ('kendő'), geca ('lófarok').

A hegyes szerszámmal együtt való futás a férfi nemi szervet domborítja ki: a tüvel a legény feltűzi a lány bezerét ('az inge nyakát összehúzó kötélzsinórját'), vagyis a két test egyesül. Ebben a SZEX VARRÁS metafora található meg, ami párhuzamba állítható a fűrészszel vagy baltával való favágás képével:

„Mikor Gergely meglátta,/tüvel futott utánna./Felfűzte e bezerit,/megcsúkolta szemeit.”

6.9.2. LOVAGLÁS

A lovaglás a futással egyenrangú jelentést hordoz, csak a ritmikus rezgő mozgás sokkal vadabb ebben az ábrázolásmódban, a SZEX VADSÁG metaforának megfelelően. A hosszú ideig nagy intenzitással folyó mozgás az INTENZITÁS MENNYISÉG metaforát is magában rejt. A következő idézetben az ágy megvetése a HELY A CSELEKVÉS HELYETT és az ágyba fekvés jelenete az OK A HATÁS HELYETT metonímiával megerősíti ezt a feltételezést:

„Jaj be *megrázott* a ló,/iedesz rúzám vessz ágyot,/Tiegy párnát mieg kettőt esz,/Ien teszek
mieg hatat esz./Ada fekszem magam esz.”

Sok dalban a legény lóháton megy megkeresni kedvesét:

„*Jere lavam, vigy el engem* odájig,/Vigy el ingem a ruzám kapujáig.”

„*Szárga citkó*, penge rajto,/Merre *mennyink* guzajoszbo,/Erre sz erre sz ez uccáro,/Budu
Gyermek kapujábo.”

Ha megtalálta, virág képében szerelmet kap, benne az EMBER NÖVÉNY metaforával, esetleg az EGÉSZ A RÉSZ HELYETT, EMBER AZ ÉRZELME HELYETT metonímiával kiegészülve:

„Téli-nyári laboda,/szirke *lavasz katona*,/Kell-e neked rezeta?/Kiéne biz a ha lenne!”

Ha a legény nem tud felülni a lovára, az általában a részegség miatt van. Az ügyetlen legényt a következő dalban öten-hatan is segítenek felülni a lovára, amiről először azt sem tudja, hogy

hol találja meg. Ez, mint utaltunk rá, a kicsapongó, hűtlen természetet jelenti. Ilyen az, aki még a lován sem tud egyenesen ülni:

„Gyurka bíró jó katana,/ötön-haton teszik lóra./Osz szem tuggya, hal a lava./Budu Gyernél isztálóba...”

Ha a legény leesik a lóról, elválík babájától. Ebben az ERKÖLCS ERŐ, ERKÖLCSTELENSÉG GYENGESÉG, valamint a ROSSZ ESÉS LEFELÉ metaforák találhatók meg:

„Ha j *elveti* (a ló az ecsémet), elteri a jobb karját,/Nem lesz kivel megölelje bubáját.”

Az ökör a lóhoz hasonló jelentéssel bír, a hátára azonban nem ülnek fel, hanem szántanak vele. A szántás, mint a MEZŐGAZDASÁGI metafora kidolgozásakor említettük, szintén erotikus tartalmú:

„Mefogám ez *ökröm* szarvát,/felszántom e kertem alját.”

„Két ökör a földet/nem magának szántja.”

„Ányám, édesányám, mét adtál vót ingem,/Hétökrös gazdának, Nagy hegyi tolvajnak?/Éjféli tájába Hezzám hazajöni.”

6.9.3. SZEKÉR HAJTÁSA

A ló mögé szekeret is be lehet fogni, ami a férfi és a nő egyesülését vetíti előre: a ló, mint férfiszimbólum, a szekér pedig, mint befogadó női jelkép, ez utóbbi az EMBER KOMPLEX TÁRGY metafora és a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT metonímia révén:

„Ányám, édesányám, Jőnek is utánnam./*Hat lóval, hintóval*, Sz ed rongyos nyirelyvel.”
(‘... s egy rongyos vőlegénnyel’)

„*Patkolják e lovamat, csánják e szekeremet*./Lucit teszik belije, hoppantsák bié Gyusziénbe.”

„Átal menek a Danán/*Kiet kerekű kotigán*.”

Az utolsó részletben a lovasszekér képének jelentését a vízen való átkelés erősíti meg.

6.9.4. TÁNC, UGRÁLÁS

A sportolástól nem áll távol a SSEX TÁNC metafora sem, ahol a tánc ritmikussága, és a részét képező ugrálás szintén rávetíthető a rejtett tartalmú céltartományra. Az ugrálásra is találhatunk példát:

„*Szőkdőszik* a bolhacksa,/meg akar házösszodni.”

„*Szőkik-bőkik* a bolhecska,/meg akarja kérni.”

A tánc abban a vonásában tér el a lovaglástól, hogy a forrástartományban egyaránt jelen van a lány és a legény, s nemcsak jelképes értelemben történik rájuk utalás. Cselekedetük könnyen elképzelhető, táncolnak, mert szeretik egymást. Nem könnyű a rejtett jelentésre következtetni. A tánc és a szexualitás metonimikus kapcsolatban lehet egymással, időbelileg egymást követhetik; ilyenkor az OK AZ OKOZAT HELYETT metonímia van jelen.

A következő részletben a lány „*csepű* rokolyát”, vagyis ‘összeborzolt szoknyát’ visel. A SSEX TÁNC metafora (ld. pl.: Kövecses 2005a) létét alátámasztja, hogy mellette szó szerinti utalás is van az erotikus tartalomra: tanultak, vagyis tapasztaltak lesznek a tánc végére. A heves tánc, amely magával ragadja a szeretőket, ebben az értelemben hasonlít az erős sodrású folyóvízen való átkeléshez:

„Hidló végén padló végén/karikász táncot járkák,/Elől járja János z bíró/bangosz dolimánba,/Máried asszun hátul járjo/csepű rokolyába./Ájj kezemre, járk kedvemre,/tanújj emberszégre,/Met ha z-Iszten esszerendel,/mük tanútak leszünk.”

A következő részlet egy már idézett dalszöveg – „Megírt a feteke szemű cseresznye. Az alatt van egy szip barna-piros menyecske” – variánsa:

„Megírt a feteke szemű cseresznye./Az alatt van egy szip táncas menyecske.”

A cseresznye és a menyecske színei megegyeznek, mögöttük az EMBER NÖVÉNY metaforával, mellette pedig a SSEX EVÉS metafora és a PIROS SZÍN (FIZIOLÓGIAI HATÁS) A SZERELEM HELYETT metonímia segít hozzá a rejtett tartalom megértéséhez. Az, hogy a barna-piros menyecske helyett a fenti részletben “*táncos*” menyecske található, azt jelenti, hogy ez a

metafora a korábban tárgyat helyettesítheti. A tánc a kívülálló hódolónak nagy szomorúságot okozhat:

„*Járnám vele ékesszen,/sz mász nezi keszervesszen,/kedvesz angyalom.*”

„*Szeretöm e táncba, gyűrű ez ujjába,/Minden fordulásba fémlik ez ujjába./Nállam e gyűrűje, mász e szereteje.*”

A második részben a szerető ujján csillogó gyűrű, mint a jegyesség szimbóluma jelzi a hűtlenséget. A lány ezt figyelembe nem véve csalja meg jegyesét a „táncban”.

6.10. SZEX HÁZIMUNKA

A fentiekben sok példát láthattunk arra, hogy a szexualitás megjelenhet valamilyen cselekvés, mezei, erdei munka formájában. A NŐI TEST HÁZ metafora kapcsán érthető, hogy ugyanez a házban folyó munka forrástartománnyal is kifejezhető. Bernáth megerősít abban a feltételezésben, hogy a felsorolandó házimunkák erotikus jelentést hordoznak (Bernáth 1986).

6.10.1. SZÖVÉS

A szövésről szólva Bernáth a női genitáliákkal azonosítja a szövőszéket (Bernáth 1986: 35). Hasonló következtetésre jutott Jankovics is a népmesék elemzése kapcsán: „*A Két vitéz jóbarát* típus meséiben a hősnek és segítőtársának egy folytonosan pótlódó hadsereg állja útját. E sereget az alvilágba vezető barlang szájában ülő banya „szövi”, úgy, hogy ahányszor vetélőjét ide vagy oda veti, annyiszor egy-egy csapat katona ugrik le a szövőszékről.[...] A vetélőt a franciában alakja után („navette” azaz hajócska) a női nemi szerv jelképének tartják” (Jankovics 1996: 61). A dalokban csak elszórtan találkozunk ezzel a képpel. A következő, már idézett részletben a szövés a szintén szexuális értelmű cséplés mellett áll:

„*Luca szű e pincébe,/Sz e Gergely csüll e görlicsbe./Luca veszi ókával,/Gergel üti csokánval.*”

6.10.2. FONÁS

A fonáshoz szükséges orsó hasonló erotikus tartalommal bír, ami fonás közben pörög, mint ahogy például a malom, meg a szekér kereke, amelyekről volt már szó.

„Vedd el a bíró lányát,/Csendes dolgu lányicskáját./*Ki tud fonni*, varrni tud,/ki szítálnija is tud.”

A következő részletben a fonás a „taknyos legényke” képével kerül összefüggésbe, aki ki és befelé csúszik az ajtón. Ebben a NŐI TEST HÁZ metafora ház nyílására eső fókuszát láthatjuk, melyben a ki és befelé való mozgás a közösülést jelenti.

„*Sirit az orsóm e sarkán*,/Jön szeretőm e-zorrán./Hadd el, jöjjön szegényke,/Mert ő taknyos legényke./El e-zajtóig, s még vissza,/s e gyűrűmöt add vissza./Mert ha vissza nem adod,/betöröm az orrodot.”

6.10.3. VARRÁS

Korábban utaltam már a tű szimbolikájára a futás kapcsán. Tűvel a kezében fut a legény befűzni a lány inge nyakán levő zsinórt (*bezerit*). A tű az EMBER KOMPLEX TÁRGY és a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT metonímia kapcsán a férfi nemi szervet jelenti, a tárgy pedig, amibe azt befűzi, a női részt. A jelenet értelmét a csók adása is hangsúlyozza:

„Mikor Gergel meglátta/*tűvel futott* utána/felfűzte a bezerit/megcsókolta szemeit.”

A nő is varrhat, ennek magyarázata a tánchoz és más ritmikus mozgáshoz való kapcsolatában rejlik. Ennek alapján a metafora a SZEX VARRÁS, fő leképeződése pedig a SZEKUELIS EGYESÜLÉS RITMIKÁJA A VARRÁS RITMIKUS MOZGÁSA:

„Ne szerezd a mász asszonyát,/nem varr neked inget, gagyát.”

„Ilonám, Ilonám, Langos Ség Ilonám!/Zsablaknál varr vala, Őtész őti vala,/Kékice selyemvel, Szárig arany szálval.”

6.10.4. SÖPRÉS

A tűhöz, bothoz stb. hasonlóan a seprű nyele is a férfi részt szimbolizálja. Az utca, vagyis a nőhöz vezető út seprésében, aminek erotikus tartalmáról Vargyas is beszámol (1987: 31), szintén jelen van a fentebb sok helyen észlelt ritmikus mozgás (vö.: futás, lovaglás, stb.):

„Máma vagyon péntek,/Hónapután vaszárnap,/Sepergetnek a balcescui szép lányok./Szeperjétek ki az utcát fényesz-tisztáro,/Jönnek a reguták, szír az annyik utáno.”

Az utca a női nemi szervet jelképezi, amin keresztül el lehet jutni a „házba”. A seprést nemcsak az utcán, hanem a tűzhelynél is el lehet végezni. A tűzhely, mint kicsi, meleg, zárt tér a NŐI TEST HÁZ és a SZEXUÁLIS VÁGY HŐ kapcsán erősíti az erotikus tartalmat. A sejtelmes jelentést a szürkület motívuma is kiemeli, amely a CSELEKVÉS IDEJE A CSELEKVÉS HELYETT metonímiával magyarázható.

„Este vagyon. Szürkül bie,/S e tűzhelyet seperd bie./Nem es tudod, ki jüö bie,/S egy siép legen pender bie.”

6.10.5. KALAPÁLÁS, PATKOLÁS, CIPŐTALPALÁS

A cséplés, fűrészelés, ütés-verés szimbolikáját megértve nem nehéz kitalálnunk a kalapálás és a cipőtálpálás hasonló értelmét sem. A cipő és a talpa, valamint a ló és a patkó egybetartozik. A csizma színe sem véletlenül piros:

„Dön, dön, dön, döngölik az ácsok)/(ácsok)/kért ingem sz a legén, ujujuj, sza legín,/uljan, mind a rossz lepén, nem menek utánna.”

„El isz veszem észvel, ha úd lesz,/Veszek neki csizmát, pirosszot,/Ütök rajta patkót, magasszot,/Az a patkó fémlík, ragyag isz,/Eniem vat te rúzám magad isz.”

„Piros csizmát feteke sarokkal”

Fónagy Iván is megemlíti a szexuális vágy és az agresszió tudattalanban való összefonódását: „[A] kisgyerek rendszeresen verekedésként értelmezi a meglesett közösülést. A közösülést jelentő szavak gyakran jelentettek eredetileg ütést, verést” (Fónagy 1998: 144).

6.11. Összefoglalás

Összefoglalásként megállapítható, hogy a szexualitás lépten-nyomon jelen van a dalszövegek természeti képeiben. Legrejtettebben olyankor fejezhető ki, amikor a forrásul és célul szolgáló tartomány metaforikus és metonimikus viszonyban áll egymással. Ilyenkor a konkrét jelenet szükséges előzményül szolgál a céltartományhoz, mint például a SSEX BELÉPÉS A HÁZBA esetében.

A metaforák változatossága azért is fontos, mert a különböző jelképek egymát erősítik a dalokban. Általában több is megjelenik közülük egyszerre: mezőgazdasági munkák, evés, ivás, vízhez köthető cselekvések, házi, házkörűli, erdei, mezei munkálatok, sportok, a tánc, amelyek mind-mind más vonásait hangsúlyozzák a céltartománynak. Hogy a dalok metaforái csak a testi szerelmet hivatottak megjeleníteni, vagy azon túl annak lelki jellegét is, arról a következő fejezetben lesz szó.

Az eddigi elemzésben a négy lételem mindegyike megjelent: föld, levegő (szélről), víz és tűz. E négy világot felépítő, alapvető elem lényeges szerepet játszik a szexualitás metaforikus nyelvén.

A föld, ami a MEZŐGAZDASÁGI METAFORA alapján női princípiumként értelmezhető (ma használatos köznyelvünkben erre utal néhány kifejezésünk: *anyaföld, szülőföld*), a maga passzivitásával és termékenységi ígéretével a legkülönbözőbb módokon ad teret az aktív férfierő munkáinak. A megtermékenyítő hatás mindig fentről, vagyis az ég felől érkezik, ami a föld ellentétpárja, akár a különböző mezőgazdasági munkálatokról, akár záporosőről, harmatról vagy tavaszi fuvallatról (ebben benne van az alapvető levegő elem) esik szó. Ebben az ÉLET FENT LEVÉS metafora fejeződik ki. Élet csak úgy keletkezhet, ha a passzív részt egy aktív rész termékenyíti.

A víz alapvetően szintén női princípium, különösen ami az állóvizeket illeti. Ehhez is, amint láttuk nagyon sokféle metafora kapcsolódik dalszövegeinkben. A tűz eleme azonban a víz elletéként a szerelmi vágyat szimbolizálja, ami a csángó dalokban többször halk, baráti szeretetként jelenik meg.

A négy elem működése számos szexualitásra utaló metaforában realizálódik. Ezeket forrástartományaik alapján a következőképpen csoportosíthatjuk:

1. Munkák: MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁK (SZÁNTÁS, VETÉS, ÜLTETÉS, ARATÁS, KASZÁLÁS, VIRÁGSZEDÉS, ÖRLÉS, CSÉPLÉS), MÁS NAGY FIZIKAI ERŐKIFEJTÉST IGÉNYLŐ CSELEKEDETEK (FAVÁGÁS, ÜTÉS-VERÉS, SPORT-TESTMOZGÁS, pl.: FUTÁS, LOVAGLÁS, SZEKÉRHAJTÁS, TÁNC, UGRÁLÁS), FÉRFI HÁZIMUNKÁK (KALAPÁCSOLÁS, PATKOLÁS, CIPŐTALPALÁS), NŐI HÁZIMUNKÁK (SÜTÉS, FŐZÉS, SZÖVÉS, FONÁS, VARRÁS, SÖPRÉS).

Ezeket további csoportokba sorolhatjuk aszerint, hogy a munka eredményeként kialakul-e új élet, vagy sem. A mezőgazdasági munkák közül a VETÉS és ÜLTETÉS egyértelműen a szexualitás céljára, a gyermeknemzésre utal. Ez rokonságra állítható a BELÉPÉS A HÁZBA forrástartománnyal, amelyben a szerető valamilyen gyümölcs képében ajándékot visz kedvesének. A mag elvetése, a virág elültetése a női testet jelképező földbe, valamint a piros gyümölcs szintén nőt kifejező házba vitele képek hasonló tartalommal rendelkeznek. Ide sorolható AZ ÉRETT GYÜMÖLCS KOSÁRBA TÉTELE, illetve a VÍZ KORSÓBA ÖNTÉSE forrástartomány is.

A földet előkészítő SZÁNTÁS logikusan szintén meghatározott céllal történik, de ez a cél el is maradhat. Egy népi mondásunk szerint, a gyermektelen férj „Csak szánt, de nem vet”. Az ARATÁS vonatkozhat a születésre (Martínez 2006), de a VIRÁG LESZAKÍTÁSA és a KASZÁLÁS csupán szexuális egyesülésre vonatkozik; esetleg a fű állatok által történő későbbi elfogyasztása töltheti meg más értelemmel. Az ÖRLÉS és CSÉPLÉS általában az elszórt magot új életbe „belekeverő” jelentésben szerepel, tehát hasznos célja van.

A MEZŐGAZDASÁGI metaforák közt a KASZÁLÁS és a CSÉPLÉS azzal is utal a szexuális aktusra, hogy ritmikus mozgást jelent. Ezt viszi tovább a dalok erőteljes ritmikus mozgásra vonatkozó gazdag metaforakészlete, ami az említett céltartomány leírására szolgál. Ide tartozik a legtöbb munkafolyamat: FAVÁGÁS, ÜTÉS-VERÉS, SPORT-TESTMOZGÁS (FUTÁS, LOVAGLÁS, SZEKÉRHAJTÁS, TÁNC, UGRÁLÁS), KALAPÁCSOLÁS, PATKOLÁS, CIPŐTALPALÁS, HARMAT ELVERÉSE, FONÁS, VARRÁS, SÖPRÉS. Ezeknek nincs sok közülük a testi szerelem céljához, a gyereknemzéshez, inkább a cselekedet intenzitására utalnak.

E metafora megfélelései a következők: SZEK MUNKÁ, SZEK RITMUSA A MUNKÁ RITMUSA, SZEK INTENZITÁSA A MUNKÁ INTENZITÁSA. Ha a munkafolyamatnak kézzelfogható eredménye van, mint például a varrásnak, fonásnak, patkolásnak, annak a kapcsolatnak gyaníthatóan gyümölcse is származik. Erre azonban konkrét utalás nincs a dalokban, így a metafora kiterjesztése homályban marad. Ezek a szexuális aktus intenzitásával kapcsolatos metaforák, amennyiben intenzitásuk a csúcspokra ér, rokonságban állnak a RÉSZEGSÉGGEL, amely az ŐRÜLET forrástartományt hívja elő, ami azonban már a forrástartományok másik csoportjába tartozik.

2. Életmód: EVÉS, IVÁS, RÉSZEGSÉG, VÍZREJÁRÁS, ÁTKELÉS A VÍZEN, VÍZHORDÁS, A VÍZ KIÖMLÉSE, VÍZFAKADÁS, HARMAT ELVERÉSE, HŐSÉG, BETÉRÉS A HÁZBA, GYÜMÖLCS KOSÁRBA TÉTELE, VÍZ KORSÓBA ÖNTÉSE.

A víz, mivel az élethez elengedhetetlen elem, valószínűleg a termékenységét jelképezi a metaforákban, legyen az vízivás, vízholdás, vízen való átkelés vagy más egyéb formában jelen.

Az étel, gyakran érett gyümölcs vagy pirosra sült cipó képében való elfogyasztása leginkább a szerelem tárgyának teljes birtokolni vágyására utal. Erről később, a SZERELEM BIRTOKLÁS metafora kapcsán még szó lesz. A sütés, főzés a szexuális vágy hatására megemelkedett testhőmérsékletet jeleníti meg metaforikus formában.

Szembetűnő, hogy a mai magyar szlengben sok helyütt egyezést találhatunk a moldvai csángó népdalok szimbolikájával. Kövecses Zoltán „Magyar szlengszótár”-ából (1998) a *közösülés* címszó alatt megtalálható következő kifejezések például erős egyezést mutatnak a csángó metaforákkal: RITMIKUS MUNKA (*dönget, fűrészel, reszel, kaszál, teker*), HÁZIMUNKA (*beszeget a fülét, levarr, varr, gépet, kefél, kever*), MEZŐGAZDASÁGI METAFORA (*kaszál*), BETÉRÉS/BEHATOLÁS VALAHOVÁ, esetleg „AJÁNDÉK” VITELE (*berak valakinek, lezsákol, megtölt, megtöm, tölt, bezavarja a macit a málnásba, dug, hazavág, megrak*), TÁNC/SPORT (*elkap egy fordulóra, teker*), HŐ (*hőmérőz*).

7. Érzelem és kapcsolat

Az előző fejezetben láthattuk, hogy a szexualitás metaforái lépten-nyomon felfedezhetők a dalszövegekben és nem elszórtan, hanem rendszer formájában vannak jelen. Az alábbiakban választ keresek a kérdésre, hogy a dalok metaforái valóban csak a testiségről szólnak-e, vagy mélyebb mondanivalót is hordoznak, ami a testi szerelem felett áll és rajta keresztül kap magyarázatot.

A szerelem, mint általában az érzelmek tanulmányozása nem egyszerű feladat. Fennáll a veszélye, hogy egy képet teljesen másként értelmezünk, mint ahogyan a falusi környezetben, paraszti életformában élő közösség tagjai tették. Nagyon jól kell ismernünk az ő világukat ahhoz, hogy bármit is biztonsággal állíthassunk érzélemvilágukról és arról, hogy ezt hogyan fejezik ki a szavak szintjén.

A szexualitás, mint a lét- és fajfenntartás eszköze fontos szerepet töltött be a paraszti életben. Ehhez két konceptus kapcsolódik szorosan: a szexuális vágy és a szerelem, melyek elvont fogalmi tartományok. A szexuális vágy megjelenési formáit az előző fejezet metaforáiban és azok leképeződéseiben láthattuk már. A lelki szerelem konceptusáról azonban eddig kevés szó esett.

Kérdésem az, hogy kifejeződhet-e a lelki szerelem akár a testi szerelem képein keresztül, akár másként a dalok szövegeiben, és ha igen, hogyan jelenik meg nyelvi szinten? A szexualitás csupán a fizikai aktus rejtett ábrázolása-e a dalszövegekben más, mélyebb tartalom nélkül, vagy pedig az ABSZTRAKT KONKRÉT metafora alapján a szerelem mélyebb értelmére is következtethetünk a testiség által?

A szerelmet ebben az összefüggésben két megközelítésből érdemes vizsgálni: *érzelemként*, illetve *kapcsolatként*. Ez utóbbi gyakran a házassággal pecsételődik meg. Kövecses Zoltán leírja, hogy a két megközelítés között szoros összefüggés van: a népi modell szerint az utóbbi az előbbin alapul. Ez a KAPCSOLAT ÉPÜLET metaforával magyarázható, amelynek alapzata az érzelmenek, felső szerkezete a kapcsolatnak felel meg. A talapzat az erőt fejezi ki, ami szükséges az épület megtartásához (Kövecses 2000: 112-113). A metafora megfelelései ezek alapján a következők:

KAPCSOLAT ÉPÜLET

ÉRZELEM AZ ÉPÜLET ALAPZATA

KAPCSOLAT AZ ÉPÜLET FELSŐ SZERKEZETE

A KAPCSOLAT STABILSÁGA AZ ÉPÜLET STABILSÁGA

A fejezet végén reményem szerint megválaszolható lesz a kérdés, vajon a csángó népdalok 'szerelem' fogalmának konceptualizálásában szerepet kap-e a fenti metafora. Az elemzést a 'szerelem' konceptus *érzelem* aspektusának vizsgálatával kezdem, a fejezet második részében térek rá a *kapcsolat* feltárására.

7.1. A szerelem mint érzelem

7.1.1. A belső szervek szerepe az érzelmek konceptualizációjában

Az érzelmeknek – ugyanúgy, mint a gondolkodásnak és a tudásnak – a legtöbb kultúrában a test egy-egy belső szervében határozták meg a központját. A központinak tekintett testrészek a *szív* (kardiocentrizmus), a *has*rész (abdomenocentrizmus) és a *fej*, konkrétan az *agy* (cerebrocentrizmus). Sokan kutatták ezt nyelvészeti szempontból (pl.: Palmer–Goddard–Lee 2003, Wierzbicka 1989), de a kérdés megközelítése kognitív metaforaelmélettel újdonságnak számít. A Sharifian és munkatársai által szerkesztett, „Culture, Body, and Language: Conceptualizations of internal body organs across cultures and languages” című kötet ezzel kapcsolatos tanulmányokat tartalmaz (kézirat). A szerkesztők által készített bevezető tanulmány, amelyet itt röviden összefoglalom, átfogó képet ad a kérdésről.

A has-központú elképzelés Dél-Ázsiában, Polinéziában és Baszkföldön meghatározó. A maláj és indonéz kultúrában például a *hati* ('máj') jelenti a mentális és érzelmi tevékenységek központi területét, a kuuk thaayorre nyelv érzelmek fogalmainak kifejezéseiben a 'has' jelentésű szó található meg. Ez nem azt feltételezi, hogy ezeken a területeken az agy és a szív egyáltalán nem játszik szerepet az érzelmek és mentális cselekvések konceptualizálásában, mindössze arra mutat rá, hogy mely testrészek központi jelentőségűek. A kínai és görög orvostudományban, filozófiában a *máj* máig nagy fontosságú szerv. A kínai orvostudományban ez az úgynevezett zang szervek egyike, amelynek mentális feladata egyfajta lélek elraktározása. Ez a felfogás hasonlít a görög filozófia klasszikusainak azon nézetéhez, amely szerint a *máj* a hármas lélek egyik részének raktára. A racionális gondolkodást az „állati lélek” (the animal soul) irányítja, amely az agyban található; az „élő lélek” (the vital soul) az érzelmek és az életerő irányítója, a szív központtal; a „természetes lélek” (the natural soul) a táplálkozást ellenőrzi és a májban helyezkedik el.

A szív-központú szemlélet hagyományosan Kínában, Japánban és Koreában terjedt el. A tradicionális kínai orvostudomány, amely a yin-yang elméleten és az öt elemi rész filozófiáján

alapul, az agynak kis jelentőséget tulajdonított. A japán és koreai kultúrában a mentális és érzelmi tevékenységeket egyaránt a szívben lokalizálták. Manapság az angol nyelv egyre terjedő hatása a szív/agy dichotómiát okozta ezekben a kultúrákban.

A cerebrocentrizmus atyja Platón, aki úgy gondolta, hogy a lélek három részből tevődik össze, ezek közül a legfontosabb, a racionális lélek középpontja, a fejben található. Ezért a fej/agy a test legfontosabb része. Az antikvitásban azonban ez kisebbségi vélemény volt, a többség Arisztotelész híveként a szívet tekintette a test fő részének, az értelem és érzelem központjának.

A racionalitás korszakában e felfogásokat a dualizmus váltotta fel a nyugati kultúrákban. A dualizmus René Descartes (1596-1650) korától számítható. A görög alapú nyugat-ázsiai, európai és észak-afrikai kultúrákban számos példája megtalálható ennek a felfogásnak. A dualizmus egyik formája a test és lélek közötti, a másik a fej/agy (az intellektus központja) és szív (az érzelmek központja) közötti kettősség. E második fajtája a kardiocentrizmus és cerebrocentrizmus egymásra hatásából alakult ki a görög filozófiában és orvostudományban. Az antik görög kultúrában a Hippokratész nevéhez kapcsolódó, majd Galen által továbbfejlesztett négy testnedv elméletében a szív és az agy egyaránt meghatározó fontosságú szervek voltak (ld. még: Geeraerts–Grondelaers 1995).

A zsidó-keresztény kultúrkörben a szív az érzelem mellett az értelem központjaként is funkcionált, tehát a kardiocentrikus modellhez sorolható. Ez az Ó- és Újszövetségben egyaránt megtalálható. A szív a tudatos és érzékeny személyiség forrása, az Istennel való találkozás helye. Márk evangéliumában például ezt olvashatjuk: „az ember *szívéből* fakadnak az erkölcstelen dolgok...” (Mk, 7, 21).

A szív központi funkciója jelen van néhány mai napig megőrzött szentderd magyar kifejezésünkben is: *a város/tenger/föld szíve*. Egy csángó archaikus népi imádság így fogalmaz: *“Hozzád emelem szívemet, Istenem”*, amit ma is tartalmaz a római katolikus mise szövege: *„Emeljük fel szívünket.”* Egy másik csángó imádságban éjjel a szív örködik az ember felett: *„Gyarlu testem nyugugyék, de szüem el ne alugyék. Mindenkor Veled lakjék, a rossztul eltávozzék.”* A csángó archaikus népi imádságokban tehát találhatunk példákat a kardiocentrizmus szemléletére. A csángó népdalok képei azonban nem ennyire egyértelműek.

A szív néhol az egész embert jelképezi a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT metonímia TESTRÉSZ AZ EMBER HELYETT fajtája alapján. Ehhez járul, hogy e testrész helyileg és funkcióját tekintve is központi részét alkotja az embernek, ezért a FONTOS KÖZPONTI metafora révén annak lényegét is jelentheti. Ez akkor jelenik meg a legvilágosabban, amikor a szerelmesek *szívemnek* szólítják egymást:

„Jere ki, *szívem* a szöllőhedre,/Onnét nézzünk bé a nad Gyoszenbe.”

Más példát is találhatunk a kardiocentrizmusra:

„Mind szeretném sza templomba belépjek,/Mikor e pap a rózámat eszküti,/hallgasszam
meg, *mi telik ki szüvibül...*”

A „mi telik ki szüvibül” helyett azt is mondhatnánk, hogy ’mi telik ki tőle’, vagyis az egész embertől. A szív a fenti idézetben azonban értelmezhető csupán az érzelmek központjaként is: A SZÍV A SZERELEM TARTÁLYA metafora alapján, amely szerint a szerelem a szívnek mint tartálynak tartalma. Erre később visszatérek. A következő részletben a szív szerelem nélkül nem is tud létezni; elhervad:

„Egy szép legén leszakasztott,/körme között elhervasztott./Ugy *elhervasztott szívemnél*,/Mind lekaszált fű a mezőnn.”

Itt az EMBER NÖVÉNY metafora és a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT metonímia SZÍV AZ EMBER HELYETT fajtája van jelen. Mivel a szív az embert helyettesíti, aki virág képében ábrázolódik, az érzelem az élő szervezet fontos, életet adó részét alkotja. Itt megjelennek AZ ÉRZELEM A SZÍV FOLYADÉK FORMÁJÁBAN JELENLEVŐ ALKOTÓELEME, AZ ÉRZELEM HANYATLÁSA A SZÍV HERVADÁSA leképeződések. Az érzelem hiánya szárazságot, hervadást idéz elő, ami azt jelenti, hogy az érzelem valószínűleg folyadék, víz formájában realizálódik. A szív mint testrész és az érzelem tehát szimbiózisban élnek együtt, egymástól elválaszthatatlan, egymást feltételező közösségben. Erre az EGYSÉG metafora kapcsán a későbbiekben visszatérek.

A szív mellett fontos szerephez juthatnak más szervek is. A következő részlet a számos változattal rendelkező, „Három árváról” szóló dalból való. Ebben a *szív* és a *máj* együtt jelképezi az embert. Mögötte a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT metonímia TESTRÉSZA AZ EMBER HELYETT fajtája, valamint a nagyon általános ABSZTRAKT KONKRÉT metafora áll. A metaforában a testrészek az emberi sorsról, a szomorú árvaságról árulkodnak. Lehetséges azonban, hogy a szív és a máj is az érzelmek, szűkebben a szomorúság tartályaként vannak jelen:

„Vegyétek ki a szívemet,/A szívemet sz a májomot./Mosszátok meg őrösz borba,/sz takarjátok genge gyócsba,/Sz azon fejjel pappiraszba,/Sz tegyétek fel egy kívárró./Kilgyétek bie Móduvábo,/Vegyen példát minden rolla,/Had mijen az árva dóga.”

Néhány esetben a szív- és májközpontúság nyomai mellett a fej is megjelenik az egész ember helyett:

„Miért nem hagytok békét/Én árva fejemnek? Szegény életemnek?”

„Jobb lett volna az én árva fejemnek,/Biékét hagynék ja nagy jó szerelemnek.”

Legtöbbször azonban a dualista modellre találunk példákat. A szív az érzelem, a fej pedig az értelem tartálya. Ennek megfelelően a 'szerelem' is a szívben helyezkedik el, A SZÍV A SZERELEM TARTÁLYA metafora alapján:

„...mert én szüből szerettelek”

„...mi telik ki szüvibül...”

A metafora leképeződései a következők:

AZ ÉRZELEM TARTÁLYBAN LEVŐ ANYAG

A SZÍV AZ ÉRZELEM TARTÁLYA

Az érzelmek gyakran a „kebelben” helyezkednek el. Ilyenkor A SZÍV AZ ÉRZELMEK TARTÁLYA metafora mellé egy metonímia társul, ami a testrészek érintkezésén, sőt egymást tartalmazásán alapul: a szív a kebelben van, így ez a testrész is tartalmazhatja az érzelmet. Azon testi tapasztalatunk pedig, hogy a szerelem hatására a testhőmérséklet megnő, életre kelti a FIZIOLÓGIAI REAKCIÓ AZ ÉRZELEM HELYETT metonímiát, valamint az ezen alapuló SZERETET MELEGSÉG metaforát, amelyről az előző fejezetben volt szó. Ezek szintén hozzájárulnak a „meleg kebel” kifejezéshez:

„Néznek szemejim egekbe,/Hull a kennyim le j a fédre./Ki j a füre, ki ölembe,/ki j a meleg kebelembe./Hulljon annak kebelibe,/ki nekem eszt cselekette.”

A fenti TARTÁLY metafora további leképeződése ez alapján a következő:

AZ ÉRZELEM INTENZITÁSÁNAK NÖVEKEDÉSE A TARTÁLYBAN LEVŐ ANYAG
HŐMÉRSÉKLETÉNEK NÖVEKEDÉSE

A metafora további kidolgozása található a következő idézetben, amely szerint nagy szerelem esetén az INTENZITÁS MENNYISÉG metafora alapján a tartályt annyira megtölti a szerelem, hogy szorítja, sőt a feszültség meg is repesztheti azt.

„Veressz kendé van előtte./*Megreped a szüved érte./*sej, haj, göndör a babám.”

A TARTÁLY metafora itt a következő leképeződésekkel bővül:

ÉRZELEM INTENZITÁSA A TARTÁLYBAN LEVŐ FESZÜLTÉG NÖVEKEDÉSE
KONTROLLVESZTÉS A TARTÁLY MEGREPEDÉSE

A plátói szerelem, azaz a felgyülemlett érzelem viszonzatlansága nagy fájdalmat okoz. Ilyenkor a szerelem mellé bű is társul a szív tartalmához. A tartályban levő anyag feszültségnövekedésére, valamint az általa kiváltott hatásra a szerelem kapcsán ritkán utalnak a szövegek. Leggyakrabban a szerelem által kiváltott szomorúságról szóló részletekben találhatunk idevágó példákat. A SZÍV A SZOMORÚSÁG TARTÁLYA metafora mellett ezekben az esetekben a fájdalomhoz kapcsolódóan az ÉRZELMI FÁJDALOM FIZIKAI FÁJDALOM metaforát is felfedezhetjük:

„Ha még szóhajtottam lenne./*szüvem meg isz szakadt lenne./*Szakadt lenne, vutam lenne, ennyi bűt szem értem lenne.”

„Szír a szüvem küjjel belél./*Szorissza bű minden felél.*”

„Szíved írtem nem *fájna-e?*/Fájna, Fájna, hodne fájna,/Még inkábbbad megsajdulna.”

„*Fáj a szüvem* szüvedétt,/Két fekete szemedétt./Fáj, fáj, gyenge szüvem fáj.”

A szív félelmet is raktározhat, például a szerelmes félelmét társának elvesztésétől:

„Szárnyockáját repegteti,/sz e szívemet rettegteti.”

Az érzelem nemcsak a szív belsejében található meg, hanem körülötte is, minden formában:

„Fejér virág a fejemen,/Fekete gyász a szívemen.”

„Jabb lett vóna küssz koromba/zárott vóna koporszomba,/Dógunk id nem történt
vóna,/szüviünk bánotba nem vóna.”

„Örökös bú száll e szüvire.”

Ritka az, amikor a szív boldogságot tartalmaz:

„Ne bánd, ne bánd,/ne bánd iédesz virágam,/ha ién iélem, had ién iélem világam./Éjjed
tészesz, éjjed tészesz/nem bánom,/víg szivemből, víg szivemből kívánom.” (‘Éljed te
is...’)

A fentiekből megállapítható, hogy bár néhány idézet az ősi keresztény kultúrákban uralkodó kardiocentrizmus jeleit hordozza (sőt a hasközpontúságra is történik utalás pl.: *máj*), a szív legtöbbször nem az egész ember lényegeként, hanem csak az érzelem központjaként szerepel. Emellett az értelemmel kapcsolatos tulajdonságok a dualista modellnek megfelelően a fejben, ezen belül az észben (elmében) raktározódnak el. A következő példában a szerelem és az ésszerűség nem fér meg egymással:

„Sz ed nad gederbe béeszek,/Sz e fejem esz ketté eszik,/Sz e veleje messzeeszik./Van
szeretém, de nem teccik.”

Más példák a racionalitás elhelyezkedésére az elmében:

„Hosszu a hajatok,/revid ez eszetek.”

„Ugy forogjak én elmédbe,/mend e lang e kemencébe./Sz akkar jüsszak jén eszedbe,/Hét e
kinyér e kezédbe./Sz akkar sze jüsszak egyebrül,/Csak e méltó szeretetrül.”

Az uralkodó népi modell tehát az érzelem szívben való jelenléte. Ennek megfelelései a következők:

AZ ÉRZELEM TARTÁLYBAN LEVŐ ANYAG (ESETLEG FOLYADÉK)

A SZÍV AZ ÉRZELEM TARTÁLYA

AZ ÉRZELEM INTENZITÁSÁNAK NÖVEKEDÉSE A TARTÁLYBAN LEVŐ ANYAG HŐMÉRSÉKLETÉNEK NÖVEKEDÉSE

AZ ÉRZELEM INTENZITÁSÁNAK NÖVEKEDÉSE A TARTÁLYBAN LEVŐ FESZÜLTSGÉ NÖVEKEDÉSE

KONTROLLVESZTÉS A TARTÁLY MEGREPEDÉSE

A megfelelések közül az érzelem helyét megnevező példák gyakoriak, a feszültségre és a tartály falának megrepedésére utaló sorok a szerelemmel kapcsolatban csupán elvétve jelennek meg, s inkább jellemzőek a viszonzatlan szerelem okozta érzelmre: a szomorúságra.

Eddig tehát annyit tudtunk meg, hogy valamilyen szinten léteznek az érzelmek a csángó emberek számára, általában a szívben helyezkednek el, a 'szerelem' konceptusra azonban kevés konkrét példát találtunk.

7.1.2. Az érzelmek eseményszerűsége

Az érzelmek konceptualizációjában az egyén szenvedő alany, nem aktív részese a történeteknek. Racionális szempontból okosabb lenne ilyenkor nem szeretni, de az érzelmet az ember nem tudja megakadályozni, küzdeni is nehéz ellene. A szerelmes embert megjelenítő szív, amint láhattuk, *fáj* a viszonzatlan szerelemtől, *bú szorítja*, sőt meg is *repedhet*. Az idézetek az érzelem esemény-jellegét állítják előtérbe, ami történik az egyénnel, anélkül, hogy aktívan részt venne benne.

A kognitív elméletet bemutató harmadik fejezetben szó esett a George Lakoff és munkatársai által kidolgozott ESEMÉNYSTRUKTÚRA metaforarendszerről (Lakoff 1993). Idézzük fel újra ennek leképeződéseit:

(1) AZ ÁLLAPOTOK TÉRBEN LEVŐ ZÁRT TERÜLETEK

(2) A VÁLTOZÁSOK MOZGÁSOK

(3) AZ OKOK ERŐK

(4) A CSELEKVÉS ÖNERŐBŐL VÉGZETT MOZGÁS

(5) A CÉLOK ÚTICÉLOK

(6) A MÓDSZEREK ÚTVONALAK

- (7) A NEHÉZSÉGEK AKADÁLYOK
- (8) A KÜLSŐ ESEMÉNYEK NAGY, MOZGÓ TÁRGYAK
- (9) A REMÉLT HALADÁS A MENETREND BETARTÁSA
- (10) A HOSSZÚ TÁVÚ CÉLZOTT TEVÉKENYSÉGEK UTAZÁSOK

Az érzelmek tartományára Kövecses Zoltán alkalmazta ezt a metaforarendszert (2000, 51-60). Kutatásai eredményéül azt kapta, hogy az ESEMÉNYSTRUKTÚRA első három megfelelése alkalmazható csak az érzelmekre, az (5), (7), (9), (10) pontok pedig a kapcsolatokat jellemzik. Ez utóbbiakra később térek vissza, most az első három megfelelésnél maradva vizsgálom meg a 'szerelem' fogalmát.

Az angol nyelvből a „be *in* love” ('szerelemben van') példáját hozza Kövecses AZ ÁLLAPOTOK ZÁRT TERÜLETEK leképeződésre, ahol az *in* előjárószerű arra utal, hogy az érzelem zárt térként konceptualizálódik. A csángó dalokban erre kevés példát találhatunk. A szomorúságról szóló fenti idézetet itt is megemlíthetjük, melyben a SZOMORÚSÁG ZÁRT TERÜLETKént van jelen: „...szívünk *bánatba*’ nem vóna”. Erre a 'szerelem' fogalmával kapcsolatban nem tudunk példát hozni a szövegekből.

A valamilyen állapotba kerülés ennek megfelelően mozgás képében jelenik meg, mögötte a VÁLTOZÁS MOZGÁS leképeződéssel. A változást kifejező mozgás itt és más esetekben is leggyakrabban véletlenszerű mozdulat, váratlan esemény képét ölti. E leképeződést Kövecses a „*fall in love*” ('szerelemben *esik*') kifejezéssel szemlélteti. A szerelem konceptusa ilyen formában szintén nem jelenik meg a dalokban, de a testi szerelemre gyúló vágy az ÁLLAPOTOK HELYEK, valamint a VÁLTOZÁSOK MOZGÁSOK megfeleléssel együtt konceptualizálódik:

„Attól fielek, had *eleszek*,/Sz *ed nad gederbe béjeszek*,/Sz e fejem esz ketté eszik,/Sz e veleje messzeeszik.”

A véletlenszerű mozgásváltozás során az ember elveszítheti önkontrollját, így a racionális ént leküzdő vágya célba érhet. Az eredmény azonban nem pozitív, hiszen az érzelem alanyának feje kettétörik, ami a TARTÁLY A TARTALOM HELYETT metonímia A FEJ AZ ÉSZ HELYETT fajtája segítségével azt is jelenti, hogy az érzelmi én legyőzi a racionális ént.

Az egyik állapotból egy másik állapotba kerülő változásnak gyakran az oka is adott: az érzelmet keltő állapotváltozást általában valamilyen okok váltják ki. Ezek eltérőek lehetnek: egy lány szépsége, kedvessége, tisztasága, elérhetetlensége mellett a ravaszság, manipuláció

is szerepet játszhat, s a tavasz, a szép természet, stb. is okozhat érzelmváltozást. Ez különböző módokon konceptualizálható.

Az OKOZÁS elsősorban metonimikus kapcsolatot mutat két egység között. Több fajtája létezik. Részletesen Kövecses Zoltán és Günter Radden számol be róluk a metonímiát kidolgozó közös tanulmányában, ahogy azt a harmadik fejezetben láthattuk (Kövecses–Radden 1998). Az OKOZÁS idealizált kognitív modellje a következő két fő részből áll: OK, OKOZAT/HATÁS. Erre két alapvető metonímia épül: OK A HATÁS HELYETT, és HATÁS AZ OK HELYETT. Esetünkben a 'szerelem' konceptusa az okozat/hatás, mivel vizsgálatom célja kideríteni, hogy milyen metonimikus összefüggések eredményezhetik az okozást, az OK A HATÁS HELYETT metonímia kerül előtérbe.

Az OK A HATÁS HELYETT metonímiára sokszor metafora épül. Egyik közülük az ÉRZELEM OKOZÁSA EGY TÁRGY ÁTADÁSA. Ez a tárgy leggyakrabban virág vagy piros gyümölcs képében van jelen a dalok szövegeiben:

„Nénémasszony e kerbe/szed *rezedát* kezibe./Nekem esz *ad* beléle,/had vegyem e kezembe,/Had vegyem e kezembe,/tegyem e kalapomba.”

„Nihol menen hiet liján,/Mend e hiet kaszarusz./*Szekfiszál* a kezikbe,/nekem *nem nyujtának*.”

„Sz aki z eszte béjett vót,/kilenc *almát hozott* vót./Mind a kilenc pirassz vót,/sz e legien isz ed szép vót.”

Átadni valakinek egy érzést vagy szerelmi vágyra gerjeszteni egy embert olyan, mint például egy virágot vagy gyümölcsöt adni át valakinek. Az ok az adás maga, az okozat pedig az, hogy az átadott dolog a célszemélynél lesz. A metafora megfelelései ennek alapján a következők:

SZERELEM OKOZÁSA EGY TÁRGY ÁTADÁSA

SZERELEM TÁRGY

ÁTADÓ SZEMÉLY A SZERELEM ALANYA

MEGAJÁNDÉKOZOTT SZEMÉLY A SZERELEM TÁRGYA

SZERELMESNEK LENNI EGY TÁRGYAT BIRTOKOLNI

A piros virág átadása kettős jelentésű. Színe és formája révén, mint korábban szóltam róla, a szerelem tárgyát jelképezheti AZ EMBER NÖVÉNY metafora AZ EMBER TULAJDONSÁGA A NÖVÉNY TULAJDONSÁGA megfelelése alapján. A virág szirmainak elhelyezkedése a női nemi

szervre utalhat, ahogy arról szintén szó esett már. Ilyenkor a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT metonímia is szerepet kap benne. Az érett, piros gyümölcs szintén jelölheti a szerelem tárgyát, a SZEX EVÉS METAFORÁNAK a SZERELEM TÁRGYA ÉTEL leképeződése alapján, ahogy azt is láthattuk már. Ennek megfelelően a fenti sorok 'szerelemre' való utalása nem egyértelmű. Feltehetően inkább a testi vágy fogalmazódik meg bennük.

Az OKOZÁS speciális típusa az, amikor egy tárgy önmagának okozza saját állapotváltozását. Ilyenkor az eseményszerűséghez aktív részvétel társul. Ide olyan kifejezéseket sorolhatunk fel, mint pl.: „*felgyúlt benne a láng*”, amiben a tűz önmaga gyújt lángot, vagyis tüzet. A dalokban ide a SZERELEM NÖVÉNY metaforát tartalmazó idézetek közül tartozik néhány. Ez a növény önmagától virágzik ki, növekszik vagy hervad el. A következő részletben a szerelmet jelképező elültetett növény szerelemgyökérből nő ki. Tehát a szerelem kiváltója maga a szerelem:

„Murujannát ültet *szerelemgyökérből*”

A következő részletekben a növények kivirágzása is kifejezheti ugyanezt a tartalmat. A növény önmagától virágzik ki, hisz ennek semmilyen oka nincs megemlítve a szövegben:

„*Megvirágzott e diófa.*”

„*Megvirágzott a moldvaji hegytetű,/Jaj, de rossz a mászfaluszi szerető.*”

„*Megvirágzott a diófa,/Nagyot hajlott három ága./Még nagyobbab a zárnékja,/Z árnyék alatt egy vetett ágy.*”

A dió a „Szimbólumtár” alapján a termékenységet fejezi ki, az anyaméhhez hasonlóan termésének védelmet nyújtó formája révén. Emögött az EMBER NÖVÉNY metafora AZ EMBER TULAJDONSÁGA A NÖVÉNY TULAJDONSÁGA leképeződése áll. Emiatt a szerelmi vágy itt is szerepet kap a szövegekben, nem pusztán az érzelem.

Az érzelmet kiváltó OK sok esetben VÉLETLEN MOZGÁSVÁLTOZÁS, mint például a lóról való leesés jelenetében, ami szintén a kontroll elvesztését sugallja. Az esemény a lovas akaratán kívül történik. A hatás szintén nem a szerelem lelki, érzelmi oldala, hanem a testi vágy beteljesülése. Ez kifejezésre jut a *kennyid* jelzőben, a szexualitás metaforái között tárgyalt *ló* és „keskeny padló” (ld. utca) képében, valamint a jobb kéz eltörésében, ami mögött az ERKÖLCSTELENSÉG KÁROSODÁS metafora fedezhető fel:

„Met az ecém nem katonának való,/kennyid legien, hamar *elveti* a ló./Ha *elveti*, eltöri a jobb karját,/nem lesz, kivel megölelje bubáját.”

„Andrásfalo keszkeny padló,/hul *hétyszer elvetett a ló*./S ha mégeccer *el fogja vetni*,/katonának sem leszek jó.”

Az útra kihajló rózsá képe a szerelemben esés jele. A következő két idézetben azt láthatjuk, hogy az életet jelképező utat keresztezi a szerelem:

„A pinkezdí rúza/*kihajlott* az útra,/Nem tudom, édeszem,/Jóra-e vad rosszra,/Vad holtig bánatra.”

„*Kihajlott* a deszkakerten/Róza, lelkem, Róza,/Róza alatt egy vetett ág.”

A szerelem itt nem csupán plátói, hisz a rózsá tipikusan piros színe és szirmainak elhelyezkedése a korábban említettek alapján a szerelem tárgyának fizikai reakcióira is vonatkozhat, vagyis a szerelmi vágyat is magában foglalja az idézet. Ezt a feltevést a fenti utolsó részletben megjelenő „ág” képe is megerősíti, A CSELEKEDET HELYE A CSELEKEDET HELYETT metonímia alapján.

Ugyanígyen kontroll nélküli, váratlan esemény a kígyó marása, vagy a testi sérülés, amelyek mögött bibliai vonatkozást fedezhetünk fel: a kígyó mint a bűn jelképe marja meg az embert, ezzel bűnös szerelmi vágyat csempészve szívébe:

„Menyecske, menyecske,/megmondám az este,/ne menj a cserésbe,/mert *megmar a kígyú*/szerelem képibe.”

„Lefekitem a fehér rózsabokor tévibe./*Szárig kígyó jött bé kebelembe*.”

„Ne menj rúzám a tollóra,/Met genge vagy a sorlóra,/ej haj, rúzám, violám./*Elvágad a genge kezéd*,/Ki szit nekem lágy kenyeret.”

Hasonló jellegű változást jelent, amikor a természet okoz kárt a növényben:

„...*leütte őszi harmat/virágom színyit*”.

A virág leszakasztása is sorsdöntő, a testi szerelemre utaló eseményt jelöl:

„*Leszakasztott* ed cűf legien,/Keze kezett elhírvasztott.”

„Egy szép legén *leszakasztott*,/Körme között elhervasztott./Ugy elhervasztott szüvemnél,/Mind lekaszált fű a mezőnn.”

„Sárig virág ha *leszakasztanálak*,/Mit mondanál, babám, ha elhagynálak?”

Az önkontroll elvesztésére vonatkozó részletek azt sugallják, hogy bennük az eseményként konceptualizált érzelem vagy vágy a passzív ént fenyegeti, bűnös, gonosz indulatokat keltve, amiket jobb elkerülni. A boldogságot okozó érzelmről nem találunk sok leírást, inkább a testiség bűnös indulatairól tudunk meg többet. Az erkölcs fontosságát sugallja ez a megállapítás, ezért külön fejezetet szánok a népdalok erkölcsmodelljének elemzésére.

AZ ESEMÉNYSTRUKTÚRA metaforában az érzelmet kiváltó OKOK ERŐK formájában jelennek meg. Az OKOZÁS ERŐ metafora az okozás egyik altípusa (Kövecses 2005a: 160). Kövecses a „*love makes the world go round*” (‘a szerelem forgatja a világot’) példát adja erre a leképezésre, valamint sok más, okozást kifejező igét, mint a *húz, lök, nyom, dönt*, stb.

Valamilyen erő az okozója a fentiekben említett szívfájdalomnak, szívdobogásnak is: „megreped a szívem *érte*”, „az én szüvem *érte dobog*”, „te szem vagy szüvem gyémántkő, *lágysz meg* a Teremté”. A következő idézetben az ok a szerelem tárgyának szépsége, aki fekete szemével magához vonzotta a legényt. A mozgásváltozás tehát, ami metaforikusan érzelmekeltést jelent, erő hatására jön létre, benne az OKOZÁS MÁGNESES ERŐ metaforával. A cél a SZERELEM KÖZELSÉG metafora alapján értelmezhető:

„Nem jöttem én ide/szenki öremire,/cak az ién ideszim/gyenge szerelmire./Csak az ién ideszim/kiét feteke szeme/*hozott engem ide*,/erre messze helyre.”

Hozzá kell tennem, hogy a kedveséhez húzott szerető közelsége az érzelem mellett kifejezheti a szerelem kapcsolatiságát is, amire később térek vissza. Az ERŐ metafora jelenik meg a már idézett sorokban:

„...*leütte őszi harmat/virágom színyit*”.

„*Leszakasztott* ed cűf legien,/Keze kezett elhervasztott.”

„Egy szép legén *leszakasztott*,/Körme között elhervasztott./Ugy elhervasztott szüvemnél,/Mind lekaszált fű a mezőnn.”

„Sárig virág ha *leszakasztanálak*,/Mit mondanál, babám, ha elhagynálak?”

„Met az ecém nem katonának való,/kennyid legien, hamar *elveti* a ló./Ha *elveti*, eltöri a jobb karját,/nem lesz, kivel megölelje bubáját.”

„Andrászfalo keszkeny padló,/hul hétszer elvetett a ló./S ha mégeccer el foga vetni,/katonának sem leszek jó.”

A műveltető szerkezetekben (*leszakaszt, elhírvaszt*) is megjelenik ez, az *elveti (a ló), leütte (ősi harmat)* kifejezések AZ OKOK ERŐK metaforához sorolhatók. Az általuk kifejezett érzelem azonban nem a szerelem, hanem annak a dalokban bűnösként megpecsételt testi változata: a szerelmi vágy. Lássunk példát egy műveltető szerkezetben megmutatkozó ERŐ metaforára:

„Tavaszz, tavasz, genge tavasz,/Ki füvet, fát *megújítasz*./Csak engemet *szomorítasz*.”

Az ÉLET EGY ÉV metafora alapján a tavasz a fiatalság képviselője, ami a bemutatott metafora egyik leképeződése: TAVASZ FIATALSÁG (vö.: NYÁR ÉRETTSÉG, ŐSZ ÖREGSÉG, TÉL HALÁL). Emellé egy metonímia társul: IDŐSZAK AZ ESEMÉNY HELYETT, szűkebben A FIATALSÁG A SZERELEM HELYETT. A kettő kombinációjából adódik, hogy a tavasz a szerelem időszaka, gyengédségével megújítja a természetet, metaforikusan a szíveket. A *megújít* és *szomorít* kifejezések műveltetést rejtegetnek, emiatt az OKOK ERŐK metaforát láthatjuk bennük. A fák megújulása nem más, mint a kivirágzás és a gyümölcsözés. Ez szintén a szerelmi vágyra utal. A fák és általában a növények megújulása mellett a tavasz más is okoz: „utat szárazsz”, „vizet árasz”. Az *út* és a *víz* szexuális jelentéséről már esett szó:

„Tavaszi szél *utat szárazsz*./S e hóból es *vizet árasz*./Minden madár párat választ.”

A fenti példákban, mint láthattuk, előfordulnak AZ OKOK ERŐK leképezést magukban foglaló sorok. Kövecses Zoltán „Metaphor and Emotion—Language, Culture, and Body in Human Feeling” című könyvében bemutatja, hogy az ERŐT megjelenítő metaforák alapvetően fontos szerepet töltenek be és rendszert alkotnak az érzelmek konceptualizálásában (Kövecses 2000: 61-86). Összefoglalóan ezt a generikus metaforát ERŐDINAMIKÁNAK nevezzük.

A rendszer lényege az, hogy az érzelmeket alapvetően másképp konceptualizáljuk, mint más általános szintű tartományokat, például a racionális gondolkodását. Köztük az eltérések rendszert alkotnak. Az érzelmeket jellemző, mély strukturális összefüggéseket Kövecses az „erő sémában” dolgozta ki, Leonard Talmy rendszere alapján. A középpontban az ÉRZELEM ERŐ metafora áll (*master metaphor*), a többi ennek rendelhető alá (Kövecses 2000: 62-86). Talmy rendszere a következő részeket foglalja magában:

Erő egységek:

- szenvedő (agonist),
- cselekvő (antagonist)

Belső erő tendencia:

- cselekvés felé,
- passzivitás felé

Az erő interakció eredménye:

- cselekvés,
- passzivitás

Erőegyensúly:

- erősebb egység,
- gyengébb egység

Kövecses ezeket az érzelmekre alkalmazta és a következő megfeleléseket találta:

CSELEKVŐ ERŐ CSELEKVŐ ÉRZELEM

AZ ERŐ ELSZENVEDŐJE AZ ÉRZELEM ELSZENVEDŐJE

A CSELEKVŐ ERŐ ERŐ-TENDENCIÁJA A CSELEKVŐ ÉRZELEM ERŐ-TENDENCIÁJA

AZ ERŐT ELSZENVEDŐ ERŐ-TENDENCIÁJA AZ ÉRZELMET ELSZENVEDŐ ERŐ-TENDENCIÁJA

AZ ERŐT ELSZENVEDŐ VÉGSŐ ÁLLAPOTA AZ ÉRZELMET ELSZENVEDŐ VÉGSŐ ÁLLAPOTA

Az érzélem metaforákban a racionális én a szenvedő, míg az érzélem vagy az érzélem okozója a cselekvő rész. Lássunk néhány idevágó kifejezést a mai sztenderd magyar nyelvből. A „legyőzte érzelmeit” kifejezés az ÉRZELEM ELLENFÉL specifikus metaforában határozható meg. A szenvedő az én racionális része, aki ellen akar állni az ellenség képébe bújít érzélemnek, vagyis ellenőrizni akarja érzelme erejét. A cselekvő „ellenfél” maga az érzélem, aki le akarja győzni a racionális ént. A romantikus szerelemben az ERŐ metafora kulcsfontosságú; lényege az, hogy a racionális én nem tud ellenállni az érzelmi erőnek, ezért annak rabjává válik (Kövecses 1986, 1988), vagyis elveszíti önkontrollját, a kontrollt más fogja gyakorolni felette.

Az „érzelmei irányítják” kifejezés némileg másfajta erő-metaforát rejt. Az ÉRZELEM TÁRSADALMI VEZETŐ szerepét ölti, aki a racionális ént irányítja. Az alsóbb pozícióban levő tudatos én ki akar törni helyzetéből és győzedelmeskedni akar felettesén, az érzelmen.

Az ÉRZELEM ERŐ generikus metaforának ennél több speciális fajtája van. Kövecses ezek csoportosításához az erő-sémát két részre osztotta: 1. az érzelmet kiváltó ok, 2. az érzelem általa kiváltott reakció. Néhány erő-metafora az érzelem okával (pl.: „valakit lángra *gyújt*”), mások az általa kiváltott reakcióval (pl.: „*legyőzte* a szenvedély”) kapcsolatosak. Tehát nemcsak az érzelem lehet ok, ami kivált egy válaszreakciót, hanem az érzelmenek is van okozója. Ezért az ok és az érzelem egyaránt működhet erőként. Kövecses megfigyelte olyan metaforák létezését, amelyek az erő-séma mindkét részében szerepet játszanak (2000 62-64). A speciális metaforákat ez alapján három csoportra osztotta:

1.) Az érzelem okát fókuszba állító metaforák

ÉRZELEM FIZIKAI ERŐ (MECHANIKAI, ELEKTROMOS, GRAVITÁCIÓS, MÁGNESES ERŐ),
(„*vonzódom hozzá*”, „*ellenállhatatlan vagy*”)

2.) Az érzelem okát és a kiváltott reakciót fókuszba állító metaforák

ÉRZELEM FIZIOLÓGIAI ERŐ

ÉRZELEM ÉHSÉG (*ki van rám éhezve*)

ÉRZELEM SZOMJ (*szomjazik a szeretetre*)

ÉRZELEM BETEGSÉG (*belebetegedtem a szerelembe*)

ÉRZELEM NYUGTALANSÁG (*beleremegek, ha rá gondolok*)

ÉRZELEM TEHER (*megkönnyebbült a jó hír hallatán*)

3.) Az érzelmi reakciót fókuszba állító metaforák

ÉRZELEM EGY TARTÁLYBAN LEVŐ FOLYADÉK („*túlsordult benne a szerelem*”)

ÉRZELEM ELLENFÉL („*le akarta győzni szerelmét*”)

ÉRZELEM VADÁLLAT („*nem tudja visszatartani érzelmeit*”)

ÉRZELEM TÁRSADALMI ERŐ („*érzelmei irányítják*”)

ÉRZELEM TERMÉSZETI ERŐ („*elsöpörték érzelmei*”)

ÉRZELEM CSALÓ, VARÁZSLÓ („*félrevezették érzelmei*”)

ÉRZELEM ÖRÜLET („*megőrülök érted*”)

SZERELEM ELRAGADTATÁS („*megrészegültem tőled*”)

ÉRZELEM TÚZ, HŐ („*csak érted ég a szívem*”)

Bár a Kövecses által vizsgált amerikai angol nyelvben – és úgy tűnik fel, a sztenderd magyarban is – az erő-séma adja meg az érzelmek konceptualizációjának alapját, a csángó népdalokban ezek a metaforák nagyon hiányosan jelennek meg a szerelem konceptusával kapcsolatban. Amikor előfordulnak, akkor is a nagyon általános ESEMÉNYSTRUKTÚRA metafora alapján értelmezhetőek a példák, s az ERŐDINAMIKA kidolgozott, részletes modelljébe nem sorolhatóak be. Ennek oka az lehet, hogy a csángó emberek világában a szerelem érzelm-aspektusa nem játszik kiemelkedő szerepet. Ennél a fentiek alapján a 'szexuális vágy' kifejezőmódja sokkal kidolgozottabbnak látszik a dalokban. A szexualitásról szóló fejezet és az e fejezetben leírtak alapján levonható a következtetés, hogy a szerelem testi vetülete az érzelminél sokkal fontosabb szerepet tölt be ebben a társadalomban. A testi vágyat, ha az nem erkölcsös természetű, a morális én kell, hogy legyőzze, de erről a következő fejezetben szólok részletesen.

Ez az eredmény nem olyan meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy a szerelem jórészt társadalmi produktum. A különböző korokban és kultúrákban élő emberek másként gondolkodnak róla. A falusi emberek ezek szerint nem ismerhették a romantikus, mindent elsöprő szerelmet, amit a modern kor embere ideális modellnek gondol (Kövecses 1988).

A csángó 'szerelem' konceptus egy régi társadalommodellt látszik tükrözni, egy ősi gondolkodásmódot, melyben az érzelm nem játszik fontos szerepet; sokkal inkább bűnként bélyegződik meg, és szexuális vágygá degradálódik. A szerelem mint kapcsolat azonban a fogalomnak egészen másfajta felfogása. A következőkben fény derül arra, mennyire jelentős szerepet tölt ez be a 'szerelem' csángó konceptualizálásában.

7.2. A szerelem mint kapcsolat

A szerelmi dalokban a 'szerelem' fogalmának alternatív népi modellje is jelen van, amelyben keresni kell a szerelmet, vagy aktívan részt szükséges venni annak felépítésében. Ez alapvetően különbözik az eddig tárgyalt, érzelmeket jellemző erő-sémától, amire kevés példát találtam. Az aktív modell a szerelem kapcsolati aspektusát jellemzi. Míg az érzelmet az egyén elszenvedi és passzívan tűri, addig a kapcsolatnak aktív részese. A fejezet bevezetőjében idéztem Kövecses megfigyelését, amely szerint AZ EMBERI KAPCSOLATOK HÁZAK metaforában az érzelm a ház alapja, a kapcsolat pedig maga az építmény. Ennek felépítéséhez az építőmunkásoknak, azaz a szerelmeseknek meg kell találniuk a téglákat, amiből a ház felépül. Ezek a téglák önmaguknak a kapcsolathoz szükséges különböző

tulajdonságai. A szerelem mint kapcsolat konceptualizálásában tehát az egyén aktív résztvevőként van jelen.

Fentebb említettem, hogy az ESEMÉNYSTRUKTÚRA metafora (4)-től (10)-ig terjedő leképezései a kapcsolatokat jellemzik inkább. A továbbiakban nem e pontok mentén fogok haladni, hanem csak rámutatok jelenlétükre a megfelelő helyeken. Az első ide vonatkozó megfelelés, A CSELEKVÉS ÖNERŐBŐL VÉGZETT MOZGÁS értelmében a szerelem tárgyat keresni kell, mert a szerelem nem jön el magától:

„Mert az én édeszim/sírva *keresz* ingem.”

„Harmadnapja mind *kereszlek*,/Keserű utakon járok.”

„Jén még szakasztanék,/Ha jóra *találnék*”

A két ember között létrejövő szerelmi kapcsolat tagjai különböző módokon fűződhetnek egymáshoz. A tradicionális kultúrákban a szerelmi kapcsolat általában a SZERELEM EGYSÉG metafora segítségével elemezhető, míg a modern társadalmakban a SZERELEM KERESKEDELMI TRANZAKCIÓ metafora játszik nagyobb szerepet (Bella és mtsai 1985: 119 Kövecses 2000: 178). A kettő természetesen egymás mellett is létezhet, egy kultúrán belül. Az EGYSÉG metafora lényege az, hogy a szerelmi kapcsolatban csak a két rész (a nő és a férfi) összekapcsolódása alkot egészet, vagyis a két fél csak együtt képes teljes életet élni, egymás nélkül nem lehetnek boldogok. Ez tükröződik például olyan kifejezésekben, mint: „Őket egymásnak teremteték”, „Teljesen összeillenek”, „Kiegészítik egymást, mint zsák a foltját”. Ezzel ellentétben a KERESKEDELMI TRANZAKCIÓ metaforában a kapcsolatban résztvevők önmagukban is teljesek már, boldogságukat azonban a másik ember segítségével, a kölcsönös adás-kapás viszony alapján érik el. Ez látható például, a következő kifejezésekben: „Én *több energiát fektetek ebbe* a kapcsolatba, mint te.”, „A szeretetért szeretet jár cserébe”.

Mielőtt rátérnék e két metafora elemzésére, a szoros kapcsolat fő feltételét, a SZERELEM KÖZELSÉG metaforát mutatom be.

7.2.1. A SZERELEM KÖZELSÉG

A kapcsolat tapasztalati alapja a KÖZELSÉG, amiről Kövecses az amerikai angol nyelven végzett vizsgálata alapján megállapította, hogy metonímia és metafora formájában is szerepel a szavak szintjén (1988: 21-22).

Metonimikus, amennyiben a két szerelmes fizikai közelségéről szól; metaforikus, amennyiben az EGYSÉGET alkotó két tárgy fizikai közelségéből indulunk ki. A népdalokban mindkettőre találhatunk példát.

A közelséget ritkán okozhatja valamilyen erő, mint például a következő idézet „két felete szeme hozott engem ide” sorában jelenlevő MÁGNESES ERŐ:

„Nem jöttem én ide/Szenki öremire,/Cak az ién ideszim/Gyenge szerelmire./Csak az ién ideszim/két felete szeme/hozott engem ide,/erre messze helyre.”

AZ ESEMÉNYSTRUKTÚRA metafora CÉLOK ÚTICÉLOK megfelelése, valamint az OK AZ OKOZAT HELYETT metonímia is felfedezhető az egyik fél másikhoz való közelítését megjelenítő, *idejön* vagy *hazajön* kifejezésekben:

„Ada jeve sz ada jeve/sz az é édeszkéje.”

„Ha haza jó, haza várom,/mégisz ő lesz az én párom.”

Az *elmegy*, *idegen országra megy* kifejezések ezzel ellentétben a fizikai távolságot jelentik, ami a szerelem hiányát vagy az együttlét nehézségeit tükrözi. A szerelem megszűnése tartalom jelenik meg a következő idézetekben, melyekben a távolodás minden esetben a szomorúság nagyságával áll párhuzamban, mögötte a TÁVOLSÁG A SZERELEM HIÁNYA HELYETT áll:

“S úgy elmenek én egy búval,/S úgy itt maracc száz annyival.”

„Elment uram fogadóba,/elment uram harmadnapja./Ada üle egy hietig,/Meggyógyulék/ién addig, kamámasszon.”

Az együttlét és a boldogság összefonódása plasztikusan jelenik meg az alábbi sorokban. A fecskemadár képében az EMBER ÁLLAT metafora alapján a szeretett lény jelenik meg, aki Románia közepére ment és magával vitte egykori szerelmének boldogságát. Itt a SZERELEM FOGLYUL EJTETT MADÁR és a BOLDOGSÁG FELEMELKEDÉS metaforák fedezhetők fel. A KÖZELSÉG A SZERELEM HELYETT metonímia megszűnésével a másik két metafora is érvényét veszti: a madár kiszabadult, a boldogság pedig a magasból a földre szállt, ezáltal elveszítve lényegét. Ebben a SZOMORÚSÁG ESÉS LEFELÉ metafora van jelen:

„Nincen kedvem, mert *elvitte a fecke*,/Rumanija közepibe letette./Kicsi fecske,
ihajhaj,/hoz vissza a kedvemet,/Kedvem után a régi szeretőmet.”

Hasonló jelentésű, ha a szerelem tárgya messze lakik:

„Iedsz ruzám jaj *messze* a lakászad./Z ablakidbe három cserep muszkata ./Sz az eszte
jesz bie izentem utánnod./Meg ne hajja valahonnan valaki,/micsa bajosz egynek kettét
szeretni.”

Az ablakban levő muskátli a SZERELEM NÖVÉNY metafora alapján a szerelmet jelenti. Mivel azonban a szerelem tárgyának lakása messze van, arra következtethetünk, hogy kedvese más szeret. Ez a folytatásból is kiderül.

A fizikai távolság lelki távolságot jelent a következő dalban is, melyben a BOLDOGSÁG FÉNY, SZOMORÚSÁG SÖTÉTSÉG közti átmenetet, az alkonyt láthatjuk. Ilyenkor a Nap eltűnőben van, már nem ad nagy fényt és melegséget. Az ég veres színe a távolban szerelmet sejtet, de ez a szerelem valaki másnak a boldogságát szolgálja:

„*Veressz az ieg tova felé*,/sz ez ien ruzám *arra felé*./Szeretsz-e még ingem,
ruzám?/Szeretnélek, de nem éllek...”

Néha az idegenbe is maga után hívja kedvesét a szerelmes ember. Ez valószínűleg a bűn megbánását jelenti, azonban a büszkeség néha nagyobb úr a megbocsátásnál. A szomorúságot gyakran előbb vállalja a megbántott fél, mint a megaláztatást:

„*Elment az én rózsám idegen országra*,/kéri levelibe, hogy *mennek utána*./Nem megyek
utána idegen országra,/inkább meggyászolom feteke gunyába.”

A következő részletben a madárka a szerelem alanya helyett áll metaforikusan. Magányosságában láthatjuk őt, aki repülne társához, de nem bír felemelkedni. Ebben a BOLDOGSÁG FELEMELKEDÉS, A SZOMORÚSÁG LENT metafora rejlik.

„Ien Isztenem cak ud ielek,/mend e nyomorodott lielek./Ien isz *idegen országon*,/mend e
madárka j az ágon./Számnyockáját repegteti,/sz e szívemet rettegteni.”

7.2.2. SZERELEM EGYSÉG

A teljes közelség megvalósulásakor beszélhetünk EGYSÉG-ről. Az ESEMÉNYSTRUKTÚRA alapján ilyenkor mondhatjuk, hogy a szerelmes elérte „úticélját”. Amint említettem, a dalok főleg a szomorú, viszonzatlan szerelmet jelenítik meg. Ennek megfelelően tehát az ESEMÉNYSTRUKTÚRA NEHÉZSÉGEK AKADÁLYOK megfelelése is többször megtalálható. A szerelmes általában bármit megtenne célja eléréséért:

„*Régi szeretőmért/Mit nem celekedném:/Tengerből a vizet/Kalánval kimerném. Tenger fenekiről/Gyöngyszemeket szednék,/Mégesz a rúzámnak/Gyöngykoszorút kötnék.*”

Ha a szerelem alanya legyőzte az akadályokat, megvalósulhat az EGYSÉG. Kövecses Zoltán a SZERELEM EGYSÉG metaforát az amerikai angol nyelvben kutatta (1988, 2000). Platónig vezette vissza történetét, akinek „Symposium” című művében arról olvashatunk, hogy Zeus két részre osztotta az embereket. Életük küzdelmeinek célja ezért elveszett felük visszaszerzése. Később ez a felfogás kibővült. Eredményeként az EGYSÉG egyaránt lehet egymást kiegészítő kémiai részeké, összeilleszthető fizikai dolgoké és szimbiózisban élő biológiai részeké (Kövecses 1988: 18).

Sloucher (kézirat) az EGYSÉG metaforának azt az aspektusát emelte ki, hogy homályba borítja a személyiség individualitását. Ennek oka az, hogy mindkét fél csak egy nagyobb egység részeként jelenik meg és nem önmagában is teljes, egyedi értékként. Kutatásai szerint a mai amerikai angol nyelvben is él ez a metafora, bár nem olyan hangsúlyosan, mint például a KERESKEDELMi TRANZAKCIÓ. A SZERELEM EGYSÉG élő típusait a következőkben határozta meg:

(1) KÉT SZERETŐ EGY NAGYOBB ENTITÁS KÉT RÉSZE, ahol kettőjükön kívül más részei is vannak az entitásnak. Példák: „I feel *part of something larger*.” (‘Valami *nagyobb dolog részének* érzem magam.’), „Out of a relationship I feel *somehow smaller*.” (‘A kapcsolaton kívül *valahogy kisebbnek* érzem magam’).

(2) KÉT SZERETŐ EGY EGYSÉG KÉT (EGYMÁST KIEGÉSZÍTŐ) RÉSZE, ahol a szerelmeseken kívül semmi más nem alkotja részét az egységnek: „I feel stronger as *part of a unit* than by myself” (‘Erősebbnek érzem magam egy *egység részeként*, mint egymagamban’), „I am *half of the couple*” (‘A *pár fele* vagyok’). Ez a fajta EGYSÉG metafora felel meg Kövecses terminológiájában a fizikai egységnek, ami alapjául szolgál az EGYSÉG metafora kifejlődésének.

(3) KÉT SZERETŐ KÉT OLYAN ENTITÁS, AMELY EGY ENTITÁSSÁ OLVAD ÖSSZE. Ilyenkor a két fél határai annyira elmosódnak, hogy lehetetlen őket kettéválasztani, s ha mesterségesen meg is tennék, lenne mindegyik félnek olyan része, ami eredetileg a másikhoz tartozott. Ebben az esetben a szeretők identitása teljesen, elkülöníthetetlenül összefonódik. Sloucher egyik adatközlője például úgy hívja szerelmét: „*built-in friend*” (‘*beépített barát*’). Más példák: „*two [people] becoming one [person]*” (‘*két ember eggyé válik*’), „*giving away too much of herself*” (‘*túl sokat elajándékoz magából*’). Ez Kövecses terminológiájában szimbiózis formájában szerepel, esetleg biokémiai egységként fogható fel.

Az EGYSEG metafora a csángó népdalokban fontos szerepet tölt be (Szélid 2007a).

(1) A KÉT SZERETŐ EGY NAGYOBB ENTITÁS RÉSZEI-ként megtalálható a fa ága és levele alakjában:

„Ugy megvállunk münk egymástól./mind e levél ez ágától./Mert e levél őszele lehull./de tavaszval helyre újul./Helyre újul, meg szem búszul./de zén szívem holtig búszul.”

A nagyobb entitás a fa, sok ággal és levéllel; ezen belül az egymást kiegészítő részek egységeként jelenik meg a kapcsolat két tagja. Egy korábbi fejezetben szoltam a faág férfit és a falevél nőt szimbolizálni képes jellemvonásairól. Az egész fa talán az egész nemzetséget jelentheti, aminek a szerelem a legtetején szokott „nőni”, legfiatalabb hajtásként („Szerelem, szerelem, átkozott szerelem, mért nem *termettél* meg *minden fa tetejen*?”). A fizikai tartomány nem minden eleme képeződik le absztrakt szinten, a természet megújulni képes vonása például a szerelmes szívre nem vonatkozik: az „*holtig* búszul”. Ebben az EGYSEG metafora két fontos következménye kap szerepet: egyrészt egyetlen fél képes csak kiegészíteni az embert, s ez a rész nem pótolható mással. Másrészt az egység ezért örökké tart, s a viszonzatlan szerelem okozta szomorúság emiatt nem múlhat el.

Ugyanez látható a következő idézetben, melyben az egész entitás sérül a benne levő részek elszakadása miatt. Ezt a *síró fa* képe szemléletesen bemutatja:

„Ahol én elmenyek, még a fák es sírnak./genge ágaikról *levelek lehullnak*./Hulljatok levelek, sirassatok engem./mert az én édesem *mást szeret*, nem engem.”

Másik példaként ide sorolható a *malom* forrástartomány, amelyben A KAPCSOLAT GÉP metafora van jelen. A nő és a férfi egysége az egész gépet meghajtó erőként mutatkozik meg a következő sorokban:

„A te pirosz véred az ien pirosz vérem/*ed árokba főjjon sz ed malmot meghajtcon.*”

Ez a metafora az előzőtől abban tér el, hogy a két fél részei teljesen összekeverednek, szétválaszthatatlanok, és az egész entitás nem lenne képes nélkülük funkcionálni, vagyis a szimbiózis a nagyobb egységen belül valósul meg. A fenti fa metaforában, ezzel ellentétben, egy levéltől nem függ a fa élete. Így a KÉT SZERETŐ EGY NAGYOBB ENTITÁS KÉT RÉSZÉ metafora két altípusát állapíthatjuk meg: az entitáson belül két összetartozó fizikai rész illeszkedik össze, illetve két folyadék elemei kémiailag szétválaszthatatlanul összekeverednek.

A *malom* forrástartomány más részeiben is megjelenhet a női és férfi szerep. A „Szimbólumtár” szerint, mint már említettem, a malomkő a nő, a malomrúd pedig a férfi szimbóluma. Míg azonban a malomkő képében megjelenő nőre sok példát találhatunk, a malomrúd nem jelenik meg, s csak egy malmot meghajtó, a malomkő járását okozó erőben sejtjük a férfi jelenlétét:

„Pedig az a *malom háromkeű legyen*,/a legelsző keve bélagyengyet *járjon*,/a mászodik keve aprópénzt hullasszon,/sz a harmadik keve szeretetet járjon.”

(2) A KÉT SZERETŐ EGY EGYSÉG KÉT (EGYMÁST KIEGÉSZÍTŐ) RÉSZEKÉNT való megjelenésére is találhatunk példákat a dalokban. Az egyik idevágó részlet a következő:

„*Hirvad az a ruza kinek töve nincen*,/ien isz hirvadozok, had szeretém nincen.”

A rózsa és töve a két szerelmes egységére utal. Ha a kettő nincs együtt, a részek nem képesek funkcionálni. Megjelenik ez a következő részletben is, bár az EGYSÉG metafora szempontjából kevésbé explicit módon:

„Túl a vizen, *mandulafa tövibe*,/szír a kiszlán a rúzsája ölébe.”

A fa töve valószínűleg a lány ölét, a fa pedig a férfirészt testesíti meg. A kettő összetartozik, egymás nélkül elképzelhetetlenek.

További nem természeti, de szintén fizikai egységet jelölő részek a csizma és talpa, a cipő és sarka, a ló és patkója, amelyekről a szexualitás révén szó esett. Ezek egymás nélkül elképzelhetetlen, funkció nélküli összetevők lennének:

„Veszek neki *csizmát, pirosszot, /ütők rajta patkót, magasszot./* Az a patkó fémlik, ragyag isz./eniem vat te rúzám magad isz.”

„...*pirosz cipőt/fekete sarokra.*”

„*Patkojják a lovamat,/csánnyák a szekeremet*”

(3) A harmadik csoportot A KÉT SZERETŐ KÉT OLYAN ENTITÁS, AMELY EGY ENTITÁSSÁ OLVAJT ÖSSZE metafora alkotja. Ez az egység lehet statikus vagy dinamikus természetű. Állóképszerű fajtájára nem találunk sok példát:

„Könnyebb kösziklának lágy iasszé válni,/mint két *iédeszednek* egymástól megvállni.”

Még a köszikla sem elég erős anyag ahhoz, hogy jelképezni tudja két szerelmes szilárd egységét, mégis ezzel lehet azt leginkább bemutatni. A KAPCSOLAT TERMÉSZETI TÁRGY metafora fókuszát a KAPCSOLAT MINŐSÉGE A TÁRGY ANYAGÁNAK MINŐSÉGE leképezés alkotja. Ahogy a köszikla nem olvad meg, úgy a két szerelmest sem lehet egymástól szétválasztani, vagyis a kettő szimbiózisban, elválaszthatatlan együttlétben él.

A szimbiózis dinamikus formájára láhattunk példát a *malom* forrástartományban. Ennél azonban sokkal jellegzetesebb és jóval nagyobb számban van jelen a dalokban a KAPCSOLAT ÉLŐ SZERVEZET metafora. Az élő szervezet általában növény képét őrli. A MEZŐGAZDASÁGI metafora révén említettem, hogy a növény női és férfi részekből tevődik össze. A termőföld a nő, a belevetett mag vagy palánta a férfi által kerül a földbe, az eső, harmat pedig megöntözi. Ennek megfelelően a növény nemcsak a szerelem tárgyát jelenti, hanem a szerelmi kapcsolatot is. A virág a porzójában és a bibéjében biológiailag is jelen van a férfi és női jelleg, s ez szintén okot ad arra, hogy az egység jó képviselőjévé tegye a szerelem ősi szimbólumát.

A szerelem, mint korábban láttuk, sokféle virág képében megjelenhet. Gyakori köztük a piros színű, mint például a *rózs*a, a *szeffü*, de forrásul szolgálhat a *rezeda*, *majoranna* is. Míg egy fa hirtelen kivirágzása, vagy egy virággal való váratlan megajándékozás főként a szerelmi

vágyat jeleníti meg, a már elemzett MEZŐGAZDASÁGI munkák, mint a virág ültetése vagy a mag földbe vetése, illetve a növény gondozása a szexualitáson túl egy kapcsolat kialakítását és fenntartását tárja elénk. A mag és a virág föld és víz nélkül nem tud kifejlődni, a növényben a két rész összeforr. A férfit jelképező mag vagy palánta és a nőt szimbolizáló földből származó tápanyag szétválaszthatatlan egységet alkot:

„Megfogám ez ökröm szarvát,/felszántom e kertem alját./Hogy ne nőjjön gyalogbedza,/lepje fel e kerti róza.”

A részletben a KAPCSOLAT ÉLŐ SZERVEZET metafora fókuszát A SZERELMI KAPCSOLAT MINŐSÉGE A NÖVÉNY TULAJDONSÁGA leképeződés alkotja. A kevés értéket hordozó, egyszerű *gyalogbodza* és a gyönyörű *kerti rózsza* az értéktelen és az értékes szerelem megnyilvánulási formája. Ehhez a föld képében megjelenő női test, és a földet termékennyé tevő aktív erő, vagyis a földet szántó, rózsát ültető férfi harmonikus egysége szükséges.

A szerelem virág képében lexikális szinten nagyon kevészer jelenik csak meg. A következő részlet kivételes példa erre, melyben a lány *szerelemgyökérből* ültet *majorannát*. A szerelem tehát a növény gyökere, amiből az élő szervezet kifejlődik. A lány kezdeményező szerepére utal valószínűleg, hogy maga végzi az ültetést, mintha a legény nem is kellene hozzá. Ő csak külső szemlélőként jelenik meg a szövegben:

„Látád édeszidet, virágosz kertiben,/Murujánnát ültet, szerelemgyükiérből.”

Sokszor nem virágoskert, hanem mezőn növő kalászosnövények vetése jelenik meg a sorokban:

”Tündöklük a *mező* sok *búzavetéstől*,/zengedez az erdő sok szép énekléstől.”

Az élethez nélkülözhetetlen búza a szerelem szükségességét is elénk vetíti, míg a virág csak gyönyörködtet és azért szeretjük, mert szép, illatos és látványa boldogabbá teszi az embert. A földbe vetett búza, az étető kenyér legfontosabb alapanyaga, szintén boldogságot sugároz. A mező a nő, a bele vetett mag pedig a férfi „munkája” révén a magzat megjelenítője. A férfi és nő egysége nem egyszerűen szexuális egyesülés, hanem boldogságot is adó, vagyis a léleknek használó létezési forma, tehát a szerelem egységét, harmóniáját tükrözi. Ezt a BOLDOGSÁG

FÉNY (*tündöklík*) metafora erősíti meg, valamint a VISELKEDÉSI REAKCIÓ AZ ÉRZELEM HELYETT (*zengedez az erdő sok szép énekléstől*) metonímia.

A szerelem intenzitását jelenti a sokféle növény vetése, az INTENZITÁS MENNYISÉG metafora alapján. Az EGYSEG ilyenkor mindegyikben egyenként van jelen. Ez látható a következőkben:

„Ha megérem jövődőbe, hallod-e?/*Vetek e-zalszó mezőbe*, hallod-e?/*Vetek árpát, vetek buzát*, hallod-e?/*Közepibe cökrosz rózát*, hallod-e?/Ha megérem jövődőbe, hallod-e?/Ketten learatjuk, kedvesz, hallod-e?”

A búza elvetése néha nem nyíltan, hanem titokban történik. Ilyenkor bűnös szerelemről, hűtlenségről beszélhetünk:

„„Hol a zsákból a búza?”/„Aszt a ződ kancsó tuggya.””

A zsákból eltűnt magok hollétéről csak a zöld kancsó tud, a tartály, ami a nőt szimbolizálja. A zöld szín az élettéliség, termékenység, ifjúság jelképe, ami a fiatal nő sajátja.

A bemutatott három csoporton kívül az EGYSEG másként is megjelenik a szövegekben. Találkozunk olyan képpel, ahol egy metonímia révén szerzünk tudomást a két szerelmes egységét kifejező metaforáról. Ez lehet a HASZNÁLATI TÁRGY A HASZNÁLÓ EMBER HELYETT:

„Minek tilca töllem az é édesz fiját./Ha neki fija vót, nekem szeretém vót,/Ha neki iedesz vót, nekem iedeszebb vót./*Elhálhattunk lenne ketten ed párnán esz*,/Havas ódalán esz, benn az ád alatt esz.”

A használati tárgy mennyiségén van itt a hangsúly, ami a használó emberek mennyiségére utal. Általában minden ember külön párnán alszik. Ha egy párna is elég, az a szerelmesek egygyé forrásának jele. A szövegkörnyezetből előre tudjuk már, hogy ez nemcsak a testi szerelemre utal, hanem mély lelki tartalma van. Hasonlóan metonímia járul az EGYSEG metaforához a következő esetben:

„Ien isz árvo, sz tészisz árvo/*bújjunk edmász árniekábo*.”

Amikor két ember egymás árnyékába áll, akkor kettejüknek csak egy árnyéka lesz. Általában egy árnyék egy emberhez tartozik, mint ahogy a fenti párna esetében ugyanez volt tapasztalható. Ha egy árnyéka van két embernek, akkor testük is egy, vagyis a kettő eggyé vált. Az egymagukban *árva* szerelmesek csak egyesülve válhatnak tejjé.

Arra is akad példa, hogy az egység két olyan elem összekapcsolódásából alakul ki, amelyek önmagukban is teljesek, de egy bizonyos célt csak közös erőből tudnak elérni, ebből a célból fonódnak össze véglegesen. Ez jelenik meg a menyét meggyilkoló anyós történetében, akinek hazatérő fia a hírről tudomást szerezve öngyilkos lesz. Az asszony mindegyiket külön sírba temeti:

„Fiát oltár elejébe,/Menyét oltár után./Onnat is csak kinőtt/két szép liliomszál./S összeölelkeztek/Úgy nőttek, úgy nőttek,/Amíg összeértek,/Onnan mennybe mentek/Isten elejébe.”

A sírból kinövő, összefonódó virágok az EMBER NÖVÉNY metafora és az OKOZAT AZ OK HELYETT metonímia (a szerelmesek testéből nőttek ki a virágok) alapján a szerelmeseket jelölik. Ezek csak úgy képesek az ég felé nőni, egészen „Isten elejébe” menni, ha együtt vannak, mivel így erősebbek. A BOLDOGSÁG FENT, BOLDOGSÁG AZ ÉGBEN LÉT metaforák jelennek meg a sorokban, amelyek az igazi szerelem boldogságát sejtetik.

7.2.2.1. Az EGYSEG metaforikus következményei

Kövecses Zoltán „Language of Love” (1988) című könyvében és Barcelona Rómeó és Júlia szerelmét elemző tanulmányában (1995) leír az EGYSEG metaforához szervesen kapcsolódó jelenségeket. Ezek közül néhányról már ejtettem szót, de itt mutatom be őket részleteiben:

- (1) EGYSEG nélkül a két fél nem képes normálisan funkcionálni.
- (2) Csak egyetlen igazi szerelem létezik.
- (3) A szerelem örökké tart.

(1) EGYSEG nélkül a két fél nem képes normálisan funkcionálni

AZ EGYSEG beteljesülése nélkül nem lehet harmonikus a szerelmesek élete, a másik fél híján nem élhetnek teljességben. Mögötte az ÉRZELEM VITALITÁS, az ÉRZELEM HIÁNYA A

VITALITÁS HIÁNYA metaforák állnak. A dalokban ez legtöbbször az életető víz hiányaként tárul elénk. A MEZŐGAZDASÁGI metafora kapcsán láthattuk, hogy a női és férfi rész együtt van jelen a kifejlődő növényben. Ha az egyik rész hiányzik, a növény nem életképes. Ez áll a VITALITÁS metafora mögött.

A szárazsággal és az ennek következtében kialakuló hervadással a virágmetaforák kapcsán találkozhatunk legtöbbször. A liliumot, a tisztaság megtestesítőjét idővel „új helybe kell tenni”, vagyis a lányt feleségül véve más házhoz kell vinni, közös, önálló otthont kialakítva. Ha ez nem következik be és az érintetlen állapot túl sokáig tart, a virág elhervad. Ezt láthatjuk a következő részletekben:

„Porondos víz martján/felnőtt liliumszál,/ki akar száradni,/ki kell onnat venni,/új helybe kell tenni,/de ahol megfogannék.”

„Békét hagyta Isten/az én életemnek./Kedvét betöltötte/s az én sok irigységemnek,/zörgő liliumszál,/zörög a levele.”

Szerелеm nélkül a gyakran kerek levélként megjelenő termékeny női test ezen tulajdonsága funkcióját veszti, párhuzamban a növény levelének elszáradásával.

A csalán is elhervad, ha nem kap elég vizet. Az értéktelen növény A SZERELEM NÖVÉNY metafora A SZERELEM MINŐSÉGE A NÖVÉNY TULAJDONSÁGA megfelelése alapján a kevésbé értékes érzelmet jelenti, amelyik nem boldogságot, hanem nagy fájdalmat okoz, hisz a jó útról való letérés lelki válsággal jár együtt. Ezt megerősítette egyik adatközlőm is: „A nagy szerelemből való elcsúszás néha olyanokkal történik meg, ahol nem természetes (így tehát a csalánnal). Ahol tüzes a szerelem, az a csiljással is megtörténhetik. Az ilyenfajta szerelem azért fáj, mint a csilján.” Az elválás ilyenkor is hervadást okoz:

„Csilványankoró-koszorú,/mért vagy szívem szomorú?/Hod ne legyen szomorú,/elhadott ed nyomorú.”

Egy egész fa kiszáradása is megtörténhet. A *fügefa* a „Szimbólumtár” szerint gyümölcs alakja miatt a férfi nemi szervre utal. A párhuzamos szerkesztés révén a következő idézetből is érthetővé válik a kiszáradásnak és a szerelmi kapcsolat hanyatlásának összefüggése:

„Kiszárott a füge fástól,/megvállunk rúzám egymásztul. „

Arra is találunk példát, hogy a fa egyszerre dől ki és nem lassú száradás a végzete. Ennek háttérében a ROSSZ ESÉS LEFELE metaforát találhatjuk meg. A következő idézetben ez a tartalom a fa és gyökere, valamint a levél és ága kapcsolatában megmutatkozik. Az itt megjelenő kép a fentihez képest más aspektusát domborítja ki az EGYSÉG hiányának: a fa lezuhanása ugyanis veszélyes és zajos. A SZERELEM NÖVÉNY metafora A SZERELEM MINŐSÉGE A NÖVÉNY TULAJDONSAGA megfelelése alapján egy nagyon stabil, erős kapcsolat szűnik meg egyik pillanatról a másikra. Sorsa nem a lassú halál, az elszáradás, az érzelem fokozatos elapadása, hanem az ereje teljében levő fa egyszerre lesz élettelen:

„Ledől egy fa mozdításztól,/megvállunk, rózsám egymásztól.”

(2) Csak egyetlen igazi szerelem létezik

A SZERELEM EGYSÉG metaforában, mint láhattuk, a két fél egymás nélkül nem teljes, együtt azonban pontosan kiegészítik egymást. Ebből fakad a metaforikus következmény, ami szerint mindenkinek csak egy kiegészítő rész adatik, vagyis csak egyetlen igazi szerelem létezik, úgy, mint ahogy egy kettétört tárgy egyik részéhez is csak egyetlen olyan részt tudunk hozzáilleszteni, ami pontosan kiegészíti azt. Erre néhány példával utaltunk fentebb is, a következőben a levél és az ág elválása a férfi és a nő elválását jelenti:

„Ugy megvállunk münk egymásztól,/mind e levél ez ágától./Mert e levél őszvel lehull,/de tavaszval helyre újul,/Helyre újul, meg szem búszul,/de zén szívem holtig búszul.”

A már elemzett sorokban a természet és az emberi élet különbsége abban áll, hogy a céltartományban, a szerelmi kapcsolatban a „lehullott levél” már soha nem nő vissza az „ágra”, a szerelmesek soha nem találhatnak más szerelemre. Mivel az egyetlen igazi szerelem pótolhatatlan, más levél nem nőhet rajta, mert az csak gyarló utánzata lenne az eredeti, igaz szerelemnek. Sok dal óva int a több szeretőtől:

„Sose szeress kettőt, hármat,/mert az egy es elég nagy bánat [...]/Szeress egyet, hogy legyen szép,/Ha szenvedsz es, hogy legyen métt.”

Arról is tájékoztatást kapunk, hogy ezt az egyetlen igazi, számunkra értékes szerelmet nagyon nehéz megtalálni, kicsi az elérhetősége:

„Szerelem, szerelem, átkozott szerelem,/mért nem termettél ott minden fa tetején:/Minden fa tetején, divónak levelin,/hogya szakasztott vóna minden liján sz legén./Met ien szakasztattam sz el isz szalasztattam,/de mieg szakasztanék, ha jóra találnék./E jóra sz e sziepre, régi szeretémre.”

A szerelem tárgyának kizárólagossága a *párom*, *társam* képekben is megjelenik:

„*Párom, párom, édesz párom*,/három esztendeje várom./Ha haza jő, haza várom,/mégisz ő lesz az én párom.”

„Jobb nekem kezem nélkül,/min nekem *társam* nélkül.”

A SZERELEM EGYSÉG metafora kézzelfoghatóvá válik a szerelem tárgyának az ember részeként való megszólításában. A *szívem* elnevezés mögött a SZÍV AZ ÉRZELMEK TARTÁLYA metafora áll, ez a TARTÁLY A TARTALOM HELYETT (SZÍV A SZERELEM HELYETT), valamint az OKOZAT AZ OK HELYETT (SZERELEM A SZERELEM TÁRGYA HELYETT) metonímiával együtt jelenik meg. Hasonló okokra vezethetők vissza a *lelkem* és *életem* kifejezések. Mindegyik azt sejteti, hogy szerelme nélkül képtelen lenne az ember az életre. Ez összefüggésben áll az előző pontban említettekkel, amelyek szerint szerelme nélkül az ember képtelen funkcionálni. Mögötte A SZERELEM VITALITÁS, A SZERELEM HIÁNYA A VITALITÁS HIÁNYA metaforák állnak. Ezek a megszólítások magukban foglalják a szerelem alanyának és tárgyának szétválaszthatatlanságát, határaik elmosódását, hiszen az ember nem képes sem *szíve*, sem *lelke*, sem *élete* nélkül funkcionálni.

„Mend elhottom *ieletemet*/hej! barna pirosz menieckemet.”

„Jere ki, *szűvem* a szőlőhedre,/Onnét nézzünk bé a nad Gyoszenbe.”

„Kihajlott a deszkakerten/Róza, *lelkem*, Róza...”

Mivel a szerelmes nem tud mással egységet alkotni, csak egyetlen emberrel, érte mindenre képes. Ez az önfeláldozás témakörét is magában rejtí, ami nagy hangsúlyt kap a szövegekben. A társa nélkül önmagát fél embernek, árvának érző szerelmes a lehetetlenre is képes, hogy megszerezze „másik felét”:

„Régi szeretőmért *mit nem celekedném*:/tengerbűl a vizet kalánval kimerném[...]

Fájdalmat, szenvedést is vállal érte. Keze nélkül például tud élni, de szerelme nélkül nem:

„Rúzám, rúzám, iedades rúzám!/Gyere, vedd ki kégyót kebelembél./*Jobb nekem kezem nélkül,/min nekem társzam nélkül.*”

„Mer én csak egyet szerettem./Méges eleget szenvedtem./Szeress egyet, hogy legyen szép./*Ha szenvedsz es, hogy legyen métt.*”

A szerelem tárgyáért a haláltól sem riad meg a hű szerelmes:

„Mégis meg kell haljak/*Görög Ilonáért*”

„Ird fel keresztfámro/sz e kapum szarkáro./itt fekszik ed árvo,/kinek *szeretetbél/történt a halálo.*”

(3) Az igazi szerelem örökké tart

Az előzőekből következik, hogy a szerelem a halálon túl is tart. Erre azonban csak kevés példát találunk a dalokban. Közülük a legegységelműbb a szerelmesek sírja felett összefonódó liliomok, amelyek a mennybe mennek:

„...két szép liliomszál./S összeölelkeztek./Úgy nőttek, úgy nőttek,/Amíg *összeértek,/Onnan mennybe mentek/Isten elejébe.*”

Hasonló tartalom jelenik meg a szerelmét a halálba is elkísérő kedves képében. A részletben a kapu az új élet kezdetét jelenti, vagyis az örök életét, ahová szintén elkíséri a szerelem:

„Elkísérsz-e te ingem,/Bárcsak a kapudig?/*Elkísérlek, ién tégedet/Erekes hazádig.*”

A dalokban a házasságkötés és ezzel összekapcsolódóan a *koszorú* képe jelöli az örök szerelmet. A koszorút, mint már láttuk, általában fehér gyöngyből vagy fehér virágból kötik, mert ez a tisztaságot és az örök hűséget jelöli:

„Néktek adom húgom koszorúját,/Nékem nem kell szenki koszorúja./Mett mosz kötik az *én koszorúmat./Ágból-bogból, fejér csemetéből.*”

7.2.3. A SZERELEM TELJES BIRTOKLÁS

Két ember egységén kívül alternatív szerelem-modelleként egy másfajta szemlélet is megtalálható a dalokban. Ez azon az elven alapul, amit Sloucher tárgyiasításnak („objectification”) nevez, olyan kifejezésekből kiindulva, mint „She is *off the market*.” (”Már nincs *eladásorban*”). Korábban, a SZERELEM TÁRGYA ÉRTÉKES TÁRGY révén esett erről szó, itt azonban vissza térek rá, mert ezt a metaforát látni kell a SZERELEM EGYSÉG metaforával összefüggésben is. Mint korábban említettem, a házasságra érett lányokról mint piaci árutól beszélnek az emberek sok helyen, mind az angol, mind a mai magyar sztenderdben találhatunk erre példákat. A csángó lányok nem „férjhez mennek”, hanem *eladódnak*. Régen a legény pedig csak akkor vihette el a lányt, ha hozott érte valamilyen portékát, fizetséget, legtöbbször állatokat, amelyben előtte megalkudtak a lány apjával. Az esküvő után a menyecske a fiatal férj szüleinek házához ment, utána gyakran nem is találkozhatott már saját szüleiével. Emiatt nem lehetünk biztosak abban, hogy a dalokban a BIRTOKLÁS fogalma vajon szó szerinti vagy metaforikus értelemben van-e jelen. Sok népdalban megtaláljuk az *adódik* kifejezést:

„Átkozott, átkozott legyen az az óra,/Mikor világra jöttem,/S *adódni* készültem.”

„Székünk vagyon neked való,/lányunk nincsen *odaadó*.”

Említettem, hogy A SZERELEM TÁRGYA BIRTOK formájában más esetekben is megjelenik (ld. a szerelem tárgyával foglalkozó részt). E fejezet elején pedig láthattuk, hogy a birtokba veendő tárgyat először ki kell választani, mint a boltban a legkedvezőbb árucikket („Minden madár/párat *választ*.”, „Hová mész, édesem?/Nagy magos hegyekre/szép virág *keresni*.”, „*Választanék* egy szép kék szemickét.”). A leánykérésről szóló dalokban általában tíz-tizenkét lánynál is próbálkoznak, akik addig válogatnak, míg nekik tetsző kőrre lelnek:

„Dön, dön, dön, döngölik az ácsok)/*kért ingem* sz a legén,/újuj, sza legín,/uljan, mind a rossz lepén/*nem menek utánna*./Kért ingem sz a cigán [...]/ulyan, mind a rossz pitán [...]/vökár [...]/egész mezőt összejár [...]/[...] meszter/[...] hiszi magát, de resztesz/[...] tanár [...]/cak a ziszkolába jár/[...] pap [...]/uljan, mind a rossz kalap/[...] diák [...]/uljan, mind a mákvirág,/elmenek utánna.”

Amikor megtalálták, kiválasztották a szeretőt, onnantól kezdve birtokolják őt. Ez a *drága kincs* megszólításban és a birtokjeles kifejezésekben tükröződik legszembetűnőbben: *rózsám, édesem, Ilonkám, bubám, angyalom, violám, szeretőm, bubám, szívem, lelkem, életem*, stb. Ez a szerelem metafora tehát egybeesik a házasság modellel. A SZERELEM/HÁZASSÁG BIRTOKLÁS metafora megfelelései a következők:

A SZERELEM/HÁZASSÁG BIRTOKLÁS

A SZERELEM ALANYA/FÉRJ A BIRTOKOS

A SZERELEM TÁRGYA/FELESÉG A BIRTOK

HÁZASTÁRS MINŐSÉGE A BIRTOKOLT TÁRGY MINŐSÉGE

AZ ESKÜVŐ ÁRUCSERE

Kérdés, hogy a SZERELEM TÁRGYA ÉTEL képében a BIRTOKLÁS átfogó metaforán belül említhető-e. A SZEK EVÉS metafora keletkezését az a tapasztalat is motiválhatta, hogy akit nagyon szeret az ember, azzal teljesen eggyé akar forni. Ebből származik a szexualitás evés forrástartománya. Ez azonban kétféle megközelítésben értelmezhető. A megevett étel egyrészt elfogyasztója részévé válik (EGYSÉG metafora), másrészt a hierarchikus viszony miatt birtokává lesz (BIRTOKLÁS metafora), mivel akkor sem szabadulhatna „tulajdonosától”, ha akarna. A metafora ez utóbbi kidolgozása nem fedezhető fel a dalokban. Hogy az EGYSÉG és a BIRTOKLÁS metafora mennyire összeegyeztethető, arra a fejezet végén térek vissza.

A BIRTOKLÁS metafora kidolgozását folytatva, szakításkor az elmenő fél *elhagyja* vagy „*ott felejt*” régi kedvesét, mint egy megunt tárgyat:

„Mind *elhagyott/s* az én régi szeretőm.”

„Sárig virág ha leszakasztanálak,/Mit mondanál, babám, ha *elhagynálak*?”

„De ien aszt megcelekszem,/had kendet *ott felejtem*.”

Akit elhagynak, *elveszíti* társát, mint a tárgy a gazdáját:

„Sz azan van ed búsz gerice,/ki j e társzát *elvesztette*./Sz ien isz *elvesztettem* egyet,/kit fel nem talállok tebbet.”

Sloucher kifejti, hogy a féltékenység az ember eltárgyasodásának következménye. Erre is találunk bőven példát a szövegekben. A féltékenység néha dühkitörést okoz vagy átkozódást.

A megcsalt férj például haragos lesz, amikor hazatérve meglátja, hogy mi történt „tulajdonával”:

„Hazajöve nagy borzosan,/nagy borzosan, haragosan, komámasszony./Kérdi tőlem, *hol a bűza*.”

A düh helyett a megalázottságra találunk példát a következő idézetben. Itt az eddig birtokolt szerető helyére más került, így lejjebb csúszott a birtokolt tárgyak ranglétráján, már csak „csizmahúzó kapca” vagy „törölköző ruha” lett belőle:

„Este, este majd eltelik,/szeretőm nem érkezhetik./Vagy nem lehet, vagy nem szeret,/vagy más guzsalyasban lehet./Üzenje meg, vagy mondja meg,/ingem ne tartson csúfjának,/szeretője bolondjának,/csizmahúzó kapcájának,/törölköző ruhájának.”

7.2.4. A SZERELEM KERESKEDELMİ TRANZAKCIÓ

Jelentősen különbözik a fentiektől a KERESKEDELMİ TRANZAKCIÓ metafora. Kövecses kutatásai szerint ez az amerikai angol nyelv 'szerelem' fogalmának tipikus népi modelljeként fogható fel. Az egyik fél ebben nem birtokolja a másikat, nem is alkot vele egységet, hanem mindkét egyénnek a kapcsolatból származó jutalma áll a középpontban (Stearns 1994: 173, Kövecses 2005a: 195). Egy sikeres kapcsolatban mindkét fél kiteljesedik. Ez a modern társadalmakra jellemző szerelemmodell csak kigúnyolva jelenik meg a csángó dalokban: az erkölcstelen szerelmi kapcsolatok szintjén. Nem is metaforáról van itt szó, hanem egy elferdült értékrend kicsúfolásáról, amit szó szerint kell érteni. Bennük a „szerelemért” általában valami juttatás jár (pl.: pénz) cserébe. A rossz életű szeretőkről vagy sikertelen csábításról szóló dalok élnek elsősorban ezzel. Számuk az EGYSEG és BIRTOKLÁS metaforák gyakoriságához képest így is elenyésző:

„All cak meg te küsz liján,/Add ed ital vizet,/Feniesz forintot adak,/Sz meg isz ölelgetlek.”/„Engem biza ne ölejj,/Nem vadak dohánad,/Lén vótam anyámnak/Legszebbik liánnya.”” ('...nem vagyok dohányod...')

„A kirájné aszt gondójjja/száz aranyat érne.”

„Münköt hijába néznek,/velünk ugyszem jöhetnek,/velünk cak úgy jöhetnek,/ha belétét vehetnek.” ('...ha jegyet vesznek...')

Pénz helyett más ajándékról is lehet szó; ezek általában a szüzesség metaforái:

„Ma megittam ed icét,/sz attam két fehér récét, kamámasszon.”

„Én Isztenem valaki/cak a színyig hina ki,/Onnat tovább elmennék,/amit kérnek azt adnék.”

„Falu végén lakok én,/híres dáma vagyok én./Ötnek, hatnak adok én,/úgyisz igaz vagyok én.”

Ritka az, amikor csókokban mérik a fizetséget. Ebben az esetben elképzelhető, hogy metaforáról van szó, ami a VISELKEDÉSI REAKCIÓ AZ ÉRZELEM HELYETT metonímia (CSÓK A SZERELEM HELYETT) segítségével fejeződik ki:

„Adj egy csókot, én egy mást./úgy nem csaljuk meg egymást.”

7.3. Házasság

A szerelemnek több modellje él tehát a csángó dalokban. Ideális esetben a SZERELEM EGYSÉG képében jelenik meg, örökké tart és a szerelmesek csak egymással lehetnek boldogok. Tipikus esetben azonban ez a szerelem nem teljesülhet be, a szeretőknek el kell válniuk és érdekházasságot kell kötniük, emiatt szomorúság lesz a sorsuk. Ezt fontos szem előtt tartanunk akkor, amikor a házasság konceptualizációjáról beszélünk. Mielőtt rátérnénk a csángó dalok 'házasság' fogalmára, fel kell idéznem Naomi Quinn és Kövecses Zoltán már említett vitáját a metaforák kulturális beágyazottságáról a házasság fogalmával kapcsolatban (Quinn 1991, Kövecses 2000: 115-122). Míg Kövecses szerint a házasság konceptusa a SZERELEM EGYSÉG metafora alapján épül fel, Quinn szerint csak tükrözi azt. Vajon megjelennek-e a szerelem metaforái a házasságban? A csángó dalok 'házasság' fogalmában mennyire meghatározó az EGYSÉG metafora? A továbbiakban bemutatom, hogy a 'házasság' modelljére úgy vetül rá a 'szerelem' mint kapcsolat fent leírt két modellje (EGYSÉG, BIRTOKLÁS), hogy mindegyikből átvesz valamit.

A szerelemben létrejövő EGYSÉG, úgy tűnik fel, a házasságban csak töredékeiben van jelen: abban a vonásában, hogy megszakíthatatlan. Ahogy ideális esetben a szerelmesek szétválaszthatatlanok, úgy a házasság köteléke is sérthetetlen. Ehhez a csángók erős keresztény világszemlélete is hozzájárul. A szerelem tipikus modelljében azonban az igazi

szeretők elválnak egymástól, és életük további része szomorúság lesz. Ebből a 'szomorúság' fogalma képeződik le a házasságra, ami a SZERELEM BIRTOKLÁS metaforán alapul. Így az ideális és tipikus szerelemmodell együttesen hozza létre a házasságban a halálig tartó szomorúság tipikus modelljét.

A tipikus házasság szomorúságának meghatározó tapasztalati alapja az érdekházasságok elterjedtsége. A fentebb elmondottakból kiderült, hogy ez korábban gyakori volt a csángóknál. Benne a SZERELEM BIRTOKLÁS-ként való elképzelése található meg. Ilyenkor a lány szülei olyan emberhez adják feleségül gyermeküket, aki számukra gazdagságot hoz, vagy a legény választ olyan párt magának, aki tehető családból származik. Ezzel a csángók nincsenek egyedül. Hatfield és Rapson könyvében olvashatjuk, hogy a kevésbé művelt, fejletlenebb, kollektivista keleti társadalmakra, mint a Fülöp szigetek, Tájföld, India és Pakisztán, ma is jellemző, hogy kompromisszumot kötnek és szerelem nélkül házasodnak (2005: 30-31). Legtöbbször ez a boldogtalanság forrása a csángó dalokban is:

„Menek, anyám, menek./Dregucesvá menek./Ne menj, lányom, ne men./met
odaadtalak./Há kinek, há kinek?/Egy purkárlegiennek.”

„Ányám, édesányám./*mét adtál vót ingem*./Hétökrös gazdának./Nagy hegyi tolvajnak?”

„Adjon Iszten, édesanyám, jó esztét./Már *elhoztam barna kiszlián menickiét*./De nem
hoztam, hogy igazán szeresszük./*szegén voltam, gazdagságot keresstem*...”

A birtokos és birtok közti hierarchikus viszonyok megmaradnak a házasságban is. A nő a birtok, akit a hierarchiában magasabb rangon levő férfi birtokol. A csángó dalokban megjelenik a *gazdám*, *uram* kifejezés, amely árulkodik erről a felfogásról:

„Kicsi fíjam a rengőbe./Jámbor *gazdám* az erdőbe.”

„Az én *uram* haragja/olyan mind a tűz lángja.”

A lázadó nő menyecskéket a hierarchia fenntartása érdekében meg kell tanítani a tiszteletre:

”Híjj *uradnak* engem./Kincsem, feleségem!"/„Bizony nem én soha/Teljes
életemben./Már az apám házát/Nagyobb urak járták./Azkot sem uraltam./Téged sem
urallak.” [...] /Én erdőre menék./Somfa pálcát vágék. [...] /Én azt elővévém./Ütni, vágni
kezdém./„Híjj uradnak engem./Kincsem, feleségem!"/„Uram vagy, uram vagy./láncos
teremtette.””

A birtokba vétel velejárója, hogy a birtokolt tárgy elveszíti szabadságát. Ez a házasság tartományában a HÁZASSÁG BÖRTÖN metafora közvetítésével jelenik meg, ahol a birtokba vett menyecske a férje mellett nem lehet szabad és boldog. Ezt az EMBER MADÁR metafora és ennek egy specifikus változata, a HÁZAS EMBER KALITKÁBA ZÁRT MADÁR valósítja meg:

„Gyere bé, gyere bé,/gyönyörű madárka./cináltatom néköd/aranyból *kalickát*./Aranból *kalickát*,/ezüstből ajtóját,/gyémántból válluját./Nem szoktam, nem szoktam/*kalickában* lakni,/cak szoktam, cak szoktam/zöld erdőben lakni./Zöld erdőben lakni,/zöld ágokra szállni,/fenyőmagot enni,/gyöngyharmatot inni.”

A szabadság a következő részletben is a madár képében jelenik meg, de a kalitkát már nem látjuk, helyette áll a koszorúba erőltetett vágott virágok képe, ami metonimikusan a házasságot jelképezi:

„Akkor szép az erdő, mikor zöld,/Mikor e vadgalamb benne költ./Akkor szép e rózsabokorba,/Jaj, *bekötik gyöngykoszorúba*./Sz azt fölteszik kűslyány fejire,/Örökös bú száll e szűvire.”

A koszorú funkciója olyan, mint a kalitkáé. Míg az utóbbi a szabadon levő madarat tartja rabságban, az előző a vadon élő virágokat foglalja katonás rendbe. Ez örökké tartó bánatot okoz a lánynak. Mögötte az EGYSEG metafora árnyképét láthatjuk: ahogy a szerelem egysége örökké tart, úgy a nem kívánt házasság egysége is vég nélküli. A szabadság elvesztése szó szerint jelenik meg a következő sorokban:

„Ne szíj, rúzám, ne keszeregi,/hogy a tized nem lehetek./Mert ién moszt e mászé vagyak,/magamval szabad nem vagyak./Szabad élet, szabad madár,/az víg, aki szabadon jár./Én isz jártam egy idejig,/tizenkilenc esztendejig./Járnék immá, de nem lehet,/eltőt az a szok szép idő.”

A BÖRTÖN a *kalitka* és a *koszorú* metaforikus forrástartományok mellett metonimikusan a láncba vertség képében is megjelenik. Láncra a rabokat fűzik a börtönben, így a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT metonímia segítségével elemezhetjük a következő részletet, melyben az elhagyott szerető átkozza meg egykori kedvesét:

„*Kessz láncot ed gerendábo, sz azon fordulj meg ez ágybo.*

A szerelem nélküli házasság rabságából többször megpróbálnak kitörni. A rossz házasság szomorú túrése mellett találhatunk példát a hűtlenségre is. A zsákból elveszett búza példáját már idéztem, melynek kapcsán a félrelépett menyecske tréfásan megjegyzi: „Megkacagám magamot, hogy megcsaltam uramot.” Bármennyire is igaz, hogy a házasság sok esetben szerelem nélkül kötötték, a társadalom megbélyegzi a hűtlen embert. A következő részletben bűnét megbánja az asszony. Látszólag nem esik említés az erkölcstelen szerelemről, a metaforák és metonímiák révén mégis tudjuk, hogy erről van szó:

„Hétfőn régvel luzzót raktam,/úgyisz ulyanokat *mosztam*./Hogy a kutyák ugatták,/a varjak isz kárrogták./Felit terittem a *földre*, felit terittem a *kertre*./Egyet kettőt *döccentettem*,/hármát négyet *hörpentettem*, komámasszony.”

AZ EMBER TÁRGY metafora AZ EMBER MINŐSÉGE A TÁRGY MINŐSÉGE leképeződés alapján tudjuk, hogy a TISZTA EMBER TISZTA TÁRGY képében jelenik meg. Fentebb a fehér növény és fehér állat példáiban szó volt erről. A BŰNÖS EMBER azonban PISZKOS TÁRGY képében jelenik meg, amit ki kell mosni. A mosás tehát a megtisztulás jelképe. A fenti szövegben az állatok viselkedéséből a HATÁS AZ OK HELYETT metonímia segítségével utalást kapunk a bűn, vagyis a piszok undorító voltára. A tiszta ruhát a földre és a kertre teríti ki a hűtlen asszony, amelyek a fentiek alapján a NŐI TEST FÖLD és a HÁZASSÁG KERT metaforák alapján nyernek magyarázatot. A nő nemcsak metaforikusan mossa meg magát, hanem a lúg ivásával belül is ki akarja tisztítani testét, ami mögött a SZEX IVÁS metafora fordított (negatív) képe fedezhető fel. A lúggal a testében fogant magzatot is meg akarja ölni. Ez a részlet tehát a bűnbánatot és a rossz feledni akarását jelképezi.

A legtöbb esetben azonban a felek beletörődnek a házassági kötelék felbonthatatlanságába, a birtokviszony sérthetlenségébe, a hierarchiába és szomorúságukba. A rossz házasság teherként is megjelenik. A HÁZASSÁG TEHER metafora látható a következő dalban:

„Zéd pántika kennyid gúnya,/Met aszt a sziel kennyen fűjja,/Kerpa-ruva nehez gúnya,/Met aszt a bú földig nyomja./Lehajlottak a zéd ágok,/Sz ezek isz ingem szojnálnak.”

A boldogtalan házasságban élők gyakran elhervadnak a szomorúságtól, mint fentebb bemutattuk. Ez az EGYSEG metafora alapján értelmezhető, hisz a két fél nem képes egymás nélkül funkcionálni:

„Sz amikor mieg otthon vótam,/Kóro kezett virág vótam./Leszakasztott ed cúf legien,/Keze kezett *elhírvasztott*./Sz uljan vótam, mend e ruza./Sz elhírvattam mend e muha./Mend e *mezén lekaszált fű*./*Lekaszájják, sz megasszájják*.”

A szerelmesek egyetlen reménye az, hogy a halál után együtt lehetnek egyetlen és igazi szerelmükkel. Fentebb, a szerelem conceptusa kapcsán az önfeláldozást megjelenítő részletekben láthattuk, hogy az igazi szerelem a halálon túl is tart. Azért van tehát olyan sokszor szó az öngyilkosságra is kész lányról vagy legényről, mert tipikus esetben a földön nem lehetnek együtt. Ezt láthattuk például az összefonódó liliumok képében a megölt szerelmesek sírja felett, akik a földön nem lehettek egymáséi, csak haláluk után, amikor együtt mentek az ég felé, „Isten elejibe”. Ezt a mondanivalót tréfás formában láthatjuk abban a dalban, melyben a szerelmét hívogató legényhez csak akkor engedik el a lányt, amikor az „holtá teszi” magát, vagyis úgy tesz, mintha meghalt volna:

„Anyám! Iedeszanyám!/Ilyen szép halottat/Ki látott sz ki hallott, Szeme pillantólag./Szája kinyitólag,/Lába indulólag. Kezét összecapá,/Fejére kapcolá, Hétszer inkább szíra/Mend az iedeszannya.”

Ritka esetben már a földi életben megtalálják a boldogságot az emberek. Ilyenkor is hangsúlyt kap azonban a síron túl folytatódó egység:

„Keljen, keljen, édesz nyélám,/jejen haza véllem./Nem kelhetek, édesz nyilám,/mert meg vadak halva,/Szárig gyirim gyémánt feje/z *újjomhoz van fagyva*./Elkiszírsz-e iedesz nyilám/cak bár ed kapujig?/Elkiszillek iedesz nyilám/az örök hazáig [...]Cináltacc-e iedesz nyilám/gyivófa koporsót?/Cináltatak iedesz nyilám/fenyéfa koporsót.”

A házasság szimbóluma, a gyűrű odafagyott a meghalt házastárs ujjához, nem lehet levenni róla. Ez a szerelmi házasság megszüntetlenségét sugallja. A kapu az új élet kezdetét jelenti, ami itt az örök életnek felel meg. A diófa, mint arról korábban szó volt, a

termékenység jelképe, a koporsót azonban nem ebből csinálják, hanem fenyőfából, ami örökzöld fa lévén az örök életet szimbolizálja. Mindkettőben az ABSZTRAKT KONKRÉT metafora található meg.

Az örök szomorúságra kárhoztatott vagy hűtlenséggel lázongó házastársak fogalomkörében létezik tehát egy ideális modell is a házasságról, ami csak ritkán valósul meg. Ez a börtön helyett a szabadság, a szomorúság helyett a boldog, szerelmi házasság modellje. Kövecses erről Hemingway „A Very Short Story” című novellája (Kövecses 2006a: 89-91) kapcsán ír, amiről korábban beszámoltam. A történet az idealizált, romantikus szerelem boldogságának keretében érthető csak meg, de ez a boldogság valójában egyik szerelmes részéről sem valósul meg, sőt, mindkét részről teljes csalódottsággal ér véget. A mögöttes konceptuális keret és a valós történet tehát nagyon különbözhet egymástól.

Vajon ez az ideális modell az EGYSEG, vagy valamiféle hierarchia révén a BIRTOKLÁS modellben valósul meg? Esetleg a kettő összeegyeztethető? Ha a hierarchiában a szerepek helyükre kerülnek és a nagyobb hatalommal rendelkező fél nem él vissza előnyös helyzetével, hanem házastársa és családja javára fordítja azt, kialakulhat egy magasabb szintű egység, melyben a két fél hierarchikus viszonyban áll egymással:

*„Megfogom az ökröm szarvát,/felszántom a kertem alját,/hogyan ne nőjjön
gyalogbodza,/lepje fel a kerti rózsát.”*

Ezek a már elemzett sorok a házasságban élő felek boldog szerelméről szólnak. Ezt a *kert* metaforájából tudjuk: az elkerített földdarab a férjnél levő nő jelképe. A kert a szántó ember birtoka, tehát a hierarchia jelen van, amellet azonban a szántás és az azt követő virágültetés a SZERELEM EGYSEG metaforát rejti. A kettő tehát kiegészíti egymást és az eredmény a harmónia, a kerti rózsák képében megjelenő házastársi szerelem lesz.

A házasság tipikus BÖRTÖN és TEHER metaforái mellett egy ideális modell is felcsillan, amikor a két fél a hierarchiában egészíti ki egymást. A tipikus eset azonban a rossz házasság, melynek következménye a szomorúság vagy a hűtlenség. Hogy ez mégis miért tart halálíg, arról az erkölcsről szóló következő fejezetben számolok be.

7.4. Összefoglalás

A csángó népköltészetben az érzelmek kardiocentrikus szemlélete uralkodik, azaz az ember érzelmeinek központja a szív. Ennek ellenére a szexuális vágy és a szerelem kapcsolat formájában jóval kidolgozottabb a népdalokban, mint érzelmi aspektusában. A mezőgazdasági munkával foglalkozó, alacsony műveltségű, írni-olvasni alig tudó csángó emberek, úgy tűnik fel, az érzelem absztrakt fogalmát a magasabb kultúrával rendelkező népekhez képest jóval kevésbé strukturáltan konceptualizálják. Az erődinamikán alapuló metafora, amely sok modern kultúra érzelmelfogásának alapját szolgáltatja, szinte teljesen hiányzik a csángó szerelemképből. Ez azonban nem azt jelenti, hogy ők kevésbé tudnak elvont kategóriákban gondolkodni, hisz minden metafora elvonatkoztatás. Csupán annyit tudunk meg belőle, hogy fogalmaik más szabályok alapján szerveződnek.

Ez nem meglepő, ha figyelembe vesszük, a 'szerelem' szó etimológiáját. A *szer* ősi alapszóra vezethető vissza, amiből az *-elem* névszóképzővel együtt alakult ki. Az „Etimológiai Szótár” a következőt írja eredeti jelentéséről: „A szerelem és szócsaládja keletkezésének alapja a feltételezett alapszó 'társul, egyesül, összeköt, összekapcsol' jelentése lehetett”. Ennek megfelelően, az ősi jelentésnek nincs köze az érzelemhez, annál inkább a kapcsolatisághoz.

Tuba Márta (2001) a 'szerelem' fogalmát vetette össze a magyar népdalokban és Petőfi Sándor verseiben. Arra az eredményre jutott, hogy a 'szerelem' ÉKSz.-ban megtalálható öt jelentése közül a népdalokban kizárólag a 'viszony' jelentés fordul elő, tranzakcióról pedig nincs szó a dalszövegekben. A szerelem tipikusan nem eseményszerűen történik az emberrel, hanem „keresni kell, fáradni kell érte”. Ezzel ellentétben Petőfi Sándor verseiben „a *szerелеm* szó jelentésének módosulása egyértelműen megfigyelhető”.

A szerelem kapcsolati aspektusa mint két ember között kialakuló viszony a moldvai csángó népdalokban jóval részletesebben tárul elénk, mint az érzelem. A szerelem kapcsolatként konceptualizált vitületének tipikus modellje a SZERELEM EGYSEG-ként való értelmezése, ahol a két fél együtt alkot egy egészet. Ezen belül az az altípus érvényesül leginkább, amelynek forrástartománya szerint a szerelmesek szimbiózisban, szétválaszthatatlan biokémiai közösségben élnek egymással, ami a SZERELEM ÉLŐ SZERVEZET metaforában ölt testet. Ennek alternatív modellje a SZERELEM TELJES BIRTOKLÁS, amely alapján a szerelmesek tárgyasulnak. A KERESKEDELMi TRANZAKCIÓ metafora csak nyomokban fedezhető fel, főként a szexualitáson alapuló, bűnös kapcsolatokra vonatkozva, gúnyos értelemben.

A csángó dalokban a szomorú, viszonzatlan szerelmek és a szerelem nélküli házasságok jelennek meg leggyakrabban. Hiányzik belőlük a romantikus szerelem modellje, amit a nyugati kultúrák ideális szerelem-modelljeként tartanak számon (Kövecses 1988, Barcelona 1995). Az ideális szerelem itt a két fél egységében rejlik.

A boldog szerelem és házasság szinte teljes hiánya azonban nem csak a csángó népdalok sajátja. Voigt Vilmos (1970) megállapítása szerint nem csak a magyar folklór jellegzetessége, hogy nem vidám, hanem általában szomorú felfogásban tárgyalják a szerelmi találkozást. A „szerelem kertje” motívum különböző kultúrák népköltészeti alkotásaiban való vizsgálata alapján közli, hogy a balti-finn tradícióban például „az a forma a leggyakoribb, amelyben nem is csak a találkozás leírása, hanem az ide [a szerelem kertjébe] később, már a válás után visszatérő szerelmes bús visszaemlékezései fejeződnek ki a dalban” (Voigt 1970: 53). Ez összhangban áll azzal a kutatással, amit Phillip Shaver, Shelley Wu és Judith Schwarz végzett Észak-Amerikában, Olaszországban és Kínában érzelem konceptusokkal kapcsolatban. Megállapították, hogy míg az amerikai és olasz interjúalanyok a boldogsággal hozzák leginkább összefüggésbe a szerelmet, a kínaiaknak sokkal sötétebb képe van erről az érzelemtől, és tipikusan a szomorúság konceptusát társítják hozzá. Hatfield és Rapson hozzáteszi, hogy a szerelem fogalmának szomorúsággal való megfeleltetése régi keleti hagyomány lehet. További példaként hozza fel a szerzőpáros, hogy a „Five Women Who Loved” című, 17. századi japán történetekből álló gyűjtemény összes szerelmi tárgyú elbeszélése szomorúan végződik, valamint azt, hogy Phillip Shaver keleti és nyugati származású tanítványai soha nem jutottak megegyezésre a ‘szerelem’ pozitív vagy negatív érzelmeként való conceptualizálásával kapcsolatban (Hatfield–Rapon 2005). A csángó dalok ‘szerelem’ fogalma a fentiek alapján megerősíteni látszik ezt a megállapítást.

Ezen a ponton fontos visszatérni a fejezet bevezetésében felvetett KAPCSOLAT ÉPÜLET metaforára. Ennek alapja ugyanis, ami AZ ÉRZELEM AZ ÉPÜLET ALAPZATA leképeződésben rejlene, hiányos a csángó modell szerint. Ezek után felmerül a kérdés: ha nincs erős talapzata, hogyan állhat fenn a kapcsolat? Vagy az érzelem helyett más alapokon nyugszik? A kérdésre, hogy a romantikus szerelem ideális érzelmi modellje helyett a dalok szerelmeseinek mi a céljuk valójában, és kapcsolatuknak mi alkotja fundamentumát, a következő fejezet keres választ.

8. A moldvai szerelmes népdalokban megjelenő erkölcsmodell

Egy ember vagy nép erkölcsisége annyira mélyen gyökerezik lelkében, hogy nyíltan ritkán beszél róla, kifejezőmódjában mégis jelen van ezzel kapcsolatos felfogása. Egy korábbi fejezetben beszámoltam Nagy Olga kutatásairól, amelyekben számot ad a paraszti társadalmak kettős erkölcsi mércéjéről. Ez abban ragadható meg, hogy egyfelől szigorú mércé szerint élnek, másrészt meg is szegik ezeket (Nagy 1994: 14). Az erotikus és szerelmi metaforák mögött rejlő mondanivaló felfedése után erre az erkölcsi mércére irányítom a figyelmet.

A népdalok komplex képeinek, így a szerelemről szólóknak is, fontos rendeltetése a morális útmutatás (Szelid 2007b). A dalok ilyen értelemben közel állnak a közmondásokhoz, amelyek tanító jellegéről Lakoff és Turner részletesen beszámolt a kognitív metaforaelmélet alapján (1989: 181-185). A fenti elemzésben már tapasztaltuk, hogy a szerelem metaforái közé is beférkőzik az erkölcsi mondanivaló. Ez kiváltképpen a szexuális vágyról szóló sorokban hangsúlyos jelentőségű.

E fejezetben arra a kérdésre keresek választ, hogy az erkölcs metaforái és metonímiái a moldvai csángó szerelmes népdalokban és balladákban csak elszórtan, egy-egy konkrét kérdésre vonatkozóan jelennek-e meg, vagy pedig összefüggő rendszer formájában? Ha rendszerről van szó, milyen erkölcsmodell rajzolódik ki a szövegekből?

Lakoff „Moral Politics” című művében az ERKÖLCS absztrakt fogalmát testi tapasztalatokra vezeti vissza. Ebben kulcsfontosságú szerepet kap a család fogalma. A szerző leírása alapján a család típusa határozza meg moralitásfelfogásunkat, aminek alapján kétfajta ideális erkölcsmodellről számol be: az egyik a SZIGORÚ APA a zsidó-keresztény konzervatív erkölcsmodell, a másik a GONDOSKODÓ SZÜLŐ modellje, a liberális gondolkodásmód eszményített változataként (1996: 65-140). A két modell, mivel mindegyik ideális, csak hangsúlyaiban tér el egymástól, ami azonban nagyfokú világlátásbeli különbségeket eredményez. A csángók mély vallásossága, középkorias szokásai és konzervatív világszemlélete alapján feltételezzük, hogy elsődlegesen az előbbi modell jelenik meg népdalaikban.

A SZIGORÚ APA erkölcsi felfogás Lakoff kutatásai szerint a következő tételekből épül fel:

1. A világ veszélyes hely, ahol a gonosz leselkedik ránk, és el akar veszíteni bennünket. Az ördög külső vagy belső erő.

2. Az ördög csábításait morális erővel (bátorság, önfegyelem, önmegtartóztatás) le kell győzni.

3. Az apa a hatalom megtestesítője; feladata, hogy megvédje a családot az ördög csábításaitól. Felelős azért, hogy gyermekei kifogástalan erkölccsel nőjenek fel. Ennek érdekében bünteti is őket, ha kell. A szigorú apa számára a szigorúság a gondoskodás kemény formája, ezzel nyilvánítja ki szeretetét. Gyengédséget ezért nem mutathat.

4. Az anya feladata, hogy az apának segítségére legyen morális céljai elérésében. Emellett a házimunka és a gyereknevelés is az ő dolga.

5. Amikor a gyermekek felnőttek, már nem avatkoznak bele a szülők az ő dolgaikba, mert kialakult, erős erkölcsiségű emberekről van szó, akiknek ezek a normák lényegükké váltak és akiknek már saját családjuknak kell védelmet nyújtani.

Az ehhez kapcsolódó, Lakoff által összegyűjtött metaforák a következők:

JÓ DOLGOK FENT VANNAK (pl.: „*felemelő* érzés”, „*fel* a fejjel”, „*ne* hagyd magad *lehúzni*”)

ROSSZ DOLGOK LENT VANNAK (pl.: „*lesújtó* hír”, „*lógatja* az orrát”, *alvilág*)

A ROSSZ CSELEKEDET ESÉS LEFELE (pl.: „*lecsúszott* ember”)

A GONOSZ (KÜLSŐ/BELSŐ) ERŐ (pl.: „*liliomtipró*”)

AZ ERKÖLCS ERŐ (pl.: „*sziklaszilárd* ember”, *megingathatatlan*)

ERKÖLCS A GONOSZ ERŐ LEGYŐZÉSE (pl.: „*ellenállt* a csábításnak”, „*leküzdötte* kíváncsiságát”, „*legyőzte* féltékenységét”)

AZ EMBER TÁRGY (pl.: *lexikonagyú*, *fafejú*)

AZ EMBER LÉNYEGE A TÁRGY ANYAGA (pl.: *keményfejű*, *lágyszívű*)

AZ ERKÖLCS TEJLESSÉG (pl.: „ő már *teljes* ember”)

ERKÖLCSTELENSÉG KÁROSODÁS (pl.: *repedsarkú*, *gerinctelen*, „vér helyett *víz folyik az ereiben*”)

AZ ERKÖLCSÖS TISZTA (pl.: „*tiszta* lélekkel mondhatom”, *üvegzséb*, *pénzmosás*, „*nem mocskolja be a kezét*”, „*kéz* kezet *mos*”)

AZ ERKÖLCSTELEN PISZKOS (pl.: „*piszkos* munkát végzett”, „*feketen* dolgozik”, *patkány*, *féreg*, *pénzmosás*, „*nem mocskolja be a kezét*”, „*kéz* kezet *mos*”)

AZ ERKÖLCS EGÉSZSÉG (pl.: „ép testben *ép lélek*”)

AZ ERKÖLCSTELENSÉG BETEGSÉG (pl.: „ez egy lelki *fertő*”)

A következőkben a modell öt felsorolt építőkővét fogom bemutatni a csángó népdalokban, figyelve a felbukkanó konceptuális képekre.

8.1. A gonosz erők

A természeti népeknél gyakori, hogy környezetük képeit használják fel mélyebb tartalmak leírásához. Amint az előző fejezetekben láttuk, így van ez a csángó dalokban is, melyekben a személyek nagyon gyakran növények, állatok, vagy a környezetben levő tárgyak formájában jelennek meg. Ennek hátterében a LÉTEZÉS NAGY LÁNCA generikus metafora áll.

Mielőtt rátérnék a gonosz erőire, bemutatom azokat a fő értékeket, amelyeket el akar veszejteni. Ehhez a *malom*-metaforát vizsgálom meg, ami a LÉTEZÉS NAGY LÁNCA egyik részére, AZ EMBER KOMPLEX TÁRGY metafora és AZ EMBERI KAPCSOLATOK ÉPÜLETEK (v. GÉPEK) konceptuális képre épülve az igaz szerelmet írja le, a féltett értékeket körvonalazza:

„A te pirosz véred sz az ien pirosz vérem/Ed árokba fójjon sz *ed malmot meghajton*./Pedig az a malom háromkevé legyen;/A legelsző keve bélagyengyet járjon,/A mászodik keve aprópénzt hullasszon,/Sz a harmadik keve szeretetet járjon.”

A *malom*, mint korábban bemutattam, a szerelmi egyesülés szimbóluma. A fenti idézet ezt igazolni látszik: a két fél együtt hajtja a malmot. A malomkő, vagyis a nő három értéket kell, hogy képviseljen:

Az első a tisztaság, ami a *bélagyöngy* képében jelenik meg. Szláv nyelvekben a szó első része fehéret jelent, ez alapján pedig A TÁRGY SZÍNE ÁLLAPOTA HELYETT metonímia FEHÉR A TISZTA HELYETT fajtájával következtethetünk a mélyebb értelemre. A kép erejét növeli, hogy a fehér színű tárgy nem más, mint a gyöngy, amit a víz hosszú időn át tisztára mosott, míg partot ért. Mögötte a fenti generikus metaforának A SZERELEM TÁRGYA ÉRTÉKES TÁRGY realizációja áll.

A második kő feladata, hogy „aprópénzt hullasson”. A mezőgazdasággal foglalkozó csángókra nem volt jellemző a pénz használata, amiről ma élő költőjük, Duma-István András is beszámol „Csángó mitológia” című könyvében (2005). A pénz a gyönggyel párhuzamban szintén érték, ez a kép tehát megerősíti az előzőt A SZERELEM TÁRGYA ÉRTÉKES TÁRGY metaforában. Itt az értékesség más aspektusát láthatjuk megjelenni. Aki a pénzzel bánik, általában jó kalkulációs képességekkel kell hogy rendelkezze. Ennek hátterében a MENTÁLIS CSELEKVÉS MANIPULÁCIÓ metafora áll, amit Jäkel vezetett le (Kövecses 2000: 196-197).

Számunkra ebből csak a manipuláció tárgya van jelen, ami a következő megfeleléssel magyarázható: A GONDOLAT TÁRGYA FIZIKAI TÁRGY. A „Szimbólumtár” szerint a pénz a szellemi értéket képviseli. Ennek létjogosultságát példánk alapján is feltételezhetjük, mivel a *pénz* jó szellemiségre utaló jelképe érthető módon egészíti ki a fentebbi lelki érték képét.

A harmadik *kő szeretetet jár*, ami szó szerint a nő lelkének harmadik kincsét, a szeretetet jelenti.

Ez a három érték tehát a nő legfontosabb kincse. Közülük leginkább az első van kitéve a gonosz kísértéseinek: az erkölcsösség, tisztaság. Később látni fogjuk, hogy nemcsak a nőket kísérti meg a gonosz, hanem a férfait is, aki leggyakrabban a nő szépsége révén veszíti el erkölcsi tartását. Az embernek erősnek kell lennie, hogy ura tudjon maradni önmagának és ne essen kísértésbe. A gonosz kísértéseit vizsgálva, a bűnös szexuális vágygal kapcsolatos metaforák, amelyeket az ESEMÉNYSTRUKTÚRA metaforarendszer ÁLLAPOTVÁLTOZÁS (VÁRATLAN) MOZGÁS és ezt követően az OKOK ERŐK leképeződései alatt tárgyaltam, nagyrészt itt is felsorolhatóak. Ezek típusait most erkölcs-metaforáik alapján mutatom be.

A tisztaság és gonoszság vetélkedésében gyakran a JÓ FENT és a ROSSZ LENT metaforák vesznek részt. Ebben a modellben, ha az ember behódol a gonosznak, fentről lefelé zuhan, háttérben a BŰNBEEESÉS ESÉS LEFELÉ metaforával. Ha azonban nem hódol be, fent marad: ez az ERKÖLCS ERŐ metafora eredménye. A gonosz a következő példákban az esést okozó „nagy gödör” és a *ló* képében van jelen. E jelképek SZEXUÁLIS jelentéséről korábban már szó volt:

„Attól fielek, had *eleszek*,/Sz *ed nad gederbe béjeszek*,/Sz e fejem esz ketté eszik,/Sz e veleje messzeeszik.”

„Met az ecém nem katonának való,/kenyid legyen, hamar *elveti* a ló./Ha *elveti*, eltöri a jobb karját,/nem lesz, kivel megölelje bubáját.”

„Andrászfalo keszkeny padló,/hul *hétszer elvetett a ló*./S ha mégeccer *el foga vetni*,/katonának sem leszek jó.”

Az előzővel rokon, mert szintén lefelé hajló mozgulatról van szó, mégis más metafora a BŰNBEEESÉS ELHAJLÁS AZ EGYENESTŐL a következő példákban:

„A pinkezdí rúza *kihajlott* az útra,/Nem tudom, édeszem,/Jóra-e vad rosszra/Vad holtig bánotra.”

„*Kihajlott* a deszkakerten Róza, lelkem, Róza,/Róza alatt egy vetett ág.”

A szavak mögött az ERKÖLCS EGYENES, ERKÖLCSTELEN ELHAJLÁS AZ EGYENESTŐL metaforák állnak. A rózsza egyenes útra hajlik ki, azt keresztezi. Ebben az ÉLET UTAZÁS metafora található meg. Az első idézet fel is teszi a kérdést: vajon jó vagy rossz vége lesz ennek. A második példa a bűnös vágy jelentést az *ágy* képével erősíti meg. A gonosz itt külső és belső erőként is jelen van. Külső, amennyiben az egyenes útját járó ember elé hajlik ki, belső, amennyiben elhajlíjtja az egyébként egyenesen növe rózsát.

Az erkölcsösség ezenkívül az egészség, teljesség képében is megmutatkozik. Metaforái ezek alapján az ERKÖLCS EGÉSZSÉG, ERKÖLCS TELJESSÉG. A gonosz munkálkodásának célja az ERKÖLCSTELENSÉG BETEGSÉG, ERKÖLCSTELENSÉG KÁROSODÁS metaforák alapján kifejeződő tartalom.:

„*Elvágad a genge kezéd,/Ki szit nekem lágy kenyeret,...*”

„...*leütte ősz haramat virágom színyit*”.

„*Leszakasztott ed cűf legien,/Keze kezett elhírvasztott.*”

„*Sárig virág ha leszakasztanálak,/Mit mondanál, babám, ha elhagynálak?*”

A gonosz itt külső erő képében jelenik meg, mint az előbbivel rokon BŰNBESÉS EGY KÜLSŐ ROSSZ DOLOG BEKERÜLÉSE A SZERVEZETBE metaforában.

„Menyecske, menyecske,/megmondám az este,/ne menj a cserésbe,/mert *megmar a kigyú/szerelem képibe.*”

„Lefekitem a fehér rózsabokor tévibe,/Szárig kégyó jött bé kebelembe.”.

A LÉTEZÉS NAGY LÁNCA generikus metaforának gyakori változata az EMBER NÖVÉNY alakban való megjelenése. Ennek alapját leggyakrabban AZ EMBER TULAJDONSÁGA A NÖVÉNY TULAJDONSÁGA leképeződés adja. A lány általában szép virág vagy növény formájában kerül elénk:

„Házasodik a diák, kell-e *botoskavirág*./Nem kell botoskavirág, mert az *nagyon szép virág*./Levelibe, haj,*fehér fuszulykavirág.*” (‘...kell-e bűdöske?...fehér babvirág’)

A fenti idézetben arra történik utalás, hogy szépségük rossz útra viheti a lányokat, és a legények a rossz erkölctől tartva nem ilyen menyecskét szeretnének maguknak. A dalban nincs szó a lány kacérságáról, de a „szép lány” legényben élő sztereotípiájához hozzátartozik

a bűnre való hajlamosság, ezért lehet az, hogy szépsége miatt nem veszi feleségül őt a legény. A gonosz ebben az esetben belső erőként jelenik meg, ami bűnös vágyat gerjeszthet a lányban és rajta keresztül, külső erőként a legényben. Sok példát találhatunk a gonosz erő hasonló megjelenésére a szövegekben.

A következő idézetekben az EMBER NÖVÉNY metafora másik megfelelése is megtalálható az előbbi mellett: AZ EMBER FELÉPÍTÉSE A NÖVÉNY FELÉPÍTÉSE:

„Kerek a szüllé levele,/Vártalak, ruzám az eszte.”

„Kerek a levele, édesz a gyükere,/azért nincsen minden leánnak igaz szerete, rete, -reteje.”

A *levél* az említett leképeződés, valamint a TÁRGY A FUNKCIÓ HELYETT metonímia hozzájárulásával a termékenység szimbóluma. Az édes íz A SZEXUÁLIS VÁGY ÉHSÉG és A SZEX EVÉS metaforákkal hangsúlyozza az előző tartalmat. A pozitív külső tulajdonságok ellenére a lány mégsem lehet boldog. Erre egyetlen magyarázat van, ha a fenti sorokat is figyelembe vesszük: a szép lányoknak sok udvarlójuk van, ezért nehezebb a feladatuk a tisztaság megtartásában. A könnyen megszerezhető szerelem pedig nem tartós a dalok morális modellje szerint, ezért ha a külső szépséggel nem párosul belső tisztaság, nem következhet el a boldogság. A gonosz ereje tehát itt is belülről jön.

A *levél* az érettséggel expliciten is összefonódik, ahogy a cseresznyelevelével képben is látható. Itt a cseresznye piros színe még érzékletesebbé teszi a jelenetet:

„Érik, érik a cseresznye,/kondorodik a levele,/Mennyél inkább benderedik,/annyál inkább piroszodik, hadahaj./Felmászok a tetejibe, leszálllok a közepibe,/Leszedem a piroszabbat,/beteszem a koszornyába.” (‘...beteszem a kosárba’)

A SZERELEM TÁRGYA ÉTVÁGYGERJESZTŐ ÉTEL, A SZEXUÁLIS VÁGY ÉHSÉG, A SZEX EVÉS metaforák alapján a cseresznye és levele az érett nőiességet szimbolizálja. A gyümölcs leszedése morális válság lenne. Itt szintén belső erőként jelenik meg a gonosz, mivel a lányról nem tudhatjuk, hogy bűnös-e a legény vágyának kialakulásában. A legény lelkét az ördögi erő azonban megnyerte magának.

Találhatunk példát arra is, hogy a szépséges lány bűnös hajlama félreérthetetlenül kialakult és az ördögnek fentebb még csak sejtethető munkálkodása itt táptalajra lelt, ahol kedvére pusztíthat tovább mind a csábítóban, mind az elcsábítottban:

„*Sárig bosztán levele./Le az úton, le, le, le./Szeretőm elejibe./Felülék az ölibe./Kacagék a szemibe./Le az utcán s még vissza./Szervetemet add vissza.*” (‘Sárga tök levele....jegykendőmet add vissza’)

Itt, mivel a szépség kacérsággal párosul, a GONOSZ KÜLSŐ ERŐ és a GONOSZ BELSŐ ERŐ metaforákkal egyaránt találkozhatunk. Külső erőként a legényt támadja, belső erőként a lányban van jelen. A *bosztán*, vagyis a ‘tök’ sárga levele a feslett erkölcsű lányt jelenti, aki futó kalandra vágyik. Ez a feltételezés a *szervet*, más néven ‘jegykendő’ visszakérésében is megerősítést kap. A lányt nem jellemezheti a fehér szín, hiszen a szeretője ölébe is beleült már, ami metonimikusan a szerelem testi beteljesülését vetíti elénk. Itt megerősítést kapunk a feltételezésre, hogy a szépség gyakran feslettséghez vezet. Emiatt választanak kevésbé szép feleséget maguknak a legények. Más példát is találhatunk erre:

„*Magas fára hág e komló,/szép lijányból válik ringyó.*”

Az erkölcsi erő JÓ FENT, ROSSZ LENT metaforák képében jelenik itt meg. Ha a rossz dolgokat nem sikerül idejében eltávolítani, a felső szférát veszélyeztethetik.

Hasonló tartalom fedezhető fel a már emlegetett állatmetaforák alkalmazásában is. A következő részletben a LÉTEZÉS NAGY LÁNCA metafora EMBER ÁLLAT speciális esete látható:

„*Készülj, kislány, guzalyoszba,/Sz a legények a kapuba, ihaj-haj./Leszessz kednek, mint a kucsák,/Körmöcsölnek, mint a macskák./Onnat fordulnak ablakra,/Kukucsilnak, mint a rókák./Odafigyatt az ajaka,/Hozd ki, kislány, azt a gyertyát,/Hogy engesszük le zajakát,/Zasztal alatt egy tál laszka,/Azt a macska előntötte,/Nem a macskának a bűne,/Hanem a gazdasszonynak a bűne./Macskának négy a lába,/Zötödik a farkincája.*”

Az idézetben szereplő *kutya, macska, róka* nyelvileg nem metafora, hanem hasonlat alakjában jelentkezik. Ez nem befolyásolja azt, hogy az EMBER ÁLLAT konceptuális metafora keretébe illeszkednek a sorok, melyekben AZ EMBER TULAJDONSÁGA AZ ÁLLATOK TULAJDONSÁGA megfelelés áll a fókuszban. Nyelvileg csak egyszer látjuk az állatmetaforát: a legény *macska* alakban önti el a laskát (‘tésztát’), ami AZ EMBER CSELEKVÉSE A TÁRGGYAL TÖRTÉNŐ MANIPULÁCIÓ megfelelés alapján a szexuális aktusra vonatkozik. Ezt erősíti az utolsó két sor, ahol AZ EMBER TESTFELÉPÍTÉSE AZ ÁLLAT TESTFELÉPÍTÉSE leképeződés alapján a férfi nemi

szervre történik utalás. E dalban expliciten is megjelenik az előbbi feltevés: ami történt, nem a *macska* bűne, hanem a szép csábítóé.

A gonosz erő nem a szívet csábítja el, hanem inkább a testet és a gondolatot. Ez az előző fejezetben tárgyalt SZÍV AZ ÉRZELMEK TARTÁLYA metafora alapján azt jelenti, hogy a gonosznak engedelmeskedők nem szeretik meg a csábítót, csak vágyaik gerjednek iránta, amint a fenti idézetekben is látható. Ezért lehetséges, hogy a gonosz nemcsak az elsődleges értéket, a tisztaságot veszélyezteti (ld. *bélagöngy*), hanem a másodikat is, az eszességet (ld. *aprópénz*). Az ész legfőbb szerepe, hogy segít a tisztaság megőrzésében. Nem véletlen, hogy a fehér virágból készült koszorú a lányok fején olyan sok dalban megjelenik:

„Nékem nem kell szenki koszorúja,/mert moszt kötik az én koszorúmat./Ágból-bogból,
fejér csemetéből.”

A háttérben az EMBER NÖVÉNY metafora és a FEHÉR A TISZTASÁG HELYETT kognitív metonímia áll. A *koszorú* kerekessége a végtelenséget, a házasság életre szóló voltát jelképezi.

Ahol a gonosz erő elvégezte rontását, a *fej* (vagyis az értelem) és a *szív* (vagyis az érzelem) összhangja megbomlik:

„*Fejér virág* a fejemen,/feteke gyász a szivemen.”

A gonosz erő célpontja tehát a szív mellett az ész, ami a hűség megtartója. Ha azonban a csábítás bekövetkezik, az ész funkciója az emlékezés. Ez egyben büntető funkciót is betölt:

„*Ugy forogjak én elmédbe,/mend e lang a kemencébe./S akkar jusszak én eszedbe,/mikor kinyér e kezedbe./Sz akkar sze jusszak egyebrül,/csak e méltó szeretetrül.*”

Ebben az EMBER TÁRGY kognitív metafora áll, azon belül AZ EMBER CSELEKVÉSE A TÁRGYAK MOZGÁSA megfelelés van a fókuszban, mellette pedig a MENTÁLIS CSELEKVÉS MANIPULÁCIÓ metafora MENTÁLIS CSELEKVÉS FIZIKAI MANIPULÁCIÓ leképeződése.

A szépség mellett a tisztaság is lehet csábítóerő. Ha azonban a fenti logikát követve azt mondjuk, hogy nem az a fő bűnös, aki elcsábul, hanem a csábítást elkövető személy, például a szépséges lány, akkor itt ellentmondásba kerülünk: a tisztaság erényével rendelkező nő nem lehet erkölcsileg felelős azért, hogy szerelemre lobbantott egy legényt. A magyarázat az, hogy

a szép lány tipikus modellje tartalmazza a bűnre való hajlandóságot. Nem így van ez azzal, akibe tisztasága miatt lesznek szerelmesek; a tiszta lány tipikus modellje a hűségesség:

„*Korcsomárosnénak*, jaj, be *fejér* az ágya./Prmiljen bé ingem az éccakáro.” (‘...fogadjon be...’)

Ha az asszony elcsábul, elveszíti legfontosabb értékét, az erkölcsi tisztaságot, ami a következő példában a „*fehér réce*” képében van jelen, a FEHÉR A TISZTASÁG HELYETT metonímia alapján:

„*Ma megittam ed icét,/s attam két fejér récét*, kamámasszon./Azt az uram nem tuggya...”

A gonosz az első kettő mellett a harmadik értéket, a *szeretetet* is megfertőzte az előző idézetekben, ha ugyanis valakitől elcsábítják élete párját, azok tiszta szerelme veszélybe kerül. A GONOSZ KÜLSŐ ERŐ metafora azonban nemcsak egy szép maszk mögé bújt csábító képében jelenhet meg, hanem elrejtőzhet egy másik személyben is, akit a gonosz másfajta, az igaz szerelemre ártalmas cselekedetre készítet. Leghatásosabban olyan alakot ölthet, akinek sztereotípiája szeretetteljes és javát akarja a fiataloknak. Erre legjobb példa az édesanya:

„Cak egy uccán jártam hezzád./Azt isz *elkertelte anyád*./Sze nem ágval, sze nem fával./Cak e szok irigy tanácval.”

A fenti JÓSÁG/ERKÖLCSŐSSÉG EGYENESSÉG metafora jelenik meg az egyenes út képe mögött. A rejtett, gonosz szándékoktól mentes legény becsületességét jelöli az egyetlen utca. E kép mögött a SZERELEM UTAZÁS kognitív metafora is megtalálható. A tisztaszívű szerető elé akadályokat állító személy az édesanya, akinek bűne az irigység és cselekvése mögött megtalálható a NEHÉZSÉG AKADÁLY metafora. Az anya gonoszsága megjelenik abban a balladában is, melyben a szerelmesekre irigy *Rádulyné* fia távollétében elégeti menyét, és amikor fia ezt megtudván öngyilkos lesz, a templomban is az oltár két különböző részére temeti őket, hogy holtuk után sem lehessenek együtt.

Láthattuk, hogy a gonosz külső és belső kísértőként sokszor előkerül a dalokban, sokféle álarcot öltve: hol szép fiatal lány, hol bűnös vágyakra gerjedt legény, hol egykor tisztas háziasszony vagy akár a szeretet archetípusa, az édesanya képében.

8.2. MORÁLIS ERŐ, harc a gonosz ellen

A legkülönfélébb arcok mögött rejtőző gonosz az igaz szerelem ellen küzd és főleg csábítással vagy tiltással próbálja elérni célját a dalokban. Az igazi szerelmet csak akkor találhatják meg a szereplők, ha sikeresen legyőzik a külső vagy belső zugokban ólálkodó rossz szellemet. A morális erő a kísértés legyőzésében, ezzel a lelki nemesség kifejlesztésében, az erkölcsileg éretté válás folyamatában jelenik meg. Térjünk vissza egy fentebb már idézett részletre:

„Házasodik a diák,/kell-e botoskavirág./Nem kell botoskavirág,/mert az nagyon szép virág./Leveliben, haj,/fehér fuszulykavirág.”

Ebben az idézetben azt láthatjuk, hogy a legény még potenciális lelőhelyét is kikerüli a gonosznak, amikor a szép lányt visszautasítja. A fehér virág, bár esetleg kisebb szépségű, tisztasága mégis értékesebbé teszi a legény számára. A FEHÉR A TISZTASÁG HELYETT metonímia segítségével a virág színe a lány szüzességének felel meg. A testi csábítás leküzdése a morális érték növelője, a személyiség erősítője. Az, hogy egy szép „ellenségnek” kell ellenállni, az akadály nagyságát hangsúlyozza. Minél nagyobb a leküzdendő akadály, annál erősebb és bátrabbá teszi a küzdelmet folytató legényt, aki a megpróbáltatások során erkölcsileg éretté válik a házasságra. A következő részlet variánsai gyakran megjelennek a csángó dalrepertoárokban:

„Szerelem, szerelem, átkozott szerelem,/Mért nem termettél ott minden fa tetejen?/Minden fa tetejen, diónak levelén,/Hogy szakasztott vóna minden liján s legény?/Mert én szakasztanék, ha jóra találnék,/Egy jóra s egy szépre, régi szeretőmre./Régi szeretőmért mit nem cselekednék,/Tengerből a vizet kalánval kimerném,/Tenger fenekiről gyöngyszemeket szednék,/Mégis a rózsámnak gyöngykoszorút kötnek.”

Az alapmetafora, ami annyi más népdalban előfordul, a LÉTEZÉS NAGY LÁNCA specifikus esete: az EMBER NÖVÉNY-ként való ábrázolása. Jelentésfókuszában a fa életciklusait vetítjük rá az ember életének ciklusaira. Ez az ÉLET EGY ÉV metaforával szoros egységben szokott szerepelni, így a tavasz a fiatalság, a nyár az érettség, az ősz az öregség, a tél pedig a halál jelképe. A fenti dalban a fa a nőt jelenti, annál a tulajdonságánál fogva, hogy gyümölcsöt tud hozni, ami a nő esetében nem más, mint a szerelem gyümölcsnek is nevezhető gyermek. A

gyümölcs e dalban az OKOZAT AZ OK HELYETT metonímia segítségével a szerelmet jelképezi, amely a gyermek születésének előzménye. A szerelem a fa tetején terem, tehát nehezen elérhető, ettől azonban nagyobb az értéke. E kép mögött a JÓ FENT és a SZERELEM ÉRTÉKES TÁRGY kognitív metaforák állnak. Mivel nagyon értékes a gyümölcs, nem jut belőle mindenkinek, aki pedig részesülhet benne, annak nagyon meg kell becsülnie. Az értékes dolgokért meg kell küzdeni, csak így lehet eljutni hozzájuk. Az úton (mert a SZERELEM UTAZÁS) azonban akadályok tornyosulnak elénk (pl.: tenger vizének kimerése és a tenger fenekéről gyöngyszemek szedése), amelyek, a NEHÉZSÉG AKADÁLY kognitív metafora alapján, minél nagyobbak, annál értékesebb a küzdés célja és annál nehezebb a hozzájutás. A küzdelem az önnevelés egyik formája, amellyel erősödik a férfi karaktere. Ha sikerül célba érnie, vagyis a „gyöngykoszorút megkötnie”, megérdemli a jutalmul kapott szerelmet.

A külső akadályok leküzdésében testet öltő bátorság erénye nevelő hatással van a legényre. Az, hogy ez vágya is a férfinak, még erőteljesebbé teszi a képet. Az elérni kívánt kedves tisztaságáért cserébe *gyöngykoszorút* kapna, vagyis örökké tartó szerelmet. Örökké tartót, mert a koszorú végtelensége ezt jelképezi, a fehér gyöngy képében az ERKÖLCS TISZTASÁG metafora kap megerősítést. Mivel a koszorú a menyasszonyok viselete, a tiszta házasság képét sejtjük a dalban, ez azonban csak reménytelen vágy marad.

A nehezen elérhető szerelemért folyó küzdelem, beleértve a vele járó szenvedés vállalását, sok más dalnak is fontos témája:

„Szeress egyet, hogy legyen szép./*Ha szenvedsz es, hogy legyen métt.*”

A fenti idézet háttérben A SZERELEM TÁRGYA ÉRTÉKES TÁRGY metafora és egy egyensúlymetafora áll: a szépség nagysága egyensúlyban van az érte kiállt szenvedés nagyságával. A szenvedés a könnyed életre való csábulás kivédését jelenti, tehát küzdelem a gonosz erő ellen. Minden helyzet, ami nincs az ember kedvére, növeli a morális erőt. Sok dalban láthatjuk, hogy minél nagyobb kínokat kell átélnie a szerelmes legénynek, annál jobban bizonyítja szerelmét. A következő tréfás dalrészletben egy érzelmeiben megsértett lány áthághatatlan akadályt gördít a legény elé:

„Aki rivám haragszik, *egyiek dögöt tavaszig.*/Tavaszi első napjáig, *míg a kükien virágzik.*/Virágozzál, kükienke, dögöjjél meg legienke.”

Az alapmetafora AZ ÉLET EGY ÉV egyik leképeződése: A TAVASZ IFJÚSÁG. Ez metonimikusan a szerelmet jelenti. A szerelem itt AZ EMBER NÖVÉNY, A NÖVÉNY GYÜMÖLCSE A SZERELEM GYÜMÖLCSE metaforák és OKOK AZ OKOZATOK HELYETT (a szerelem a gyermek születésének oka) metonímia alapján egy áthatolhatatlan tuskés bozót gyümölcsében jelenik meg, ami az elérhetetlenséget, a megfoghatatlanságot jelképezi.

A dalokban a szerelmes férfi küzdelme legtöbbször nem éri el célját. A harc azonban nem hiábavaló, mert a kitartó küzdelem, amelyben sok külső és belső gonosz erővel meg kellett vívnia, kineveli benne az önfegyelmet és a bátorságot, ezzel erkölcsileg éretté téve őt. Több esetben az igaz szerelmet érző legényt még a halál sem riasztja vissza a küzdelemtől. Meghalni is képes azért, hogy bizonyítsa kitartását. Ebben az esetben a küzdelem célja nem a kedves megnyerése, hanem annál magasabb: az örökké tartó, akadályokat nem ismerő, saját javát nem kereső, önmagát a végsőkéig megtagadó földöntúli szerelem bizonyítása. A szeretett kedves mindennél, még a földi életénél is fontosabb. Ez elénk vetíti azt a magasabbrendű szférát, ami a szerető férfi végső célja: a túlvilági igazságszolgáltatás által örökre elnyerni a szeretett lányt:

„Ird fel keresztfámro sz e kapum szarkáro,/Itt fekszik ed árvo, kinek *szeretetbél/Történt a halálo.*”

„Jaj, be beteg ien galambom, talán meg isz hal./*Ha é meghal, ha é meghal, haljak meg ien isz./Ne maradjak uljan árván tölle nélkül isz.*”

„Anyám! Iedesszanyám!/Miegisz meg *kell haljak Gereg Ilonáét.*”

A túlvilágban való hit, mely szerint a szerelmeseknek soha többé nem kell elválniuk egymástól, konkrétan jelenik meg az előző alfejezetben már említett balladában, melyben az anyós megöli menyét, fia pedig halott feleségét meglátva öngyilkos lesz. A gyilkos anya a halott gyermekeket a templomban temeti el:

„Fiát oltár elejébe,/Menyét oltár után./Onnat is csak kinőtt két szép liliomszál./S összeölekeztek/Úgy nőttek, úgy nőttek,/Amíg összeértek,/Onnan mennybe mentek/Isten elejébe.”

Az EMBER NÖVÉNY és az ERKÖLCSES TISZTA fogalmi metaforák ötvözetéből érthető a sokat emlegetett fehér liliomszálaknak a tiszta szerelmet érző hitveseket megjelenítő képe. Az összefonódás és a földtől távolodó ég felé törés, azaz a SZERELEM KÖZELSÉG kognitív

metonímia és a JÓ FENT, ROSSZ LENT, BOLDOGSÁG FENT metaforák alapján az erkölcsös életet élt szerelmesek elnyerik jutalmukat: a túlvilági örökké tartó boldogságot.

Arra is lehetünk példát, hogy a lánynak kell bizonyítania kitartó szerelmét. A várakozás próbája a katonadalokban fordul elő. Ez is a küzdelem egyik formája, mégpedig a külső és belső gonosz leküzdésének időszaka. Ilyenkor sok kísértés éri a fiatal lányt, akinek le kell győznie ezeket ahhoz, hogy megőrizze tisztaságát és erkölcsileg éretté tegye magát a próbatétel után bekövetkező házasságra. Ezzel könnyen kimutatható, mekkora áldozatra képesek egymásért a fiatalok, és vele együtt az is, milyen erősségű a szerelmük:

„Ideki je kerbe, sze vacsar tövibe,/Jánosoz Ilanával szépen tanácsolnak./„Hallad-e te Ilana, mit mondok én néked,/Megvársz-e te ingem három esztendeig?”/„Megvárlak én téged, szok szép idő vállik,/Megvállak jén téged még tovább időig.””

Több dalban (pl.: „Magas fára hág a komló...”, Sárig bosztán levele...”, stb.), nem sikerül az ellenség, vagyis a bűnös vágy leküzdése. Ez morális veszteséggel jár, a lány vagy legény erkölcsileg éretlen marad az igaz szerelemre. A fenti szöveg egy másik változatában a lány nem várja meg a legényt, azaz erkölcsileg éretlen marad és emiatt értéktelenné válik, mert az ERKÖLCS A GONOSZ ERŐ LEKÜZDÉSE metafora nem teljesül:

„Tudad-e te Györgyi, *nem vállak ien téged*/Szok sziep üdö vární három esztendeig.”

A nő hűtlensége oka lehet a házasság megromlásának. Ilyenkor nem rendelkezik elég morális erővel, vagyis nem éretten ment férjhez. Az ilyen asszony nem érzi vétke súlyát. Itt újra megemlíthető a MEZŐGAZDASÁGI metafora alapján a *földbe*, vagyis a női testbe vetendő *búza*, a termékenység jelképe segítségével elbeszélte asszonyi hűtlenség, ami lelkiismeretfurdalást sem okoz:

„Hol a zákából a búza, kamámasszon./Aszt hazuttam én neki,/had a férgek horták ki, kamámasszon./Nem a férgek horták ki, *tarisznyával hortam ki*, kamámasszon./Cak ién férrefordulék,/mekkacagám magamot, kamámasszon./Mekcagám magamot,/had megcaltam uramot, kamámasszon.”

A legényt is alkalmatlanná teheti erkölcsi éretlensége a családfői szerep betöltésére. Ennek az éretlenségnek leggyakoribb megjelenési formája a hűtlenség, vagyis a belső gonosz lektüzdésének képtelensége:

„*Cserebingó, kecskerágó,/az én uram főrejáró.*” (‘Cserfabimbó, kecskerágó, az én uram hűtlen.’)

A még bimbózó fa, illetve a kis cserje itt az EMBER NÖVÉNY METAFORA, AZ EMBER TULAJDONSÁGA A NÖVÉNY TULAJDONSÁGA megfelelésével, az éretlenül megnöszült férfit szimbolizálja, akiben még nem alakult ki a megfelelő erkölcsi rend, ezért jár másokhoz. Egy már többször említett dalszövegben a lustaság bűnéről olvashatunk:

„Éjjen iszik, nem aluszik,/Nappal deglik, nem dolgozik./*Ennek vétek a gyümölcsfa/Lefekigység árnyékába,/Körte béesik szájába./Az sem ura, hogy elragja.*”

Az erkölcsileg gyenge legénynek nem való *gyümölcsfa*, ami az EMBER NÖVÉNY metafora alapján az asszonyt jelöli. A nő metonimikusan a szerelem helyett is állhat, ami a fa gyümölcse. A SZEK EVÉS metafora jelenik meg a gyümölcs evése képben, ám a lusta ember még erre sem alkalmas.

A rossz házasság esetén a nő sorsa a szomorúság. Mivel a férfi felelős feleségéért, ő a ház ura, a nő semmit sem tehet, ha feladatát rosszul látja el. Sorsa a szomorúság. Ennek egyik legáltalánosabb megjelenítése a lánykori szabadság visszasírása. Ezt a *madár*-metafora jeleníti meg sok dalban, aminek hátterében a BOLDOGSÁG FELEMELKEDÉS/MENNYORSZÁG kognitív metaforák állnak, a kalitkában levő *madár* pedig a szomorú hitves, a SZOMORÚSÁG AKADÁLY metafora alapján:

„*Szabad élet, szabad madár,/az víg, aki szabadon jár./Én isz jártam egy idejig,/tizenkilenc esztendejig./Járnék immá, de nem lehet,/eltőt az a szok szép idő.*”
„Mikor léán vótam,/szabad madár vótam.”

A fentiekkel rokon a BOLDOGSÁG KÖNNYEDSÉG metafora, amely szintén a SZOMORÚSÁG AKADÁLY metaforával állítható ellentétbe:

„Zéd pántlika kennyid gúnya./Mert azt a szíél könnyen fűjja./Kerpa-ruva nehéz gúnya,/mert aszt a bú földig nyomja.” (‘...a fejkendő nehéz gúnya...’)

A „zöld pántlika”, ami metonimikusan a gondtalan fiatalságot jelképezi – pántlika van a lányok hajában, a pántlika és viselője, a lány fiatalsága közt RÉSZ-RÉSZ metonimikus összefüggés van, a zöld ezen felül pedig az ÉLET EGY ÉV metafora tavaszának zöld fáit jelöli – *„könnyű gúnya”*, tehát a szél felkapja a magasba. Ez a BOLDOG FENT metafora ellentétben áll a *kerpa-ruva* nehéz, föld felé húzó képében megjelenő SZOMORÚ LENT metaforával. A *kerpa* (‘fejkendő’) metonimikusan a házasságot jelenti, mert ez a menyecske esküvőt követő viselete.

A könnyedség és szabadság mellett a boldog lánykori állapotot a *virág* is szimbolizálhatja. A virág általában életeli, színes, vidámságot okoz. Ezt állítják szembe a dalban szereplő szomorú menyecskével, akinek az élete elfonnyad férje mellett, aki őt nem szereti. Háttérében a BOLDOGSÁG ÉLÉNKSÉG, VITALITÁS és a SZOMORÚSÁG AZ ÉLÉNKSÉG, VITALITÁS HIÁNYA/BETEGSÉG metaforák állnak:

„Sz amikor mieg otthon vótam,/Kóro kezett virág vótam./Leszakasztott ed cűf legien,/Keze kezett elhírvasztott.”

Arra is találunk példát, hogy az újtát tévesztett legény meg akar javulni. Ilyenkor felesége tud rajta segíteni. A következő idézetben a legény kebelében levő, a segítséget nyújtó fél kezét leharapó kígyó a bűn jelképe, kiszédésére senki nem vállalkozik a családból (anya, apa sem) a szerető kedvesen kívül:

„Rúzám, rúzám, iedesz rúzám!/Gyere, vedd ki kégyót kebelembél.”/„Jobb nekem kezem nékil,/min nekem társzam nékil.”

A gonosz jelképe a LÉTEZÉS NAGY LÁNCA metafora EMBER ÁLLAT megjelenése alapján a *kígyó*, az ember tulajdonságait az állat tulajdonságai jellemzik. Ha vele marad a bűn elkövetése ellenére is, boldogságuk sohasem lesz teljes (fél keze nélkül kell élnie), de a megtisztulás ezt is megéri.

8.3. A büntető SZIGORÚ APA

Ebben a modellben a jó erkölcs ellen vétőknek büntetés jár, mint ahogy a SZIGORÚ APA bünteti gyermekét, ha rosszat tesz. A büntetésnek különböző fokozatai lehetnek a gyenge fenyegetéstől a durva megtorlásig. Ez az a pont Lakoff szerint, ahol, ha a hangsúlyok eltolódnak, a modell egy kegyetlen rendszert szentesíthet, melyben az önérdék és a hatalommal való visszaélés irányít (1995).

Első kérdésem az, hogy ki a SZIGORÚ APA a csángó dalokban? Ki az, aki büntet? Csak szó szerinti értelmében jelenik meg alakja, vagy van valami átvitt jelentéstartalma?

8.3.1. A szó szerinti értelemben vett SZIGORÚ APA

A csángók családmmodellje a paraszti modell továbbélése, amely szerint a férfi az úr a házban, ő a család feje, az asszony pedig támogatója a morális rend fenntartásában. Sok példát találunk arra, hogy a büntetést az apa szabja ki és hajtja végre morális botlások esetén a családban. A gyerekeket főleg akkor bünteti, ha erkölcstelenségre hajlanak a szerelemben:

„Gyer bie gyer bie iédesz rúzám,/végy aranny almát.”/„Nem mehetek iedesz szüvem, met megutáltál.”/„Ha bie jössz esz, cendesszen jéjj./mert az ién anyám/Julissz asszan ébren alszik,/nem nyughatik./Ételünköt italunkot/min számba veszi.”/Lefekivém leanti ágybó/éjju koromba./*Cak felkele édeszám/sz elvette bottyát.*”

Az „*arany alma*” az EMBER NÖVÉNY és a SZERELEM TÁRGYA ÉRTÉKES TÁRGY, valamint a SZERELEM TÁRGYA ÉTVÁGYGERJESZTŐ ÉTEL és a SZEX EVÉS metaforák alapján a testi szerelmet jelképezi, utalással a bibliai bűnbeesésre. A részletben a szerelmeseken kívül a lány szülei is jelen vannak, akik lányuk erkölcsi botlásától való félelmük miatt nem tudnak aludni. A büntetés kiosztása az apa feladata, aki a MORÁLIS ERŐ megtestesítője, botlításokkal segít lányának a megtisztulásban. Annak is van jelentősége, hogy mindez az éjszaka közepén történik, mivel így A ROSSZ SÖTÉTSÉG metafora is aktivizálódik. Számos más példát találhatunk még az apai szigorra:

„[...] *elévené apám szompálcáját./Rivahányá kercsi darakamra.*” (,...karcsú derekamra’)

A férfi nemcsak gyermekeinek szolgáltató igazságot, hanem a rossz útra tért asszonynak is. A feleség hűtlensége esetén a SZIGORÚ APA modellben fennálló hierarchikus szerepek alapján ez kötelessége is. Ilyenkor nem jár el erkölcstelenül, hisz erkölcsileg éretlen feleségét meg kell nevelnie. Ezzel csak folytatja felesége édesapjának büntető szerepkörét, ami az eredményt látva, nem járt nagy sikerrel. A férj az édesapa feltételezhetően elmulasztott ütéseit méri a csalfa menyecskére, aki még éretlennek számít. Az alábbi dalszövegben a tejet adó *kecske* a LÉTEZÉS NAGY LÁNCA metafora specifikus esete, melyben az EMBER ÁLLAT képében jelenik meg. AZ EMBER TULAJDONSÁGA AZ ÁLLAT TULAJDONSÁGA megfelelés alapján ez a nő jelképe:

„Fejik a feteke kecskét,/Verik a barna menyecskét, hateha,/Hagyjad, üsszék, hagyjad verjék,/Ki az urát nem szereti, hateha.”

A fenti esetben a büntetés az erkölcsi modell és a hierarchikus viszonyok fenntartásához szükséges. Az erkölcstelenség felett szemet hunyó, pipogya férfi maga is morálisan éretlennek bizonyul a házasságra:

„Én Isztenem, lássz codát,/z ember tartsa a bubát./Ez a buba nem lenne, becülete szem lenne.”

A fenti sorokban a férfi átvette a nő szerepét, s ezzel nevetség tárgyává vált. A gyermeknevelés ugyanis elsődlegesen a feleség feladata, aki nem tartózkodik otthon, vagyis rossz életre hajlott.

Egy másik példában is előfordul, hogy az asszonyra suhintás nem vétek. Ekkor szintén az elmulasztott szülői feladatot pótolja a férj: amikor a gazdag családból származó, valószínűleg elkényeztetett menyecske nem néz fel urára és nem a családban betöltendő új szerepkörének megfelelően viselkedik:

„Én erdőre menék, somfa pálcát vágék,/Én azt hazavivém, ajtó után tevém. [...]Én azt elővevém, ütni, vágni kezdém./Híjj uradnak engem, kincsem, feleségem!/Uram vagy, uram vagy, láncos teremtettem.”

A jó házassághoz tehát szükség van a két fél erkölcsi érettségére. Ha ez másképp van, sérül a modell: a felek alkalmatlanok a kötélekre. A nő hűtlensége vagy éppen elkényeztetettsége

apa-gyermek viszonyt alakít ki a felek között, aminek a büntetés fontos része, mert a hierarchiában magasabb rangon álló férfi felelős a birtokát képező asszony erkölcséért:

8.3.2. AZ ANYA SZIGORÚ APA

Néhány dalban előfordul az is, hogy az édesanya jelenik meg szigorú apa képében. Ilyenkor általában a „gonosz anyós” sztereotípiájának felel meg személye, mint a következő részletben, aminek konceptuális hátterét a SZERELEM UTAZÁS és a NEHÉZSÉG AKADÁLY kognitív metaforák képezik:

„Cak ed uccán jártam hezzád,/sz aszt isz *elkertelte anyád*./Sze nem ágvól, sze nem fávol,/cak e szok irid tanácval”.

8.3.3. A LELKIISMERET SZIGORÚ APA

Ha a szülők jól nevelték gyermeküket, később ők válnak saját maguk szigorú nevelőjévé az önfegyelem és a bátorság erényével felvértezve. Erre és ellenpéldáira egyaránt láthattunk példákat a MORÁLIS ERŐ-ről szóló részben. Ebben az állapotban már nem külső irányítás, hanem az érett emberben kifejlődött belső kontroll, vagyis a lelkiismeret vezeti a fiatalokat a jó útra, ezért mondhatjuk, hogy A LELKIISMERET SZIGORÚ APA metafora valósult meg cselekedeteikben.

8.3.4. A TÁRSADALOM SZIGORÚ APA

A büntetést kiosztó apa nem véletlenszerűen vált szigorúvá és lett a családban a hatalom megtestesítője. Így nevelték szülei és az ő szüleik is. A társadalom, amelyben él, ezt kívánja meg. Ahogy az egyik fenti idézetben láttuk, a falu szájára veszi az olyan embert, akiből hiányzik ez az értékrend:

„Én Isztenem, lássz codát, z ember tartsa a bubát./Ez a *buba nem lenne, becülete szem lenne*.”

Az emberek kinevetik, ha nem a férfi a családfő. Duma-István András könyvében olvashatunk a csángó kultúrában élő apai és anyai szerepekről (2005: 70-73). A gyermekekkel, amíg kicsik, az anya foglalkozik; egyedül ilyenkor ki sem léphetnek a közösség elé. Később,

amikor már nagybacsák, a fiúval édesapja, a lánnyal édesanyja foglalkozik. Ez a következő részletből is kiderül:

„Sz áldott az az anya, ki virágot iltet./Másznok, nem magánok, Mász ember fijánok./Sz áldott az az apa, Ki kerteckiet kertel./Másznok, nem magánok, Mász ember láányánok.”

Az EMBER NÖVÉNY metafora alapján a virág a lányt jelenti, akit édesanyja *ültet* a dalban. A virágot le lehet szakítani vagy át lehet ültetni, tehát elmozdítható a helyéről, mint ahogy a lányt is más ember fia viszi el magával a házasságkötéskor. A csángó kultúrában házasadáskor a lány elhagyja szülői házát és a legényhez költözik. Itt is egy külső megfigyelő szájából hangzanak el a sorok, mint a pipogya férjet kinevető emberekről szóló részletben. A kívülről nem mások, mint a falu lakosai. Ők jutalmaznak és büntetnek. Aki rossz morállal rendelkezik, azt megvetik, vagy kigúnyolják; aki pedig erkölcsös életet él, azt tisztelettel jutalmazzák. Ez utóbbira utal a dalban levő *áldott* szó, amelyre még visszatérünk.

A falu társadalmának igazságszolgáltatására más példákat is találhatunk. A következő idézet ismét neveltségessé teszi a normától eltérő viselkedést, ami ebben az esetben az idősen házasodni akaró férfit és nőt gúnyolja ki. Az EMBER ÁLLAT metafora AZ EMBER TULAJDONSÁGA AZ ÁLLAT TULAJDONSÁGA megfelelése alapján alantas színben tünteti fel a szerelmi ügyekben mesterkedő öregeket. A dalban a VÁGY FIZIKAI ERŐ és a VÁGY ŐRÜLTÉG, a VÁGY VADSÁG metaforák lépnek életbe. A „*döcögő* kerpa” (fejkendő) és a „*rezgő* szakáll” metonimikusan a testi egyesülésre vonatkoznak:

„Fut a bacsu lu után rezeg a szakálla/Fut a bába utánna, döcög a kerpája./Cuszkál, mászkál teticke, férhez akar menni./Szökdöszik a bolhacksa, meg akar házosszodni.” (‘Fut az idős asszony, ...fut az idős ember...’)

Nemcsak az erkölcstelen viselkedést, hanem a szerepüknek nem megfelelő embereket is megveti a falu, mint ahogy azt a „bubát tartó legény” alakjára vonatkozóan fentebb már láttuk. Az alábbi idézetben a házimunkákban ügyetlen lányt veti meg a társadalom. Az utolsó sorban ez expliciten is megmutatkozik:

„Házassaggyál mek te Józi./Van feleszieg edd Ilonka./Hietfön régvel luzót rakatt./Sz mász hietfőig min luzzotta./Mégesz luzatlan kimoszta./Mika asztat kiterítte./E kutyák esz ordították./Sz az emberek mekkacagták.” (‘...mikor azt kiterítette...’)

Ítéletet mondanak a fiatalok tisztaságának elvesztésekor is, ahol a bűnt teljes mértékben a nőnek tulajdonítják:

„Zasztal alatt egy tál laszka,/Azt a macska elöntötte,/Nem a macskának a bűne,/Hanem a gazdasszonynak a bűne.”

A büntetés a következő:

„Nem fekhetik vetett ágybo,/fekigyék bé pozdorjába,/pozdorjából bojtortjánbo,/sz e cipkéből a ciljánbo.” (‘...a csipkéből a csalánba.’)

A JÓ FENT, ROSSZ LENT metaforák vannak ebben jelen, a megfelelések sora kiegészül a ROSSZ CSELEKEDET ESÉS LEFELE megfeleléssel. A büntetés ebben rejlik: szúrós, értéktelen, alsóbb szinten levő hely jut csak annak, aki nem bizonyult elég erősnek és ellenállónak. Ez nevelő célzatú, benne van a remény, hogy ott talán megedződik a vétkes.

A csábítást tehát jórészt a nő bűneként értelmezik. A férfi sem ártatlan, de őt kevésbé büntetik a tisztaság elvesztéséért. Több cikk megjelent már a csángó szakirodalomban arról, hogy milyen elégtételeket szabnak ki ilyen esetekben a nőkre. A dalokban a szóbeli gúnyolódásról olvashatunk csak, a társadalom SZIGORÚ APA-ként való fellépése a valóságban azonban ennél sokkal erőteljesebb. Az a lány például, aki nem tisztán *vevődik el*, nem viselhet fehér ruhát az esküvőn. Ha valakinek idő előtt gyermeke fogan, csak feketében házasodhat, ha egyáltalán megesketi a pap. A néprajzi leírásokban sok olyan példát is találhatunk, amelyek ezeknél lényegesen nagyobb megaláztatásban részesítik a túlságosan kacér lányt. A *nehezess* (‘várandós’) lányok megszégyenítésére például a közelmúltban élt még a szokás, hogy a vasárnapi misén heteken keresztül az oltár előtt egy fekete kereszt alatt kellett ülniük, fekete gyertyával a kezükben, hogy *az egész világ* (‘mindenki’) láthassa, milyen bűnük van. Emögött felfedezhetjük a ROSSZ SÖTÉTSÉG, JÓ VILÁGOSSÁG metaforát, a gyertya önpusztító ragyogása pedig a SZENVEDÉS A MEGTISZTULÁSÉRT metonímiát aktivizálja, amivel a GONOSZ ERŐ legyőzhető. Az első világháború előtt a disznóólba tették a várandós lányokat, ahová moslékot öntöttek be nekik, hogy minél nagyobb legyen szégyenük. Ennek hátterében a ROSSZ LENT és az EMBER ÁLLAT metafora áll, fókuszban AZ EMBER TULAJDONSÁGA AZ ÁLLAT TULAJDONSÁGA megfeleléssel.

Arra is találunk példát a szakirodalomban, hogy az egész falu látta el a baját egy erkölcsstelen nőnek. Képletesen keresztrefeszítették bűnei miatt: kezeit szétfeszítették és egy deszkára kötözték. Miután elverték, az egész falun végig kellett vonulnia széttárt karokkal. A falu elégtétele itt is metaforán alapult. Ahogy Krisztus szenvedett a világ bűneiért, ártatlanul, úgy a bűnös embernek százszor inkább szenvednie kell azért, hogy megtisztuljon. A keresztrefeszített kezek az addig rejtgetett bűnt nyilvánosságra hozzák. Mögötte a JÓ VILÁGOSSÁG, A ROSSZ SÖTÉTSÉG metafora keretébe tartozó tapasztalati tudás áll: ha kinyitom a spalettákat, a szobában világos lesz, ha becsukom, sötét. A NYITOTT ÁLLAPOT A VILÁGOSSÁG HELYETT (OK AZ OKOZAT HELYETT) metonímia segítségével tehát a széttárt kezű bűnös rejtett gonoszítottai napvilágra kerültek. Mivel ez szenvedést okoz, a SZENVEDÉS A MEGTISZTULÁS HELYETT metonímia is életbe lép (Ilyés 2003, Pócs 2002, Kinda 2003, Halász 2007). E falusi büntetési gyakorlat mögött minden esetben a TÁRSADALOM SZIGORÚ APA metafora áll. A normákat megszegő csángók társadalmi kontrolljáról Kotics József is beszámol (Kotics 1999).

Ha valaki mégis az erkölcsstelen életet választja és nem tud ellent mondani a gonosznak, az jobb, ha nem kerül a falu szeme elé. Ez jelenik meg a következő két részletben:

„Megmondom én görlicémnek,/Ne rakj fészket az utcára./Met az utcán sokan járnak,/Min’ te fészkekről vadásznak.” (‘Megmondom én gerlicémnek...’)

“Falu végén lakok én, híres dáma vagyok én./Ötnek, hatnak adok én, úgyisz igaz vagyok én.”

8.3.5. ISTEN SZIGORÚ APA

Az eddigiekben láthattuk, hogy a SZIGORÚ APA a családfőn kívül a lelkiismeret és az egész társadalom szerepében is megjelent. De vajon milyen alapon szolgáltat igazságot az ember vagy a társadalom? Honnan veszi a jogot, hogy büntetéseket szabjon, elítéljen vagy jutalmazzon? Mindennek kiindulópontja az összes többi felett álló metafora: ISTEN SZIGORÚ APA. Ez jelenik meg a fentebb említett „Áldott az az anya...” kezdetű részletben, melyben a szülőket nem jónak vagy becsületesnek mondják, hanem az *áldott* jelzővel illetik. Az áldás csak transzcendens lénytől származhat, az Ő törvényei szerint él az a földi halandó, aki az áldást kapja. Nem öncélú tehát a földi jócselekedet, hanem egy nagyobb jót szolgál, aki nem más, mint Isten, és a jótett metonimikusan az Ő akaratának végrehajtása. Isten a Biblia alapján a jószág megtestesítője.

Kövecses Zoltán a Biblia képeit kognitív módszerrel elemezve a SZIGORÚ APA erkölcsmodellét az Ószövetségben találta meg az Újszövetséggel ellentétben, ami más morált tükröz (Kövecses, kézirat a). Kiindulópontja az, hogy Isten teremtette a világot, ami az OKOZÁS A NEMZÉS HELYETT metonímia alapján az ISTEN APA metaforát tételezi. Ha azonban a másik fajta teremtésméletre hagyatkozunk, miszerint Isten szavai által teremtette a világot („Kezdetben volt az Ige...”), akkor metonimikusan Istent szavaival azonosítjuk. Kövecses ezt a teremtést a kognitív elmélet alapján így vezeti le: A SZAVAK FELSZÓLÍTÓ MEGNYILATKOZÁSOK, amelyek KREATÍV CSELEKVÉSEK HELYETT állnak, ezek pedig a TEREMTETT DOLGOK HELYETT szerepelnek. Ebből a szempontból az első fajta teremtés metaforikus, a második metonimikus természetű.

Ez azért fontos számunkra, mert a már létező világ úgy tudja megtalálni magában Istent, ha visszavezeti a másodikként említett teremtésmélet metaforikus sorát a teremtett lényekből kiindulva az isteni szavakra. Ha ezek hatására jöttünk a világra, megjelölhetjük magunkban őket, sőt lényegünket alkotják. Ezen alapul a csángó erkölcsfelfogás, ezért feladata a szülőknek kialakítani gyermekükben az igényt a lelkiismereti tisztaságra és ezért kontrollálja mindezt a társadalom. A csángó társadalom elvárása az Isten ígéje szerinti élet, ami a fenti metaforák alapján nem magánügy, hanem közügy.

Az Ószövetség törvényeinek alapja a „Szemet szemért, fogat fogért” elv. A történelem korai szakaszában szinte mindenhol ezek a törvények uralkodtak. A csángók, akik részben ma is középkori életkörülmények és szokások között élnek, népdalaikban több vonatkozásban megőrizték ezt a felfogást.

A Bibliában Kövecses elemzése szerint megtalálhatók az ISTEN JÓSÁG és ISTEN VILÁGOSSÁG metaforák. Ezek a JÓ VILÁGOSSÁG és a JÓ FENT metaforák alapján is összefüggnek. Ha ISTEN JÓSÁG, akkor minden jó, ami bennünk van, Tőle származik. Ez azt vonja maga után, hogy a rossz a gonosztól való. Felmerül a kérdés, hogyan szentesítheti ez a felfogás a büntetést, ami kárt okoz valakinek, tehát rossz dolog átadását jelenti? Amint később látni fogjuk, a csalódott szerelmesek a büntetés számunkra szokatlan módjával is élnek: az átokkal. Ahhoz, hogy e büntetési módszerek motivációját megérthessük, meg kell ismerkednünk a Lakoff által leírt ERKÖLCSI ELSZÁMOLÁS (MORAL ACCOUNTING) kognitív metaforával, amelynek alapját a JÓLÉT GAZDAGSÁG metafora alkotja. A szerző ennek a következő alaptípusait fogja össze egy rendszerbe (1995): kölcsönösség, megtorlás, bosszú, visszatérítés, altruizmus, a másik arc odafordítása. Számunkra jelen esetben az első három típus részletes leírása fontos:

a) Kölcsönösség: Ha valaki jót tesz velem, akkor tartozom neki egy ugyanakkora mértékű jótettel. Ha visszafizetem, akkor kiegyenlítem a számlát és visszaáll az egyensúlyi állapot. Emögött a következő alapelvek vannak:

- 1.) Morális cselekedet: pozitív érték adása, immoralis cselekedet: negatív érték adása,
- 2.) A tartozás visszafizetése morális, a tartozás visszafizetésének elmaradása immoralis.

b) Megtorlás/Bosszú (a kettő között mindössze annyi különbség van, hogy az előbbi intézményesített, az utóbbi nem): Negatív tranzakció történik. Ahhoz, hogy kiegyenlítssem a számlát, nekem is egy ugyanolyan mértékű negatív cselekedetet kell végrehajtanom az elkövető ellen. Ez a helyzet morális dilemmát okoz. A fenti első alapelv szerint tehát morálisan cselekszem, ha nem adok negatív értéket, a második alapelv szerint immoralis, ha nem egyenlítem ki a számlát. Bármit teszek tehát, mindenképpen megszegem az egyik alapelvet. Emiatt választanom kell, hogy melyiket követem. Vagy az „abszolút jószágot” választom a „megtorlás” helyett.

A csángók többnyire a második alapelvet vélik fontosabbnak és a megtorlás/bosszú modelljét választják. Nagyon fontos azonban, hogy ez ne öncélú legyen és ne harag gerjessze, hanem a morális nevelés és a szenvedés árán való törekvés a megtisztulásra, s hogy a bűnös újra Isten törvényei szerint éljen, a többi embert pedig a rossz példa elrettentse a gonosz cselekedetektől.

De vajon milyen létjogosultsága lehet egy átoknak? Ahhoz, hogy megértsük, kicsit nagyobb betekintést kell nyernünk a csángók szokásvilágába. A csángó kultúrában a római katolikus vallásosság összefonódva él egy mágikus világszemlélettel, ami a ráolvasó imádságokban is megjelenik (Takács 2004). Voigt Vilmos ezt szinkretizmusnak nevezi, amit a népi vallásosság primitív vallásosságból származó sajátosságának hív. Így fogalmaz: „a néphit a maga saját, korábbi, legtöbbször a primitív vallásból származó hagyományait jelenti. A „babonák”, a mágikus gyógyítás, a hagyományos világnépek jelenségei tartoznak ide”. (Voigt 2004: 50). A szinkretizmust Voigt a következőképp definiálja: „A primitív vallások szinkretizmusát [...] az jellemzi, hogy nem válik el egymástól a szöveg, zene, tánc, szokás, hiedelem, mágia és vallás. Az egész közösség számára szólunk” (43). A csángóknál, részben saját gyűjtési tapasztalataim alapján is mondhatom, létezik még a szemmelverés, ravatalkor a tükör letakarása, hogy a halott lelke pihenhessen, léteznek szerelmi jóslások, vannak még boszorkányok, szépasszonyok, igézők és sok hasonló sorolhatnék (pl.: Halász 2007, Csoma 2000, Duma 2005). Ami ebből itt fontos, az az átkozódással kapcsolatos szokásvilág. Ha valakinek ellopják a tulajdonát, és nem lepleződik le a tettes, bűjtöléssel és fekete mise

mondásával hitük szerint rosszat tudnak okozni a tolvajnak: betegséget, balesetet, halált. A fekete misén, amit csak román ortodox pap mond el, mindenki fekete ruhát visel. A szertartás éjféltör kezdődik és a gonosz hatalmakat kéri a büntetésre. Hogy ezek a mágikus szokások hogy férnek össze kereszténységükkel, arra itt a magyarázat egy csángótól: „Azt mondják, ha valakit megátkoznak, megfogja az átok, ha hibás, de *ha nem hibás, nem fogja meg*. Ha egy legény otthagy egy leányt, s az megátkozza, no!? De ha valami gyermeket hagyott neki, akkor megfogja. De ha nem volt semmi kötelessége véle...?! Akkor nem” (Halász 2007).

Nem szabad elfelejteni itt sem az ERKÖLCS metaforáit. Abból induljunk ki, hogy a szomorúság oka a hűtlenség, tehát morális veszteség. Az elhagyott szerelmes jogosultnak érzi magát arra, hogy elvégezze a „büntetést”, amihez a keresztény hit szerint csak Istennek van joga, AZ ISTEN SZIGORÚ APA metafora alapján. Ezért, hogy terve sikeres legyen, kéri az Ő segítségét:

„Szeretöm es voltál, kerittöm es voltál,/Verjen meg az Isten, ha igaz nem voltál.”

A fenti kép jelenik meg a következő sorokban, ahol azonban már nemcsak Isten (a Nap), hanem Szűz Mária segítségét is kéri a büntetéshez. Isten és Mária az egekben vannak, és az isteni közbenjárás a bűnös tetteknek, az átoknak is létjogosultságot adhat:

„Kerek a szüllé levele,/Vártalak ruzám az eszte./Várotlon elmentél mászhoz,/Verjen meg a nap sz a Márja.”

Tánczos Vilmos írt a népi imádságokban megjelenő jelképekről, amelyek közül egy az idézett világi dalba is ájtott. Mária, akinek jelképe a Hold, és napszaka a hajnal, szülte a fényességet hozó Napot, vagyis Isten Fiát, a világ Megváltóját (Tánczos 2001b: 77-94).

Az átkot szóró ember az elhagyott szerelmes passzív szerepéből fontos, irányító pozícióba kerül, ahogy az a következő idézetben olvasható. Itt a hulló könnyek formájában megjelenő szomorúság mögött egyaránt megtalálható a SZOMORÚSÁG LENT metafora és a VISELKEDÉSI REAKCIÓ AZ ÉRZELEM HELYETT metonímia:

„Verjen Iszten, verjen átkom,/verjen esz meg, aszt kívánom./Átkom fejed felett járjon, mika kérem, rivád szájjon./Hat tuggya meg egiesz világ,/had az ien átkom fogott meg./Forog elmém, mend e felhé,/hull a kenyvem, mend ez esszé,/Hull elembe, hull a

fédre,/hull a meleg kebelembe,/Hújjon annak kebelibe,/ki nekem eszt celekette.” (‘Forog elmém, mint a felhő, hull a könnyem, mint az eső. Hull élém, hull a földre...’)

A következő idézetben az átok a termékenység megszüntetésére és a soha felejteni nem tudásra vonatkozik. A *széna* és a *szalma*, mint fentebb a *fű*, metonimikusan a női termékenységet szimbolizáló testrészeire utal. A kemence és a benne forgó láng a termékenységet juttatja eszünkbe. Duma-István András is a TERMÉKENYSÉG FÉNY kognitív metaforát használja fel könyvében, amikor egy hozományos ládára festett gyertyaláng jelentéséről és a csángó falvakban található, eredetileg gyertya alakú védőkövekről ír (Duma 2005). Ez megerősíti a termékenységet érő másik átkot a dalban. A metafora azon a tapasztalaton alapul, hogy fény nélkül a termények a mezőn nem tudnak növekedni. A metafora háttérében a MEZŐGAZDASÁGI MUNKA SZEXUALITÁS és a hozzá kapcsolódó, már tárgyalt metaforák állnak:

„Három szeker *széna szalma*/min *kirothaggyon alóla*./Hogy *forogjak* ien eszedbe,/mend e *lang a kemencébe*./Akkor *jusszak* ien eszedbe,/mika *kinyer* a kezedbe./Akkor sze jusszak egyebrél,/cak az igaz szeretetrél.” (‘...mikor kenyér a kezedbe...’)

A következő, már jól ismert idézetben szintén a hűtlen lány termékenységét éri az átok:

„Eccer jöttem ide,/retket adtál ennem,/az is feteke lőn;/veszett lenne *retkek feteke földjibe*.”

A már elemzett részletből itt a „fekete föld” kifejezésre utalok még egyszer, ami a MEZŐGAZDASÁGI metafora NŐI TEST FÖLD leképezése által a termékeny nőiség jelképe (Martínez 2006), és amely a dalban szereplő átok szerint a születés helyett a temetés helyévé válik.

Máskor azt kívánja az átokszóró, hogy ne lehessen szabad a másik fél. A szabadságot, végtelenséget a „csillagos ég” jeleníti meg:

„Sárig virág ha leszakasztanálak,/Mit mondanál, babám, ha elhagynálak?/Mit mondanék, nem mondanék egyebet,/Szohasze lászd meg a *csillagosz eget*.”

A katonaságba induló legény halállal átkozza meg szeretőjét, aki nem akar három évet várni rá. A várakozás visszautasítása az erkölcsi erő hiányának feleltethető meg, mert az erő a

küzdelem és szenvedés során alakulna ki. Ennek azonban még gondolatát is visszautasította a lány, tehát nem akar részt venni abban az erkölcsi érési folyamatban, amelyben az erkölcsi erőt kifejlesztené magában. A mögöttes metaforák: az ERKÖLCS ERŐ és az ERKÖLCS A GONOSZ ERŐ LEKÜZDÉSE:

„Tudad-e, Ilona, mit mondok ien neked,/Z Iszten engeggye meg, mika hazajérek,/Te udvaridot kiszeperve kapjam,/Tesztyi koporsódat ajtód elélt lásszom,/Apádot sz anyádot e fejednél lásszom,/Papot sz e gyivákot lábojidnál lásszom.” (‘...testi koporsódat’)

8.4. Az édesanya szerepe

A Lakoff által kidolgozott SZIGORÚ APA modellben a családfőre esik a hangsúly, míg az anya szerepe a házimunkák elvégzésében, a gyereknevelésben és az apa hatalmának fenntartásában rejlik. A gyermekeknek tisztelniük kell szüleiket (az anyát is) és engedelmeskedniük kell nekik (1996: 66). Az édesanya szerepe a dalokban nagyon fontos, alakjával többször találkozhatunk, mint a családfőével. A családi hierarchia csúcsán az édesapa áll, erre már láttunk példákat a MORÁLIS ERŐ-ről szóló részben. Egy csángó kifejezés szerint „Az ember a ház talpa”. Mögötte az EMBERI KAPCSOLATOK ÉPÜLETEK kognitív metafora áll. Kérdésem, hogy mi e hierarchia lényege a dalokban ideális házasság esetén?

„Állóvíznek martján felnőtt liliomszál./Ki kell onnat venni, s új helybe kell tenni,/Kertem közepibe, házom elejibe,/Hátha megfoganak, nekem szerencsémre,/Másnak buszujáro.” (‘...másnak bújára.’)

Az állóvíz és a kert a fenti idézetben a családot jelöli, a keretek közé zárt élet szimbólumai ezek. Az átültetett fehér liliom, amivel óvatosan kell bánni, hogy megfogjon, vagyis jól érezze magát új környezetében és szerepkörét betölthesse, amint láttuk, a tiszta erkölcsű feleség szimbóluma. A férj tehát felesége boldogságát kell, hogy szolgálja, felelőssége erre is kiterjed.

Az anya férje szigorát fenntartani hivatott szerepkörére több példát találhatunk a szövegekben. Az „én édesanyámnál fogott madár vótam...” sor például erre utal. Benne AZ EMBER ÁLLAT metafora AZ EMBERREL TÖRTÉNŐ DOLGOK AZ ÁLLATTAL TÖRTÉNŐ DOLGOK leképeződés alapján, a kalitkába zárt madár a keretek közé zárt ember jelképe. Ez nem biztos, hogy rosszat jelent a fiatal lány számára, akire kint a gonosz leselkedik.

Az anya szerepköréhez tartozik a lánygyermek segítése a párválasztásban. Mivel ő is hasonló cipőben járt valaha, ő tud a legjobb tanácsot adni. Ennek kapcsán a rossz anya is megjelenik szélsőséges esetként a szövegekben, aki lánya akaratát figyelmen kívül hagyva, anyagi okokból adja őt feleségül egy legénynek, s az igaz szeretőt eltiltja a háztól. Ilyenkor a szülői szerep eltér az ideális modelltől. A szomorú élet forrása a szülői hiba, amire fentebb hoztam már példát:

„Anyám, édesanyám, *mért adtál vót ingem/hét ökrös gazdának, nagy hegyi tolvajnak?*”
„Mik lányunkat férjhez kéri,/de *faluból ki nem adjuk./Cak szomszédba átaladjuk.*”

Az anya meg is átkozhatja saját gyermekét, ami nem a keresztényi szeretetről tanúskodik és nem a gondoskodó, hanem inkább a SZIGORÚ APA modell szélsőséges változatát vetíti elénk:

„Anyám, anyám, édesanyám,*/ne kérjen több átkot rivám./*Elég átok alatt vagyak, mint mezőben lekaszált fű.*/Egyszer, kétszer megforgatják,/harmadikszor összerakják.*” (‘...ne kérjen több átkot rám...’)

A legény vagy a leány is megátkozhatja a rossz anyát, aki megtiltja az igaz szerelmet:

„*Verje meg az Isten* azt az ördög bábát,*/Mind eltiltotta vót töllem az ő fiát./*Ha neki fia vót, nekem szeretőm vót,*/Ha neki édes vót, nekem édesebb vót./**Verje meg az Isten,* veretlen se hagyja,*/Kilenc esztendeig csak a hideg rázza./**Nem csak eccer-máccor, vaj egy hiébe keccer./**Hanem minden órán bárcsak tizenkeccer.”*

Az itt felsorolt példák azonban csekély mértékben fordulnak elő a dalokban a gondoskodó édesanya képéhez viszonyítva. Az anya szerepe lényege abban keresendő, hogy az apai szigor mellett ő az, aki érzelmeit kimutatva gondoskodik gyermekéről, és testileg-lelkileg táplálja őt. Emiatt felvetődik a kérdés: nem lehetséges-e, hogy a GONDOSKODÓ SZÜLŐ erkölcsmodellről van itt inkább szó?

Lássunk először néhány példát erre a gondoskodó szeretetre. Ennek első jele abból a biológiai szerepből fakad, hogy testébe fogadja a magzatot és életet ad neki:

„Áldott az az anya, ki *virágot ültet.*”

A fent említett NÖVÉNY EMBER, a SZEXUALITÁS MEZŐGAZDASÁGI MUNKA, ezen belül a GYERMEKNEMZÉS VETÉS metaforák vegyülésével itt egyértelműen a gyermek testébe való befogadásáról van szó.

A második jel az, hogy a megszületett gyermeket szeretettel neveli. Erre utal az egyik dalban megjelenő „máma szemegyöngye” kifejezés. Az alábbi részletekben az anya óvó-védő szerepét a *pohár* és a *gyöngye harmat* kifejezések jelzik.

„Édesanyám kertjébe nyílik az ibalya./ablakába, *paharába* nekem tartogatja.”

„*Gyöngye harmat neveli a búzáat*,/Édesanyja neveli a leányát.”

Az ablak-szimbólum jelentése az EMBER HÁZ, AZ EMBER TESTRÉSZEI A HÁZ RÉSZEI metafora (ablak = 'női nemi szerv'), a poháré pedig az EMBERI TEST TARTÁLY metafora alapján következtethető ki (pohár = 'anyaméh'). Az anya tehát a születés után is burkot képző, minden rossztól megóvó szeretettel neveli a utódját.

Erre a gondoskodó szeretetre akkor is emlékszik a gyermek, amikor felnőtt. Ahogy édesanyja óvta gyermekét, amíg otthon volt, úgy óvja felnőtt korában őt is a gyermek. A következő részletben például nem akarja, hogy rossz hírt kapjon felőle édesanyja:

„Engem biza ne ölejj, nem vagyok dohánad./*Én voltam anyámnak legszebbik leánya*./Nihol van a vésárám, még ő is meglássa,/Megmondja anyámnak, rossz lett a leányának.” ('...Itt van egy nőrokonom, még ő is meglátja...')

Hol helyezhetjük el tehát modellünkben az anya szerepét? Lássuk ehhez az egész erkölcsmodellt egybevéve. Lakoff a két, családon alapuló erkölcsi felfogást bemutatva azt a következtetést szűri le, hogy mindegyik hasonló elemekből áll, csak a hangsúly esik máshová bennük (1995).

A SZIGORÚ APA modell részei a következőképpen rangsorolódnak fontosság szerint:

1. AZ ERŐ KOMPLEXUM
2. A MORÁLIS ÖNÉRDEK KOMPLEXUM
3. A GONDOSKODÁS KOMPLEXUM

A GONDOSKODÓ SZÜLŐ erkölcsmodell a következő hierarchiát mutatja:

1. A GONDOSKODÁS KOMPLEXUM
2. A MORÁLIS ÖNÉRDEK KOMPLEXUM
3. AZ ERŐ KOMPLEXUM

Az anya szerepe, ideális esetben, kétségtelenül a gondoskodó szeretetben definiálódik. Vajon ez-e az alapja az egész élénk táruló csángó erkölcsi világszemléletnek? Az anya ugyanolyan individuum, mint bárki más a csángó falusi társadalomban, akit feltehetően szintén szigorú apa és gondoskodó anya nevelt. Az anya, mint láthattunk rá példákat, ismeri a szigort, de az apa szerepét hivatott ellensúlyozni, hogy ne tolódjon el a modell egy hűvös, rideg, a „rend” kedvéért a szeretetlenséget is megengedő, deviáns életszemléletté. Az érzelmeit magába fojtó apa nem elegendő ahhoz, hogy betöltsen az ideális modellt. Az édesanya fontosságát láthatjuk a következő részletben is:

„Árva vagyok apa nélkül./*hétszer árvább anya nélkül.*”

Felmerül a kérdés, hogy az ISTEN SZIGORÚ APA metafora esetén is szükség van-e egy személyre, aki gyengédségével ellensúlyozza a büntető hatalmasságot? Erre a fent látott ISTEN JÓSÁG és ISTEN VILÁGOSSÁG metaforákkal válaszolhatunk, amelyek szerint Isten pontosan tudja, hogy mi jó az embernek és nem esik túlzásokba, ezért az ideális modellt soha nem teszi visszatetszően szélsőséggé. Két kérdést azonban fel kell vetnem itt:

Egyrészt gyűjtéseim során tapasztaltam, és a szakirodalomban is sok példát találtam a csángók nagyfokú Mária tisztelőit. Gyakran találok olyan esetekkel, amikor Isten neve mellett Szűz Máriát is megemlítették. Köszönésükben szintén gyakran mondják: „Aggyon az Iszten meg a Mária!” Feltételezem, hogy a gondoskodó anya és a szigorú apa kettősségével találkozhatunk itt is.

Másrészt, Moldvában a feleséget gyakran *népnek* vagy *fejérnépnek* hívják. Vajon az állhat emögött, hogy úgy kell szeretnie a férfinak feleségét, mint ahogy Isten szerette választott népét? Ugyanezzel a logikával, feltételzhetően a férfiembernek úgy kell élnie, hogy gondoskodó szeretetével Istent tükrözze felesége és családja számára.

Lényegében az itt vázolt erkölcsmodell adja a fentebb tárgyalt SZERELEM EGYSÉG metafora alapját. Ezen a ponton megválaszolhatjuk az előző fejezet végén feltett kérdést A KAPCSOLAT ÉPÜLET metafora alapzatával kapcsolatban. Mint a korábbi elemzésből láthattuk, annak ellenére, hogy a szerelem mint kapcsolat erősen részletezett a csángó dalokban, szinte

teljesen hiányzik a metafora ÉRZELEM AZ ÉPÜLET ALAPJA leképeződése. Kérdésünk emiatt az volt, mi szolgáltat alapot az érzelem helyett a szerelem kapcsolatiságának kidolgozottságához? Az érzelem helyett részletesen ábrázolt szexuális vágy, amint láttuk, bűnös indulatként jelenik meg a szövegekben, ezért ez nem jelentheti a bázist, inkább a normától való eltérésként konceptualizálódik. Az alapot a fentiek szerint tehát a SZIGORÚ APA ERKÖLCSMODELL szolgáltatja, amire a kapcsolatnak épülnie kell. Ha a szerelmesek ezt nem veszik figyelembe, saját lelkiismeretük miatt békét soha nem lelhetnek, s a falusi társadalom, sőt Isten pártfogásában sem részesülhetnek. A metafora tehát a következőképpen alakul megféleléseivel együtt:

KAPCSOLAT ÉPÜLET

ERKÖLCS AZ ÉPÜLET ALAPZATA

KAPCSOLAT AZ ÉPÜLET FELSŐ SZERKEZETE

A KAPCSOLAT STABILSÁGA AZ ÉPÜLET STABILSÁGA (ami az erkölcsön mint talapzaton nyugszik)

8.5. Felnőtté válás, a szerepek átrendeződése

A szülők szerepe a modell szerint véges. Addig tart, ameddig a gyermek erkölcsileg éretteé válik és önmaga ura lesz, s már nincs szükség a büntető-jutalmazó nevelésre. A népdalokból a szülői hatalom megszűnésére a következő, már ismert példákat sorolhatjuk fel:

„Két ökör a földet *nem magának szántja*,/Szülő a gyermekét nem magának tartja./Karán felneveli, szárnyára ereszti,/Sz ő távolról nézi, hogy mász üti-veri.”

„Áldott az az anya, ki *virágot ültet*,/másnak, *nem magának*, más ember fiának./Áldott az az apa, ki *kertecskét kertel*,/másnak, *nem magának*, más ember leányának.”

„Gyöngye harmat neveli a búzát,/Édesanyja neveli a leányát./De időben más viseli gondját,/Más is éli vele a világját.”

A földet szántó állatok az EMBER ÁLLAT kognitív metafora értelmében a szülőket képviselik, akik sok munka és izzadság árán felnevelik gyermeküket. Ugyanez a mondanivalója a virágot ültető, búzát termesztő és kertet művelő anya és apa képnek. Ha azonban megéri a búza, virág lesz a bimbóból, termékkennyé válik a megművelt föld, vagyis a gyermekek felnőnek, a szülők szerepköre megváltozik.

Amint a fenti sorokból láthatjuk, a hatalomviszonyok ilyenkor átrendeződnek. A felnőtté vált gyermeknek saját belső értékrendje van már, aminek alapján tudja, mi a jó és mi a rossz, ön maga gyakorolja hatalmát saját énjé felett. A szülők szerepe eddig tartott. Ha azonban egy gyermek megéri, általában megházasodik. A férfi tehát új családjában hivatott a SZIGORÚ APA modell hatalmi hierarchiájának csúcsán levő szerep betöltéséhez. A lány, aki szintén megtanulta otthon az erkölcsös életet, és ön maga ura, most egy másik hatalomnak rendelődik alá, aki a férje személyében ölt testet. A férj a hatalommal együtt a felesége iránti felelősséget is átveszi a lány apjától. Még abban az esetben sincs beleszólásuk a szülőknek gyermekük további életébe, ha rossz sorsa lesz a házasságban. A viszonyok tehát a házasságon belül is hierarchikusak, ám ez ideális esetben nem ugyanolyan, mint a szülői házban apa és gyermeke között tapasztalt rend.

8.6. Összefoglalás

A fenti fejezetben a moldvai csángó népdalok erkölcsi világlátását elemeztem. Az archaikus életvitelű és ilyen szokásokkal rendelkező emberek életében a vallás nagyon lényeges szerepet játszik, ez azonban összefonódik ősi mágikus szokásokkal, a szinkrétizmus jegyében. Ebben a kultúrában jelentős mértékben az „ószövevényi” morálon alapuló, SZIGORÚ APA erkölcsi modell formálja az emberek életét. A SZIGORÚ APA forrástartomány egyszerre több céltartományra vonatkoztatható. Szó szerinti, családfői értelmén kívül megjelennek AZ ANYA SZIGORÚ APA, A LELKIISMERET SZIGORÚ APA, A TÁRSADALOM SZIGORÚ APA és az egész erkölcsi világrend alapjául szolgáló ISTEN SZIGORÚ APA metaforák. Az édesanya szerepe nemcsak az apai szerep fenntartására, hanem főként a szigor meglágyítására törekvő, szeretetteljes gondoskodásra irányul. Ez a Lakoff által „gondoskodás komplexumnak” nevezett terület – a modell egészét tekintve a MORÁLIS ERŐ metafora GONOSZ ERŐKET legyőzni hivatottságán alapuló „szigorúság komplexum” háttérében – viszonylag kisebb fontosságú, tehát nem feltételezhető, hogy a GONDOSKODÓ SZÜLŐ modell a csángó dalokban megjelenő erkölcsi felfogás alapja. Elgondolkodtató azonban, hogy az apa három másik metaforikus megjelenési formájában (lelkiismeret, társadalom, Isten) van-e valaki, aki átveszi az „édesanya” szerepét és enyhíti a szigort.

Az erkölcsi modell házastársi, szülői feladatmegosztása révén választ kaphatunk az előző fejezetben megfogalmazódott kérdésre: ha az érzelem nem kidolgozott a dalokban, a helyette részletezett szexuális vágy pedig bűnös tévútként értelmeződik, mi szolgáltatja az alapját a szerelem kapcsolatiságát megjelenítő KAPCSOLAT ÉPÜLET metaforának? Válaszom az, hogy a

metafora alapja az ERKÖLCS AZ ÉPÜLET ALAPJA leképeződés. Az egész 'szerelem' konceptus erre épül a dalokban és a balladákban.

9. Szerelem, házasság, erkölcs a ma élő csángók nyelvében és tudatában

A népdalok és balladák vizsgálata után a következő két fejezetben a ma élő déli csángó nyelvváltozatban megjelenő szerelem- és erkölcsfelfogással foglalkozom. Az elemzés első részében a korábban használt módszert, a kognitív metafora és metonímia elméletét fogom felhasználni. A második részben ezt kiegészítve, objektív módszerekhez folyamodom és azt kutatom, hogy eredményeim eltérnek-e a korábbi megállapításoktól vagy összeegyeztethetők azokkal. Mindkét fejezetben arra a kérdésre keresem a választ, hogy változott-e, s ha igen, mennyiben a 'szerelemről', 'házasságról' és 'erkölcsről' alkotott csángó világkép a népdalok keletkezése óta.

Az itt következő elemzésben a déli csángóknál 2003 és 2006 között készített interjúk, kérdőíves vizsgálatok során gyűjtött adatokat értékelem. A gyűjtést déli csángó falvakban végeztem: Bogdánfalván, Újfalun, Trunkon, Diószénben és Nagypatakon. Kutatásaimhoz a passzív megfigyelés módszere is hozzájárult. A gyűjtés kérdőíve az 1-es mellékletben megtalálható.

9.1. A szerelem tárgya

A szerelem tárgyának külső megjelenéséről kevés információt kapunk a szövegekből. Azt tudjuk, hogy a népdalok szépségideáljához hasonlóan a mai csángó emberek is a feketét, barnákat részesítik előnyben. Ezt azzal indokolják, hogy az ilyen külső jellemző a falu törzslakosaira:

„Faluba *fetekeszegek* vannak. Balánok ('szőkék') jövények.”

„Szeretik inkább a *feteke szeműeket* z emberek itt. Inkább vevődik el, aki *negre*.”

„[Szép a] *barna*. Szölkék uljanok, mind a németek.”

A népdalokban a sötét haj és szem mellé a pirosság járult, ami metonimikusan az egészség helyett áll, szintén metonimikusan a dologosságra utalva ezzel. Az interjúkban a piros szín kevésbé jelenik meg, helyette az egészség a születő, egészséges kisgyermek képében van jelen, mögötte a SZERELEM TÁRGYA KISGYERMEK metaforával:

„Háj csak ide *babám*.”

A kisgyermek legtöbbször az ERKÖLCES TELJESSÉG/EGÉSZSÉG metaforákba ágyazottan ölt testet, az ERKÖLCSTELENSÉG KÁROSODÁS/BETEGSÉG metaforákkal szembeállítva. A szerelem tárgyának egészséges külseje belső értékre utal:

„Melik fiatal, szép, melik nem éli el e világot. Nem él egy lánval vagy asszonyval. Legény az legény. *Ahogy szülte anyája*, az erőst szép. Melik élte világot, lányokval, asszonyokval, az nem legény. Csak a nevével legény. Az tetszik szemről, hogy az. [...]. Cinka is, mikor *nem uljan, ahogy az anyja kiszülte*. Mingyá megteccik, hogy az *ki van kezdve*, hogy mongyam úgy [...].”

A külső szépségnek tehát csak a belső értékesség kifejezőjeként van jelentősége. Ezt az ABSZTRAKT KONKRÉT generikus metafora specifikus változata, a LELKI/ERKÖLCI ÉRTÉK KÜLSŐ SZÉPSÉG további példái is igazolják:

„Szép cinka: mind *szép, eszes*, vagy *hordozódik szépen, beszél szépen*, az kell legyen szép es. *Nem egy szép s rossz.*”

„Nekem azt monta [emberem], nem vagyok ügyes, nem vagyok szép, de *jó beszédem van.*”

A fenti sorokban az eszes és a szép beszéd fordul elő a belső értékek példájaként. A szép beszéd metonímia segítségével értelmezhető: OKOZAT AZ OK HELYETT, BESZÉD A BESZÉLŐ LELKIVILÁGA, GONDOLATAI HELYETT. A szülők azt tanácsolják fiuknak, hogy olyan lányt vegyen el, akinek nemcsak az arcát, de a száját is szereti. Ez a fenti metonímia kibővítése: SZÁJ A BESZÉD HELYETT:

„...amelyiknek nem utálok meg *se a száját*, de *se az arcát*. Szeresse fizikailag es, meg szellemileg es egyetértetek.”

Ennek ellenkezőjét láthatjuk a következő részletben, ahol a rossz beszéd rossz jellemet takar:

„Senki nem szép. Legyen *jó szüve*. Ugy attá z Isten, hogy legyen esze. *Ne feleljen ugy, minha es, havaz*. Rossz, mind az üdö.”

A külső szépség önmagában üres, érték nélküli adottság a csángó emberek számára. Ezt az említettek mellett a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT metonímia TESTRÉS (SZÍV) AZ EMBER HELYETT fajtájával, valamint az EMBERI TERMÉSZET IDŐJÁRÁS metaforikus megfeleléssel igazolja a fenti idézet. Ez utóbbi leképezés a korábbiakban megjelent ÉLET EGY ÉV metaforán belül értelmezhető. Ebben a metaforában a különböző évszakok jelentik az emberi életkorokat (FIATALSÁG TAVASZ, ÉRETT FELNŐTTKOR NYÁR, IDŐS KOR ŐSZ, HALÁL TÉL). A rossz idő azonban, ahogy a fentiekből látható, nemcsak életállapotokra (öregségre, halálra) vonatkozik, hanem más emberi tulajdonságra is, amire példa a két említett leképeződés. A rosszság egyik fajtája a rossz jellem.

Az interjúk némely részlete arra utal, hogy a szépség akadályozhatja a belső értékek kiteljesedését. Ezt az EMBER TARTÁLY metafora felhasználásával fejezik ki, melyben a KÜLSŐ ÉS BELSŐ TULAJDONSÁGOK TARTÁLYBAN LEVŐ ANYAGOK. E metafora következménye az, hogy ha az egyik tulajdonságból sok van, az a másikat kiszorítja és így kevesebb fér el belőle a tartályban. Így van ez a szépség és az eszesség vetélkedésekor is. Az alábbi idézet erre példa és az érzelem-értelem dualisztikus gondolkodásmódja előtti logikával értelmezhető, amikor úgy képzeltek az emberek, hogy mindkettő ugyanabban a tartályban helyezkedik el (ld. a szerelemről szóló fejezet).

„legeszeszebb, *nem fér be szépség, csak esz.*”

A SZERELEM TÁRGYA néhányszor VIRÁG, ÉRTÉKES TÁRGY formájában jelenik meg. A népdalokban a virágmetaforák voltak a leggyakoribbak (*rózsám, violám*, stb.), az interjúkban azonban nem nagy az ilyen kifejezések aránya. Csak bizalmas beszédben szólítja meg velük a férfi a nőt, az adatközlők azonban szégyellnek erről beszélni. Ami a két fél között zárt ajtók mögött történik, az a külvilág számára tabu. Népdalokban, ennek ellenére, lehet énekelni róla, mert bennük rejtetten van jelen. Mivel azonban a dalok alapján láttam, hogyan használják a fenti jelképeket a szerelem tárgyának megnevezésére, az interjúk során rákérdeztem. A következő példákat kaptam:

„Erőst szerette az, amelik monta *rózsám. Virágom, gyöngyöm.*”

„Ugy szeretlek, mind a *virágot.*”

„Uljan vagy, mind a *virágszál.* Világnak nem mongyák, csak a házba.”

„Szépségem, *bokrétecskám, virágecskám.*”

A szerelmes férfi szájából a feleségét megszólító egyik legszebb formula az „édes nyilám”:

„Édes *nyilám*, szüvedbül, mellik szeret.”

Valószínűsíthető, hogy ez a kinyílt virágra utal, amely már nem bimbó többé. Ha ez így van, a mögötte meghúzódó konceptuális folyamat az ÁLLAPOT A TÁRGY HELYETT metonímia: KINYÍLT ÁLLAPOT A VIRÁG HELYETT.

A virágmetafora AZ EMBERÉLET CIKLUSAI A VIRÁG ÉLETÉNEK CIKLUSAI leképeződés alapján néha más szerepet is kap:

„Úgy megőregettél, mind e *virág*, mikor elfonnyadott. Mind eltőt a virág, úgy eltőtél te es.”

Ennél is kevesebbszer fordul elő a SZERELEM TÁRGYA KISTESTŰ ÁLLAT metafora. A kedves állatok közül csak a *madár* alakjában megjelenő kedves képével találkoztam. Más állat is megjelenítheti a szerelmeseket, ezek azonban általában negatív színben, a házasságot kizáró, emiatt a csángó világszemlélet szerint erkölcstelen szerelemben élő férfi és nő alakjában tüntetik fel őket. Ilyenkor a LÉTEZÉS NAGY LÁNCA metafora tipikus esetével van dolgunk, amelyben a lánc valamely szintjén álló egyedek legmagasabb rendű tulajdonságai képeződnek le a hierarchiában magasabban álló szintre. Ennek értelmében jellemezhető az ember az állatok ösztönös viselkedése alapján: ERKÖLCSTELEN SZERELMES NAGYOBB TESTŰ (VAD)ÁLLAT

„*Vadállat*. Nehez megborálják azokat.”

„Menen, mind a *ló*.”

„*Döglik meg* utána, *nyuvad meg*.”

„De ha eljöttek ide valakik, s elkezdtek csókolkozni az úton. Hű, szemérmetlen *malacok!*”

„*Megkakasolt*” (‘testileg egyesült vele’).

A fenti metafora legmeghatározóbb megfelelései a következők:

AZ EMBER TULAJDONSÁGA AZ ÁLLAT TULAJDONSÁGA

AZ EMBER CSELEKVÉSE AZ ÁLLAT CSELEKVÉSE

9.2. Az erkölcsstelen szerelem

A szerelemről mint hatalmas, mindent elsöprő érzésről a csángók negatívan vélekednek. Az erkölcsstelen, szexualitáson alapuló érzelemben nem látnak jövőt. Ezt a szégyellni való vágyat a következő metaforák alapján fejezik ki: ERKÖLCSTELEN SZERELEM ÓRÜLET, ERKÖLCSTELEN SZERELEM VAKSÁG (ez utóbbi esetleg metonímiaként: VAKSÁG AZ ERKÖLCSTELEN SZERELEM HELYETT).

ERKÖLCSTELEN SZERELEM ÓRÜLET

„*Elbolondult* a világ. Ha e liján háll a legénvel, honne *bolondujjon meg*.”

„Rászálltak a szépasszonyok, vagy az ördögök, *elbolondították*.”

„A nő [...] egy kicsikét [...] a borval megtiszteli a legényt, s akkor az *megbolondul*.

Menen neki kerteknek, olyan *bolond* lesz.”

„[Ma] *megbolondulnak* aggyig szereti egyik a mást. Régi világ azt elszigetelte.

„...a férfi *belebolondul* egy nőbe.”

„Nem csántunk *bolondságot*.”

Van olyan példa, melyben a TARTÁLY A TARTALOM HELYETT metonímia és ÉSZ TARTÁLYBAN LEVŐ ANYAG metaforák alapján értelmezhetjük az ÓRÜLET metaforát:

„*Elvitted a fejit*.”

„Ha nem *repül az esze*, jó élet van. Ha *repül*, örökké rosszra gondol.”

ERKÖLCSTELEN SZERELEM VAKSÁG/VAKSÁG AZ ERKÖLCSTELEN SZERELEM HELYETT

„*Megvakult*. Menen neki, a csipkekertnek is nekimegy.”

„Egy csúnya leány *meg tud vakítani* egy legényt. Menen, *mind a ló*.”

„Menen neki kerteknek, olyan *bolond* lesz.”

A fenti utolsó idézetben a HATÁS AZ OK HELYETT metonímia segítségével értelmezzük a vakságot. A kerteknek azért megy neki a legény, mert nem lát. Ennek ellentétére is van példa: az OK A HATÁS HELYETT metonímiával magyarázhatjuk a következő idézetet, amelyben az ok a bokor ráhúzása a fejre, ami akadályozza az embert a látásban:

„Elhuztad a bokrot a *fejire*.”

A vakság metonímiaként is értelmezhető (Lakoff–Kövecses 1987) az érzelmek testbeágyazottságának köszönhetően. A nagyon intenzív szerelmi vágy ugyanis olyan fizikai reakciókkal járhat, amelyek perceptuális problémákat okozhatnak. Ez nemcsak a szerelmi vágy, hanem a 'düh' fogalmára is jellemző. A „nem lát a dühtől” és a „megvakul a dühtől” kifejezések közül inkább a második mondható metaforikusnak. A metafora alapja a HATÁS AZ OK HELYETT speciális esete: a NORMÁLIS PERCEPTUÁLIS KÉPESSÉG HIÁNYA AZ ÉRZELEM HELYETT metonímia.

Olyan példát is találhatunk, amelyben a SZERELEM VAKSÁG és a SZERELEM ÖRÜLET metaforák összeolvadnak:

„El van vakittva z elméje.”

Vak csak a szem lehet, az elme pedig bolond. A kettő közti áthidaló metafora a TUDÁS LÁTÁS, amiről korábban beszámoltam már (pl.: „Most már látom, mit szeretnél”, 'most már értem' értelemben). Ez ugyanúgy metonímiából kifejlődő metafora, mint a VAKSÁG.

A vakság és az örület úgy is összefügg, hogy a nem ésszerűen gondolkozó, örült emberre kivetíthetjük a SÖTÉTSÉG forrástartományt, az OKOSSÁG VILÁGOSSÁG metafora ellentétéként. A VAKSÁG forrástartomány következménye szintén a sötétség. A következő idézet erre az összefonódásra még egy tapasztalati okot mutat be:

„Azt mondják, hogy amikor a férfi belebolondul egy nőbe, akkor a nő olyan ravasz volt, hogy felhuzta a bokrot az ablakába. Ha elaluszol és reggel megébredel, és a napfény felé nézel, elfelejted az álmodat. Teljesen megváltozik az embernek a gondolkodása, ha a világosság felé néz. Én is kipróbáltam. Én nem hittem gyerekkoromba, mikor ezt monták az öregek.”

Az idézet elejét értelmezhetjük szó szerint, de a két metafora összeolvadása megenged egy másik magyarázatot. Ehhez hozzá kell venni az EMBER HÁZ metafora kiterjesztését, amelyben AZ EMBER FELÉPÍTÉSE A HÁZ FELÉPÍTÉSE, A SZEM A HÁZ ABLAKA. Az elsötétített rész ezek alapján felfogható szemként, vagyis a fentiekkel koherens módon az ERKÖLCSTELEN SZERELEM VAKSÁG metafora jelenik meg itt is.

A fenti részletek a JÓ FÉNY ellentétéként a ROSSZ SÖTÉTSÉG metaforával is értelmezhetőek. Néhány adatközlőm az erkölcstelen szerelmet „feteke szerelemnek” nevezte:

„*Fekete* szerelem. Hiába szereti, ha nem veszi el. Ha nem veszi, akkor minek szeretsz? Akkor csak *feteke* szerelem vót, az nem vót igaz szerelem. Uljan csalós szerelem vót.”

Egyik interjúalanyom egy humoros anekdotát mondott a „*feteke* szerelemről”:

„Egyik asszony járt félre. [Egy másik asszony ezt mondta neki:] „Meg tudsz szabadulni a férjedtől. Elvágsz neki egy fekete tyukot, aztán megvakul, azután meghal.” Milyen jó lesz. Levágott egy fekete tyukot. [A férje mondta:] „Jaj, asszony, *nem látok*.” S jött a gonosz, hált az asszonyval, mert az ember nem látott. Mikor elfogytak a fekete tyukok, akkor már az embernek *visszajött a szeme világa* és nem dőglött meg. Megetette vele a feteke tyukot, nem látod, hogy megbolondult. Az már nem tud gondolkozni, csak a szerelem viszi, viszik az ördögök.”

9.3. Az erkölcsös szerelem

Az interjúkban gyakran megjelenik a szerelem két típusának elkülönítése. A házasságon kívül megnyilvánuló szerelmet örületként és vakságként fogták fel. A metaforákból is kitűnik, hogy ezt nem tartották követendőnek. A szerelem erkölcsileg ideálisnak tekintett példája a házassággal kapcsolódik össze. Ha valaki nem megy férjhez vagy nem nősül meg, nem él morálisan követendő életet, ellustul, elzüllik:

„Vannak [akik nem házasodtak meg]. Azok *elzültek*, se nem mennek a templom felé, sehova, csak a *korcsomákat* űzik. *Csalnak, lopnak*.”

„Egy vénlegény mire menen? Nemsokára *kipurcan*. Nincs ki főzzön neki, nincs ki mosson.”

„*Egyedül nem lennének egészségesek*.”

Az erkölcsös 'szerelem' egybeesik a 'házasság' fogalmával, nélküle példaértékű kapcsolat nem alakulhat ki férfi és nő között. A 'szerelem' és 'házasság' fogalma tehát összemosódik.

9.3.1. A HÁZASSÁG UTAZÁS

A férfi és nő házasságának konceptualizációja leggyakrabban az ÉLET UTAZÁS metafora keretében történik: a házasságkötés pillanatától fogva az ember már nem jár egyedül az élet ösvényein. Itt az ÉLET UTAZÁS metafora kiterjesztéséről van szó (Lakoff–Turner 1989). A kiterjesztés abban nyilvánul meg, hogy olyan megfelelések vannak jelen a forrás- és céltartomány között, amelyek eddig nem kaptak hangsúlyt. Az utazás fogalomtartományában a házasság kapcsán fontos szerepet kap az útítárs és a célállomás is. Az ezekre való utalás az életről szóló konvencionált nyelvi kifejezésekben nem szükségszerű, az első szinte soha nem jelenik meg, a célállomással is csak ritkán találkozunk (pl.: „*Hová vezet ez?*”). A házasságban élő szerelemről beszélve azonban ezek a leképeződések sajátos színezetet kölcsönöznek az eredeti metaforának és erőteljesen kidolgozottá teszik azt. AZ ÉLET UTAZÁS metafora leképeződései az interjúk szövegeiben a következők:

AZ ESKÜVŐ AZ UTAZÁS KEZDETE

AZ ESKÜVŐ NEHÉZ TÁRGY FELVÉTELE

A HÁZASÉLET UTAZÁS

A HÁZASTÁRS ÚTITÁRS

ISTEN AZ UTASOK PÉLDAKÉPE

A GONOSZ ÚTONÁLLÓ

AZ ÉLET SÚLYOS, AZ ÚTON KÖZÖSEN HORDOZANDÓ TÁRGY, AMI KÖNNYEBB, HA KETTEN VISZIK

A ROSSZ HÁZASÉLET A NEHÉZ SÚLY ROSSZ VITELE

A JÓ HÁZASÉLET A NEHÉZ SÚLY JÓ VITELE

A SORSSZERŰ NEHÉZSÉG ISTEN ADOMÁNYA

A NEHÉZSÉG ÖSSZESZORÍTÓ ERŐ

A NEHÉZSÉG AKADÁLY

A HÁZASTÁRSI BÉKÉTLENSÉG ELAKADÁS AZ ÚTON//AZ ÚTITÁRSTÓL VALÓ LEMARADÁS

A HÁZASTÁRSI BÉKÉTLENSÉG ELESÉS A SÚLY ALATT

A HÁZASTÁRSI BÉKÉTLENSÉG ELTÉRŐ ÚTIRÁNYBAN VALÓ HALADÁS

A HÜTLENSÉG LETÉRÉS AZ ÚTRÓL

A VÁLÁS KÜLÖN UTAKRA TÉRÉS

A HÁZASSÁG MEGJAVULÁSA VISSZATÉRÉS AZ ÚTRA

A FÖLDI CÉL CSALÁDDAL, GYEREKEKKEL VALÓ HALADÁS AZ ÚTON

A CSALÁDI HIERARCHIA FONTOSSÁGI SORRENDEN HALADÁS AZ ÚTON

A JÓ ÉS ROSSZ ESEMÉNYEK ÁLLOMÁSOK AZ ÚTON

A TÚLVILÁGI BOLDOGSÁG ÚTICÉL

ISTEN ÚTICÉL

A HALÁL AZ UTAZÁS VÉGE

A megfelelésekre a következő típusú példákat találtam:

AZ ESKÜVŐ AZ UTAZÁS KEZDETE

„Ha szerecc ingemet, *eljössz utánnam*.” (‘hozzámjössz feleségül’)

„Mikor *öszegyültél, egy uton kell mennyetek*, egy vallás kell, legyen.” (‘mikor összeházasodtatok...’)

„[...] tudja, hogy milyen *utra indul, s kivel indul*.”

ESKÜVŐ NEHÉZ TÁRGY FELVÉTELE

„Egyet rendelt, melyikkel *szentkeresztet elvetted*. Isten keresztet atta, ketten viszik. Kell tűrni.”

„Ketten *vettük föl* e hitet, ketten vittük.”

HÁZASÉLET UTAZÁS

„Isten egyet rendelt, kell szeressem *eléfelé*.”

„Kellett hagyj egyik a másnak, hogy birj *menni eléfelé*.”

„Ki él egy fámilijébe. Jó jó es, s jó rossz es, te *mensz elé*. S rosszat felejtet el, s *mensz a jóval elé*.”

HÁZASTÁRS ÚTITÁRS

„*Társam*.”

„Ha nem menen jól, tudja, hogy milyen *utra indul, s kivel indul*.”

„*Együtt viszik* a keresztet.”

ISTEN AZ UTASOK PÉLDAKÉPE

„Ő hogy ment, mük is úgy mennyünk. Másképp erőst nehez lesz.”

GONOSZ AZ ÚTONÁLLÓ

„Ha eltetted, akkor a *rossz elkapott*.”

ÉLET SÚLYOS, AZ ÚTON KÖZÖSEN HORDOZANDÓ TÁRGY, AMI KÖNNYEBB, HA KETTEN VISZIK

„életet *elévüttük*”

„*Keresztet* kell vinni *elé*. Kell vigyük a *keresztet*.”

„Együtt viszik a keresztet. Az életet viszed egyetembe. Akkor nem nehéz. De ne húzzon egyik egy felé, s másik más felé. Mert akkor *nehézedik meg* egynek.”

„Keresztet kell *vinni együtt*. Mert *ha egyedül viszed*, Jézus Krisztus hányszor *esett el* úgy. Meg kell bocsássatok egymásnak mindig.”

„Kell *vigyed a keresztet végig*. Ha jó, ha rossz, kell *vidd eléféle*.”

„*Jól* vesszük, öregem. Mikor jobban, mikor rosszabbul, *menünk elé* hogy *egy járomba es húzzanak*, ne húzzanak kétfelé.”

„Ketten *vettük föl e hitet*, ketten *vittük*. *Vittük a keresztet*.”

„Mik *ketten husztunk egy jármot*. Vigasságra es, szomorúságra es.”

ROSSZ HÁZASÉLET A NEHÉZ SÚLY ROSSZ VITELE

„[Régiek] nem váltak [...] *ha rosszul is vitték*.”

JÓ HÁZASÉLET A NEHÉZ SÚLY JÓ VITELE

„*Jól vittük*.”

SORSSZERŰ NEHÉZSÉG A HORDOZANDÓ NEHÉZ SÚLY ISTEN ADOMÁNYA

„Duamné, mért attál olyan *nehéz keresztet*, hogy *nem bírom vinni*?” (‘Istenem...’)

NEHÉZSÉG ÖSSZESZORÍTÓ ERŐ

„Kell egy kicsit rosszescskában [is élni], *szűkít* az egyiknek, másiknak, nem tudunk örökké szórakozni, örökké bulizni, mert nincs lehetőség.”

NEHÉZSÉG AKADÁLY

„Vannak uljanok, hogy még nehezek es. De még *átússzuk a nehez*et es. Nincs mit csináljunk. Nem lehet örökké csak jól élni.”

„Megláttam egyet, s *menek a tengeren keresztül* is vele.”

HÁZASTÁRSI BÉKÉTLENSÉG ELESÉS A SÚLY ALATT

„Keresztet kell *vinni együtt*. Mert *ha egyedül viszed*, Jézus Krisztus hányszor *esett el* úgy. Meg kell bocsássatok egymásnak mindig.”

HÁZASTÁRSI BÉKÉTLENSÉG ELAKADÁS AZ ÚTON/AZ ÚTITÁRSTÓL VALÓ LEMARADÁS

„Kellett hagyj egyik a másnak, hogy *birj menni* eléféle.”

„[Veszekedés] mint mikor *eljön záporosó*, csak halad elé.”

„Annak nincsen búcsülettye, melik *elmarad az embertől*.”

HÁZASTÁRSI BÉKÉTLENSÉG ROSSZ/ELTÉRŐ IRÁNYBA HALADÁS

„Látod hogy áll a világ? Hogy *hol megy*? Még veszekednek, verekednek. Ahogy talál.”

„Nem mehet *ő egyfelé, s te másfelé*.”

„*Ne menjünk kétfelé*. Akkor kocsi marad vissza, hullnak ki a kerekjei.

HŰTLENSÉG LETÉRÉS AZ ÚTRÓL

„Örökké *féremenen*.”

„Nem hogy *menek erre es, menek arra es, menek harmadikhoz es*. Ez nem jó dolog.”

„*Félrejáró*. Nagy baj az, ha *férelép* a férje, ritka az.”

VÁLÁS KÜLÖN UTAKRA TÉRÉS

„Uljanok es vannak, hogy *egyik menen egyik felé, másik másik felé aggya z uttyát*.”

HÁZASSÁG MEGJAVULÁSA VISSZATÉRÉS AZ ÚTRA

„Úgy kell járjam, akár egyik, akár másik, ha megromlik es, meg kell *jőjjön oda, honnat elment*, hogy jó legyen, s Jóisten előtt igaz legyen.”

FÖLDI CÉL CSALÁDDAL, GYEREKEKKEL VALÓ HALADÁS AZ ÚTON

„Isten is azt várja, familiét csánný, *csokorral menny elé*.” (*...családdal menj előre.)

HIERARCHIA FONTOSSÁGI SORREND BEN HALADÁS AZ ÚTON

„Ember a fej. Az asszony *menen utána*. Ők ketten, s asztán a gyermekek[...] z ember a nagyobb, ő e gazda. Mikor te *utánnamész*, s asztán a gyermekek.”

„Ha szerecc ingemet, *eljössz utánnam*.”

JÓ ÉS ROSSZ ESEMÉNYEK ÁLLOMÁSOK AZ ÚTON

„*Rosszról még menünk jóra*.”

TÚLVILÁGI BOLDOGSÁG ÚTICÉL

„Várjuk, hogy *mennyünk túlfele*, mert ott jobb.”

„*Túlfelelül* nehezebb. Ha jót csántad itt, *tul is jól kapod*. De ha rosszat, tul is rosszat.”

ISTEN ÚTICÉL

„Hordoztak hit után, s az esküvés után.”

HALÁL AZ UTAZÁS VÉGE

„Végig az életen kell mennyen. Örökké, végig. Ott kell maraggyon, míg felteszik a kezét a mellire.”

„Eccer leköttem magamat, asztán végigmentem. Halálig.”

„Éljünk innetől felé együtt, meddig élünk.”

„Míg élnek, együtt viszik a keresztet. Huzzák a szekeret.”

Láthatjuk tehát, hogy az ÉLET UTAZÁS metafora mennyire egyedi módon strukturálja a 'házasság' és ezen belül a 'szerelem' konceptusát. A mögötte álló kulturális modell a római katolikus vallás és a keresztény erkölcsiség világszemlélete. A házastársat például nem az ember választja, hanem Isten rendelése szerint kerül az útjába. A közös élet nehézségeit a túlvilági boldogság reményében kell elszenvedni. Az élet célja tehát nem a földi boldogság, hanem az erkölcsös, Istennek tetsző munkálkodás. A házaselet földi célja gyermekek világrahozása és nevelése. A családi szerepek hierarchikus elrendeződésük.

9.3.2. A SZIGORÚ APA erkölcsmodell

A fenti kulturális modell szervező tényezője a SZIGORÚ APA metafora alapján alakuló erkölcsiség, amit a népdalok kapcsán részletesen bemutattam (Lakoff 1995, 1996). Az interjúk szövegei alapján a metaforacsoport következő részei kapnak hangsúlyt:

ISTEN SZIGORÚ APA

„Úgy vót az Istentől, hogy összegyűljünk.”

„Egyet rendel az Isten.”

„Szeressük egyik a más, míg z Isten elvალasz.”

„Monták, hogy jaj, anna az Isten egy jó asszonyt. Anna az Isten egy tátott embert.”

(‘...egy buta embert.’)

„Összerendeli még az öreg is.”

„Azt mongyák, hogy Istentől ki van rendelve, nem tudod elkerülni, az a tiéd.”

„Istentől van, csak az Isten tuggya. Én a tied, te az enyim, meddig az Isten elvesz.”

„Csak aki iszik, nem primili el a gyermeket, annak elromlik z élete. Kell csánnnyunk gyermeket. Nem tudod, az Isten mennyit ad. Egészet el kell vened, mert akkor *elveszi a tiedet*.”

TÁRSADALOM SZIGORÚ APA

„*Kihirdették őket*. Nálunk katolikoknál úgy vót.”

„Egyet rendel [Isten], *ne csufolkogýék* e kettővel *más*. Te lelkedvel, te testedvel.”

„Megvoltak a régi szabályok. Füttyentett egyet a legény a kapuba. Jött a leány a kapuhoz, Nem jött ki a kapun kívül. *Lássák az emberek*, hogy ők ketten beszélgetnek. Nem elbújva ott a bokrosba.”

„A szeretetnek, s asztán a szerelemnek a jelképe az, amikor a két kezét összefogta. A lány a legénnyel. S amikor *meglátta a falu*: „Á, a szereteje, vésárája, biztos már elveszi.”

„De ha eljöttek ide valakik, s elkezdtek csókolkozni az úton „*Hű, szemérmetlen malacok*, hát ezek mifélék, ökrök? Nézd meg mit csinálnak!”

„*Nem lehetett* a szerelmet kimutatni.”

„Nálunk nem vót az, hogy a lányok ne mennyenek férhez szüzen. Nálunk *kiközösítettek*, mind egy kutyát.”

„Mingyá *megtutta zegész*.” (*Mindjárt megtudta mindenki.)

„Kézfogó előtt *nem lehetett* [a kezét megfogni], úgy vót a szokás. Utának meg *lehetett*. Háromszor *ki kellett hirdessék* a templomba.”

FÉRJ SZIGORÚ APA

„Melik uljan rossz asszony, akkor *megkoppantsák a fejét*.”

„Ha rossz vagy, akkor rosszat kapol, akkor *kapod verést*. Meddig meg kell ércsed, hogy megtanulod, hogy jól kell légy. Hadd el úgy, hogy mondja ő.”

„Ha eladódnak, akkor montam nekije, *meg kell hallgassátok az uratokat*, mert ha nem, nem menen jól a dolog.”

„Nagy baj az, ha férleép a férje, ritka az. Még a nőnek is megbocsáttanak. *Jól megverik*.”

„Ember a fej. Az asszony menen utána. Ők ketten, s asztán a gyermekek. Azét, hogy ember. Ő kapitálu. Z ember z életben ő a nagyobb. Ha küsebb [’fiatalabb’] is. Mikor te eladóttál, z ember a nagyobb, ő e gazda. Mikor te utánnamész, s asztán a gyermekek.”

LELKISMERET SZIGORÚ APA/ERKÖLCS ERŐ

„*Tart* nekem, én *tartottam* neki.” (‘Ő hűséges hozzám, én hű vagyok hozzá’)

„Ember *hordozza* családot.”

„Kell *tartani* házat.”

„*Ház talpa* asszony kell legyék.”

ERKÖLCS TISZTASÁG

fejérnép (FEHÉR A TISZTASÁG HELYETT)

„[Aki nem szűz] azt nem vette el egy *tiszta* legény. De a legény se vett el többet *tiszta* leányt, ha egyvel [...]. Nem kitartó. Nem tutta megtűrni, pakkant el, mi vót vele?”

ERKÖLCS EGYENES ÚTON JÁRÁS (ez az ÉLET UTAZÁS metafora szerves része, fentebb sok példát találhatunk rá.)

„S rosszat felejtet el, s *mensz a jóval elé.*”

„kell *szeressem eléfele*”

„Keresztet kell *vinni elé*”

„csokorral *meny elé*”

ERKÖLCS SZÉPSÉG

„Legény az legény. *Ahogy szülte anyája, az erőst szép.* Melik élélte világát, lányokkal, asszonyokkal, az nem legény. Csak a nevivel legény. Az tetszik szemről, hogy az.”
(‘...szemmel láthatóan az.’)

„Fiatal szép, melyik nem éli el világját másokkal, asszonyokkal.”

ERKÖLCS TELJESSÉG, ERKÖLCS TELENSÉG KÁROSODÁS

„Cinka is, mikor nem uljan, *ahogy az annya kiszülte.* Míngyá megteccik, hogy az *ki van kezdve*, hogy mongyam úgy.”

„Nem legény, az teccik szemről. Nem uljan, mind mikor az *annya kiszülte.* Az *ki van kezdve.*”

ERKÖLCS ELSZÁMOLÁS

Kölcsönösség:

„Mit adok én neked, aszt add én nekem. Rosszat nem mondok, rosszat ne adj.”

Megbocsátás:

„Viszik a jármot. Minden nehézség, amelik belejő. Meggyul a ház, vagy félrelép a férje. Meg kell egyezünk.”

„Félrejáró. Nagy baj az, ha félrelép a férje, ritka az. Még a nők is megbocsátanak. Jól megverik.”

Bosszú:

„Asztán, ha sokszor történt, akkor a férje is elkezd megkeresni a szép lányokat a szomszédba, vagy menyecskéket. Ez nálunk nem történik meg, csak a gyimesieknél. A gyimesiek azok veszélyesek.”

„Csak, aki iszik nem primili el a gyermeket, annak elromlik z élete. Kell csánnyunk gyermeket. Nem tudod, az Isten mennyit ad. *Egészet el kell vened, mert akkor elveszi a tiedet.*” (‘Csak aki nem veszi el a gyermeket...’)

Lakoff szerint a SZIGORÚ APA modell a konzervatív társadalmakra jellemző, bennük az ERKÖLCSI ELSZÁMOLÁS metaforának a bosszú és megtorlás fajtája él. A népdalok is ezt igazolták, gondoljunk vissza az átkozódásra. Az interjúk azonban nem a büntető modellt látszanak megerősíteni. Csak két példát találtam rá, közülük az egyik a gyimesi csángókról szól, a másik pedig nem a házastársi kapcsolatról, hanem az isteni büntetésről. Fontos viszont észrevenni, hogy a megbocsátás és az egyetértésre törekvés fogalma mennyire jelen van a mai csángó nyelvben, míg a népdalok modelljéből ez teljesen hiányzott. Az Újszövevény erkölcsfelfogásával egyezik meg ez a gondolkodásmód (Kövecses, kézirat a). A megbocsátás a SZIGORÚ APA modellt oldja, nem engedve, hogy kegyetlenné fajuljon, közelebb hozva a morális ideált a GONDOSKODÓ SZÜLŐ erkölcsi felfogáshoz. Erre további példák találhatók. Az édesanya gyermekeket tápláló, róluk gondoskodó gyengéd alakját tükrözik a következő sorok:

„Ő csak olyan munkákat csinált, hogy *ügyelt* a gyerekre, *főzött*, *takarított* a házba.”

„*Szeressük* gyermekeket.”

„Kell *ugy járjad*, s *ugy csináljad*, hogy legyen a gyerekeknek is.”

„Jó asszony *jól tud viselkedni* gyerekeivel.”

Amint fentebb megfogalmazódott, a gyermek a házasság földi célja, nélküle a kapcsolat nem teljes. A következő idézetek ugyanezt bizonyítják:

„Csak aki iszik, *nem primili el* a gyermeket, annak elromlik z élete. Kell csánnyunk gyermeket. Nem tudod, az Isten mennyit ad. Egészet el kell vened, mert akkor elveszi a tiedet.” (‘...nem fogadja el a gyermeket...Az összeset el kell vened...’)

„Ha vannak gyermekek, akkor nagyon marad [a szeretet]. Ha nincsenek, akkor vagy vesznek mástól, vagy elválnak azért, hogy nincsenek.”

Figyelemreméltó, amit AZ ISTEN SZIGORÚ APA metafora példái között olvashatunk: nem az ember választja társát, hanem Isten rendeli ki őt számára. Ez eszünkbe juttathatja a korábban tárgyalt SZERELEM ERŐ metafora egyik alfaját, a SZERELEM TERMÉSZETI ERŐT, amelyben az ember passzívan viselkedik az érzelemmel szemben. A hozzá kapcsolódó romantikus szerelem modelljében a racionális ember ellen akar állni a hatalmas, mindent elsöprő érzelemnek, tipikus esetben azonban ez nem sikerül és a szerelem győz az ész fölött (Kövecses 2000, 1988). A csángó modellben ez a sorsszerű szerelem nem áll harcban a racionális énnel, hanem az ember akarata rendelődik alá a végső életcélnak, Istennek. A szerelem tehát nem erő, aminek győzedelmeskednie kell, és a kiszemelt áldozat legyőzése után szerepe véget ér, hanem csak a *kezdet* a fent említett utazáshoz, ami egész életen át tart és *feladat*, ami a családi harmónia megteremtésére irányul. Az erő csupán a fent látott morális tartásban jelenik meg, nem az érzelemben. Ez a modell sokkal nyugalmasabb keretek között képzei el a szerelmet.

9.3.3. A SZERELEM/HÁZASSÁG KÖTELÉK

Azért rendelt Isten társat az embernek, hogy ketten közös feladatokat végezzenek és beteljesítsék az isteni tervet. Ehhez szükséges a SZERELEM/HÁZASSÁG KÖTELÉK metafora. Erre a következő példák találhatók:

„Mentek a paphoz *kézfogni*. *Kézfogó* előtt nem lehetett [a kezét megfogni], Úgy vót a szokás. Utána meg lehetett.”

„Gyermekek *kötik össze* z életet. Hogy válj el, ha van egy gyermeked. Egyiknek legyen más tátája? Véték is.”

„A szeretetnek, s asztán a szerelemnek a jele az, amikor a *két kezét összefogta*. A lány a legénnyel.”

„Eccer *leköttem magamat*, asztán végigmentem.”

„Nem *kurtán tarcsák* az asszonyt.”

9.3.4. A SZERELEM/HÁZASSÁG EGYSÉG

A KÖTELEK mellett a SZERELEM EGYSÉG metafora is fontos szerephez jut a szövegekben. A fentiekkel összhangban az egymást kiegészítő részek egysége nemcsak a szerelmet, hanem azzal szervesen összekapcsolódva a házasság egységét is megjeleníti. Erre példa, hogy néhány déli csángó faluban, például Trunkon, mindkét házaspár megnevezése *feleség*. Több helyen *felebarátomnak* vagy fájdalomban *édesegynek* hívják életük párját. A felek tehát önmagukban nem teljesek, csak férjükkel, feleségükkel együtt. Más példák is találhatók erre:

SZERELEM/HÁZASSÁG KÉT EGYMÁST KIEGÉSZÍTŐ RÉSZ EGYSÉGE

„Aszongyák, hogy *zsák a foltyát* megkapja.”

„Istentől úgy vót, hogy *összeaggyuk magunkat*.”

„Isten *kettőből csán egyet*.”

„Ember is *hajlik* z asszony *után*, asszony *hajlik* az ember *után*.”

„*Essze*értettünk.”

„*Össze*gyűltünk.”

„*Válás*.”

„Gyerek miánt *szavakat választ*yák.”

Az utolsó példamondat a BESZÉD AZ EMBER HELYETT metonímia segítségével illeszkedik a sorba. Ez emlékeztet a népdalokban említett képre, amikor az emberrel érintkező tárgyak egysége fejezi ki a házastársi egységet (pl.: „elhálhattunk lenne *ketten egy párnán* es...”).

A népdalokban már tárgyalt következményei is megjelennek a szövegekben az EGYSÉG metaforának: a szerelem tárgya helyettesíthetetlen, mivel minden felet csak egyetlen másik fél egészíthet ki teljesen, s a kapcsolat haláláig tart. Ebben a sorsszerűségeen kívül közrejátszik az akarat és a morális tartás is, ami fentebb a LELKIISMERET SZIGORÚ APA/ERKÖLCSES ERŐ metaforákban is megtalálható. Lássuk a hozzájuk tartozó példákat:

A SZERELEM TÁRGYA PÓTOLHATATLAN

„Z enyém meghót, montam, *nem házasodom többet*. Mondom, nem kell házasság.”

„nekem *nem kellett* más ember, neki nem kellett más asszony.”

„*Csak eggyel* lehet boldog, meg kell találni. Ha nem találja meg, mondja, hát én nem házasodom meg, nem találtam meg az enyimet.”

„Meg kell őrezni azt a vágyecskát, hogy *nem kell akárkinek. Csak egynek*, meliket szereted te.”

„*Vagy egynek, vagy egynek se.* Nem az egész falunak. *Egynek szentelted magadat*, hogy ez lesz a férjed, ezt szereted, aval kezdéd, aval végzed.”

„Nem hogy menek erre es, menek arra es, menek harmadikhoz es. Ez nem jó dolog.”

„Istentől *ki van rendelve, nem tudod elkerülni*, az a tiéd.”

„*Egyet rendelt*, kettődik nem jó.”

A SZERELEM HALÁLIG TART

„Nem menen, hogy kössön ki másval. *Végig az életen kell mennyen.* Örökké, végig. Ott kell maraggyon, míg felteszik a kezét a mellire.”

„Örökké. Nem hagyom el.”

„aztat örökké szereti.”

„Szeretik *halálig* itt. Nem lehet válsunk embereket.”

„*Mincsak élek*, nem lesz más.”

„Mikor összegyűltünk, *meddig meghalunk.*”

„*Meggyig meghalunk.*”

„*Örökké* men el utána.”

„*Halálig.* Jóra es, rosszra es együtt.”

„*Örökké*, előtől szeretem. Igazi *örökrészt* tart. *Halálig.*”

A két fél közötti harmonikus egység csak kisebb részben fogalmazódik meg a SZERELEM/HÁZASSÁG KÉT EGYMÁST KIEGÉSZÍTŐ RÉSZ FIZIKAI EGYSÉGE metafora alapján. Sokkal fontosabb ennél a feladatok és a cél közös volta. Ebből adódóan kiemelt szerephez jut a SZERELEM/HÁZASSÁG KÉT EMBER EGYMÁST KIEGÉSZÍTŐ SZEREPÉNEK/FELADATKÖRÉNEK EGYSÉGE metafora, ami a SZEREP/FELADAT AZ EMBER HELYETT metonímiát is magában rejt. Míg a romantikus szerelem célja a másik ember szívének megszerzése, a csángó szerelem-házasságmodellben a cél a feladatok közös, és szenvedésekkel teli teljesítése árán a túlvilági boldogság elnyerése. Minél nehezebbek a feladatok, annál könnyebb a túlvilági boldogság megszerzése.

Mivel a cél és a feléje való haladás leginkább az UTAZÁS metaforában testesül meg, az EGYSÉG metafora nagyrészt ez alapján strukturálódik. Mint fentebb láttuk, a két fél együtt

cipel az élet terheit. Nem szabad egyiküknek sem feladni, mert akkor lesz igazán nehéz az út: „Együtt viszik a keresztet. Az életet *viszed egyetembe*. Akkor nem nehéz. De ne húzzon egyik egy felé, s másik más felé. Mert akkor *nehézedik meg* egynek”. A HÁZASSÁG UTAZÁS metaforái közül a közös feladatvállalásról szólóak mind idézhetőek lennének itt még egyszer, mint például a kereszt közös hordozása. Az EGYSEG metafora az ÉLET UTAZÁS alapján való szerveződése egy fontos szemponttal járul hozzá az EGYSEG metafora értelmezéséhez: a házastársak nem statikusan, egymás felé fordulva egészítik ki egymást, hanem *egy irányba nézve*. Ez az irány pedig, amint láthattuk, Isten, a túlvilági üdvösség és ennek földi vetülete: a családalapítás, gyermeknevelés, szeretetben való kitartás.

Az ÉLET UTAZÁS metaforára épülő rész mellett olyan eleme is van a SZERELEM/HÁZASSÁG A SZEREPEK EGYMÁST KIEGÉSZÍTŐ EGYSGÉJE metaforának, ami más aspektusait emeli ki a kapcsolatnak:

HÁZASSÁG NAGY ÉS KICSI HARMONIKUS EGYSGÉJE (FONTOS NAGY, JELENTÉKTELENEBB KISEBB)

„Ember kellene legyen *nagyobb*, de máshol az asszony is.”

„Férfi mindig *nagyobb*, nagynak tarcsa magát.”

„Kied [...] azért hogy ő ember, s ő azt mongya, te. Úgy atta z Isten, hogy az *kisebb*.”

HÁZASSÁG HIERARCHIKUS ERŐVISZONYOK HARMONIKUS EGYSGÉJE (PARANCS A HATALOM HELYETT)

„Z ember parancsol.”

„Ha az ember genge, akkor parancsol az asszony.”

„A nő volt a főnök. Ő atta el, ő vette meg. Tőle nélkül nem ment a férfi a piacba, ritkán ment el. Megvolt a megtiszteltetés, mert a férfi áldozta fel magát.

Férfi a ház feje.”

„Ember a ház talpa. Mikor nincs honn, asszony.”

„Bücsület kellett az embernek, mert az ember ember.”

„Ő vót a fejedelem. Az ember komandál. Talpa a háznak.” (‘...ember parancsol...’)

„Z ember hordozza fámiliét. Z ember után az asszony. Z ember mit mond, meg kell hallgassa z asszony.”

„Valahol *ember mongya, fejérnép hajlik utána*.”

„Asszony *hordozza a nevit* [az embernek].”

HÁZASSÁG FELADATOK FELOSZTÁSÁNAK EGYSÉGE

„*Én meritem a vizet, ő mossa, sokat csán.*”

„Mit csinált a férfi? *Kiment a mezőre*, hozta a kukoricát, hozta z állatoknak a szénát. Akkor a nő mit csinált? Mind ezt az egészet gazdálta.”

„[A férfi] inkább az volt, amelyik a *kerítést* tutta fenntartani, védte a minden rossztól, minden ellenségtől és hozta, ami szükség vót a *házhoz*. Amelik gondozta, az csak a nő vót. Mer hogyha nem vót egy jó nője egy férfinak, akkor hiába vót ő egy okos harcos, úgy is szegénység vót a *házba*.”

„Ember *kühül háznak*, z asszony *belül*. Mikor mongyák, hogy mennyünk el, nezzük meg, hogy milyen goszpodár (‘gazda’) egy ember. Mikor *bénétél a kapun*, akkor mingyá megteccik, hogy az ember milyen goszpodár, mert *kühül* meg van csinálva, meg van helyletve, s *belül* meg nézzük meg milyen goszpogyina az asszony. Tisztaság, ház rendbe van teve, akkor az asszonynak a dolga *belül*.” „Asszony kell mosson, ételezzen, csánnyon ételt, gazdasszony.”

„A nők ritka szavúak, mert minden meg vót szépen csinálva. Ő csak olyan munkákat csinált, hogy ügyelt a gyerekre, főzött, takarított a házba, a kerti munkát csánta meg. De szántani nem mehetett a nő, kaszáni nem mehetett, mind a gyimesi csángó. Aztán később bejött nálunk es. Mikor eljött a kommunizmus, megtanították őket még traktort is vezetni. De még máig is nem szeretik a traktort vezetni, mer ők nők, az férfi munka.”

A TÉR FELOSZTÁSÁNAK EGYSÉGE

„Kell, hogy *férj el jól* emberedvel.”

„Nem lehet örökké csak jól élni. Kell egy kicsit rosszecsábban, *szűkít az egyiknek*, másíknak, nem tudunk örökké szórakozni, örökké bulizni, mert nincs lehetőség.”

„Ember *kühül háznak*, z asszony *belül*.”

HÁZASSÁG ERŐVISZONYOK EGYENRANGÚ EGYSÉGE, PARANCS A HATALOM HELYETT

„Más háznál *mind a ketten* parancsolnak, ott hogy értnek közöttük.”

„Házba *mind a ketten* parancsolnak.”

„[Ház talpa] *mind a ketten*.”

„*Egymódu* legyen az igaza embernek, asszonynak, ez a jó. Egymódu kell legyenek.”

„*Egybe csánnyuk*, Ketten.”

„*Egymódul el kell osztani* szépen, iszunk egyszerre, ha iszunk.”

A fentiekben a szerelmeseket és házastársakat először egy egység két részeként, utána pedig egy egység motorjaként láthattuk valamilyen formában. A következőkben azt mutatom be, hogy az EGYSEG metafora nagyobb dimenziókban is megjeleníti a házaspárt, ahol másokkal együtt alkotnak egységet: A KÉT SZERETŐ/HÁZASFÉL EGY NAGYOBB ENTITÁS KÉT RÉSE. Ezt a metaforát, mint említettem, Sloucher az amerikai angol nyelvet tanulmányozva találta meg (kézirát), s a csángó népdalok szövegében is fellelhető. Az interjú-szövegek szintén sejtetik jelenlétét:

EGYSEG CSALÁD

„*csokor*”

„A régi csángó világba az egyenlőség úgy vót, hogy *felosztódott* a munka, mindenkinek az ereje szerint. Ha küsgyerek vót, az elment legeltetni kűs báránkákat. Vagy kivitték könnyebb dologra a mezőre. A nő csak olyan munkákat végzett, amelyik nehézséget ő birta. A férfi azt, amelyik nehéz vót.”

„Nálunk azt mongya z ember, hogy mikor ő nincsen honn, akkor én vagyok a gazda. S ha nem vagyok honn én is, akkor a gyermekek. Ők feleljenek, mi van honn.”

„Ember a fej. Az asszony menen utána. Ők ketten, s asztán a gyermekek.”

„Mikor te eladóttál, z ember a nagyobb, ő e gazda. Mikor te utánnamész, s asztán a gyermekek.”

EGYSEG TÁRSADALOM

„*egész*”

9.3.5. A SZERELEM BIRTOKLÁS

A népdalokban megfigyeltekhez hasonlóan a SZERELEM BIRTOKLÁS metafora is nagyon produktív a mai csángó nyelvben és gondolkodásmódban. A SZERELEM TÁRGYA ebben BIRTOK-ként van jelen, mint például a fenti virágmetaforákban. A LÉTEZÉS NAGY LÁNCA metafora alkalmazásának gyakoribb lehetősége az ember leírására az élőbeszédben a TÁRGYAK alkalmazása.

SZERELEM BIRTOKLÁS

„Legyen a *tied*.”

„*Én a tied, te az enyim.*”

„Biztos már *elveszi*.”

„Nem *hagyom el*.”

„Nem szerettem lenne, nem vettem lenne el.”

„Lágyecskább [mondja] Krisztinka, Máricsika, Vironka, Terika, aki nem így mongya, az kő, dur.”

Ehhez kapcsolódik a HÁZASSÁG VÁSÁR metafora („A lány *eladódik*.”, „*Elveszi* a lányt.”), ami talán nem is értelmezhető metaforikusan, hisz valóságalapja van, mint a népdalok kapcsán említettem. Ha mégis metaforának vehető, leképezései a következők:

A LÁNY ELADANDÓ ÁRUCIKK

A SZÜLŐK ÁRUSOK

A LEGÉNY VEVŐ

Kételyemet az adás-vétel metaforikusságát illetően a következő példák igazolják:

„Elrendítették mindenki, hogy mije van, hogy van, ennyit birok adni helyet vagy pénzt vagy házat.”

„Akkor mi vót az embernek, milyen gazdagsága vót. Egyik felünnet is, másik felünnet is apák még birják segéteni. Beszélgettek egy két-három órát. Leánykérés. Leánykérni vótunk. Máshelyütt leánykérésre három este kellett elmenni. Úgy vót nállunk es. Elvevőttek.”

A csángók sokat panaszkodnak az erkölcs manapság tapasztalható megváltozására. A fenti metaforát úgy egészítették ki: SZERELEM TÁRGYA TÖMEGCIKK, amit sokan megkaphatnak, tehát veszít értékéből.

„Most miljen a világ, egy embernek *van hat asszonya*, s asszonynak *van hat embere*. Egyiket *hagyja*, s másikat *veszi*, s másikat *hagyja*.”

A BIRTOKLÁS metafora leggyakoribb nyelvi realizációi, az *elad*, *elvesz* és az *elhagy*, nagyon sokszor passzív formájukban találhatók meg a szövegekben, ami a magyarországi szemlélő számára idegenül hat: *adódik*, *vevődik*, *hagyódik*. Mintha nem az ember irányítaná saját cselekedeteit a szerelem és a házasodás kapcsán, hanem csak történnének vele ezek az

események. Ez a fajta passzivitás összhangban áll a fent tárgyalt felfogással, mely szerint Isten rendeli mindenki számára a megfelelő párt, nem saját erőfeszítésüknek köszönhetjük. Ez is bizonyítja a SZIGORÚ APA erkölcsmodell fontosságát.

9.4. Összefoglalás

A mai csángó nyelvjárás beszélőinek konceptualizációjában a 'szerelem' fogalma nem tér el nagymértékben a népdalok szövegeiben megjelenő szerelem képétől. Az a szerelem, amely nem házasság céljából szövődik, a csángók számára erkölcstelen. Ez összefügg a korábbi fejezet eredményével, amely szerint a csángó népdalokban a szerelem nem érzelmként, hanem kapcsolatként van jelen. A házastársi kapcsolat hiánya pusztán erkölcstelen testi vonzódást jelent.

A 'szerelem' és a 'házasság' konceptualizációja lényegében tehát egybeesik. Ez adalék ahhoz az említett vitához, amely Naomi Quinn és Kövecses Zoltán között zajlott a 'házasság' konceptusával kapcsolatban. Kövecses Zoltán megállapítása szerint a SZERELEM EGYSEG metafora strukturálja a házasság fogalmát és nem pusztán a kulturális modell határozza meg.

A dalok nyelvezetéből és a mai élőbeszédből kirajzolódott kép tehát nem tér el jelentősen egymástól. Láthatóvá vált azonban, hogy a mai nyelvben az ÉLET UTAZÁS metafora részeként jelen levő SZERELEM/HÁZASSÁG UTAZÁS játssza a legnagyobb szerepet a két konceptus kialakulásában. A cél az Isten által megígért túlvilági boldogság megszerzése az erkölcsös élet által. A mai beszélt nyelv alapján kirajzolódó szerelem- és házasságmodell tehát erőteljesen dinamikus; a két fél EGYSEGE, amint láttuk, a csángók felfogásában nem valamiféle statikus módon szerveződik, hanem állandó mozgásban van. Ez a SZIGORÚ APA ERKÖLCSMODELLEN és részben az ÉLET UTAZÁS metaforán alapszik. A szerelmesek nem egymás felé fordulva, egymásban feloldódva egészítik ki egymást, hanem egymás mellett állva, egy irányba haladva, életüket egy célnak szentelve.

Ez a felfogás nem különbözik alapvetően a népdalokétól, azokban azonban az UTAZÁS forrástartomány nem játszik ennyire fontos szerepet. Ezáltal, bár a mondanivaló ugyanaz, és az erkölcsi alap fontossága is hasonló, statikusabb képet kapunk bennük a vizsgált fogalmakról. Ennek oka lehet a népdalok és népballadák műfaji sajátossága, mivel, mint szó volt róla, a szomorú szerelmi történetek ábrázolása műfaji adottság. A bánatos, szerelmük viszonzatlansága révén kiábrándult szeretők pedig, bárhogy szeretnének is, nem tudnak egy úton járni kedvesükkel. Szomorkodásukon kívül legfeljebb megátkozhatják szerelmük tárgyát

vagy mostoha sorsukat. Ezzel szemben a ma élő csángó embereknek még szenvedéseikkel is terveik vannak.

10. Nyelvhasználatra épülő dialektológia. Érzelmek és belső tulajdonságok a mai déli csángó nyelvhasználatban

10.1. Egy módszertani kérdés

Disszertációm korábbi fejezetei a kognitív nyelvszemlélet metaforaelméletére épülve mutatták be a csángó népdalok, népballadák, valamint a mai déli csángó nyelvjárás szerelemmodelljét. Az elméletet elfogadókban is felmerülhet azonban a módszertani kérdés: vajon nem túl szubjektív-e ez az elemzés, nem egyszerűen az adatok túlinterepreálásáról van-e benne szó.

Dominiek Sandra és Sally Rice (1995) a prepozíciókat vizsgálva szubjektív, empirikus adatok hiányában végzett elemzéssel vádolta Lakoff esettanulmányát az angol *over* előjárószeről. Lakoff a prepozíció 26 jelentését különítette el (Lakoff 1987: 416-461). Az *over* központi jelentése Lakoff elemzésében az 'above-across' ('fölött-keresztül'), amely fő feltételeinek három dimenziót nevez meg. Ezek alapján Lakoff egy részletesen kidolgozott, finom jelentéskülönbségeket figyelembevevő hálózati modellt állított fel. A szerzőpáros abban látja a lakoffi elemzés tökéletlenségét, hogy a különböző használatok elkülönítésére nincs explicit kritérium. E homályosság miatt más kutatók ettől eltérő jelentéshálózatot alakítanak ki. Sandra és Rice úgy véli, hogy a tradicionális jelentéselemzők ezen oknál fogva bírálhatják a kognitív nyelvészetet és elvethetik a részletes jelentéshálót, megelégedve az ún. monoszémás magyarázattal, azaz az általános 'fölött és keresztül' jelentéssel. Sandra és Rice azonban nem értenek egyet azzal, hogy minden használatot meg lehet oldani egyetlen sematikus jelentéssel. A holland *in* például nem pusztán háromdimenziós tárgyakban vagy kétdimenziós elkerített területen való tartózkodást jelent, hiszen akkor az alábbi példák közül nemcsak az első kettő, hanem a harmadik is helyes lenne nyelvtilanilag:

Het water is in het glas.

'A víz a pohárban van.'

De koeien in de wei.

'A tehének a legelőn.'

**De mensen in het marktplein*

'Az emberek a piacleren.'

A bírálók empirikus adatokat gyűjtve vizsgálta meg a kérdést. Eredményül azt kapták, hogy a beszélők mentális reprezentációjában nem a tradicionális szemlélet szerinti monoszémikus jelentés él, hanem egy részletes modell, ami közel áll a lakoffi eredményekhez. Ez azonban empirikus adatok nélkül nem bizonyítható, mint ahogy Lakoff tette. Sandra és Rice szerint sok kognitív elemző abban a tévhitben él, ha egy adatsor leírható egy általános szabállyal, nincs szükség több speciális eset összegyűjtésére. Míg a tradicionális nyelvészeti hívei csak az absztrakciókat keresik, a hálózati modellek kognitivisták kutatói ezen túlmenően a speciális használati módokat is vizsgálják. A szerzőpáros kutatásai nem mondanak ellent tehát a lakoffi kognitív modellnek, hanem azt kiegészítve, empirikus példákat gyűjtve tanulmányozzák a kérdést.

A lakoffi modell tehát, bár vádolható szubjektivitással, empirikus adatokkal igazolható. A szubjektívnek tűnő kognitív metaforák és metonímiák mentális reprezentációját Gibbs pszicholingvisztikai kísérletei bizonyítják (Gibbs 1994). Bár lehetséges, hogy az elemző a kognitív metaforáktól ihletetten néhány esetben túlínterpretálja az adatokat, ahol azonban nincs rendszer, csak esetleges metaforák léteznek, nem állítható fel a kognitív elemzésre jellemző rendszerszerűség. Következtetésem helyességét az is igazolja, hogy a kognitív elmélettől teljesen függetlenül mások (pl.: néprajzkutatók) több pontban hasonló eredményre jutottak.

Ahhoz, hogy igazoljam a fenti következtetéseket és a moldvai déli csángó nyelvjárás kapcsán a kognitív dialektológiát is bevonjam a vizsgálatba, dolgozatomban következő fejezetében 40 érelemre és belső tulajdonságra terjesztem ki a figyelmet. Ez az eddigiektől eltérő módszerrel végzett vizsgálat az előző fejezetekben született eredmények ellenőrzéséül is szolgál. Kérdésem az, hogy a 'szerelem' fogalmának csángó konceptualizációja révén tett megállapítások megállják-e a helyüket egy objektív módszerek segítségével végzett elemzésben? A kutatás kontrasztív elemzést is tartalmaz, amennyiben a csángó anyagot egy Vas megyei faluban, Perenyén született gyűjtési eredményekkel hasonlítom össze, ezzel is kidomborítva a csángó fogalomalkotás sajátosságait.

A fentiekben túl a fejezet kettős célt szolgál. Egyrészt választ vár a kognitív nyelvészet központi fontosságú elméleti kérdésére, hogy a kulturális és fogalomalkotási különbségek kimutathatóak-e nemcsak nyelvek, hanem egy nyelv különböző változatai között is. Másrészt, a kognitív nyelvészet nyelvhasználati orientáltsága meghaladja a hagyományos dialektológia nyelvszerkezetre irányuló módszertani fókuszát. A fejezet további része két tanulmányra alapozódik, amely egyikét Dirk Geeraertsszal közösen írtam (Szelid 2005, Szelid–Geeraerts, közlésre elfogadva), ezért a továbbiakban többes szám első személyben fogalmazok.

A vizsgálat forrásul szolgáló anyagot tradicionális dialektológiai kérdőívek segítségével gyűjtöttük, amelynek kérdései negyven érzelmet és belső tulajdonságot kifejező konceptus megnevezésére szolgáló lexémákra irányultak. A gyűjtés anyagát kettős vizsgálatnak vetettük alá: az egyikben a fogalmaknak a csángók konceptualizációjába való beágyazottságának mértékét próbáljuk meghatározni, a másikon a konceptusok között található szemantikai kapcsolatokat elemezzük. Az első megközelítés azt a kérdést veti fel, hogy melyek a leginkább vagy legkevésbé beágyazott fogalmak a csángó kultúrában. A második azt, hogy milyen tematikus elrendeződés határozza meg a fogalmakat a csángó beszélők szerint.

Az alapvető fontosságú konceptuális rendszerekre való következtetés lehetősége tanúsíthatja a kognitív nyelvészeti dialektológia alkalmazhatóságát és termékenységét. Ugyanakkor a konceptuális rendszer nem önmagától alakul ki: eredményeinket kvantitatív elemzés segítségével kaphatjuk meg, ami adataink nyelvhasználatiására alapoz. Ebben az értelemben módszertani állítást is teszünk: vizsgálatunk tárgya nem az önmagában vett nyelv, hanem adatközlőink nyelvhasználati módja. A konceptusok beágyazottságának kiszámítására és az adatközlőktől származó tematikus forráskonceptusok elemzésére szolgáló kvantitatív adatsor a nyelvhasználatból származik, nem statikus szerkezetekből, amelyek a hagyományos nyelvjárástani kutatásoknak általában középpontjában állnak. E fejezetben a „forrástartomány” és „célstartomány” terminusokat a kognitív metaforaelmélettől eltérő jelentésben használjuk. Célstartománynak azt a fogalmat hívjuk, amelyekre a gyűjtéskor kérdéseink irányultak, forrástartománynak pedig azt, amelyeket adatközlőink feleleteikkel szolgáltattak.

10.2. Az anyaggyűjtés

Az anyaggyűjtés 2004 és 2005 nyarán a következő déli csángó falvakban történt: Bogdánfalva, Nagypatak, Diószén, Szekatura, Újfalva és Trunk. Mivel adatközlőink nem tudnak magyarul írni és olvasni, hagyományos dialektológiai kérdőívet használtunk szóbeli megnyilatkozásra, amely a 2-es mellékletben megtalálható. A csángó adatokat közlő szótárak és nyelvatlaszok nem tartalmazzák a kutatott fogalmak legnagyobb hányadát, ezért létezésükről nem volt információnk. Ebből következően az adatközlők indirekt kérdésekre adott feleleteiből gyűjtött össze az anyag. A 'boldog' fogalom csángó realizációinak megtudakolásához például a következő kérdéssel indítottunk: „Milyen az az ember, aki elégedett az életével és jól él?”. A 'bolond' konceptus felől a következőképpen érdeklődtünk: „Milyen az az ember, akinek zavaros az elméje?”, a 'nagylelkű' felől pedig így: „Milyen az az

ember, aki szeret adni másoknak?”. Mivel az ÉKSz (Magyar Értelmező Kéziszótár) definíciói gyakran nem bizonyultak elégségesnek, a szóbeli kérdést időnként egy prototipikus szituáció eljátszása egészítette ki (pl.: az „ábrándos” konceptus esetén figyelmen kívül, é.é. felé emelt tekintettel való járkálás), vagy a képi ábrázolás segítségével fordultunk, hogy biztosak legyünk benne: az adatközlők megértették a kutatás tárgyát képező fogalmakat.

A kérdések magyar nyelven hangzottak el, lehetőség szerint felhasználva a csángó dialektus kifejezéseit. Tapasztalatból tudtuk, hogy bizonyos sztenderd magyar szavak vagy azok eltérő kiejtése félreértést okozna, a magyar sztenderd használatával elvonnánk a köznyelvet „tiszta ,magyar”-nak nevező adatközlőink bátorságát, akik magyartudásuk miatt szívesen szótartottak. Ha kérdéseink románul hangzottak volna el, gondban lettünk volna magyar nyelvi alapú nyelvváltozatok tanulmányozásával, mivel adatközlőink, akik egyébként a román nyelvet nem beszélik kifogástalanul, valószínűleg nem mertek volna kiejteni magyar szavakat, büntetéstől való félelmükben.

Az eredményül kapott adatsor húsz adatközlőnek a negyven célfogalmat megnevező kifejezéseit tartalmazza. Sokszor változatos válaszokat kaptunk egy kérdésre, de az is előfordult, hogy egyet sem. Összesen 1483 adatot gyűjtöttünk össze, amelyek számbeli megoszlása a következő listában foglalható össze: ‘boldog’ 52; ‘szomorú’ 46; ‘vidám’ 35; ‘mérgező’ 54; ‘nyugodt’ 51; ‘közömbös’ 28; ‘büszke’ 53; ‘bolond’ 68; ‘buta’ 64; ‘okos’ 40; ‘szerelmes’ 37; ‘ábrándos’ 34; ‘alázatos’ 32; ‘hiú’ 42; ‘nagyképi’ 39; ‘becsületes’ 44; ‘becstelen’ 12; ‘hazug’ 31; ‘csaló’ 32; ‘hüszke’ 27; ‘hütlén’ 45; ‘makacs’ 34; ‘erőszakos’ 29; ‘pipogya’ 31; ‘határozatlan’ 28; ‘határozott’ 15; ‘bátor’ 37; ‘gyáva’ 30; ‘telhetetlen’ 43; ‘szótlán’ 53; ‘beszédese’ 39; ‘fősvény’ 20; ‘jószívú’ 31; ‘háziass’ 46; ‘lusta’ 29; ‘szorgalmas’ 39; ‘igazságos’ 32; ‘kegyetlen’ 23; ‘szelíd’ 35; ‘vad’ 23.

A kapott adatok szemléltetéséül bemutatjuk két célkonceptusra, a ‘boldog’-ra és a ‘szomorú’-ra összegyűjtött forráskonceptusokat (lexémákat, idiómákat és körülírásokat). Zárójelben a kifejezések nyelvváltozatát és típusát adjuk meg (MSZ=magyar szó, MK=magyar körülírás, RKSZ=román kölcsönszó, RK=román körülírás, MRK= magyar és román elemeket tartalmazó körülírás, ?=bizonytalan eredetű szó).

‘boldog’

boldog (MSZ), *szerencsés* (MSZ), *vigasztalódik* (MSZ), *fericsilt* (RKSZ), *nem bir az erejével* (MK), *gazdag* (MSZ), *jó hites* (MK), *öremli, öremes* (MSZ), *jó* (MSZ), *nem haragos* (MK), *rossz* (MSZ), *jó a szüve* (MK), *kevély* (MSZ), *nem buszul* (MK), *vigasságba van* (MK), *bukurósz* (RKSZ), *bukuriája vagy* (MRK), *äre bukuria* (RKSZ), *józan uton van* (MK),

bőséges (MSZ), *viészelo* (RKSZ), *jól viszi* (MK), *tyábor* (RKSZ), *teli a szíve* (MK), *gyirenn vannak* (MK), *szereti e világot* (MK), *Jóisten megsegétette* (MK), *ha iszik egy kicsit* (MK), *vagyon teheccség* (MK), *kiszökik a bőréből* (MK), *elpakkanik a bőre*, (MK), *bogát* (RKSZ).

‘szomorú’

szomorú, *szomorodott*, *szomorúság* (MSZ), *busult*, *busul* (MSZ), *nekezilt*, *nekeződik* (RKSZ), *nincsen kurázza* (MRK), *genge a szíve* (MK), *nyomoru* (MSZ), *rossz a szíve* (MK), *ámorit* (RKSZ), *késérő van fámiliébe* (MRK), *nincsen jó gongya* (MRK), *kálík* (RKSZ), *meghal párja*, *gyermeke* (MK), *elmarad a társától* (MK), *nem jó* (MK), *nincsen egy darab kenyere* (MK), *fáj* (MSZ), *szeginkébb* (MSZ), *nem bírja csinálni a gyerekeknek* (MK), *örökké bög* (MK), *jobban odaér*, *odamenen az Istenhez*, *mind e gyábur* (MRK).

10.3. A konceptuális beágyazottság elemzése

Három különböző módon fogjuk megállapítani az egyes célkonceptusok beágyazottságát. Ezek a módok a fogalmi beágyazottság lexikális tükröződését illetően más-más feltételezésen alapulnak. Első feltevésünk az, hogy egy fogalom beágyazottsága annál nagyobb, minél nagyobb gyakoriságú és minél kevesebb típusú lexémával fejezik ki a nyelvhasználók. Ez azt jelenti, hogy a lexikai típusokra eső előfordulás (token) magas, a típusok száma alacsony. Másodszor feltételezzük, hogy egy konceptus annál beágyazottabb, minél nagyobb százalékban fejezi ki lexéma és minél kevesebbszer körülírás. Harmadik feltevésünk szerint a beágyazottság annál nagyobb, minél gyakrabban írják le a célkonceptust a rá jellegzetesen vonatkozó szavak.

Mielőtt rátérnénk a három megközelítés részleteire, meg kell jegyeznünk, hogy biztos módszertani fogódzó hiányában ezek csak feltételezések a beágyazottság lexikai mérésével kapcsolatban. Mivel azonban három különböző tényezőt használunk a kérdés megválaszolásához, módszerünk biztonságában jobban bízhatunk, ha eredményeink egy irányba mutatnak. A 2.4-es alfejezetben összehasonlítjuk a három megközelítés eredményét és megpróbáljuk ezek átfogó értelmezését adni.

10.3.1. Előfordulás/típus arány

Minél kevesebb kifejezés ír le egy fogalmat (típus gyakoriság) a listán és minél többször találjuk meg őket ugyanazon a listán (előfordulási gyakoriság), a fogalom annál

beágyazottabb. Ezért a fent említett példában a 'szomorú' konceptus lexikalizáltabb, mint a 'boldog', mert az előfordulás-típus arányértéke nagyobb az előbbinek, mint az utóbbinak. A 'boldog' esetében 31 különböző típusú választ kaptunk, amelyek összesen 52-szer fordultak elő. Ez adja az előfordulási értéket. Az előfordulás-típus arányértéke így 1,7. A 'szomorú' konceptus más számértéket mutat: 20 különböző típusú kifejezés 46-szor fordult elő, tehát az arányérték 2,3.

A fogalmak rangsorolását a rájuk vonatkozó arányértékek alapján az első táblázat mutatja. A legmagasabb érték 5, amit a 'fösvény' vesz fel, míg a legalacsonyabbat a 'határozatlan' kapta, 1,04-es értékkel. A negyven fogalomból mindössze 14 kapott 2,5 feletti értéket.

	Fogalom	ny	Ará	Ért		Fogalom	ny	Ará	Ért
			ék					ék	
1.	'fösvény'		20/4	5	2	'makacs'		34/1	2.2
				1.			5	7	
2.	'lusta'		29/6	4.8	2	'hüségese'		27/1	2.2
				2.			2	5	
3.	'nagylelkű'		31/8	3.8	2	'hiú'		42/1	2.2
				3.			9	1	
4.	'hütlene'		45/1	3.7	2	'becsületes'		44/2	2.2
		2		4.			0		
5.	'telhetetlen'		43/1	3.5	2	'bolond'		68/3	2.1
		2		5.			1	9	
6.	'szótlane'		53/1	3.5	2	'nagyképű'		39/1	2.1
		5		6.			8	7	
7.	'szerelme'		37/1	3.4	2	'közömbös'		28/1	2.1
		1		7.			3	5	
8.	'szelíd'		35/1	2.9	2	'vad'		23/1	2.0
		2		8.			1	9	
9.	'igazságo'		32/1	2.9	2	'pipogya'		31/1	2.0
		1		9.			5	7	
0.	'gyáva'		30/1	2.7	3	'csaló'		32/1	2.0
		1		0.			5	3	
1.	'nyugodt'		51/2	2.6	3	'beszédes'		39/2	1.9
		0		1.			0	5	
1.	'házias'		46/1	2.5	3	'szerény'		32/1	1.9
		8		2.			7		
2.	'büszke'		53/2	2.5	3	'bátor'		37/2	1.7
		1		3.			1	6	
3.	'vidám'		35/1	2.5	3	'boldog'		52/3	1.7
		4		4.			1		
4.	'okos'		40/1	2.4	3	'kegyetlen'		23/1	1.5
		7		5.			5	3	
5.	'hazug'		31/1	2.3	3	'erőszakos'		29/2	1.4
		1							

6.		3	8	6.	'	0	5
1	'mérge's'	54/2	2.3	3	'ábrándos'	34/2	1.3
7.		3	4	7.		6	
1	'szomorú'	46/2	2.3	3	'határozott'	15/1	1.1
8.		0		8.	'	3	5
1	'szorgalm'	39/1	2.2	3	'becstelen'	12/1	1.0
9.	as'	7	9	9.		1	9
2	'buta'	64/2	2.2	4	'határozatl'	28/2	1.0
0.		8	8	0.	an'	7	4

1. táblázat

10.3.2. A körülírások aránya

Adatközlőink válaszában sok esetben nem kaptuk meg az adott célkonceptust megnevező specifikus lexémákat, csak azok körülírásait. Ez egy újabb kritériumhoz vezet a lexikalizáció fokának meghatározására: minél több körülírás van jelen a fogalmat meghatározó kifejezések között, az annál kevésbé beágyazott. A parafrázisok arányának kiszámításához összehasonlítjuk a körülírások előfordulás/típus arányát egy adott fogalomra a konceptust megnevező összes kifejezés előfordulás-típus arányával (ahogy a 2. alfejezet elején említettük). Más szavakkal, kiszámítjuk, hogy a parafrázisok adott konceptusra eső átlagos előfordulása magasabb-e, mint az ugyanazt a fogalmat megnevező összes kifejezés (beleértve a körülírásokat is) átlagos előfordulási aránya. Ez a számítás megmutatja, hogy a parafrázisok „népszerűbbek”-e az átlagosnál a valós nyelvhasználatban. A lexikalizáció akkor lenne optimális, ha csak explicit kifejezések írnanak le egy fogalmat, körülírások nélkül. Ezért minél magasabb a körülírások aránya, annál kevésbé beágyazott a konceptus. A második táblázat bemutatja az e kritérium szerint felállított fogalmak sorrendjét. A sorrendben a leginkább lexikalizált fogalmak találhatók felül, lejjebb haladva a kevésbé lexikalizáltak.

	Fogalom	Arányérték		Fogalom	Arányérték
1	‘fösvény’	0/0=0	21	‘nagyképű’	0.33/0.56=0.5893
2	‘lusta’	0.14/0.67=0.21	22	‘igazságos’	0.16/0.27=0.5926
3	‘szótlán’	0.09/0.33=0.27	23	‘boldog’	0.33/0.55=0.6
4	‘szerelmes’	0.16/0.55=0.29	24	‘hiú’	0.33/0.53=0.62
5	‘nagylelkű’	0.16/0.5=0.32	25	‘vad’	0.17/0.27=0.63
6	‘hütlén’	0.2/0.58=0.34	26	‘erőszakos’	0.17/0.25=0.68
7	‘büszke’	0.21/0.52=0.4	27	‘bolond’	0.29/0.39=0.74
8	‘mérge’s’	0.11/0.26=0.42	28	‘telhetetlen’	0.19/0.25=0.76
9	‘szomorú’	0.22/0.5=0.44	29	‘ábrándos’	0.5/0.62=0.8065
10	‘becsületes’	0.20/0.45=0.44444	30	‘buta’	0.44/0.54=0.8148
11	‘makacs’	0.18/0.4=0.45	31	‘határozott’	0.33/0.38=0.87
12	‘közömbös’	0.14/0.31=0.4516	32	‘hűséges’	0.22/0.25=0.88

13	'hazug'	0.19/0.38=0.5	33	'kegyetlen'	0.30/0.33=0.91
14	'nyugodt'	0.18/0.35=0.51	34	'hűtlen'	0.33/0.36=0.92
15	'szorgalmas'	0.15/0.29=0.52	35	'határozatlan'	0.57/0.59=0.97
16	'szerény'	0.19/0.35=0.54	36	'beszédes'	0.54/0.55=0.98
17	'gyáva'	0.3/0.55=0.55	37	'pipogya'	0.55/0.53=1.04
18	'vidám'	0.2/0.36=0.56	38	'szelíd'	0.29/0.25=1.16
19	'okos'	0.3/0.53=0.57	39	'házias'	0.22/0.17=1.29
20	'csaló'	0.19/0.33=0.58	40	'bátor'	0.35/0.24=1.46

2. táblázat

10.3.3. Tematikus egyediség

Egy fogalom beágyazottsága a forrás- és célkonceptus kapcsolatától is függhet: ha a forrástartomány megegyezik a célkonceptussal, a lexikalizáció szó szerinti változtatáról beszélhetünk, minél több szó szerinti kifejezés használatos a célkonceptus leírásához, annál nagyobb a beágyazottság. Ha például a 'boldog' fogalmát leggyakrabban olyan kifejezések írják le, amelyeket 'boldogság' néven fogalhatunk össze, a fogalom beágyazottsága nagyobb, mintha leggyakrabban más kifejezések írták volna le, mint például *gazdag, jó hitess, teli a szíve*, amelyek megjelenése más célfogalmak lexikális profiljában is valószínűsíthető.

Egy fogalom kifejezéseinek egyedisége többféle módon mérhető. Ahelyett, hogy pusztán kvantitatív elemzést választanánk (amelyben például mérnénk egy konceptus megnevezései közti átfedés mértékét és más konceptusok neveit, ld. Geeraerts–Speelman, kézirat), egy szemantikailag gazdagabb elemzési módszert választottunk, amelyben tematikusan csoportosítjuk a forráskonceptusokat. A *szomorú, búsult, nyomorú, nekezilt, nekezlődik* ('baja van'), *fáj* [a szíve] kifejezéseket például a 'rossz hangulat/lelkiallapot' témakörbe sorolhatjuk. Néhány forrástartomány különösen gazdag kifejezéssorral rendelkezik. Az 'erős akarát' például a *nem hagy az övéből, erőst tarcsa magát, nem veszed ki nyomából, az övét tuggya, lehet megüsd koróal a hátát, tarcsa az övit elé* kifejezésekben realizálódik. A 'rossz erkölcs' a *nem menen ki zigaz uccára, rossz, nem jó, nem derék, rossz életet csán, elroncsa az életit, bűnössz, vétek, ördög, nem jó szívű, rossz a szíve* kifejezéseket tartalmazza. A 'butaság' alatt a következők foglalhatók össze: *paraszt(osz), tátott, háplja, nem tud (semmit), eggyet tud elé, nem zsugyekál (a feje), tudatlan, nem ismeri jól a dolgokat, nem eszessz, féleszü, megment az esziből, nem viszi az esze, nincs az eszinn, nincs meg az esze, el van menve/nem viszi az esze, elszalasztottad az eszedet, nem elmés, nincsen elméje, igaz elméjiből ki lenne menve*.

A 40 célfogalomnak 112 forráskonceptusát különítettük el egymástól, ezeket táblázatban ábrázoltuk. Először a források célkonceptusbeli gyakoriságát számítottuk ki. A 'boldog'

célfogalom például leggyakrabban a 'jókedv' forrással jellemződik, mintsem a 'boldogság'-hoz sorolható kifejezésekkel. A 'szomorú' esetén a 'rossz kedv' a leggyakoribb forrás. A 'boldog' fogalom, bár sokkal kevesebb esetben, szintén definiálódik a 'boldogság', 'kontrollvesztés', 'szeretet', 'büszkeség', 'önkontroll' fogalmakkal, míg a 'szomorú' a fenti 'rossz kedv'-en kívül mindössze a 'közöny'-hez tartozó kifejezésekkel íródik körül.

A forrástartományok gyakoriságszámítása árnyalódik, ha figyelembe vesszük az adatközlők válaszainak számát és azok sorrendjét. Ha valaki a 'boldog' fogalomra irányuló kérdésre két kifejezéssel válaszol, amelyek egyike a 'jó hangulat', másika a 'boldogság' témakörébe tartozik, a pusztá gyakoriságvizsgálat mindkét kifejezéshez 1-es értéket rendelne. Kognitív prototípuselméleti szempontból azonban feltételezhetjük, hogy egy kifejezés konceptuálisan lényegesebb egy olyan adatközlőnek, aki azt először említette. Ezen túlmenően, ha csak egy válasz hangzott el, a megadott kifejezés szintén konceptuálisan kiemelkedőbb, mintha számos kifejezést kaptunk volna a feleletben. Ez a tematikus csoportosítás súlyozott számításához vezet. Az egy adatközlő által említett adatok összesen 100%-ot adnak. Két válasz esetén ebből az első kifejezés 66,6%-ot kap, a második 33,3%-ot. Ha a válaszlista három elemet tartalmaz, a második elem 22,2%-os, a harmadik 11,1%-os értéket kap, míg az első megőrzi a 66,6%-osat. Minél több adat tartozik egy célkonceptushoz, annál kisebb lesz a második, harmadik, stb. forráskifejezések értéke. A 'fősvény' fogalmát például szinte az összes adatközlő egyetlen lexémával fejezte ki (*gőrcsit*), csak két informátor adott meg további kifejezéseket. 18-as adatközlőnk a *gőrcsit* lexémát elsőként, a *magának való*t másodszer említette, így az első 66,6%-os, a második 33,3%-os ennél az adatközlőnél. 19-es számú informátorunk a *gőrcsit* után a *tyábur* ('gazdag') lexémát alkalmazta. Itt a százalékos arány szintén ugyanolyan, mint az előző esetben: *gőrcsit* 66,6%, *tyábur* 33,3%. Ha lett volna a megkérdezettek között, aki mindhárom lexémát alkalmazza, a második és harmadikként említettek értéke alacsonyabb lett volna, a következő módon: *gőrcsit* 66,6%, *magának való* 22,2%, *tyábur* 11,1%. A 3. táblázatban összeadtuk az összes adatközlő lexémáinak értékét, ami a következő számokhoz vezetett: 1633,2, *magának való* 33,3, *tyábur* 33,3. Mivel a lexémák maximális gyakorisági értéke az informátorok számának százzal beszorzott összege lehet (2000), a 'fősvény' célfogalom tematikus egyediségének aránya $1633,2/2000$, azaz 81,66%.

r	Rangso	Fogalmak	%	r	Rangso	Fogalmak	%
	1.	'fősvény'	81.66		21.	'büszke'	24.99

2.	‘lusta’	%	80.18	22.	‘csaló’	%	23.88
3.	‘szomorú’	%	70.7%	23.	‘nyugodt’	%	22.59
4.	‘buta’	%	66.51	24.	‘szerény’	%	20.55
5.	‘beszédes’	%	63.31	25.	‘igazságos’	%	18.88
6.	‘nagyképű’	%	61.08	26.	‘szerelmes’	%	13.88
7.	‘szorgalmas’	%	53.87	27.	‘boldog’	%	13.33
8.	‘hazug’	%	51.66	28.	‘nagylelkű’	%	12.21
9.	‘okos’	%	49.75	29.	‘házias’	%	11.10
10.	‘becsületes’	%	49.42	30.	‘hűséges’	%	2.96%
11.	‘vidám’	%	47.56	31.	‘pipogya’	%	1.85%
12.	‘szótlan’	%	46.83	32.	‘ábrándos’	%	1.75%
13.	‘hütlén’	%	43.50	33.	‘szelíd’	%	0.56%
14.	‘gyáva’	%	43.33	34.	‘határozatlan’	%	0.56%
15.	‘makacs’	%	42.75	35.	‘vad’	%	0%
16.	‘közömbös’	%	34.06	36.	‘becstelen’	%	0%
17.	‘bolond’	%	32.33	37.	‘erőszakos’	%	0%
18.	‘telhetetlen’	%	31.59	38.	‘határozott’	%	0%
19.	‘mérges’	%	29.98	39.	‘kegyetlen’	%	0%
20.	‘bátor’	%	29.44	40.	‘hiú’	%	0%

3. táblázat

10.3.4. A mérési értékek közti kapcsolat

A konceptusok beágyazottságának három tényező alapján végzett korrelációs analízise szerint a sorrendek megfelelési mértéke magas. A Spearman-féle rangkorrelációs elemzés korrelációs

együththatójának értéke az első és második kritérium között 0,605, a második és harmadik között 0,518, az első és harmadik között 0,649. Figyelembe véve, hogy az együththatók -1 és 1 közötti értéket vehetnek fel, nagyságuk a két tényező összehasonlíthatóságának mértékét jelenti (minél magasabb az érték, annál összehasonlíthatóbbak a kritériumok), megállapíthatjuk, hogy a korrelációs érték magas mindhárom esetben. Ha együtt vizsgáljuk őket, vajon milyen kép tárul elénk?

Elsőként olyan módon kell átszámítanunk a három eredményt, hogy mindegyik 0 és 1 közötti értéket vegyen fel. A legbeágyazottabb fogalom áll legközelebb a 0-hoz. Ez a második kritérium számításában nem jelent változást. A harmadikhoz meg kell fordítanunk a skála irányát úgy, hogy az új érték eléréséhez 1-ből kivonjuk az eredetieket. Az első méréshez úgy kell megváltoztatnunk a skálát, hogy az előfordulás/típus aránya helyett a típus/előfordulás arányát vesszük figyelembe. Ezáltal három hasonló sorozatot kapunk, amelyek átlagát véve megkapjuk a célfogalmak egyesített sorrendjét, amit a 4. táblázat mutat be.

Rangsor	Fogalom	Átszámított érték 1	Átszámított érték 2	Átszámított érték 3	Átlag
1.	'fösvény'	0.2	0	0.18	0.126
2.	'lusta'	0.21	0.14	0.2	0.185
3.	'szótlan'	0.283	0.185	0.53	0.333
4.	'szomorú'	0.435	0.301	0.29	0.342
5.	'hütlén'	0.27	0.23	0.565	0.355
6.	'hazug'	0.42	0.34	0.48	0.413
7.	'nagyképű'	0.462	0.404	0.39	0.4182
8.	'szorgalmas'	0.436	0.36	0.46	0.4191
9.	'becsületes'	0.455	0.304	0.51	0.4196
10.	'vidám'	0.4	0.384	0.52	0.435
11.	'gyáva'	0.37	0.377	0.567	0.438
12.	'okos'	0.425	0.39	0.5	0.4383
13.	'makacs'	0.441	0.308	0.57	0.4396
14.	'buta'	0.437	0.56	0.33	0.4423
15.	'szerelmes'	0.3	0.197	0.86	0.452
16.	'nagylelkű'	0.26	0.22	0.88	0.453
17.	'mérges'	0.426	0.29	0.7	0.47204
18.	'büszke'	0.396	0.27	0.75	0.47211
19.	'közömbös'	0.464	0.31	0.66	0.478
20.	'telhetetlen'	0.28	0.52	0.684	0.495
21.	'nyugodt'	0.392	0.35	0.77	0.504
22.	'beszédes'	0.51	0.67	0.3669	0.5166
23.	'igazságos'	0.344	0.406	0.81	0.52
24.	'csaló'	0.469	0.397	0.76	0.542
25.	'bolond'	0.456	0.507	0.677	0.546
26.	'szerény'	0.53	0.37	0.7945	0.56525
27.	'hiú'	0.452	0.425	1	0.6256

28.	'boldog'	0.6	0.411	0.87	0.627
29.	'vad'	0.478	0.432	1	0.636
30.	'húséges'	0.444	0.603	0.97	0.6723
31.	'szelíd'	0.342	0.795	0.99	0.709
32.	'erőszakos'	0.69	0.466	1	0.719
33.	'házias'	0.391	0.884	0.89	0.722
34.	'pipogya'	0.484	0.71	0.982	0.7253
35.	'kegyetlen'	0.65	0.62	1	0.7574
36.	'bátor'	0.57	1	0.71	0.7577
37.	'ábrándos'	0.77	0.55	0.983	0.76574
38.	'határozott'	0.87	0.596	1	0.8186
39.	'becstelen'	0.92	0.63	1	0.85
40.	'határozatlan'	0.96	0.66	0.99	0.87

4. táblázat

Kérdésünk az, hogy a fogalmi beágyazottság értékeinek alapján kirajzolódik-e valamilyen szemantikai rendszer? Van-e rendszer a csángók által előnyben részesített konceptuális kategóriák mögött, ami elárul valamit kultúrájukról?

Elsőként számítsuk ki a pozitív és negatív fogalmak átlagos beágyazottsági mértékét. (Nem teszünk különbséget a „morálisan pozitív” és a „kellemes” kategóriák között. Van négy fogalmunk, amelynek besorolása nehézséget jelent a pozitív vagy negatív kategóriába: ‘beszédes’, ‘szótlan’, ‘büszke’, ‘ábrándos’; ezeket emiatt mindkét csoportba beszámítottuk.) A negatív fogalmak beágyazottsági értéke $12.9628/25 = 0.518512$, míg a pozitívaké $10.6023/19 = 0.5580$. Mivel a 0-hoz közelebbi értékek beágyazottabb fogalmakat jellemeznek, mint az 1-hez közelebbiek, a negatív konceptusok átlagosan beágyazottabbak, mit a pozitívak. Ha közelebbről megfigyeljük a fogalmak között megkülönböztethető ellentétpárokat, láthatjuk: nagyon kevés esetben fordul elő, hogy a pozitív konceptus beágyazottabb negatív párjánál. Az ellentétpárokat itt úgy soroljuk fel, hogy mindig a beágyazottabb fogalmat tesszük előre: ‘fösvény’-‘nagylelkű’, ‘lusta’-‘szorgalmas’, ‘hazug’-‘becsületes’, ‘okos’-‘buta’, ‘szomorú’-‘boldog’, ‘mérges’-‘nyugodt’, ‘nagyképű’-‘alázatos’, ‘hűtlen’-‘húséges’, ‘gyáva’-‘bátor’, ‘vad’-‘szelíd’, ‘határozott’-‘határozatlan’. A tizenegy ellentétpárból mindössze két esetben áll a pozitív fogalom a negatív előtt a skálán (‘okos’, ‘határozott’), a beágyazottsági különbség ezeknél is csupán századosokban mérhető.

A következő lépésben azt állapítjuk meg, hogy a magas beágyazottsági értékű fogalmakat lehet-e szemantikailag összefüggő csoportokba sorolni. A legbeágyazottabb negatív fogalmak a következő témákhoz tartoznak (néhány fogalom több csoportba is sorolható): „anyagiaság” (‘fösvény’, ‘telhetetlen’), „passzivitás” (‘lusta’), „a nyitottság hiánya” (‘szótlan’, ‘gyáva’), „az erkölcs hiánya” (‘hűtlen’, ‘hazug’, ‘mérges’), „önközpontúság” (‘nagyképű’, ‘makacs’,

‘büszke’, ‘közömbös’, ‘telhetetlen’), „rossz hangulat” (‘szomorú’), „mentális képesség hiánya” (‘buta’). Ha a pozitív konceptusok vonatkozó csoportjait vesszük számba, az előbbieknél kevesebbet találunk: „anyagiasság hiánya” (‘nagylelkű’), „aktivitás” (‘szorgalmas’), „erkölcs” (‘becsületes’), „jó hangulat” (‘vidám’), „mentális képesség” (‘okos’). Két csoport van, amelyikben csak a negatív fogalmak beágyazottak, míg pozitív képviselőikről ez nem állítható: „nyíltság hiánya” (‘beszédes’), „önközpontúság” (‘alázatos’).

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy a lexikalizációs rendszerben negatív irányú eltérés van: a negatív fogalmak tűnnek lexikalizáltabbaknak a csángó nyelvjárásban a pozitívakhoz képest. Vajon ez egyszerűen csak a természetes nyelvekben általános negatív konceptusok felé való eltolódásnak köszönhető (‘negativity bias’)? A negatív irányba való eltérés (ld. Jing-Schmidt 2007, a téma irodalmának hasznos áttekintésére) azt jelenti, hogy a negatív fogalmak általában nagyobb kognitív figyelmet keltenek, mint a pozitívak. A negatív eltolódás pozitív megfelelője az úgynevezett ‘Polyanna alapelv’ (*Polyanna principle*, ld.: Matlin–Stang 1978), amely szerint az emberi kognitív és érzelmi folyamatok várható nyelvi kifejezései általában optimisták. A nyelvre vonatkoztatva ezt, Boucher–Osgood (1969) a Polyanna alapelv hatását látta abban a felismerésében, hogy értékeléskor általában a pozitív szavak használata mérvadóbb és gyakoribb a negatívakhoz képest. Peeters (1971) ezt kiegészítette azzal a megfigyeléssel, mely szerint a negatív szókincs általában gazdagabb a pozitívnál, amit Rozin–Royzman (2001) az ‘erősebb negatív megkülönböztetési hatásként’ általánosított (‘greater negative differentiation effect’). Csángó adataink egybehangzanak az erősebb negatív megkülönböztetési hatással, de minél nagyobb a negatív fogalmak beágyazottsága, annál inkább ellentmond Boucher és Osgood általánosításának, miszerint a negatív elemeket kevésbé használjuk gyakran, mint a pozitívakat. Ebben az értelemben valóban úgy tűnik, hogy a csángó helyzet különleges, amely nem illeszkedik teljesen a máshol megfigyelt tendenciákhoz.

10.4. Tematikai elemzés

Az elemzés második részében közelebbről megvizsgáljuk azokat a témaköröket, amelyek alapján a forrástartományok a céltartományokhoz rendelődnek: mit árulnak el ezek a témakörök a célkonceptus konceptualizációjáról? Kétfajta elemzést mutatunk be: az egyikben az egész adattárat figyelembe véve vizsgáljuk meg a forrástartományok fontosságát, a

másikban pedig a célkonceptusok témaköri megoszlását elemezzük. Mindegyik elemzés hasonló eredményt fog adni: az erkölcsi normák tekinthetők a csángó konceptualizáció alapjának.

A csángó adatokat mindkét vizsgálatban egy nyugat-magyarországi faluban, Perenyében beszélt dialektus adataival hasonlítjuk össze. A falu lakosai ismerik a sztenderd magyar nyelvet, de jóval modernebb körülményeik ellenére életmódjuk több tekintetben hasonlít a csángókéhoz. Midegyik közösség lakosságának iskolázottsága alacsony, különösen az idősebbeké, akik adatközlőink legnagyobb hányadát alkotják. Hagyományosan mindkét helyen a mezőgazdasági munka a legfontosabb tevékenység. Egy másik közös pont a falvak elszigetelt állapota. A csángó falvak, ahogy a második fejezetben beszámoltam róla, szigetszerűek nyelvük, vallásuk és kultúrájuk tekintetében. Perenye, bár a magas fejlettségű dunántúli régió része, soha nem rendelkezett önálló vasútvonallal, s részben ennek köszönhető, hogy olyan ősi vallási hagyományok őrződtek meg benne, amelyek más magyar területen nem találhatók meg. A csángó és perenyei adatok összehasonlítása segíteni fog a csángó nyelvi szokások egyediségének kidomborításában.

10.4.1. A források témaköreinek relatív fontossága

Ha felsoroljuk a csángó adatok húsz leggyakoribb forráskonceptusát a 10.3.3. pontban leírt súlyozott gyakoriságszámítás alapján, két forrásunk, a ‘jó erkölcs’ és ‘rossz erkölcs’ témaköre kimagaslóan nagyobb jelentőséggel bír az összes többinél (5. táblázat). Amikor belső tulajdonságokról beszélünk, a csángók először e két kategória alapján csoportosítják fogalmaikat.

Fogalmak	Súlyozott értékösszeg	Százalék
‘jó erkölcs’	6408.4	9.7%
‘rossz erkölcs’	4110.9	6.17%
‘butaság’	3190.4	4.79%
‘lustaság’	2947.0	4.42%
‘jó hangulat’	2860.5	4.29%
‘nagyképűség’	2456.5	3.68%
‘szorgalom’	2402.6	3.6%
‘fősvénység’	2023.1	3.03%
‘rossz hangulat’	1939.3	2.91%
‘okosság’	1758.7	2.64%
‘szótlanság’	1758.5	2.64%
‘hazug jellem’	1699.7	2.55%
‘becsületesség’	1676.9	2.52%

‘közömbösség’	1669.5	2.5%
‘figyelmetlenség’	1554.9	2.33%
‘szeretet’	1462.1	2.19%
‘beszédesség’	1266.0	1.9%
‘telhetetlenség’	1231.6	1.85%
‘boldogság’	1099.7	1.65%
‘hűtlenség’	1071.3	1.61%

5. táblázat

Tovább vizsgálva e két témát a célkonceptusok vonatkozásában, világossá válik, hogy szerepet játszanak a legtöbb célfogalom conceptualizálásában. Valójában mindössze kilenc céltartomány van, amelyeket egyik normatív kategóriával sem jellemeztek az adatközlők: ‘vidám’, ‘szerelmes’, ‘közömbös’, ‘ábrándos’, ‘bolond’, ‘pipogya’, ‘beszédes’, ‘fösvény’. Közülük kilenc fogalom a beágyazottsági skála felső részén helyezkedik el: ‘fösvény’, ‘lusta’, ‘közömbös’, ‘beszédes’, ‘vidám’, ‘szerelmes’. Ez azt sugallja, hogy a normatív kategóriák hiánya a konceptusokat kifejező lexémák között nem feltétlenül azt tükrözi, hogy nincs normatív súlyuk: a magyarázat inkább a fogalmak magas beágyazottsági szintjében rejlik. Az adatközlők a feltett kérdésekre azonnal kész kifejezéssel tudtak válaszolni, anélkül, hogy a nagyon általános ‘jó’ vagy ‘rossz erkölcs’ kategóriákat hívták volna segítségül.

A ‘jó erkölcs’ kategóriájába sorolt célfogalmak a következők: ‘büszke’, ‘nyugodt’, ‘határozott’, ‘okos’, ‘szorgalmas’, ‘házas’, ‘becsületes’, ‘hüség’, ‘őszinte’, ‘nagylelkű’ és ‘igazságos’. A ‘rossz erkölcs’ fogalmai: ‘mérges’, ‘gyáva’, ‘kegyetlen’, ‘erőszakos’, ‘buta’, ‘határozatlan’, ‘makacs’, ‘szótlan’, ‘csaló’, ‘hazug’, ‘becstelen’, ‘hűtlen’, ‘nagyképu’, ‘hiú’, ‘telhetetlen’. Ez először meglepőnek tűnhet, de ha közelebbről szemügyre vesszük a célkonceptusok asszociációit, érthetővé válik e két perspektívából való szemléleti mód. A ‘boldogság’ forrásai között például nemcsak a ‘jó hangulat’, hanem a ‘gazdagság’ is szerepel, ami a szegénységben élő becsületes csángók számára nem vall erkölcsi tisztaságra. A ‘vidámság’ témakörön keresztül a ‘boldogság’ fogalmához a ‘részegség’ kapcsolódik, amely tipikus velejárója a ‘rossz erőlsűségnek’, mivel aki részeg, nem tud dolgozni. Ellenben a ‘szomorúság’ fogalomhoz kapcsolódik a ‘szegénység’, ezen keresztül pedig a ‘becsületesség’, mivel a csángók környezetében gazdaggá válni szinte lehetetlen. Ez azt a következtetést vonja maga után, hogy a ‘szomorú’ emberek tipikusan tiszta erkölcsűek és becsületesek.

A morális perspektíva fontossága a csángó kultúrában ennél is szembetűnőbbé válik, amikor összehasonlítjuk a perenyei adatokkal (6. táblázat).

Fogalmak	Súlyozott értékösszeg	Százalék
‘gyenge akarat’	2830.8	4.34%
‘rossz erkölcs’	2648.2	3.96%
‘közömbösség’	2334.7	3.49%
‘butaság’	2001.7	2.99%
‘szorgalom’	1993.7	2.98%
‘szótlanság’	1982.5	2.96%
‘erős akarat’	1963.9	2.93%
‘rossz hangulat’	1844.4	2.75%
‘boldogság’	1738.8	2.60%
‘becstelenség’	1701.7	2.54%
‘nagyképűség’	1650.6	2.47%
‘zárkózottság’	1574.5	2.35%
‘figyelmetlenség’	1548.8	2.31%
‘durvaság’	1481.4	2.21%
‘önfegyelem’	1468.1	2.19%
‘okosság’	1407.4	2.10%
‘beszédesség’	1403.2	2.10%
‘kontrollvesztés’	1390.7	2.08%
‘törekvés’	1361.8	2.03%
‘becsületesség’	1328.9	1.98%

6. táblázat

Ha megfigyeljük a magyarországi nyelvváltozat célkonceptusainak legfontosabb forrásait, a csángó eredménytől eltérő képet kapunk. A két lista közti legfontosabb különbség az, hogy a forrástartományok szóródása sokkal kisebb ebben a korpuszban, mint az előzőben. A legtöbbször használt forrás, a ‘gyenge akarat’, csak 4,34%-ban van jelen az összes adat között, míg a leggyakoribb csángó forrás, a ‘jó erkölcs’ 9,7%-os jelentőséggel bír. A különösen meghatározó forráskategóriák hiánya a perenyei adattárban a célkonceptusok magasfokú beágyazottságára vezethető vissza. A magyarországi adatözlők célfogalmai lexikálisan sokkal specifikusabbak, mint a csángó célkonceptusok, ezért lexikai profiljukban nincs olyan sok átfedés. Így kevésbé valószínű, hogy egyik vagy másik témakör általánosan fontossá válik az adatok között.

10.4.2. A témakörök megoszlása

A céltartományokat leíró források közti átfedés megnyitja előttünk a fogalmak kölcsönös hasonlósága alapján végzett csoportosítás útját: ha a források témakörei alapján csoportosítjuk a célfogalmakat, vajon milyen konceptuális elrendeződést tapasztalhatunk? Ez alapján

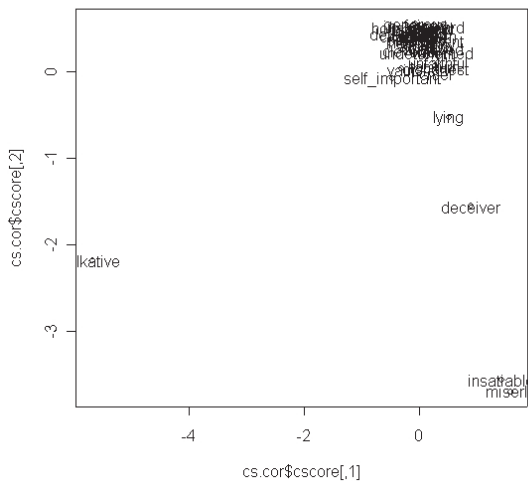
megegyeztetjük-e az előző részben leszűrt eredményeket, amelyek szerint a fogalmak morális osztályozása elsődleges fontosságú a csángó anyagban?

A célfogalmak objektív csoportosításához statisztikai elemzést használunk, amelyet korrespondencia analízisnek nevezünk. A klaszteranalízis egyik fajtája, a korrespondencia analízis olyan technika, melynek segítségével együttesen szemléltethetjük egy táblázat sorainak és oszlopainak értékeit. Ezt több névvel illeti az angol szakirodalom: *correspondence analysis*, *dual scaling*, *reciprocal averaging*, *canonical analysis*. A korrespondencia analízis úgy is felfoghatjuk, hogy egy adatpontokból kialakuló felhőt szerkesztünk meg egy síkra (a felhőnek van magassága, szélessége és vastagsága), a köztük levő kapcsolatok és variációk összekapcsolása érdekében (Benzecri 1992, Greenacre 1993, Hill 1974). Kiindulásként a fentiekben leírt súlyozott gyakoriságtáblázatot használjuk fel. Ezzel az elemzéssel több kérdésre keressük a választ. A fogalmak térképen megjelenő elrendeződése alapján fel tudunk-e fedezni szemantikai csoportokat vagy dimenziókat? Ha igen, melyek a fogalmak helyzetét meghatározó fő tényezők? Milyen hasonlóságok és különbségek vannak ezen elemzés eredményei és az előző fejezet következtetései között?

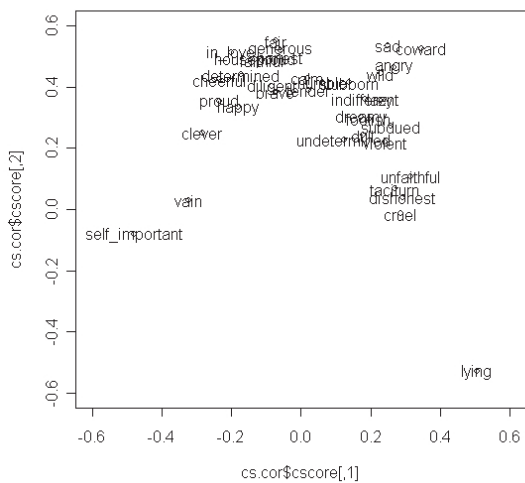
A csángó célfogalmakat összegző ábrán (1. ábra) a legtöbb fogalmat sűrűn egymás mellé rendeződve láthatjuk egy klaszterben. Csak néhányuk helyezkedik el különállóan: a 'beszédes', 'hazug', 'csaló', 'telhetetlen' és 'fösvény'.

A legtöbb fogalom sűrű elrendeződése gyaníthatóan elsősorban az ábra alapjául szolgáló táblázatban előforduló 0 értékek nagy száma miatt lehetséges. A korpuszban 112 forrásfogalom szolgál 40 célfogalom leírásához. Sok ezek közül csak néhány céltartományra vonatkozik, így táblázati soruk többi célkonceptushoz tartozó része 0 értéket vesz fel. Emiatt érdemes az ábra sűrű részét kinagyítva is szemügyre venni és megfigyelni, találunk-e valamilyen fajta elrendeződést a fogalmak között (2. ábra).

Ezen az ábrán két különböző tematikai csoportot fedezhetünk fel. A bal oldalon vannak a pozitívnak ítélt konceptusok, míg a jobb oldalon a negatívként értékeltel találhatók. Ezért a fő rendezőelv a 'normativitás'. Ezzel az elemzéssel, melyben a csoportok a fogalmak tematikus átfedésén alapulnak, az eredmény ugyanaz, mint az előző részben: az 'erkölcs' a csángó konceptualizációnak fő rendezőelve.

1. ábra

2. ábra

(A konceptusok az eredeti cikk angol nyelve miatt az ábrákon angolul vannak jelölve. A fogalmak magyar megfelelőit itt adjuk meg: 'miserly': 'fösvény', 'lazy': 'lusta', 'generous': 'nagylelkű', 'unfaithful': 'hütlén', 'insatiable': 'telhetetlen', 'taciturn': 'szótlán', 'in love': 'szerelmes', 'tender': 'szelíd', 'fair': 'igazságos', 'coward': 'gyáva', 'calm': 'nyugodt', 'houseproud': 'házias', 'proud': 'büszke', 'cheerful': 'vidám', 'clever': 'okos', 'lying': 'hazug', 'angry': 'mérges', 'sad': 'szomorú', 'diligent': 'szorgalmas', 'dull': 'buta', 'stubborn': 'makacs', 'faithful': 'hűséges', 'vain': 'hiú', 'honest': 'becsületes', 'foolish': 'bolond', 'self-confident': 'nagyképű', 'indifferent': 'közömbös', 'wild': 'vad', 'subdued': 'pipogya', 'deceiver': 'csaló', 'talkative': 'beszédés', 'modest': 'szerény', 'brave': 'bátor', 'happy': 'boldog', 'cruel': 'kegyetlen', 'violent': 'erőszakos', 'dreamy': 'ábrándos', 'determined': 'határozott', 'dishonest': 'becstelen', 'undetermined': 'határozatlan').

Emellett figyelembe kell vennünk, hogy a 'jó' és 'rossz' közti különbség csak az ábra fő klasztereit különíti el. Az 1. és 2. ábra alsó részében elhelyezkedő fogalmak ('hiú', 'hazug', 'telhetetlen', stb.) negatívnak tűnének. Ez felveti a kérdést, vajon tudjuk-e a vertikális dimenziót elfogadhatóan értékelni az ábrán. Anscombe (1995) az érzelmek szemantikáját szintaktikai alapokon elemezve kialakított egy csoportosítást, melyben az osztályok a következők: a) az érzelmet kifejező forrásszemély és a célszemély megegyezik; b) a forrásszemély eltér a célszemélytől. Ha az első fajtát „individuális érzelmeknek” hívjuk, a másikat „szociális érzelmeknek”, akkor az 1. és a 2. ábra alsó részei tipikusan individuális, sőt önközpontú érzelmeket tartalmaznak. Ide tartozik egyrészt a 'hiúság' és 'nagyképűség', másrészt az 'anyagias fösvénység'. Kísérletképpen arra következtethetünk ebből, hogy a korrespondencia analízis ábrájának fő rendezőelve két dimenzió mentén írható körül: a vertikális dimenzió önközpontú és szociális tulajdonságokat különböztet meg, a horizontális dimenzió pedig pozitív és negatív erkölcsiséget. További kérdésünk, hogy az elemzés ezen általános szerkezete mellett milyen specifikusabb csoportokat tudunk elkülöníteni? Ahol szükséges, figyelembe vesszük az aktuális forrástartományokat, hogy megkönnyítsük az interpretációt.

A 2. ábra bal felső részén található pozitív csoport közel sem rendelkezik olyan világos belső struktúrával, mint a negatív fogalmaké. A legerősebb individuális pozícióban levő tulajdonság az 'okos'. Ezt számos, sűrűn egymás mellett elhelyezkedő konceptus követi: a 'boldog', 'büszke', 'bátor' konceptusokat a 'jó hangulat' és 'bátorság', mint kiemelkedő források kötik össze. Őket követi a 'vidám', ami után a mások felé irányuló, mások javára szolgáló tulajdonságok állnak: 'szorgalmas', 'határozott', 'hűséges', 'becsületes', 'házias', 'szerelmes', 'nagylelkű' és 'igazságos'. Ahogy felfelé haladunk a vertikális dimenzióban, a 'mások iránti felelősségtudat'-hoz kapcsolódó forrástartományok érdekes módon egyre nagyobb hangsúlyt kapnak: 'segítőkészség', 'nagylelkűség', 'figyelem', 'megegyezés',

‘igazságosság’. Ez megerősíti a feltevést, hogy a függőleges dimenzió egy önközpontú és szociális perspektívát különböztet meg.

A negatív konceptusoknak sokkal nagyobb belső struktúrájuk van, mint a pozitívaknak. Négy csoport elkülönítését javasoljuk bennük:

1) A jobb alsó részen az „anyagiasság” köti össze a ‘telhetetlen’ és a ‘fösvény’ fogalmakat. A gazdagságra való individuális jellegű törekvést a csángó kultúra nem értékeli nagyra. Náluk a becstelenség szegénység tűnik (a realitásnak megfelelően) a normának.

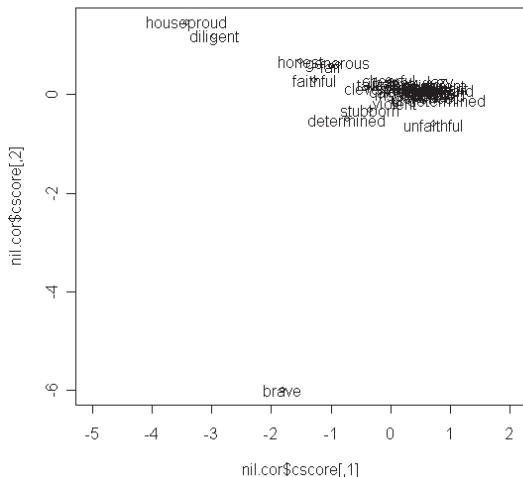
2) Az „anyagiasság” csoportja felett a „nyíltszívűség hiánya”, más néven a „becstelenség” kapcsolja össze a ‘hazug’, ‘csaló’, ‘becstelen’, ‘hütlén’, ‘kegyetlen’ és ‘szótlán’ fogalmakat. Érdekes módon a ‘hazug’ és ‘csaló’ kissé távolabb helyezkedik el a többi konceptustól. Ezek az „anyagiasság” osztályának irányába tolnak el. Ennek magyarázataként valószínűsíthetjük, hogy a gazdagságra való törekvés magában foglalja a becstelenséget. Meglepő a ‘kegyetlen’ fogalom jelenléte a „becstelenség” csoportban: a ‘kegyetlenség’ elsődlegesen talán olyan pszichés erőszaknak számít, ami becstelenséggel együtt jár. A ‘szótlán’ konceptus elhelyezkedése is feltűnést kelt, ha azonban figyelembe vesszük, hogy a becstelenség egyben a nyíltság hiánya, ebben a megközelítésben a ‘szótlanság’ valaminek a rejtetgetése is, tehát előfordulhat, hogy bizonyos esetekben bűnként értelmezhető a csángó közösségben.

3) A negatív fogalmaknak az ábra jobb felső részén található fő csoportja a „passzivitás” témakörébe tartozó tulajdonságok különböző, nehezen elkülöníthető árnyalatait fogja össze: az „aktivitás és akaraterő hiánya” (‘lusta’, ‘pipogya’, ‘gyáva’), „eltökélttség és határozottság hiánya” (‘ábrándos’, ‘bolond’, ‘buta’, ‘szomorú’, ‘határozatlan’), „együttműködés hiánya” (‘makacs’, ‘közömbös’).

4) Az ábra bal alsó részében az „alázatosság hiánya” foglalja össze a ‘hiú’, ‘nagyképű’, ‘beszédés’ fogalmakat, ahol a túl sok beszéd valószínűleg a túlzott magabiztosságot fejezi ki. Az a tény, hogy a ‘nyíltság’ e csoport fogalmainak egyik fő forrástartománya, magyarázatot ad arra, hogy e konceptusok miért a pozitív oldalán helyezkednek el a horizontális tengelynek: a nyíltság hiánya általában a becstelenség jele, ám a túlzott nyitottság az önteltséget és az alázatosság hiányát jelenti. Sajátos módon az ‘okos’ fogalom viszonylag távolabb helyezkedik el a fő pozitív csoporttól, talán azért, mert a szavak által való önkifejezés nemcsak a magabiztosságot, hanem sok esetben az intelligencia jele is egyben.

Végül a negatív konceptusok „passzivitás” csoportja és az ábra bal felső részén levő fő pozitív fogalomcsoport között találhatóak a ‘nyugodt’, ‘szelíd’ és ‘alázatos’ fogalmak. Ezek

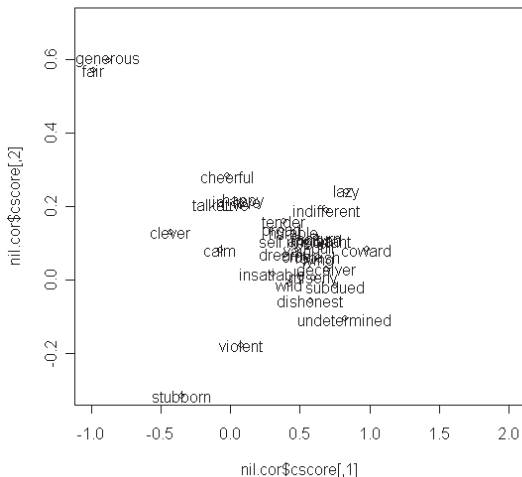
alapvetően pozitív tulajdonságok, de passzivitást magukban foglaló voltak viszi őket közelebb a negatív osztályhoz.

3. ábra

Ha most röviden összevetjük egymással a csángó és a perenyei adatokat a fogalmi elrendeződésről, a perenyei fogalmakat bemutató 3. ábrán láthatjuk, hogy a konceptusok itt még sűrűbben tömörülnek egymás mellé, mint az előbbi esetben. Ez valószínűleg kapcsolatban áll azzal, hogy a perenyei fogalmak általános beágyazottsági értéke kevésbé változatos, azaz kevesebb fogalom különül el magas beágyazottsága és más konceptusokkal való átfedésének alacsony mértéke miatt.

A 3. ábra központi, sűrű részét kinagyító 4. ábra megmutatja, hogy a csángó adatokkal ellentétben a perenyei adatok közül a pozitív fogalmak rendelkeznek nagyobb strukturáltsággal. Ha az ábrán képzeletbeli vonalat húzunk a jobb felső sarokból a bal alsó sarokba, a negatív fogalmak a tengely jobb, a pozitívak pedig bal oldalán helyezkednek el. Ez az utóbbi csoport kevésbé sűrű hálózathoz, mint a negatív fogalmak osztálya. Három alcsoportot különböztethetünk meg benne.

4. ábra

Az elsőben a „gazdasági erények” csoportja tömöríti a ’szorgalmas’ és a ’házas’ fogalmakat. A legkiemelkedőbb tartalmi forrás bennük az ’aktivitás’.

A második alcsoport a „szociális erényké”, más néven a „másokkal való jó bánásmód” fogalmaié. Ide tartozik a ’nagylelkű’, ’becsületes’, ’igazságos’ és ’hüség’ konceptus.

Harmadszor az „individuális jólét” témakör fogja össze ’vidám’, ’boldog’, ’szerelmes’, ’beszéd’, ’okos’, ’büszke’ fogalmakat, utalva egy ember mentális és lelki jólétére. A legjelentősebb tematikai forrástartományok itt a ’boldogság’, ’jó hangulat’, ’nyitottság’. (A többi pozitív fogalom a negatívakkal keveredik, kettős értelmű csoportokat alkotva velük.) A pozitív konceptusok strukturált elrendeződése azt mutatja, hogy ezek központi fontosságúak a perenyei értékrendben és szemantikai csoportjaik kidolgozottabbak, mint a többi fogalomé.

10.5. Összefoglalás

Ebben a fejezetben azt a kérdést vizsgáltuk, hogy objektív módszerek megerősítik-e az előző fejezetek kognitív metaforaelmélet alapján kapott eredményeit. Ehhez egy elméleti kérdés is járult: alá lehet-e vetni tradicionális dialektológiai kérdőívvel gyűjtött adatokat kognitív nyelvészeti elemzésnek. A kutatás fókuszában a ’szerelem’ fogalmát negyven érzelmre és

belső emberi tulajdonságra terjesztettük ki. Elemzésünk tárgya az volt hogy a csángó nyelvhasználók hogyan konceptualizálják ezeket az absztrakt kategóriákat. Hogy elkerüljük saját konceptuális kategóriáink eredményeinket befolyásoló hatását, elvégeztük a nyelvjárásgyűjtő kérdőív kvantitatív analizisét.

Először kiszámoltuk a célfogalmak három tényezőn alapuló beágyazottságát a forrástartományok előfordulás/típus gyakorisága, a körülrások aránya és a kifejezések tematikus egyedisége alapján. Azt az eredményt kaptuk, hogy a déli csángó nyelvhasználatban a negatív fogalmak általában beágyazottabbak, mint a pozitívak.

Másodszor a negyven célfogalmat kifejező forrástartományok témaköreit elemeztük és összehasonlítottuk a csángó adatokat egy nyugat magyarországi nyelvjárás beszélőitől gyűjtött adatokkal. Az elemzéshez a forrás és célkonceptusok korrespondencia analizisét használtuk fel. Ennek alapján világos különbségek rajzolódnak ki: a forrásfogalmak szóródása jóval nagyobb a moldvai magyar korpuszban, mint a perenyében, a csángó fogalmak általában strukturáltabbak is a korrespondencia analizisben. A csángó konceptusokat bemutató ábrán a fogalmak nagyobb számú alcsoportba rendeződése elsősorban annak köszönhető, hogy az alapul szolgáló korpuszban csak az alcsoportok központi fogalmainak beágyazottsága nagy, míg a perenyében a beágyazottsági értékek egyenlőbben oszlanak meg a konceptusok között.

Mivel a negatív fogalmak beágyazottabbak, mint a pozitívak, nem meglepő, hogy a negatív csángó fogalmak strukturáltsága magasabb szintű, mint a pozitívaké. A következő alcsoportok különböztethetők meg: „alázatosság hiánya”, „passzivitás”, „becstelenség vagy nyíltság hiánya”, és „anyagiasság”. Perenyén inkább a pozitív fogalmak csoportja mutat kidolgozottabb struktúrát. A fő értékek ezeken belül társadalmi, gazdasági és akarati jellegűek, alcsoportjai a „gazdasági erények”, a „morális és társadalmi értékek” és az „individuális konceptusok”.

Átfogóan elmondhatjuk, hogy a csángó fogalmak legfőbb rendező elve a beágyazottságot vizsgáló és a tematikai elemzésben egyaránt a „moralitás”. Mindkét elemzésben szembetűnő, hogy a negatív konceptusok szerepe a csángó világlátásban meghatározóbb a pozitívakénál. A csángó világszemlélet, amennyiben ez az érzelmeket kifejező nyelvhasználatban tükröződik, pesszimista, amelyben az alázatosság, a becsület és a kemény munka ellentétben áll az anyagiassággal és becsstelenséggel.

Ez igazolja az előző fejezetben tett megállapításokat, melyek szerint a csángó népdalokban jelenlevő világnézet máig fennmaradt az idősebb csángó generáció körében. A kvantitatív elemzés fő eredményei egy irányba mutatnak a népdalokat elemző fejezetek

kognitív metaforaelmélet alapján kapott eredményeivel, amelyek szerint az érzelmek konceptualizációja szintén a moralitáson alapul.

A leíróról az elméleti síkra térve, bemutattuk, hogy hagyományos dialektológiai kérdőívvel gyűjtött nyelvjárási adatok termékenyen elemezhetők kognitív nyelvészeti módszerekkel. A fogalmakat elrendező konceptuális és kulturális természetű alapvető tényezők megfigyelése lehetséges úgy, hogy hagyományos dialektológiai módszerekkel gyűjtött adatok szolgáltatják a korpuszt. Ebben az értelemben az ehhez hasonló elemzések tágíthatják a kognitív nyelvészet alkalmazási körét a nyelvészet egyik olyan ágára, melyre kevés figyelem esik a kognitív nyelvészeti kutatások fő áramában.

Metodológiai szemszögből fontos látnunk, hogy ilyen elemzés csak akkor lehetséges, ha készen állunk a dialektológiai adatok nyelvhasználati alapú megközelítésére: amit elemzünk, az nem a nyelv, mint olyan, hanem ahogy ez az adatközlők használatában él. A kvantitatív adatokat a konceptusok beágyazottságának vizsgálatához használtuk fel és a forráskonceptusok témaköreinek súlyát mértük velük. A konceptusokat leíró kifejezések olyan adatok, amelyek a nyelv dinamikus használatából fakadnak, nem a statikus nyelvi struktúrákból, amelyek régóta a dialektológiai kutatások fókuszában állnak. Módszertanilag fontos tanulság, hogy ilyen kvantitatív adatok kvantitatív elemzést kívánnak, melyhez a nyelvhasználaton alapuló kognitív nyelvészet jó alapot nyújt.

11. Eredmények

Disszertációm témája a 'szerelem' fogalom konceptualizációja a moldvai déli csángó népdalok, népballadák, valamint a csángók nyelvhasználata alapján. A csángó nyelvjárások szociológiai, dialektológiai helyzetének bemutatása és a kognitív nyelvészet vonatkozó elméleti, metodológiai tanulmányainak áttekintése után a 4-8. fejezetben a népdalok és népballadák, a 9-10. fejezetben a mai déli csángó nyelvhasználat elemzésével foglalkoztam.

11.1. A kognitív metaforaelmélet módszerével folytatott elemzés

11.1.1. A népdalok elemzése

A kognitív metaforaelmélet segítségével az első megközelítésben nehezen érthetőnek tűnő népdalszövegek könnyen megfejthetők és rendezett modellbe sorolhatók. A Lakoff- és Turner-féle költői expresszivitási technikák alkalmazása mellett (kiterjesztés, kidolgozás, komponálás, kritikus kérdezés, metaforán kívüli okok) a népdalok, népballadák azzal válnak egyedivé, hogy mondanivalójuk több szinten értelmezhető. Ugyanazt a tartalmat hol szókimondóan találjuk meg, hol pedig rejtetten, egy látszólag teljesen másról szóló és igaznak tűnő „fedőtörténet” mögött fedezhetjük fel. A szövegeket egymás mellé téve azonban egyértelművé válik az utalás, az első ránézésre egyedi metaforák jól körvonalazható rendszer részeit alkotják.

11.1.1.1. A metaforák többszintű értelmezése

Elsőként a szerelem alanyát és tárgyát bemutató metaforákat és metonímiákat tártam fel. A LÉTEZÉS NAGY LÁNCA metafora megfelelései alapján a szerelmesek növények, kistestű állatok, tárgyak formájában jelennek meg leggyakrabban a dalszövegekben. AZ EMBER TULAJDONSÁGA A NÖVÉNY/ÁLLAT/TÁRGY TULAJDONSÁGA metaforikus megfelelések nagy szerepet játszanak bennük. Mindegyik forrástartomány más-más aspektusát emeli ki az embernek: a növény színével, ízével, formájával kifejezheti a szépséget, egészséget, munkabírást, kíváncsiságot, életkort, érettséget, tisztaságot, erkölcsösséget, stb. Az állatok közül főleg madármetaforákkal vagy más kistestű állattal találkozhatunk, amelyek a kedvesség, sebezhetőség megtestesítői, míg a nagyobb állatok a nehézkességet, esetleg bűnre

hajló ösztönszerű életet jelenítik meg. A tárgyak általában felépítésük alapján vagy birtokolhatóságuk révén fejezik ki a szerelem alanyát, tárgyát.

E metaforaelméletről szóló fejezetet követően a metaforák rendszerének kidolgozása következett. Ugyanazok a szavak több szinten értelmezhetőek. Elsőként a szerelem testi jellegét mutatják be, másodsor annak a szerelmi kapcsolathoz fűződő tartalmát, harmadszor pedig ezek erkölcsi vonatkozásait. Mindhárom szinten egy egész metaforarendszer tárul elénk. A dalokban szereplő metaforák tehát nem csupán egyedi, véletlenszerűen felbukkanó képek halmaza, hanem szervesen összefüggő metaforák és metonímiák rendszere.

11.1.1.1.1.. Az első tartalmi szint: a testi szerelem

Az értelmezés első szintje a szexualitás sokak által kutatott területe. Kognitív nyelvészeti alapokon nyugvó elemzésem meggyőzően igazolta ezen céltartomány rendszerszerű kifejeződését a dalokban. A metaforák egymást erősítve, nagyon gyakran halmozottan, hol szókimondóbb, hol rejtettebb formában jelennek meg, a céltartomány más-más aspektusát kidomborítva. Egyik leggyakoribb közülük a MEZŐGAZDASÁGI metafora, amelynek leképeződései nemcsak a moldvai csángó népdalokban vannak jelen, hanem sok más mezőgazdasággal foglalkozó hagyományos kultúrában is. Ezt egy további kognitív nyelvészeti alapon készült kutatás is igazolja: Martínezé, aki Shakespeare-drámák elemzése kapcsán bukkant erre a lényeges metaforára (Martínez 2006). A csángó dalok mezőgazdasági képeiben erotikus jelentése van szinte minden részletnek: a földnek, a rétnak, a kertnek, a benne elültetett növényeknek, a mezőgazdasági munkáknak, stb. Ehhez szervesen kapcsolódik a VÍZ motívuma, amely az élet lételeme. Ezzel a BELÉPÉS A HÁZBA metafora is párhuzamban áll, amely a házba vitt érett gyümölcs képében ugyancsak a gyermeknemzést állítja előtérbe. Míg a mezőgazdasági, valamint a vízzel és házba lépéssel kapcsolatos metaforák legtöbbje az utód nemzését domborítja ki, a szex céltartomány forrásai közt sok más, főleg ritmikus, esetleg durva tevékenység képe is megjelenik. Ezek a cselekvés intenzitására fókuszálnak a gyereknemzés helyett (FUTÁS, LOVAGLÁS, TÁNC, ÜTÉS-VERÉS, KALAPÁLÁS, CIPÓTALPALÁS, PATKOLÁS, HÁZIMUNKA). Ezenkívül az EVÉS, IVÁS és a HŐ forrástartomány is szerepet játszik a konceptualizációban.

11.1.1.1.2. A második tartalmi szint: a szerelem mint kapcsolat és a házasság

A szexualitás gazdag metaforarendszerén túl arra is kíváncsi voltam, hogy a népdalok az ilyen részletesen kidolgozott, szinte minden sorban megjelenő testiségen kívül mit rejtegetnek. Az erotikus mondanivaló felderítésénél az elemzés nem áll meg, a jelenetek sok más mondanivalót is hordozhatnak. Szerettem volna megtudni, hogy vannak-e és ha igen, melyek a szövegek rejtetten jelen levő szintjei. Eredményül azt kaptam, hogy a második szint a 'szerelem' konceptusa, amely nem a romantikus érzelmek modellje alapján fogalmazódik meg, amit Kövecses Zoltán az amerikai angol nyelvben kimutatott és az ERŐDINAMIKA metaforáival igazolt (2000), hanem sokkal nagyobb hangsúlyt kap ennél a fogalom kapcsolati aspektusa és a házasság.

E konceptusok legfőbb kifejeződése a SZERELEM/HÁZASSÁG EGYSÉG és SZERELEM/HÁZASSÁG BIRTOKLÁS metaforák különböző fajtái alapján történik. A kettő nem zárja ki egymást, aminek magyarázata a csángó férj-feleség viszony hierarchikus elrendeződése.

Kövecses megállapította, hogy a szerelem kapcsolati és érzelmi aspektusa általában a KAPCSOLAT ÉPÜLET metafora és az ÉRZELEM AZ ÉPÜLET ALAPJA megfelelés révén függ össze (Kövecses 2000: 112-113). Ha azonban a dalokból hiányzik a 'szerelem' érzelmként való jelenléte, mi adja a kapcsolat alapját? A kérdés megoldása a metaforák harmadik tartalmi szintjében rejlik.

11.1.1.1.3. A harmadik tartalmi szint: az erkölcsi rend

A dalokban lépten-nyomon felfedezhető az erkölcsi modell jelentősége. A szerelmesek és házastársak kapcsolata Az ERKÖLCES ERŐ metaforára alapozódik az ÉRZELEM ERŐ metafora helyett. A Lakoff által kidolgozott SZIGORÚ APA erkölcsmodell részletesen kidolgozva jelen van a dalszövegekben, ennek alapján a csángó világszemlélet gonoszt leküzdeni akaró erkölcsi tartása sok megfelelés alapján írható fel. A SZIGORÚ APA a valós apa mellett az anya, a lelkiismeret, a társadalom és Isten képében is megjelenik. A vallás és a mágia, mint a primitív vallások képzeteiből sokat tovább örökítő népi vallásosságban együtt él a csángó kultúrában is. Ezt nevezzük szinkrétizmusnak (Voigt, 2004), ami főleg az átok képében tárul elénk. A dalok világszemlélete több vonatkozásban rokon az őszösvetségi erkölcsmodellel. A „szemet szemért” felfogás fedezhető fel bennük, amire Lakoff ERKÖLCES ELSZÁMOLÁS

metaforája révén kapunk magyarázatot. A SZIGORÚ APA ellensúlyát a GONDOSKODÓ ANYA adja, ami nem hagyja, hogy a modell szélsőséges kegyetlenségbe csapjon át.

11.1.1.2. A szerelem népi modelljei

A szerelem népi modelljeit Kövecses Zoltán dolgozta ki az amerikai angol nyelvre. Eredményképpen több egymás mellett álló modelljét találta meg szerelemnek, köztük ideális (romantikus szerelem), tipikus és alternatív modelleket (Kövecses 1988). Az amerikai angollal való összehasonlítás nem szükségszerű, pusztán azért érdemes figyelembe venni, mert eddig egyedül erről a nyelvről készült a 'szerelem' fogalmával kapcsolatos kognitív nyelvészeti elemzés. Csupán az összehasonlítás kedvéért mutatom be itt Kövecses eredményeit, s nem azért, mert az amerikai modellt mércének gondolnám. Az összevetés azonban mindig segít a jellegzetességek kidomborításában. A modell fő pontjait a szerző a következőkben foglalta össze:

11.1.1.2.1. Az ideális romantikus szerelem amerikai modellje

1. Az igazi szerelem eljön. A másik ellenállhatatlanul vonz engem.
2. A vonzalom eléri az intenzitás kritikus határát
3. Kontroll nélküli állapotban vagyok. A szerelem intenzitása maximális. Úgy érzem, a szerelem extra energiát ad és egységet alkotunk. Teljes harmóniának tapasztalom a kapcsolatot. Úgy látom, a szerelem garantálja a kapcsolat stabilitását. Úgy hiszem, a szerelem szükség, hogy ez a szerelem az én igazi szerelmem, a szerelem tárgya helyettesíthetetlen, a szerelem örökké tart. A szerelem kölcsönös. Fiziológiai hatásokat érzékelek: testhőmérséklet, stb. Viselkedési reakciókat érzékelek: fizikai közelség, intim szexuális viselkedés, szex, látható szerető viselkedés. Kellemesnek tapasztalom a szerelmet. Sok kapcsolódó érelemmel és érzelmi hozzáállással definiálom viselkedésemet a másik iránt. Boldog vagyok.

Ezzel szemben ugyanabban a társadalomban a házasságot is magában foglaló tipikus modell a következőképpen változtatja meg a fentieket:

11.1.1.2.2. A szerelem tipikus amerikai modellje

1. Keresem az igazi szerelmet. Megtalálom az igazi szerelmet. A másik ellenállhatatlanul

vonz engem. A vonzalom eléri az intenzitási skálán a kritikus határt.

2. Megpróbálok kontrollt gyakorolni érzelmeim felett, elérni, hogy ne menjen túl a határon.
3. A próbálkozás sikertelen, elveszítem a kontrollt.
4. Kontroll nélküli állapotban vagyok. A szerelem intenzitása maximális. Úgy érzem, a szerelem extra energiát ad. Úgy érzem, egységet alkotunk. Teljes harmóniának tapasztalom a kapcsolatot. Úgy látom, a szerelem garantálja a kapcsolat stabilitását. Úgy hiszem, a szerelem szükség, hogy ez a szerelem az én igazi szerelmem, a szerelem tárgya helyettesíthetetlen, a szerelem örökké tart. A szerelem kölcsönös. Fiziológiai hatásokat érzékelek: testhőmérséklet, stb. Viselkedési reakciókat érzékelek: fizikai közelség, intim szexuális viselkedés, szex, látható szerető viselkedés. Kellemesnek tapasztalom a szerelmet. Sok kapcsolódó érzellemmel és érzelmi hozzáállással definiálok viselkedésemet a másik iránt. Boldog vagyok.
5. A szerelem a házasságban teljeseedik be. A szerelem intenzitása csökken, a kritikus határ alá süllyed: a szerelem szeretetbe megy át.

A csángó dalokban a fentiekkel szemben azok a metaforák, amelyekben az érzelmes én a racionális ént legyőző harca fogalmazódik meg, nem a 'szerelem', hanem csupán a 'szexuális vágy' konceptusát illetően jelennek meg. Ennek a racionális én próbál ellenállni. Az ellenállás AZ ERKÖLCSES ERŐ metafora alapján történik, a SZIGORÚ APA erkölcsmodellel keresztül. A házasság a fenti amerikai szemlélet alapján valami szükséges rosszként értelmezhető, amelyben a szerelem elmúlik, kihűl. Ezzel ellentétben a csángó dalokban a 'szerelem' mint kapcsolat jóval kidolgozottabb, mint a fogalom érzelmi része. Ez a SZERELEM EGYSEG különböző fajtái és a SZERELEM BIRTOKLÁS metafora alapján tárul elénk. Ezekre épül a 'házasság' fogalma is, mint ahogy azt Kövecses bizonyította Naomi Quinnel folytatott vitájában (Kövecses 2000: 114-122). A dalokban azonban csak az ideális modell tartalmaz boldogságot, tipikusan a viszonzatlan vagy tiltott szerelem kap hangsúlyt bennük. Ez összhangban van a folklorisztikai (Voigt 1970) és pszichológiai (Hatfield–Rapson 2005) kutatások eredményeivel is. A csángó dalokban és balladákban a következő modelljeit találtam meg a szerelemnek és a házasságnak:

11.1.1.2.3. Az ideális szerelem modellje a csángó népdalokban: az erkölcsös, házasságban élő szerelem

1. Párvalasztás, az igazi szerelem keresése és megelégedése (pl.: felmegyek a hegytetőre, ott megvilágosodva meglátom igazi szerelmemet a völgyben).
2. Fiziológiai hatásokat érzékelek magamon: kipirulás, melegség, intenzív szívverés.
Küzdenem kell szerelmem tárgyáért, a kísértéseknek ellenállva. Magamban is le kell győznöm a gonoszt, akár önfeláldozás révén. A halált is vállalnám érte. Erős kontrollt kell gyakorolnom vágyaim felett, amelyek bűnbe akarnak vinni. Meg kell érnem morálisan a lánykérésre. A szerelem kölcsönös, választottam is tud rám várni, például katonaság idején, és képes ellenállni a rátörő gonosz erőknek. (Többször kerten van a kedvesem, ez védi őt a rossztól.) Mindketten tudjuk, hogy csak ez az egyetlen igazi szerelem létezik számunkra. Választottam kedves, büszkék vagyunk egymásra, érdeklődünk egymás iránt, gondoskodunk egymásról.
3. Morálisan megértem, megkérhetem szerelmem kezét. Hozzáj jön feleségül.
4. Házasságban teljesedik be szerelmünk. Egységet alkotunk. Testileg és lelkileg.
Egymás nélkül nem vagyunk teljesek. Házastársi szerepeink hierarchikusan rendeződnek el. A férj szigorú apa, a nő gondoskodó szülő. Ezentúl nem a szülők, hanem a férj viseli gondját feleségének és felelősséget vállal érte. Hüek vagyunk egymáshoz. Szorgalmasan dolgozunk. Gyermeket hozunk a világra, becsületesen neveljük őket, hogy később ők is, magukévá téve ezt az erkölcsiséget, erős lelkűek legyenek és gondját viseljék családjuknak.
5. Boldogok vagyunk.

11.1.1.2.4. A tipikus szerelem modelljei a csángó népdalokban: erkölcstelenség, szomorúság

A) Fellángolás

1. Találkozom egy számomra vonzó személlyel. Fiziológiai hatásokat érzékelek magamon: kipirulás, melegség, intenzív szívverés. A morális erő nem alakult még ki bennem, a testi vágy nem hagy nyugodni.
2. Nem tudok megérni és küzdeni a gonosz ellen. Titokban szexuális viszonyban vagyok valakivel. Ebben semmi nincs az igazi szerelemből, pusztán testiségről van szó.
3. A szülők, ha megtudják, szigorúan lépnek fel, a társadalom gúnyolódik.
4. Sorsom szomorúság, megaláztatás.

B) Erkölcsi gyengeség, elpártolás

1. Párválasztás, az igazi szerelem keresése és megeléje.

2. Fiziológiai hatásokat érzékelek magamon: kipirulás, melegség, intenzív szívverés.

Küzdenem kell szerelmem tárgyáért, magamban is le kell győznöm a gonoszt, akár önfeláldozás révén. A halált is vállalnám érte. Erős kontrollt kell gyakorolnom érzelmeimen, amelyek nagyon erősek. Meg kell érnem morálisan a lánykérésre.

3. A szerelem nem egyforma mértékű a két oldalon, szerelmem nem tud rám várni, nem tudja leküzdeni a gonoszt. Hűtlen hozzám. Szakitunk. Féltekenységet érzek.

4. a) Szomorú vagyok. Életemnek társam nélkül nincs értelme. Kész vagyok a halálra is.

b) Dühös vagyok. Bosszút akarok állni a hűtlenem. Isten segítségét kérem ehhez.

Megátkozom a csalfát (hogy ne legyen boldog, ne tudjon elfelejteni, haljon meg, stb). Én sohasem lehetek már boldog.

c) Büszke vagyok, nem akarom kimutatni szomorúságomat. Azt mondom, hogy kapok nála sokkal szebb és jobb szeretőt, miközben tudom, hogy sohasem lehetek boldog nélküle.

C) A szülők miatt elutasított kérő

1. Párválasztás, az igazi szerelem keresése és megeléje.

2. Fiziológiai hatásokat érzékelek magamon: kipirulás, melegség, intenzív szívverés.

Küzdenem kell szerelmem tárgyáért, magamban is le kell győznöm a gonoszt, akár önfeláldozás révén. A halált is vállalnám érte. Erős kontrollt kell gyakorolnom érzelmeimen, amelyek nagyon erősek. Meg kell érnem morálisan a lánykérésre. A szerelem kölcsönös, választottam is tud rám várni, például katonaság idején és képes ellenállni a rátörő gonosz erőknek. Kertben van a szerelmem, ez védi őt a rossztól. Mindketten tudjuk, hogy csak ez az egyetlen igazi szerelem létezik számunkra. Választottunk kedves, büszkék vagyunk egymásra, érdeklődünk egymás iránt, gondoskodunk egymásról.

3. Megértem morálisan, megkérhetem szerelmem kezét. Nem jöhet hozzám feleségül, mert már odaadták másnak (általában a szomszédnak), rendszerint érdekből. A hozzá vezető utat a gonosz anya vagy az irigyek elzárták, így szerelmem soha nem lehet az enyém.

4. Rossz házasság, durvaság.

5. Örök szomorúság; ő az igazi és egyetlen szerelem, mást soha nem szerethetek.

D) Rossz szerepmegosztás a házasságban

1. A házasság nem az EGYSEG alapján kötöttet, a szerepek nem jól rendeződnek el (pl.: a férj túlságosan pipogya).
2. Egy csábító hűtlenné teszi az asszonyt. A férj erről nem szerez tudomást vagy mérges.
3. Az asszony vidám, barátnőivel csúfolkodik férjén.

11.1.2. A mai csángó nyelvjárás elemzése

11.1.2.1. A háromszintű elemzés

A népdalokat követően a mai csángó nyelvhasználatra vonatkozó kérdőíves gyűjtés eredményeit összegezve megállapítható, hogy a mai csángó társadalom 'szerelem' és 'házasság' fogalmakkal kapcsolatos konceptualizációja alapjaiban nem tér el a népdalok és népballadák látásmódjától. Ez azzal magyarázható, hogy a csángók életkörülményei nem sokat változtak a népdalok kialakulási folyamata óta. Továbbra is falvakban élő, nagyrészt mezőgazdasági munkával foglalkozó, alacsony műveltségű, de mély vallásosságú, ezenkívül mágikus hagyományokkal rendelkező emberek alkotják a közösséget.

A szerelem tárgyáról szólva itt szintén megjelennek a LÉTEZÉS NAGY LÁNCA metaforái (NÖVÉNY, ÁLLAT, TÁRGY), de itt sokkal kevésbé töltönek be fontos szerepet, mint a dalokban, valószínűleg azért, mert mondanivalójukat az interjúalanyok nem akarták elrejteni, mint ahogy a népdalok metaforáiban tették.

A szexualitás metaforái közül az élőbeszédben főként a szexuális vágy került kidolgozásra. Ez a néphagyományhoz hasonlóan szintén bűnként jelent meg a szövegekben. Ennek konceptuális forrástartományai az ÖRÜLTSÉG és VAKSÁG, amelyek közül az utóbbi metonímiaként is elképzelhető (PERCEPTUÁLIS KÉPESSÉG HIÁNYA AZ ÉRZELEM HELYETT). A mezőgazdasági metafora az élőbeszédben nem volt jellemző. Valószínűleg azért, mert ez a népköltészet műfaji adottsága.

Az erkölcsös 'szerelem' itt is kapcsolati aspektusában, a 'házasság' fogalmával összefonódva jelenik meg. Az interjúszövegek jellegzetessége a férfi és nő kapcsolatának AZ ÉLET UTAZÁS metafora egyik része, a SZERELEM/HÁZASSÁG UTAZÁS metafora keretében létrejövő, nagyon részletesen kidolgozott, rengeteg megfelelést tartalmazó modellje. Az utazás során az útitárs és a célállomás különösen fontos szerepet kap. Az útitársak a házastársak, akiknek egy céljuk van és egy terhet cipelnek. A célállomás – római katolikus hitük szerint – Isten országa. Itt is a SZIGORÚ APA erkölcsmodell fedezhető fel. A szerelmi

kapcsolat, ami a SZERELEM/HÁZASSÁG EGYSÉG metaforában ölt testet, az UTAZÁS keretébe ágyazódik. A házastársak itt nem egymás felé fordulva, hanem egy irányba nézve és együtt, egy cél felé haladva egészítik ki egymást, ami nem más, mint Isten és a túlvilági boldogság. A mai nyelvjárás szerelmi modellje már nem az ószövetségi „Szemet szemért, fogat fogért” értékrend szerint szerveződik, hanem a krisztusi megbocsátást hirdeti, vagyis az Újszövetség alapján nyugszik: „A rosszat felejtéd, s mész a jóval elé”. A csángó társadalom ilyen szempontból mára már „modernizálódott”, ami kifejezésre jut a büntető társadalmi szokások enyhülésében is.

A házastársi kapcsolatnak ez az egy cél felé haladó konceptualizálása ellentétben áll a szintén erős erkölcsi alapokon nyugvó népdalokkal, melyekben a mezőgazdasági metaforák révén a kapcsolat dinamikája inkább a természet körforgása révén fogalmazódik meg, míg a mai társadalomban ez az út lineárisan szerveződik.

A mai csángó nyelvhasználat 'szerelem' modelljei ezek alapján a következőképpen alakulnak:

11.1.2.2. Az ideális szerelem mai csángó modellje: az erkölcsös, házasságban beteljesülő szerelem

1. Párvalasztás, az igazi szerelem keresése és megelégedése. Szerelmem szépsége belső értéket tükröz. Udvarlás. Fiziológiai hatásokat érzékelek magamon: kipirulás, melegség, intenzív szívverés. Küzdenem kell szerelmem tárgyáért, magamban is le kell győznöm a gonoszt. Csak a kapuban beszélgetünk, hogy a falu lássa a komoly szándékot. Testi kapcsolat nincs, még csók sem.
2. Morálisan érett vagyok erre a kapcsolatra, megkérhetem szerelmem kezét. Hozzám jön feleségül. Együtt felvesszük az élet keresztjét. Házasságban teljesedik be szerelmünk.
3. Egységet alkotunk testileg és lelkileg. Egymás nélkül nem vagyunk teljesek. Házastársi szerepeink hierarchikusan rendeződnek el. A férj szigorú apa, a feleség gondoskodó anya. Ezentúl nem a szülők, hanem a férj viseli gondját feleségének és felelősséget vállal érte. Hűek vagyunk egymáshoz. Szorgalmasan dolgozunk. Gyermeket hozunk a világra, becsületesen neveljük őket, hogy később ők is, magukévá téve ezt az erkölcsiséget erősek legyenek és gondját viseljék családjuknak. Életünk nem könnyű, de a terheket közösen visszük, így sokkal könnyebb őket cipelni. Szenvedéseinket felajánljuk Istennek a túlvilági boldogság reményében.
4. Nem ezen a földön akarunk boldogok lenni, hanem a túlvilágon. Ezért szenvedésekkel

teli életünket is pozitívan fogjuk fel.

11.1.2.3. A tipikus szerelem mai csángó modelljei

A) Egybeesik az ideális szerelem modelljével

B) Erkölctelenség: testi vágy

1. Egy nő elbűvölt. Fiziológiai hatásokat érzékelek magamon: kipirulás, melegség, intenzív szívverés.
2. Nem bírom kontrollálni vágyamat. Nem vagyok morálisan érett. Vakká és örültté tesz a szerelem.
3. A testi szerelem beteljesedik.
4. Nem akarok házasságot, mert szerelmem nem mély érzésből fakad. Elhagyom a lányt.
5. A falu megbélyegez mindkettőnket. Kívülről látszik rajtam bűnös életem. Már nem kaphatok lelkében tiszta szeretőt.

C) Erkölctelenség: házastársi hűtlenség

1. Párvalasztás, az igazi szerelem keresése és megelévése. Szerelmem szépsége belső értéket tükröz. Udvarlás. Fiziológiai hatásokat érzékelek magamon: kipirulás, melegség, intenzív szívverés. Küzdenem kell szerelmem tárgyáért. Csak a kapuban beszélgetünk, hogy a falu lássa a komoly szándékot. Testi kapcsolat nincs, még csók sem.
2. Morálisan érett vagyok erre a kapcsolatra, megkérhetem szerelmem kezét. Hozzám jön feleségül. Együtt felvesszük az élet keresztjét. Házasságban teljesedik be szerelmünk.
3. Egységet alkotunk. Testileg és lelkileg. Egymás nélkül nem vagyunk teljesek. Házastársi szerepeink hierarchikusan rendeződnek el.
4. Kapcsolatunkba hiba csúszik valami folytán. Így például a hierarchikus szerepek nem jól rendeződnek el.
5. Az egyik fél hűtlenséget követ el.
6. A házastárs ellátja a hűtlen baját, de megbocsát. Elfelejtí a rosszat.
7. a) Tovább élünk együtt, jóban-rosszban.
b) Újra és újra félrelép a házastárs. Másikunk is rossz útra tér.

11.2. Kvantitatív elemzés, kísérleti lépések a kognitív dialektológia megteremtésére

A dolgozat utolsó részében felvetődött a kérdés: vajon az eddig alkalmazott módszerrel elért eredmények nem túlságosan szubjektívek-e. Másszóval, mennyiben van igazuk azoknak, akik bírálják a tradicionális kognitív nyelvészetnek ezt a kutatási módszerét? A kritikákban leggyakrabban felmerülő módszertani kérdéseket, amelyekről a 3. és 10. fejezetben számoltam be, Kövecses Zoltán (Kövecses 2006b) a következő három pontban foglalja össze: a bírálók szerint a tradicionális módszer hibája az, hogy (1) intuitív, (2) rendszertelen és (3) kevés adat alapján következtet. Kövecses a klasszikus kognitív nyelvészeti vizsgálatok minden elismert hátránya mellett érdemét elsősorban abban látja, hogy segítségével viszonylag gyorsan és jól kivehetően körvonalazhatóak a beszélők absztrakt konceptusokkal kapcsolatos, általános fogalmi mechanizmusai. Bár korpusznyelvészeti módszerekkel (pl.: Stefanowitsch, 2006) esetleg pontosabb képet kapunk egy fogalom centrális és periférikus metaforáinak megoszlásáról, ha ezzel az időigényes, aprólékos munkával kezdődött volna a kognitív nyelvészeti kutatások története, Kövecses szerint nem sokat tudnánk a fogalmi metaforáról. Azt is hangsúlyozza, hogy a két kutatási módszerre együtt van szükség, ezek kiegészítik és segítik egymást. Annál inkább, mivel éppen ebben áll a metafora Kövecses által kidolgozott három szintjének lényege (ld.: 3. fejezet). A tradicionális kognitív nyelvészet a szupraindividuális szint, a korpusznyelvészet pedig az individuális szint kidolgozásához járul hozzá.

Bár nem korpusznyelvészeti módszerekkel – erre a csángó beszélt nyelv esetében, számítógépes korpusz hiányában jelenleg nem is lenne lehetőség –, de saját gyűjtésen alapuló kvantitatív vizsgálat, tehát objektív módszerek segítségével, Dirk Geeraertssal együtt végzett közös vizsgálattal igazolódott a fenti eredmények helyessége (Szelid–Geeraerts, közlésre elfogadva).

Ezzel együtt az utolsó fejezetnek más, általánosabb, a dialektológia és a kognitív nyelvészet kapcsolatát érintő céljai is voltak: egyrészt, választ kerestem a kognitív nyelvészet napjainkban központi fontosságú elméleti kérdésére, mely szerint kimutathatóak-e a kulturális és fogalomalkotási különbségek egy nyelv különböző változatai között is; továbbá arra, hogy a kognitív nyelvészet nyelvhasználati orientáltsága mennyiben haladja meg a hagyományos dialektológia nyelvszerkezetre irányuló módszertani fókuszát.

A kutatásban elsőként a fogalmak beágyazottságát vizsgáltuk a csángó nyelvjárásban három kritérium, a forrástartományok előfordulás/típus gyakorisága, a körülrások aránya és a kifejezések tematikus egyedisége alapján. Úgy láttuk, hogy a déli csángó dialektusban a

negatív fogalmak általában beágyazottabbak, mint a pozitívak. Ezután korrespondencia analízis segítségével, a forrástartományok témaköreinek elemzése alapján figyeeltük meg a céltartományokat úgy, hogy azokat összehasonlítottuk egy nyugat-magyarországi faluban, Perenyében gyűjtött adatokkal. Az összehasonlító elemzés még jobban kiemelte a csángó nyelvjárás sajátosságait.

A korrespondencia analízisben a csángó fogalmak általában struktúráltabbak, több alcsoportba rendeződnek, mint a perenyei adatok. A központi fogalmak beágyazottsága nagyobb, mint a periférikusaké. A csángó korpuszban a negatív fogalmak beágyazottabbak, mint a pozitívak. Alcsoportjai: „alázatosság hiánya”, „passzivitás”, „becstelenség vagy nyíltság hiánya”, és „anyagiaság”. Perenyén a pozitív fogalmak csoportja kidolgozottabb struktúrával rendelkezik. A fő értékek ezen belül társadalmi, gazdasági és akarati jellegűek, alcsoportjai a „gazdasági erények”, „morális és társadalmi értékek” és „individuális conceptusok”.

A csángó fogalmak legfőbb rendezőelve a beágyazottságot vizsgáló és a tematikai elemzésben egyaránt a „moralitás”. Mivel ez a világszemlélet a csángók erős vallásosságára vezethető vissza, következtetésem összhangban áll Nagy Olga megállapításával: „A néprajzi és a szociológiai irodalomban általánosan elfogadott tény, hogy a vallásosság az egész népi kultúrában integráló szerepet játszik: ennek az integráló erőnek a jelenléte különösen jól lemérhető az értékrend és az értéktudat épségén, elgyengülését pedig ezek devalválódása mutatja” (Nagy 1986).

A csángó világszemléletről összességében megállapítható, hogy pesszimista, benne az alázatosság, a becsület és a kemény munka ellentétben áll az anyagiassággal és becsstelenséggel.

A kognitív metaforaelmélet és az objektívebb kognitív nyelvészeti módszerek eredményeiről mindezek alapján elmondható, hogy azonos irányba mutatnak. Ez bizonyítja azt, hogy a metaforák szupraindividuális szintjén folyó tradicionális vizsgálatnak van létjogosultsága.

Az utolsó fejezet másik eredménye az., hogy bemutatja: a hagyományos dialektológiai nyelvhasználatra vonatkozó kérdőívvel gyűjtött nyelvjárás adatok termékenyen elemezhetők kognitív nyelvészeti módszerekkel. Ezek alapján bizonyosságot nyert, hogy a kognitív nyelvészet a dialektológia irányába is terjeszkedhet. Az érintkezés mindkét tudományterület számára gyümölcsöző lehet. A dialektológia, amely szerves összefüggésben áll a szociolingvisztikával (Kiss 1999, Juhász 2001a), a nyelvhasználati irányultságú kognitív kutatások eredményeként színesedik, és a nyelvi kifejezésekből mélyebb kognitív-kulturális

összefüggérendszerekre lehet következtetni. A szociolingvisztika és a dialektológia ezen túl, a kognitív nyelvészet számára is fontos, hiszen szociális tényezők figyelembevétele nélkül nem tudnánk tanulmányozni a kultúrák közötti fogalomalkotás hasonlóságát és eltérését (ld. pl.: Kövecses 2005b, Sharifian et al, kézirat).

11.3. A hipotézisek igazolása

A következőkben azt vizsgálom meg, hogy a dolgozat elején fogalmazott hipotézisek igazolódtak-e az elemzés során.

1. hipotézis: A moldvai csángó népdalok 'szerelem' fogalma ugyanazon kognitív mechanizmusok alapján jött létre, mint amelyek bármely beszélt nyelv mögött is állnak. A népköltések „virágnyelve” azonban a tabukra jellemző speciális elrejtő technikát is sejtet.

E feltételezés igazságtartalmát a negyedik fejezetben vizsgáltam. Lakoff és Turner „More than Cool reason” (1989) című könyvében a költői metaforák hatásosságának okait veszi sorra és igazolja, hogy a költők is ugyanazon kognitív mechanizmusokkal élnek, mint a hétköznapi nyelv beszélői, csak egyedi módon kombinálják azokat. A költők által használt technikák: a kidolgozás, a kiterjesztés, a komponálás, a kritikus kérdezés, valamint metaforáktól független okok. A vizsgálat során láthattuk, hogy a népdalok és népballadák szerzői ugyanezekkel a technikákkal éltek.

A népdalokban erős kidolgozottsággal jelen van a szexuális tartalom. Emiatt a mondanivaló elrejtése különböző szinteken jelenik meg: a szó szerinti és a teljes metaforikus jelentés közötti skálán. A tartalom elrejtése akkor optimális, amikor a szó szerinti fedőtörténet is teljesen hihető a csángók világában.

A mai csángó nyelv hasonló metaforákkal él, az álcázásra azonban nincs benne akkora szükség, mint a dalokban.

A hipotézis mindezek alapján igazolást nyert.

2. hipotézis: A mezőgazdasággal kapcsolatos konkrét képek fontos szerepet kapnak a 'szerelem' fogalmának kialakulásában.

A MEZŐGAZDASÁGI metafora, ezen belül a különböző formában megjelenő föld, a növények, a kaszálás, aratás és más mezőgazdasággal kapcsolatos tartomány alapvető szerepet kap mind a 'szexualitás', mind a 'szerelem' és 'házasság' célfogalmában. A szerelem

kapcsolati oldala leginkább a SZERELEM/HÁZASSÁG EGYSÉG metaforában tárul elénk a nyelv szintjén, amelyen belül fontos szerepet játszik a szimbiózisban élő egység. Ez azt jelenti, hogy a két fél annyira összeforrt, hogy részeit már nem lehet különválasztani. Ez leggyakrabban növény képében tárul elénk. A MEZŐGAZDASÁGI metafora lényeges vonása, hogy a mag elvetésére, vagyis az utódok nemzésére irányul, ami emiatt erőteljesen különbözik az erkölcsstelen szerelem forrástartományaitól.

A mezőgazdasági metafora tehát lényeges szerepet tölt be nemcsak Shakespeare drámaiban, hanem a természeti életkörülmények között élő csángók dalaiban is.

A hipotézis ezzel beigazolódott.

3. hipotézis: A déli csángó nyelvjárás és kultúra archaikus voltára alapozva náluk az EGYSÉG metafora fontos szerepet tölt be a 'szerelem' konceptualizációjában.

Amint fentebb láthattuk, a csángó kultúrában a 'szerelem' érzelmi aspektusa nem kap hangsúlyos szerepet. Helyette mind a népdalokban, mind a mai beszélt nyelvben a kapcsolat, a házasság jut kifejezésre. A házasságon kívül csak bűnös szexuális vágyról lehet szó. Az EGYSÉG metafora jelentős szerepet tölt be ebben, a SZERELEM BIRTOKLÁS metafora mellett a szinte teljesen hiányzó KERESKEDELMi TRANZAKCIÓ ellenében. Az EGYSÉGNEK több alfaja is lehetséges, amit a vonatkozó fejezetben kidolgoztam. Főleg a mai csángó nyelvben, az EGYSÉG metafora ráépül az ÉLET UTAZÁS metaforára, azon belül teljeseedik ki. A kapcsolat alapját a dalokban, balladákban és a beszélt nyelvben is szigorú erkölcsök képviselik.

A hipotézis tehát beigazolódott.

4. hipotézis: A csángók erős vallásossága miatt feltételeztem, hogy a morális dimenzió nagy jelentőséget kap a szövegekben, ennek alapján a 'házasság' nehezen elválasztható a 'szerelem' fogalmától.

A kognitív metaforaelemzés, és az utolsó fejezetben használt, kvantitatív alapokon nyugvó analízis egyik legfontosabb, egybevágó eredménye a moralitás fontossága a csángó világban. Ez a népdalok keletkezése óta a mai napig nem változott. A SZIGORÚ APA erkölcsmodell, amire a 'szerelem' és 'házasság' fogalma is épül, erősen kidolgozott.

A korrespondencia analízis révén bebizonyosodott, hogy a ma élő csángók nemcsak a szerelmet, hanem sok más belső tulajdonságokkal és érzelmekkel kapcsolatos fogalmukat

szintén elsőként a morális dimenzió alapján sorolják be. Ez a magyarországi faluban, amellyel a csángó adatokat összehasonlítottam, sokkal kevésbé jellemző.

A hipotézis ezzel beigazolódt.

5. hipotézis: Mivel a csángók életmódja alapjaiban nem változott az évszázadok során, feltételezem, hogy a 'szerelem'-ről alkotott képük nem ment át nagy módosuláson a népdalszövegek keletkezése óta.

A csángóság életmódja nagyban hozzájárult metaforarendszerük kialakulásához. A MEZŐGAZDASÁGI metafora, valamint a keresztény értékeken alapuló morális értékrend is erre volt bizonyíték. Mivel az életmód keveset változott az évszázadok során, a szerelemmel és a belső tulajdonságokkal kapcsolatos konceptualizáció nagyrészt hasonlóan őrződött meg.

Két különbség azonban szembevetőd. Egyrészt, míg a dalokban a 'szerelem' és 'házasság' szomorúságáról kapunk részletes képet, a mai csángók beszélt nyelvben a nehézségek közepette is elégedettek az emberek házasságukkal, sőt a szenvedések miatt sem siránkoznak. Feltehetjük, hogy a szomorú szerelem főleg műfaji jellegzetesség.

Másrészt a dalokban, mint fentebb említettem, a MEZŐGAZDASÁGI és az EGYSEG metafora révén a természet körforgására épülő világszemlélet uralkodik, a mai beszélt nyelvben azonban az ÉLET UTAZÁS metafora részletes kidolgozottsága révén egy lineáris, egy cél felé tekintő, dinamikusabb modell található.

A feltételezés tehát részben bizonyosságot nyert.

6. hipotézis: A hagyományos dialektológiai kérdőívvel gyűjtött adatok jól hasznosíthatóak a kognitív nyelvészetben, mivel ez a módszer összeegyeztethető a kognitív nyelvészet nyelvhasználati orientáltságával. Az adatok kognitív megközelítése vélhetően túlmutat a tradicionális dialektológia nyelvszerkezet-orientáltságán.

A hagyományos dialektológia kérdőíves módszerének anyaga súlyozott számítások alapjául szolgált az elemzésben. A kérdőíves módszer ideális eszköznek bizonyult a kognitív nyelvészeti elemzésekben fókuszba kerülő nyelvhasználat kutatására.

A hipotézis ezzel beigazolódt.

7. A kulturális és fogalomalkotási különbségek egyetlen nyelv különböző változatai között is kimutathatóak az absztrakt fogalmakat illetően, nemcsak nyelvek között, mint ahogy ezt a kognitív nyelvészet fő irányvonala képviseli.

A kognitív nyelvészeti kutatások egyik bizonytalan pontja, hogy a kutató saját fogalomalkotását erőlteti rá az adatközlőkre. Ez, ha saját nyelve egy dialektusának vizsgálatáról van szó, még veszélyesebb. A 10. fejezetben bemutatott kvantitatív módszerek azonban biztos alapot adnak egy ilyen elemzéshez. Általuk bizonyosságot nyertek a kognitív metaforaelmélet fő eredményei is.

A hipotézis tehát igazolódott.

8. A vizsgált magyarországi nyelvjárásba beágyazódott fogalmak közül keveset mondhatunk rögzültnek a csángók konceptualizációjában.

Az érzelmek és belső tulajdonságok moldvai csángó nyelvhasználatba való beágyazódása nem egységes. A kérdést három kritérium alapján vizsgáltam (a forrástartományok előfordulás/típus gyakorisága, a körülírások aránya és a kifejezések tematikus egyedisége). Ezek alapján kiderült, hogy mely fogalmak konceptuális fontossága nagyobb a csángó nyelvhasználatban. Eredményül azt kaptam, hogy a negatív fogalmak általában strukturáltabbak és nagyobb beágyazottsággal rendelkeznek, mint a pozitív tartalmúak. Fontos alcsoportjai a következők: „alázatosság hiánya”, „passzivitás”, „becstelenség vagy nyíltság hiánya”, és „anyagiasság”.

A hipotézis ezzel igazolódott.

Összességében megállapítható, hogy a hat feltételezés közül az első négy és az utolsó három több oldalról is bizonyosságot nyert, az ötödik pedig részben igazolódott. Emellett sok más értékes eredmény tárult fel a metaforák egyes elemzési szintjein, az erkölcsi renden alapuló szexualitás és a szerelmi, házastársi viszonyok vonatkozásában.

A moldvai csángó nyelvhasználat kognitív metaforaelmélettel vizsgált eredményeit egy későbbi kutatásban érdemes lenne kvantitatív módszerek alapján is szemügyre venni, és megállapítani a dalokban az intuitíven fontosnak vélt metaforák valóságos arányát, valamint szociolingvisztikai tényezők alapján (elsősorban a nők és férfiak nyelve) tovább differenciálni a csoportosítást. Az utolsó fejezet kvantitatív módszerrel kapott eredményei arra mutatnak rá, hogy fő pontjaiban a metaforaelmélet megállja a helyét.

A dialektológia, a szociolingvisztika és a kognitív nyelvészet összekapcsolását megkísérlő dolgozat reményeim szerint a jövőben követőkre talál és a kognitív dialektológia segítségével eddig felfedezetlen területeit ismerhetjük meg nyelvjárásainknak.

12. Szakirodalom

- Anscombe, J. C. 1995. Morphologie et representation événementielle: Le cas des noms de sentiment et d'attitude. *Langue Francaise* 105: 40-54.
- Barcelona, Antonio 1995. Metaphorical models of romantic love in Romeo and Juliet. *Journal of Pragmatics* 24: 667-688.
- Bartha Csilla 1993. Mindég csak magyarul beszélünk ALL THE TIME. *Magyar Nyelvőr* 4: 491-495.
- Bartók Béla 1931. Mi a népzene? In: *Összevűjtött írásai I.*, Zeneműkiadó, Budapest.
- Bellah, R.N.–Sullivan, W.M.–Swidler, A.–Tipton, Steven M. 1985. *Habits of the heart: Individualism and commitment in American life*. University of California Press. Berkeley - Los Angeles.
- Bencze Lóránt 1996. A szóképek, az alakzatok és a metaforaalkotás. Trópusok és figurák. In: Szathmári István szerk., *Hol tart ma a stilisztika? Stíluselméleti tanulmányok*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 234-309.
- Benczes Réka–Csáby Szilvia szerk., 2006. *Metaphors of Sixty, Papers Presented on the Occasion of the 60th Birthday of Zoltán Kövecses*. Department of American Studies. Eötvös Loránd University. Budapest.
- Benkő Loránd 1990. A csángók eredete és települése a nyelvtudomány szemszögéből. *Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 186.
- Benő Attila 2001. Kölcsönszó és jelentésmező-módosulás (a magyar-román nyelvi érintkezés alapján). *Magyar Nyelv* 4: 446-459.
- Benő Attila 2004. Kölcsönszóhasználat, kódváltás a moldvai kétnyelvű beszélők Megnyilatkozásaiban. In: Kiss Jenő szerk. 2004: 23-36.
- Benő Attila 2006. Kontaktológia és kognitív szemantika. Konferencia előadás. MANyE. XVI. Gödöllő.
- Benzecri, Jean Paul 1992. *Correspondence Analysis Handbook*. Marcel Dekker. New York.
- Bernáth Béla 1986. *A szerelem titkos nyelvén*. Gondolat. Budapest.
- Bernáth Béla 1987. A szerelem képes nyelvről. A favágásról és a szerelemfákról. In: Hoppál-Szepes szerk. 1987: 40-63.
- Berthele, R. 2002. Learning a second dialect: A model of idiolectal dissonance. *Multilingua* 21: 327-344.
- Berthele, R. 2004. The typology of motion and posture verbs: A variationist account. In:

- Bernd Kortmann szerk., *Dialectology Meets Typology. Dialect Grammar from a Cross- Linguistic Perspective*. Mouton de Gruyter. Berlin/New York. 93-126.
- Berthele, R. 2006. *Ort und Weg. Die sprachliche Raumreferenz in Varietäten des Deutschen, Rätoromanischen und Französischen*. Walter de Gruyter. Berlin/New York.
- Bodó Csanád 2004a. Nyelvi szocializáció és nyelvi tervezés a moldvai magyar-román kétnyelvű beszélőközösségekben, In: Kiss Jenő szerk. 2004: 37-66.
- Bodó Csanád 2004b. Szociolingvisztikai szempontok a moldvai magyar-román kétnyelvű beszélőközösségek kutatásában. *Magyar Nyelv* 347-358.
- Borbáth Erzsébet 1995. A moldvai csángó gyermekek kétnyelvűsége. *Új Horizont* XXIII (5-6), 92-95.
- Borbáth Erzsébet 1997. A kétnyelvű oktatás lehetőségei a moldvai csángó falvakban. In: *Csángó sorskérdések*. Lakatos Demeter Egyesület. Budapest. 93-96.
- Borbély Anna 2003. Egyház és nyelvmegőrzés. In: Kozma István - Papp Richárd szerk., *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*. Válogatás a „Változások a Kárpát-medence etnikai tér-és identitásszerkezetében” című konferencia előadásából. Gondolat-MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 176-204.
- Boroditsky, Lera-Ramscar, Michael 2002. The roles of body and mind in abstract thought. *Psychological Science* 13(2): 185-189.
- Boross Balázs 2003. Csángó identitás(ok) Pusztinán, vallás és etnicitás összefüggései Moldvában egy antropológiai esettanulmány tükrében. In: Kozma István - Papp Richárd szerk. 2003: 262-279.
- Borsi Ferenc 2003. *Mi vagyunk a rózsák, Az érzékiség képi ábrázolása a magyar Népdalokban*. Gyurcsó István Alapítvány Könyvek 27. Dunaszerdahely.
- Boucher, J.–Osgood, C. E. 1969. The polyanna hypothesis. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 8: 1-8.
- Buss, D.M. 1990. International preferences in selecting mates: A study of 37 Cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology* 21: 5-47.
- Caballero, Rosario 2007. Könyvkritika (Kövecses Zoltán: *Metaphor in Culture: Universality and Variation*). *Metaphor and Symbol*. 22(1): 109-118.
- Csoma Gergely 2000. *Varázslások és gyógyítások a moldvai csángó magyaroknál*. Kráter Műhely Egyesület. Budapest.
- Csűry Bálint 1935. *Szamosháti Szótár*. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest. 1-17.

- Domokos Pál Péter 1941. *A moldvai magyarság*. Harmadik, bővített kiadás. Gloria-nyomda. Kolozsvár.
- Domokos Pál Péter–Rajeczky Benjámin 1956. *Csángó népzene I*. Zeneműkiadó. Budapest.
- Domokos Pál Péter–Rajeczky Benjámin 1961. *Csángó népzene II*. Zeneműkiadó. Budapest.
- D. Máta Mária 1992. „A magyar nyelvet írni kezdik”. A hangjelölés nehézségei csángómagyar levelekben. *Magyar Nyelv* 1: 56-72.
- Duma-István András 2005. *Csángó mitológia*. Havas Kiadó. Kézdivásárhely.
- Ekman, Paul 1994. Moods, emotions and traits. In: Ekman, Paul–Davidson, R. G. szerk., *The Nature of Emotion: Fundamental Questions*. Oxford University Press. New York–Oxford. 56-58.
- Ekman, P.–Levenson, R. W.–Friesen, W.V. 1983. Autonomic nervous system activity distinguishes among emotions. *Science* 221: 1208-1210.
- Emanatian, Michele 1995. Metaphor and the expression of emotion: The value of cross-cultural perspectives. *Metaphor and Symbolic Activity* 10(3): 163-182.
- Erdélyi Zsuzsanna 1961. Adatok a magyar népköltészet színszimbolikájához. *Ethnographia* 2: 173-199.
- ÉKSz. 1972. Juhász József–Szőke István–O. Nagy Gábor–Kovalovszky Miklós szerk., *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Faragó József–Jagamas János–Szegő Júlia 1954. *A moldvai csángó népdalok és népballadák*. Kriterion. Bukarest.
- Faragó József–Jagamas János 1974. *Romániai magyar népdalok*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest.
- Fodor Katalin 1991. Idegen sajátosságok a moldvai csángó nyelvjárás hanglejtésében (Egy percepciói kísérletről). In: Hajdú Mihály–Kiss Jenő szerk., *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Budapest. 178-184.
- Fodor Katalin 1995. A csángók identitásproblémájának nyelvi és nyelven kívüli okairól. In: Kassai Ilona szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. A VI. Élőnyelvi Konferencia Előadásai. 121-127.
- Fodor Katalin 2001. Adalékok a csángók nyelvváltásának vizsgálatához. *Moldvai Magyarság* XI(5): 18-19.
- Fodor Katalin 2004. Csángó nyelvföldrajzi kutatás. In: Kiss Jenő szerk. 2004: 97-104.
- Fodor, Katalin 2006. A moldvai csángó nyelvjárások szókészletének vizsgálatához. In:

- Mártonfi Attila–Papp Kornélia–Slíz Mariann szerk., 101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére. Argumentum Tudományos Kiadó. 177-180.
- Fónagy Iván 1998. A kognitív metaforáról. In: Zoltán András szerk., *Nyelv, stílus, irodalom: köszöntő Péter Mihály 70. születésnapjára*. ELTE BTK Keleti Szlav és Balti Filológiai Tanszéke. Budapest. 140-153.
- Fónagy Iván 1999. *A költői nyelvről*. Corvina Kiadó. Budapest.
- Foolen, Ad, kézirat. The heart as a source of semiosis. The case of Dutch, In: Sharifian, Farzad et al szerk., kézirat: 366-379.
- Freeman, Margaret H. 2006. From Metaphor to Iconicity in a Poetic Text. In: Benczes, Réka–Csáby Szilvia szerk. 2006. Department of American Studies, Eötvös Loránd University, Budapest. 127-135.
- Fülei-Szántó Endre 1992. Bomló kétnyelvűség. In: Kontra Miklós szerk., *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben. Linguistica, Studia et Dissertationes* 9: 35-45.
- Gaby, Alice, kézirat. Gut feelings: Locating intellect, emotion and life force in the Thaayorre body. In: Sharifian, Farzad et al. szerk., kézirat. 27-56.
- Gálffy Mózes–Márton Gyula–Szabó T. Attila szerk., 1991, *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza I-II, A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai*, 193.
- Geeraerts, Dirk 2005. Lectal variation and empirical data in Cognitive Linguistics. In Francisco J. Ruiz de Mendoza–Sandra Peña Cervel szerk., *Cognitive Linguistics: Internal Dynamics and Interdisciplinary Interaction*. Mouton de Gruyter. Berlin/New York. 163-189.
- Geeraerts, Dirk–Gevaert, Caroline, kézirat. Hearts and (angry) minds in Old English. In: Sharifian, Farzad et al. szerk., kézirat. 333-350.
- Geeraerts, Dirk–Grondelaers, Stef 1991. Looking Back at Anger: Cultural Traditions and Metaphorical Patterns. In: Taylor, J.R.–MacLaury szerk., *Language and the Cognitive Construal of the World*. Mouton de Gruyter. Berlin. 153-179.
- Geeraerts, Dirk–Speelman, Dirk, kézirat. De structuur van lexicale onzekerheid. Közlésre elfogadva, In: *Taal en Tongval*.
- Gibbs, Raymond 1994. *The poetics of mind: Figurative thought, language, and Understanding*. Cambridge University Press. New York.
- Goddard, Cliff, kézirat. Contrastive semantics and cultural psychology: English heart vs. Malay *hati* 'liver'. In: Sharifian, Farzad et al. szerk., kézirat. 99-124.
- Grady, Joseph E.–Taub, Sarah–Morgan, Emily 1996. Primitive and compound metaphors. In:

- Goldberg, Adele E. szerk., *Conceptual Structure, Discourse, and Language*. CSLI Publications. Stanford. California. 177-87.
- Greenacre, M. J. 1993. *Correspondence Analysis in Practice*. Academic Press. London.
- Grétsy László szerk. 2000. *A mi nyelvünk. Íróink és költőink a magyar nyelvről*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Halász Péter 2007. *A moldvai csángó magyarok hiedelmei*. General Press Kiadó. Budapest.
- Hatfield, Elaine–Rapson, Richard L. 2005. *Love and sex. Cross-cultural perspectives*. University Press of America. New York.
- Hegedűs Attila 1996. *Kisnémedi tájszótár: hiányszótár*. ELTE. Budapest.
- Hegyesi Attila 2001. A moldvai csángók magyar nyelvi oktatásának szükségességéről. *Regio* 4: 181-194.
- Hegyesi Attila 2004. Moldvai katolikus gyermekek nyelvhasználatáról. In: Kiss Jenő szerk. 2004: 136-166.
- Hill, M.O. 1974. Correspondence analysis: a neglected multivariate method. *Applied Statistics* 23: 340-54.
- Hoppál Mihály–Jankovics Marcell–Nagy András–Szemadám György 1994. *Jelképtár*. Helikon. Budapest.
- Hoppál Mihály–Szepes Erika szerk. 1987. *Erősz a folklórban. Erotikus jelképek a Néphagyományban*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest.
- Hoppál Mihály–Szepes Erika szerk. 1987. *A szerelem kertjében, Erotikus jelképek a művészetben*, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Ikegami, Yoshihiko, kézirat. The Heart - What It Means to the Japanese Speakers. In: Sharifian, Farzad et al. szerk., kézirat. 191-210.
- Ilyés Sándor 2003, A megesett leány büntetőrítusai a moldvai csángóknál. *Korunk* 9. Kolozsvár. 91-95.
- Izard, C.E. 1994. Innate and universal facial expressions: Evidence from developmental and cross- cultural research. *Psychological Bulletin* 115: 288-299.
- Jankovics Marcell 1991. *A fa mitológiája*. Csokonai Kiadó. Debrecen.
- Jankovics Marcell 1996. Erősz és eroé. Kasztrációs komplexus a népmesékben. In: *Ahol a madár se jár*. Hét év tizenkét tanulmánya. Pontifex Kiadó. Budapest. 55-71.
- Jankovics Marcell 1998. *Mély a múltnak kútja*. Csokonai Kiadó. Debrecen.
- Jing-Schmidt, Z. 2007. Negativity bias in language: A cognitive-affective model of emotive intensifiers. *Cognitive Linguistics* 18: 417-444.
- Johnson, Christopher 1999. Metaphor vs. Conflation in the scquisition of polysemy: the case

- of "see". In Masako K. Hiraga–Christopher Sinha–Shem Wilcox szerk., *Cultural Psychological and Topological Issues in Cognitive Linguistics: Selected Papers of the Bi-annual ICLA Meeting in Albuquerque, July 1995*. 155-169. Benjamins. Amsterdam.
- Johnson, Mark 1987. *The Body in the Mind*. University of Chicago Press. Chicago.
- Juhász Dezső 1995. Lakatos Demeter a nyelvjárásórán. In: *Emlékkönyv Szathmári István 70. születésnapjára*. 198-208.
- Juhász Dezső 2000. Szójelentéstan és nyelvföldrajz. Gyorsfénykép és néhány gondolat. In: Gecső Tamás szerk., *Lexikális jelentés, aktuális jelentés*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Juhász Dezső 2001a. A dialektológia hármas feladata és a nyelvföldrajz. In: Szabó Géza – Molnár Zoltán–Guttman Miklós szerk. *IV. Dialektológiai Szimpozion*. BDF. Szombathely. 149-153.
- Juhász Dezső 2001b. A moldvai nyelvjárási régió. In: Kiss Jenő szerk. 2001. 307-315.
- Juhász Dezső 2004a. Az északi csángók eredetéről „A romániai magyar nyelvjárások atlasza” tükrében. In: P. Lakatos Ilona–T. Károlyi Margit szerk., *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcseré*. Tinta Kiadó, Budapest, 163-174.
- Juhász Dezső 2004b. Csángókutatás és nyelvföldrajz. In: Kiss Jenő szerk. 2004. 136-166.
- Juhász, Dezső szerk. 1995. *Romániai Magyar Nyelvjárások Atlasza*. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest.
- Juhász J.–Szőke I.– O. Nagy G.–Kovalovszky M. szerk. 1972. *Magyar Értelmező Kéziszótár (ÉKSz.)*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kallós Zoltán 1996. *Ez az utazólevelem. Balladák Új Könyve*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kálmán C. György 2006. A velünk élő metafora. Követési távolság. Könyvkritika: Köcses Zoltán 2005. A metafora. Bevezetés a kognitív metaforaelméletbe. <http://www.es.hu/pd/display.asp?article=20060312211953FYCA&channel=KRITIKA0610>.
- Kerékgyártó, Gy.–Mundruczó, Gy. 2000. *Statistikai módszerek a gazdasági elemzésben*. Aula Kiadó. Budapest.
- Kinda István 2003. Deviancia és közösségi kontroll konfliktusa. Esettanulmány egy csángó asszony deviáns moráljáról. *Korunk* 14(9): 38-50.
- Kiss Jenő 1997. Hiányszótár-nyelvjárási hiányszótár. *Magyar Nyelvőr* 4: 459-466.
- Kiss Jenő 1999. A dialektológia kettős feladata és a nyelvföldrajz. *Magyar Nyelv* 4: 418-425.
- Kiss Jenő szerk. 2001. *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Kodály Zoltán 1952. *A magyar népzene*. Zeneműkiadó. Budapest.

- Kodály Zoltán 1993. *Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest.
- Kotics József 1999. Erkölcsei értékrend és társadalmi kontroll néhány moldvai csángó faluban. In: Pozsony Ferenc szerk., *Csángósors. Moldvai csángók a változó időben*. Teleki László Alapítvány. Budapest. 55-67.
- Kövecses Zoltán 1988. *The Language of Love: The semantics of passion in conversational English*. PA Bucknell University Press. Lewisburg.
- Kövecses Zoltán 1990. *Emotion Concepts*. Springer-Verlag. Berlin.
- Kövecses Zoltán 1998. *Magyar Szlengszótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kövecses Zoltán 2000. *Metaphor and Emotion—Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge University Press. New York.
- Kövecses Zoltán 2002. *Metaphor. A Practical Introduction*. Oxford University Press. Oxford.
- Kövecses Zoltán 2005a. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Typotex. Budapest.
- Kövecses Zoltán 2005b. *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge University Press. Cambridge/New York.
- Kövecses Zoltán 2005c. Túl a fogalmi metaforákon. In: Kertész András–Pelyvás Péter szerk., *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXI*: 71-88.
- Kövecses Zoltán 2006a. *Language, Mind and Culture*. Oxford University Press. New York.
- Kövecses Zoltán 2006b. A fogalmi metaforák elmélete és az elmélet kritikája. *Világosság* 8-9-10: 87-97.
- Kövecses Zoltán kézirat a. The biblical story retold: symbols in action. Közlésre elfogadva, In: Zic Fuchs, Milena–Mario Brdar szerk., *Converging and Diverging Tendencies in Cognitive Linguistics*.
- Kövecses Zoltán kézirat b. Methodological issues in conceptual metaphor theory.
- Kövecses Zoltán–Radden, Günter 1998. Metonymy: Developing a cognitive linguistic view. *Cognitive Linguistics* 9(7): 37-77.
- Köves Nikolett 2002. American and Hungarian dreamworks of life. Term paper. Eötvös Loránd University. Budapest.
- Kristiansen, G.–Dirven, R. szerk. kézirat. Közlésre elfogadva In: *Cognitive Sociolinguistics*. Mouton de Gruyter. Berlin/New York.
- Küllös Imola 1976. Csángó népdalok kvantitatív stilisztikai elemzése. *Ethnographia* 87: 510-520.
- Küllös Imola 1988. A magyar népdalkutatás története. In: Vargyas Lajos szerk., *Magyar*

- néprajz V., Népköltészet.* Akadémiai Kiadó. Budapest. 414-426.
- Lakatos Demeter 1986. *Csángó strófák*, Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok, ELTE. Budapest.
- Lakoff, George 1987. *Women, Fire and Dangerous Things: What categories reveal about the mind.* The University of Chicago Press. Chicago.
- Lakoff, George 1993. The contemporary theory of metaphor. In: A. Orthony szerk., *Metaphor and thought.* Cambridge University Press. Cambridge. 202-251.
- Lakoff, George 1995. *Metaphor, Morality and Politics, Or, Why Conservatives Have Left Liberals In The Dust.* <http://www.wvcd.org/issues/Lakoff.html>.
- Lakoff, George 1996. *Moral Politics.* University of Chicago Press. Chicago.
- Lakoff, George–Johnson, Mark 1980. *Metaphors We Live By.* University of Chicago Press. Chicago.
- Lakoff, George–Johnson, Mark 1999. *Philosophy in the Flesh.* Basic Books. New York.
- Lakoff, George–Kövecses Zoltán 1987. The cognitive model of anger inherent in American English. In: Holland, Dorothy–Quinn, Naomi szerk., *Cultural Models of Language and Thought.* Cambridge University Press. Cambridge. 195-221.
- Lakoff, George–Turner, Mark 1989. *More than cool reason: A field guide to poetic metaphor.* The University of Chicago Press. Chicago.
- Lantos Tivadar–Moser Ádám 2004. Moldvai nyelvjárási anyag multimédiás feldolgozási tervéről. In: Kiss Jenő szerk. 2004: 174-179.
- Lükő Gábor 2001. *A magyar lélek formái.* Pozsgai Péter szerk. életműsorozat, Táton Kiadó. Budapest.
- Maalej, Zouhair 2004. Figurative language in anger expressions in Tunisian Arabic: An extended view of embodiment. *Metaphor and Symbol* 19(1): 51-75.
- Maalej, Zouhair kézirat. The heart and cultural embodiment in Tunisian Arabic. In: Sharifian, Farzad–Dirven, René–Yu, Ning–Niemeier, Susanne szerk., kézirat. 380-401.
- Martínez, Oncins J.L. 2006. Notes on the metaphorical basis of sexual language in Early Modern English. In: González, Juan Gábel Vázquez–Vázquez, Monserrat Martínez–Vaz, Pilar Ron szerk., *The historical linguistics–cognitive linguistics interface.* Universidad de Huelva. 205-224.
- Márton Gyula 1969. A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai. *Nyelvtudományi Értekezések* 66. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Martsa Sándor 2001. On the Lexicalization of Conceptual Metaphors: A Cross-Linguistic

- Study of Animal-Based Metaphors. In: Andor, J.–Szűcs, T.–Terts, I. szerk., *Színes eszmék nem alszanak*. Szépe György 70. születésnapjára. Pécs: Lingua Franca Csoport. 774-789.
- Martsa Sándor 2003. On the Conceptualization of Animal Taxonomies across Cultures. In: Komlósi, L.I.–Houtlosser, O.–Leezenberg, M. szerk., *Communication and Culture. Argumentative, Cognitive and Linguistic Perspectives*. Amsterdam: Sic Sat. 131-142.
- Matlin, M. W.–Stang, D.J. 1978. *The Polyanna Principle. Selectivity in Language, Memory, and Thought*. Cambridge, MA: Schenkman.
- Mesterházy Szilvia 2003. A magyar nyelv oktatása moldvai csángó falvakban–a multilaterális, bilaterális és belső jogi szabályozás tükrében, In: *A MANYE XI. (pécsi) és XII. (szegedi) kongresszusa. Nemzetiségi és nyelvpolitikai tárgyú előadások*. Szekszárdi Alkalmazott Nyelvészeti Füzetek 2. Szekszárd, Pécs, Budapest. 34-38.
- Murádin László 1958. A nyelvújítási szók csángó megfeleléseihez [Despre corespondentele neologismelor maghiare în dialectal ceangău din Moldova]. *StUBB* III. Series *Philologia* fasciculus 1. 197-199.
- Murádin László 1978. A 'tulajdont őrző személy' jelentésmező jelölése és tagolása a romániai magyar nyelvjárásokban. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XII(2): 159-174.
- Murádin László 1979. A csángó névről. *A Hét* X(7): 4.
- Murádin László 1995. A kétnyelvűség egy sajátos megnyilvánulása a moldvai csángómagyarok nyelvi tudatában. In: Krupa András–Eperjessy Ernő–Barna Gábor szerk., *Kultúrák találkozása – kultúrák konfliktusai*. Az V. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia Előadásai. Békéscsaba. 1993. október 7-8-9. Magyar Néprajzi Társaság. Békéscsaba-Budapest. 502-504.
- Murádin László gyűjt.–Juhász Dezső szerk. 1995-2004. *A romániai magyar nyelvjárások atlasza I-VIII*. Anyagát gyűjtötte és a kéziratot összeállította Murádin László. Szerkesztette és a kiadást előkészítő csoportot irányította Juhász Dezső. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest.
- Murádin László 2002. Összefoglaló fogalmak megnevezéseinek hiánya a moldvai csángó Nyelvjárásban. *IV. Dialektológiai Szimpozion*. Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola és Magyar Nyelvészeti Tanszék Kiadványai V. Szombathely. 199-200.
- Nagy Olga 1986. Vallásos élet Havadon. A népi vallásosság mint integráló erő. In: Tűskés Gábor szerk., „Mert ezt Isten hagyta...”. *Tanulmányok a népi vallásosság köréből*. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 496-515.

- Nagy Olga 1994. *Népi változatok szerelemre és házasságra*. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó. Székelyudvarhely.
- Niemeier, Susanne, kézirat. To be in control: kind-hearted and cool-headed. The head-heart dichotomy in English. In: Sharifian, Farzad–Dirven, René–Yu, Ning–Niemeier, Susanne szerk., kézirat. 351-365.
- Nilsson, A. 2001. Semantic shift among adjectives in the Southern-Swedish dialect of Scania. *Travaux de l'Institut de Linguistique de Lund* 39 (2): 227-240.
- Occhi, Debra J., kézirat. How to have a HEART in Japanese, In: Sharifian, Farzad–Dirven, René–Yu, Ning–Niemeier, Susanne szerk., kézirat. 211-240.
- Ortutay Gyula szerk. 1977-1982. *Magyar néprajzi lexikon*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Palmer, Gary B.–Cliff, Goddard–Penny, Lee szerk. 2003. Talking about thinking across languages. Special Issue of *Cognitive Linguistics* 14 (2/3).
- Pál József–Újvári Edit 2001. *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes magyar kultúrából*. Balassi Kiadó. Budapest.
- Pethő Gergely 2005. A nem rendszeres poliszémiajelenségek kognitív háttere. In: Kertész András–Pelyvás Péter szerk., *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXVII. Tanulmányok a kognitív szemantika köréből*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 127-181.
- Péntek János 1991. Nyelvjárásaink és a román nyelvi hatás. *Korunk* (7): 887-889.
- Péntek János 2001. *A nyelv ritkuló légköre*. Komp-Press. Korunk Baráti Társaság. Kolozsvár.
- Péntek János 2004. A moldvai magyar nyelv szótára–elvek és problémák. In: *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 221. Budapest. 180-196.
- Peeters, G. 1971. The positive-negative asymmetry: On cognitive consistency and positivity bias. *European Journal of Social Psychology* 1: 455-474.
- Pfaff, Kerry L.–Gibbs, Raymond–Johnson, Michael D. 1997. Metaphor in using and Understanding euphemism and dysphemism. *Applied Psycholinguistics* 18(1): 59-83.
- Pócs Éva 2002. Boszorkányság a vallás és mágia határán. In: *Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán*. L'Harmattan Kiadó. Budapest.
- Quinn, Naomi 1991. The Cultural basis of metaphor. In: Fernandez, J. szerk., *Beyond Metaphor: The Theory of Tropes in Anthropology*. Stanford University Press. Stanford. 56-93.
- Rozin, P.–Royzman, E.B. 2001. Negativity bias, negativity dominance, and contagion. *Personality and Social Psychology Review*, 5, 296-320.
- Russell, James A. 1991. Culture and the categorization of emotions, *Psychological Bulletin*,

- Russell, James A. 1994. Is there universal recognition of emotion from facial expression? A review of the cross-cultural studies. *Psychological Bulletin* 115. 102-141.
- Sándor Klára 1996. Apró ABC - apró esély: A csángók „nyelvélesztésének” lehetőségei és esélyei. In: Csernicskó István–Váradi Tamás szerk., *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. A 8. Élőnyelvi Konferencia Előadásai. Budapest. 51-67.
- Sándor Klára 2000. National Feeling or Responsibility. The Case of the Csango language Revitalization. *Multilingua, Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication* 19 (1-2): 141-168.
- Sándor Klára 2003. Magyar nyelvéléstés? Megjegyzések a csángó beiskolázási kísérletről, In: *Anyanyelv, oktatás – közösségi nyelvhasználat*. Gondolat - MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 153-182.
- Sandra, Dominiek–Rice, Sally 1995. Network analyses of prepositional meaning: Mirroring whose mind-the linguist's or the language user's?. *Cognitive Linguistics* 6. 89-130.
- Seres András–Szabó Csaba 1991. *Csángómagyar daloskönyv*. Héttorony Könyvkiadó. Budapest.
- Sharifian, Farzad 2005. Cultural conceptualisations in English words: A study of aboriginal children in Perth. *Language and Education* 19. 74-88.
- Sharifian, Farzad–Dirven, René–Yu, Ning–Niemeier, Susanne szerk., 2007. *Culture, Body, and language: Conceptualizations of internal body organs across cultures and languages*. Kézirat.
- Sharifian, Farzad–Dirven, René–Yu, Ning–Niemeier, Susanne 2007. Culture and Language: Looking for the "Mind" inside the Body, In: Sharifian, Farzad–Dirven, René–Yu, Ning–Niemeier, Susanne szerk. 2007. Kézirat. 4-26.
- Sharifian, Farzad 2007. Conceptualisations of *del* 'heart-stomach' in Persian, In: Sharifian, Farzad–Dirven, René–Yu, Ning–Niemeier, Susanne szerk. 2007. Kézirat. 274-293.
- Siahaan, Poppy 2007. Did he break your *heart* or your *liver*? A contrastive study on metaphorical concepts from the source domain organ in English and in Indonesian. In: Sharifian, Farzad–Dirven, René–Yu, Ning–Niemeier, Susanne szerk. 2007. Kézirat. 56-98.
- Sloucher, kézirat, Objectification, De-individuation, Gender and Conceptual Metaphor in Romantic Relationships.
- Spannraft Marcellina 2001. Lélekmetforák–kognitív szemantikai megközelítésben. In:

- Kemény Gábor szerk., *A metafora grammatikája és stilisztikája*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Stearns, Peter N. 1994. *American Cool: Constructing a twentieth-century emotional style*. New York University Press. New York.
- Stefanowitsch, Anatol 2006. Words and their metaphors: A corpus-based approach. In: Stefanowitsch, Anatol–Gries, Stefan Th. szerk., *Corpus-based Approaches to Metaphor and Metonymy* (Trends in Linguistics 171). Mouton de Gruyter. Berlin-New York. 61-105.
- Swanenberg, J. 2000. *Lexicale variatie cognitief-semantisch benaderd. Over het benoemen van vogels in Zuid-Nederlandse dialecten*. PhD Thesis. Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Sweetser, Eve 1990. *From Etymology to Semantics*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Szabó T. Ádám 1995. A moldvai csángó értelmiség két- és félnyelvűsége. In: Kassai Ilona szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. A VI. Élőnyelvi Konferencia Előadásai. 111-120.
- Szelid Veronika 2005. Conceptualization of internal qualities of the Southern Csango dialect ('Belső tulajdonságok konceptualizációja a déli csángó nyelvjárásban'). Post Master's Thesis. Katholieke Universiteit Leuven. Faculteit Letteren.
- Szelid Veronika 2006. A moldvai csángó népdalok metaforarendszere. Kognitív nyelvészeti megközelítés. In: *Nyelv, nemzet, identitás*, A VI. Nemzetközi Hungarológiai konferencia Kiadványa. Debrecen.
- Szelid Veronika 2007a. The Role of the UNITY metaphor in the Moldavian Csango Folksongs. In: *6th International Conference of Ph.D. Students*. 12-18 August 2007. University of Miskolc. Humanities. 245-250.
- Szelid Veronika 2007b. A moldvai csángó szerelmes népdalok erkölcsisége. In: Tavaszi Szél konferenciakiadvány. 2007 május 17-20. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem. Budapest. Társadalomtudományok. 153-157.
- Szelid Veronika–Geeraerts, Dirk, közlésre elfogadva. Usage-based dialectology. Emotion Concepts in the Southern Csángó dialect. In: *Annual Review of Cognitive Linguistics*. John Benjamins Publishing Company. University of La Rioja. Spain.
- Szelid Veronika, közlésre elfogadva. Nyelvújítási szavak déli csángó nyelvjárási megfelelői. *Magyar Nyelv*.
- Szilágyi N. Sándor 1997. *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Erdélyi Tankönyvtanács. Kolozsvár.

- Takács Szilvia 2004. *A nyelvi mágia eszközei az epikus ráolvasó imádságokban*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Egyetem. Budapest.
- Taylor, John R.–Tandi, Mbense 1998. Red dogs and rotten mealies: How Zulus talk about anger. In: Athanasiadou, A. –Tabakowska, E.: *Speaking of Emotions: Conceptualization and Expression*. Mouton de Gruyter. Berlin. 191-226.
- Tánczos Vilmos 1995. A nyelvváltás jelensége a moldvai csángók imarepertoárjában. *Kétnyelvűség* III (2): 51-68.
- Tánczos Vilmos 2001a. Utószó. A magyar lélek formáinak eszmei és módszertani hátteréről, In: Pozsgai, Péter szerk. 2001. 325-336.
- Tánczos Vilmos 2001b. *Nyiss kaput, angyal. Moldvai csángó népi imádságok*. Püski Kiadó. Budapest.
- Tánczos Vilmos 2004. A moldvai csángók nyelvészeti kutatása (1945-2004). In: Kiss Jenő szerk. 2004. *Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 221. Budapest. 208-266.
- Terbe, Erika 2003. Adalék a nyelvatlaszok egyesített használatához. In: Hajdú Mihály–Keszler Borbála szerk., *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Tanszéke. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest. 490-495.
- Terbe Erika 2005. Kényes. In: Mártonfi Attila–Papp Kornélia–Slíz Mariann szerk., *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Argumentum Kiadó. Budapest. 215-224.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. Lira és folklór–kognitív nyelvészeti megközelítés, In: Szemerényi Ágnes szerk., *Folklór és irodalom*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 265-276.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2006. Metaphor in discourse. A dynamic approach. In: Benczes Réka–Csáby Szilvia szerk., *Metaphors of Sixty. Papers Presented on the Occasion of the 60th Birthday of Zoltán Kövecses*. Eötvös Loránd University. Department of American Studies. Budapest. 251-259.
- Trier, J. 1931. *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Die Geschichte eines sprachlichen Feldes*. Winter. Heidelberg.
- Tuba Márta 2001. A szerelem kognitív metaforái a magyar népdalokban és Petőfi verseiben. In: Kemény Gábor szerk., *A metafora grammatikája és stilisztikája*. Tinta Kiadó. Budapest. 284-294.
- Turai Tünde 1999. Történeti tudat vizsgálata Klézsén. In: Pozsony Ferenc szerk., *Csángósors. Moldvai csángók a változó időben*. Teleki László Alapítvány. Budapest. 131-143.

- Turner, Mark–Fauconnier, Gilles 1995. Conceptual integration and formal expression. *Metaphor and Symbolic Activity* 10(3): 183-203.
- Tzeng–Hoossain–Osgood 1987. Cross-cultural componential analysis on affect attribution of emotion terms. *Journal of Psycholinguistic Research* 16 (5): 443-465.
- Vajda Mária 1988. *Hol a világ közepe? Paraztvallomások a szerelemről*. Erdei Ferenc Művelődési Központ. Kecskemét.
- Vargyas Lajos 1987. Szerelmi-erotikus szimbolika a népköltészetben. In: Hoppál Mihály–Szepes Erika szerk. 1987. 20-39.
- Vargyas Lajos 1988. Lírai népköltészet. In: Vargyas Lajos szerk., *Magyar néprajz V. Népköltészet*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 427-565.
- Verebélyi Kincső 1987. Szerelmespár a fa alatt. In: Hoppál Mihály–Szepes Erika szerk., *A szerelem kertjében. Erotikus jelképek a művészetben*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 41-57.
- Voigt Vilmos 1969. A szerelem kertjében. Szempontok lírai népdalszövegeink kialakulásának és alkotásmódjának vizsgálatához I. *Ethnographia* 80. 235-275.
- Voigt Vilmos 1970. A szerelem kertjében, Szempontok lírai népdalszövegeink kialakulásának és alkotásmódjának vizsgálatához II. *Ethnographia* 81. 28-54.
- Voigt Vilmos 1981. A szerelem kertjében, Szempontok lírai népdalszövegeink kialakulásának és alkotásmódjának vizsgálatához III. *Ethnographia* 92(4): 513-532.
- Voigt Vilmos 1987. Másfél évtized a szerelem kertjében. In: Hoppál Mihály–Szepes Erika szerk. 1987. 13-40.
- Voigt Vilmos 2004. *A vallási élmény története. Bevezetés a vallástudományba*. Timp Kiadó. Budapest.
- Wichmann, Y. 1936. *Wörterbuch des Ungarischen Moldauer Nordcsángó- und Hétfaluer Csángódialektes*. Suomalais-Ugrilainen Seura. Helsinki.
- Wierzbicka, Anna 1986. Human emotions: Universal or culture-specific? *American Anthropologist* 88(3): 584-594.
- Wierzbicka, Anna 1989. Soul and mind: Linguistic evidence for ethnopsychology and cultural history. *American Anthropologist* 91(1): 41-58.
- Wierzbicka, Anna 1992. Talking about emotions: Semantics, culture, and cognition. *Cognition and Emotion* 6(3/4): 285-319.
- Wierzbicka, Anna 1994. Cultural scripts: A new approach to the study of cross-cultural Communication. In: Putz, M. szerk., *Language Contact and Language Conflict*. John Benjamins. Amsterdam–Philadelphia. 69-87.

- Willems, Dominique–Vilanova, Mercedes 1986. Lengua y poder en Cataluña durante los años treinta. In : Vilanova, M. szerk., El poder en la sociedad. Barcelona.
- Wolk, Daniel P., kézirat. Expressions Concerning the Heart (Libb⁻a) in Northeastern Neo-Aramaic in Relation to a Classical Syriac Model of the Temperaments, In: Sharifian, Farzad–Dirven, René–Yu, Ning–Niemeier, Susanne szerk., kézirat. 294-332.
- Yoon, Kyung-Joo, kézirat. The Korean cultural model of *heart*: An indigenous perspective. In: Sharifian, Farzad–Dirven, René–Yu, Ning–Niemeier, Susanne szerk., kézirat. 241-273.
- Yu, Ning 1998. *The Contemporary Theory of Metaphor in Chinese: A Perspective from Chinese*. John Benjamins. Amsterdam.
- Yu, Ning 2003. Metaphor, body and culture. The Chinese understanding of gallbladder and courage. *Metaphor and Symbol* 18(1): 13-31.
- Zaicz Gábor szerk. 2006. *Etimológiai Szótár*. Tinta Kiadó. Budapest.
- Zajonc, R.B. 1984. On the primacy of affect. In: Scherer, K. R.–Ekman, P. szerk., *Approaches to Emotion*. NJ: Lawrence Erlbaum Associates Inc. Hillsdale. 259-270.
- Zinken, J. 2007. Levels of schematicity in metaphor: Basic level source concepts. www.port.ac.uk/departments/academic/psychology/research/languagecultureandmind/filetodo wnload,23361,en.fdf

Mellékletek

1. Csángó és perenyei kérdőív (2006)

Szerelem

1. Mit érez a legény, amikor meglát egy szép lányt, és szeretne vele többször találkozni?
2. Mit érzett, amikor megismerkedett az urával/asszonyával? Jó érzés a szerelem? Miért?
3. Amikor találkoztak gyorsabban dobogott a szíve? Remegett a keze? Többet evett?
Izzadt a tenyere? Melegséget érzett a szívében?
4. Mit mond a legény, amikor bevallja, hogy szereti a lányt?
5. A szerelmesek általában boldogok?
6. Minek nevezik az emberek a cinkát, akit szeretnek?
És a cinkák a legényt?
7. Mondják azt, hogy virágom? Milyen virágneveket használnak? ((kerti) rózsám,
violám, tulipán, mákvirág, ibolya, botoskavirág, fuszulykavirág, liliom, rozsmaring,
murujánna, lenvirág, ...)
8. Milyen állatneveket használnak? (madár, galamb, pacsirta, fecske, kutya, macska,
róka)
9. Milyen más megnevezések vannak? (édesem, szeretőm, bubám, szívem, lelkem,
angyalom, babám, népem, csillagom, kincsem, asszony, dáma, kedvesem)
10. Mire hasonlít a szerelmes ember?
11. A házastársra milyen megnevezések vannak? (társam, nyilám, menyecském, gazdám,
uram, nyirel, feleségem, életem párja, édesegy)
12. Mindenkinek csak egy párja van a világon, vagy több is lehetne, akivel boldog tud
lenni?
13. A szerelem első látásra alakul ki, vagy hosszú folyamat eredménye?
14. Égető érzés a szerelem? És a házastársak közötti szerelem?
15. Az együtt töltött évek során elmúlik a szerelem, vagy erősödik, vagy átalakul?
16. A igazi szerelem örökké tart? Van ilyen?
17. Aki szerelmes, annak a feje józan marad?
18. Mennyire erős érzés a szerelem?
19. Milyen legény a legszebb?
20. Milyen leány a legszebb?

21. Mi a feladata a cinkának, mielőtt megházasodik?
22. És amikor asszony lesz belőle?
23. Mi a feladata a legénynek, mielőtt megházasodik?
24. És amikor ember lesz belőle?
25. A szülők terelgetik a házas gyermekük életét?
26. Az asszony az ember tulajdona? Kinek van otthon nagyobb hatalma?
27. Mi az, amiben az ember dönt és mi az, amiben az asszony?

2. Csángó dialektológiai kérdőív (2002-2004)

Érzelmek, belső tulajdonságok

1. ('vidám') Milyen az az ember, aki sokat kacag?
2. ('boldog') Milyen az az ember, aki meg van elégedve az életével?
3. ('szomorú') Milyen az az ember, aki sokat sír, mert például meghalt valakije?
4. ('szerelmes') Milyen érzése van annak a legénynek, aki meglát egy szép cinkát és szeretné, ha többet találkozhatna vele?
5. ('mérges') Milyen az az apa, akinek a cinkája elkódorgott otthonról és későn megy haza?
6. ('nyugodt') Milyen az az ember, aki nem dühödik fel semmin, mindegy, mi történik, nem lesz nyervosz ('ideges')?
7. ('közömbös') Milyen az az ember, akit nem intereszál ('érdekel'), hogy mi történik körülötte, csak él a világban?
8. ('okos') Milyen az a gyermek, aki könnyen megjegyzi, amit az iskolában tanul és sok könyvet csetil ('olvas')?
9. ('buta') Milyen az az ember, aki nem tud semmit megjegyezni abból, amit mondanak neki?
10. ('bolond') Milyen az az ember, akinek az elméje meg van vigyülve ('zavarodva'), és amiket mond, az erőst ('nagyon') kacagnivaló?
11. ('ábrándos') Milyen az az ember, aki úgy menen az úton, hogy felfelé tartja a fejét és más dolgok járnak az eszében, mint ami körülötte történik?
12. ('szerény') Milyen az az ember, aki nem dicsirkedik (dicsekedik)?
13. ('hiú') Milyen az az asszony, aki sok cifraságot vesz magára, és mindig az óglindában ('tükörben') nézegeti magát?
14. ('önző') Milyen az az ember, aki csak magával foglalkozik és más ember nem intereszálja ('érdekli')?
15. ('büszke') Milyen lesz az anya, akinek a gyermeke jól tanul az iskolában? Szégyelli mások előtt gyermekét?
16. ('becsületes') Milyen az az ember, aki rendesen elvégzi a munkáját, nem csap be senkit, nem részegeskedik, és hazaviszi a parát ('pénzt') a családjának?
17. ('becstelen') Milyen az az ember, aki nem végzi el rendesen a munkáját, részegeskedik, elveri a parát ('pénzt') és nem viszi haza családjának?
18. ('hazug') Milyen az az ember, aki nem mond igazat?
19. ('csaló') Milyen az az ember, aki ellopja más ember paráját ('pénzét')?

20. ('hűség') Milyen az az ember, aki szereti az asszonyát és nem jár más asszonyokhoz?
21. ('hűtlen') Milyen az az ember, aki más asszonyokhoz jár?
22. ('igazságos') Milyen az az apa, aki úgy oszt el valamit, hogy mindenkinek egyenlőképpen jusson belőle? Ha gyermekei jók, megjutalmazza, amikor pedig rosszak, akkor tettük alapján megbünteti őket.
23. ('makacs') Milyen az az ember, aki bármi történjék is, nem változtatja meg véleményét. Még akkor sem, ha látja, hogy jobb lenne másként cselekedni.
24. ('pipogya') Milyen az az ember, akinek a felesége határoz mindenben, ő pedig azt teszi, amit az asszonya mond.
25. ('határozatlan') Milyen az az asszony, aki nem tudja, hogy előbb kapálni menjen-e, vagy a ház körül csánja ('csinálja') meg a dolgokat?
26. ('határozott') Milyen az az asszony, aki mindjárt tudja, mit kell tenni?
27. ('bátor') Milyen az az ember, aki nem fél egy veszélyes feladatot megcsánni ('megcsinálni')?
28. ('gyáva') Milyen az az ember, aki nem mer felmászni a fára, mert fél, hogy leesik?
29. ('telhetetlen') Milyen az az ember, akinek semmi sem elég? Ha van egy háza, nagyobb kellene neki, ha van egy disznója, kettő- három kellene neki.
30. ('szótlan') Milyen az az ember, aki nem beszél sokat?
31. ('bőbeszédű') Milyen az az ember, aki sokat beszél?
32. ('fösvény') Milyen az az ember, aki nem ad senkinek semmit, mindent magának tartogat?
33. ('nagylelkű') Milyen az az ember, aki mindenét odaadná a másiknak?
34. ('házias') Milyen az az asszony, aki jól el tudja végezni a házimunkát?
35. ('lusta') Milyen az az ember, aki nem csinál semmit, mindig csak aludna?
36. ('szorgalmas') Milyen az az ember, aki sokat dolgozik, mindig talál magának valami munkát, amivel hasznossá teheti magát?
37. ('kegyetlen') Milyen az az ember, aki sok kint okoz másoknak és ezzel nem törődik?
38. ('szelíd') Milyen az, akiben nincs semmi durvaság, olyan, mint a bárány vagy a galamb?
39. ('erőszakos') Milyen az az ember, aki mindent, akár durvaságot is elkövet azért, amit egyszer elhatározott?
40. ('vad') Milyen az az ember, aki könnyen feldühödik, esetleg rá is támad a másik emberre?

3. A Spearman-féle rangkorrelációs együttható

A dolgozat 10. fejezetében a lexémák beégyeztettségét kutató három kritérium összeegyeztethetőségének vizsgálatához a Spearman féle rangkorrelációs együtthatót vettem alapul. (Kerékgyártó – Mundruczó 2000: 63-65). Ennek nagy előnye az, hogy az azonos sorrendi értékeket tudja kezelni, viszont hátránya, hogy mindössze két sorozatot tud összehasonlítani. Pontossága és flexibilitása miatt választottuk ezt a számítási módszert a két-két kritérium sorrendje összeegyeztethetőségének vizsgálatához.

Spearman korrelációs együtthatóját a képletben p jelöli, értéke minden célkonceptus két rangsorolási kritériuma sorszámának különbségéből adódik ($d = x_i - y_i$), ahogy az alábbiakban látható. P értéke negatív is lehet: ha a két változó egyáltalán nem áll kapcsolatban egymással, akkor -1-es értéket vesz fel, ha azonban erősen összefüggenek, akkor egészen 1-ig mehet fel a skálán. A legtöbb érték e két szélsőség között helyezkedik el. A p kiszámításához alkalmazott egyszerű formula a következő (n a változók számát jelöli, esetünkben ez a 40 célkonceptus):

$$p = 1 - \frac{6 \sum_{i=1}^n d^2}{n^3 - n}$$

$$d = x_i - y_i$$

$$-1 \leq p \leq 1$$

Ha figyelembe vesszük az értékek halmozódását, aminek kezelése a módszer legfőbb előnye, akkor összetettebb változatát kapjuk a fenti képletnek:

$$p = \frac{\frac{1}{6}(n^3 - n) - T_x - \sum d_i^2}{\sqrt{\left[\frac{1}{6}(n^3 - n) - 2T_x \right] \left[\frac{1}{6}(n^3 - n) \right]}}$$

$$T = \sum_{j=1}^i \frac{1}{12}(t_j^3 - t)$$

t = kapcsolt rangok száma

j = azonos rangszámú csoportok száma

4. Az elemzéshez felhasznált déli csángó népdalok és népballadák szövegeinek jegyzéke

Jagamas János – Faragó József: A moldvai csángó népdalok és népballadák

1. Merinka (107-109), Balcescu

Anyám, jedszanyám,/Anyám, jedszanyám,
Hol az ién Marinkám,/Hol az ién Marinkám?

Kiküldöttem, fiam,/Kici rózászkerbe,
Kici rózászkerbe,/Búza-mezejére.

Hozzon neked búzát,/Hozzon neked búzát,
Szúrd e kalapidba,/Szúrd e kalapidba.

Ű isz cak kimene,/Ű isz cak kimene
Búza-mezejére,/Búza-mezejére.

Fittyentészt nem halla,/Fittyentészt nem halla,
Rikojtászt nem halla,/Rikojtászt nem halla.

Ű isz cak megtiére,/Ű isz cak megtiére,
Az ő házájához,/Az ő házájához.

Kivevé szervetjét,/Kivevé szervetjét,
Megtörlé szemeit,/Megtörlé szemeit.

Ű isz hazamene,/Ű isz hazamene,
Anyám, jedszanyám,/Anyám, jedszanyám.

Minek kell hazudjan,/Minek kell hazudjan?
Hol az ién Marinkám,/Hol az ién Marinkám?

Biéküldöttem, fiam,/Biéküldöttem, fiam,
Cipkerúzász kerbe,/Cipkerúzász kerbe.

Hozzon neked rúzá,/Hozzon neked rúzá,
Szúrd e kalapidba,/Szúrd e kalapidba.

Ű isz csak biémene,/Ű isz csak biémene,
Cipkerúzás kerbe,/Cipkerúzás kerbe.

Ű isz cak meglátá,/Ű isz cak meglátá,
Sz az ő Marinkáját,/Sz az ő Marinkáját.

Mend egy porgolt cutak,/Mend egy porgolt cutak,
Rúzabokor alatt,/Rúzabokor alatt.

Kivevé je kardját,/Kivevé je kardját,

Felekleli magát,/Felekleli magát.

2. Ilona (150-151), Trunk

Ideki a kerbe,/Sz ed vackor tövibe,
Úgy szír, úgy szír vala,/János Ilonával.

Tudod-e, Ilankám,/Mit mondanak én neked?
Vár meg te ingemet,/Három esztendeig. (nem ígéri meg, a fiú megátkozza halállal)

Három esztendeig,/Szok szép üdő várni.
Három esztendeig,/Szok szép üdő várni.

Ziszten megengedje,/Meg nem talál sz várni,
Mikor hazajövök,/Mikor hazajövök.

Citárgósz kapudat,/Végre nyitva kapjam,
Dobogósz ajtódat/Kitámaszva lásszam,

Sz e papot sz e gyákok/Lábaidnál lásszam,
Sz e legküsszebb bácid/Téged szíratgasszan.

3. Kerek erdő, mit vétettem, (177-178), Diószén

Kerek erdő, mit vétettem,/Árnyékadba lefeküdtem,
Tra-la-la-la-la-la-la.

S ott egy kevest szenderedtem,/S ott egy kevest szenderedtem,
Tra-la-la-la-la-la-la.

Három zsendár a fejemnél,/Három zsendár a fejemnél,
Tra-la-la-la-la-la-la.

Tük, zsendárok, mét jöttetek,/Tük, zsendárok, mét jöttetek,
Tra-la-la-la-la-la-la.

Eljöttetek, elvegyetek,/Eljöttetek, elvegyetek,
Tra-la-la-la-la-la-la.

El sem viszünk, itt sem hajunk,/El sem viszünk, itt sem hajunk,
Tra-la-la-la-la-la-la.

Galac város nem nagy város,/Még a pap is korcsomáros,
Tra-la-la-la-la-la-la.

A gyeákok mind huszárok,/Harangozók mind vákárok,
Tra-la-la-la-la-la-la.

S e legények virágszálak,/S e leányok csokros rózsák.

Tra-la-la-la-la-la-la.

4. Tavaszí szél utat szárazsít (188-189), Trunk

Tavaszí szél utat szárazsít,/S e hóból es vizet áraszt,
Minden madar párat választ,/Minden madar párat választ.

Há én immán kit válasszak?/Te ingemet s én tégedet.
Írok neked egy levelet/Kivel világból kimehetsz./

Íram, íram leveletem,/Íram édesem keblébe.
Hadd tegye bé keblébe./Bár arról jussak eszébe.

5. Bună ziua, kisleány (203-204), Trunk

Bună ziua, kisleán,/Mé sírsz a Duna martján?
Hod ne sírjak, bácsikám,/Ha elhagyott Jancsikám.

Tennap regvel, hajnalba/Vígan ment le csónakba.
Tennap regvel, hajnalba/Vígan ment le csónakba.

Csónakomnak teteje,/Bárányomnak mezeje.
Bárányomnak zöd mező,/Lyánoknak szép szerető.

Csilyánkóró-koszorú,/Mért vagy szívem szomorú?
Hod ne legyek szomorú,/Elhadott ed nyomorú.

6. Nem jöttem én ide (204-205), Trunk

Nem jöttem én ide/Szenki öremire,
Cak az ién ideszim/Gyenge szerelmire.

Csak az ién ideszim/Kiét feteke szeme/
Hozott ingem ide,/Erre messze helyre.

7. Nem jöttem én ide (204-205), Trunk

Nem jöttem én ide/Szenki öremire,
Cak az ién ideszim/Gyenge szerelmire.

Eccer jöttem ide,/Retket adtál ennem,
Retket adtál ennem/Sz az esz feteke lón.

Vesztett lenne retek/Feteke földjibe
Vesztett lenne retek/Feteke földjibe.

8. Hadd el babám, úgy kell néked (212-213), Újfalú

Fejér virág a fejemen/Fekete gyász a szívemen,
Fekete gyász a szívemen.

S amég én azt el nem tötöm,/Senkivel sem cserélhetem,
Senkivel sem cserélhetem

Sem apámval, nem anyámval,/Csak a régi szeretőmvel,
Csak a régi szeretőmvel.

Hadd el babám, úgy kell néked,/Sokszor mondtam én azt néked,
Sokszor mondtam én azt néked,

Hogy ne szeress kettőt-hármat,/Met egy es elég nagy bánat,
Met egy es elég nagy bánat.

Már én csak egyet szerettem,/Méges eleget szenvedtem,
Méges eleget szenvedtem.

Szeress egyet, hogy legyen szép,/Ha szenvedsz es, hogy legyen métt,
Ha szenvedsz es, hogy legyen métt.

De én csak egyet szerettem,/Méges eleget szenvedtem,
Méges eleget szenvedtem.

Sír a szemem mind a kettő,/Hull a könyvem, mint az eső,
Hull a könyvem, mint az eső.

Hulljon annak kebelébe,/Ki ezt hullattassa véllem,
Ki ezt hullattassa véllem.

9. Szerelem, szerelem (252), Trunk

Szerelem, szerelem,/Átkozott szerelem,
Mért nem termettél ott/Minden fa tetején:

Minden fa tetején,/Divónak levelin,
Hogy szakasztott vóna/Minden liján sz legén.

Mert én szakasztottam,/Sz el isz szalasztottam,
Mert én szakasztottam,/Sz el isz szalasztottam.

Jén még szakasztanék,/Ha jóra találnék,
Egy jóra sz egy szépre,/Régi szeretőmre.

Régi szeretőmért/Mit nem celekedném:
Tengerből a vizet/Kalánval kimerném

Tenger fenekiről/Gyöngyszemeket szednék,
Mégesz a rúzámnak/Gyöngykoszorút kötnék.

10. Túl a vízen (278), Trunk

Túl a vízen, mandulafa tövibe/Szír a kiszlán a rúzsája ölébe.
Ne szírtj kiszlán, ihaja/Rekruta ja szeretőd,
Fiatal vagy, várhatsz három esztendő.

Milyen szépen ragyognak a csillagok,/Kelj fel rúzsám, mert indulni akarok.
Fel isz kelek, ihaja,/Mert nem bírom aludni,
Szerettelek, el akarom búcsúzni.

Nincsen kedvem, mer a fecske elvitte,/Románia közepibe letette
Kicsi fecske, ihajaj/Hozd vissza a kedvemet,
Kedvem után a régi szeretőmet.

11. Mára vagyok péntek (278), Balcescu

Mára vagyok péntek, hónapután vasárnap,/Sepergetnek balceszcui szíp lányok.
Szeperjétek ki az utcát fényesz-tisztáro,/Jönnék a reguták, szír az annyik utáno.

Áj de tova-felé jön egy fekete felhő,/Sz abbúl megver minket e záporeszö
Záporeszö üti-veri gyenge vállamot,/Tizenötödikén elhagyom a bubámot.

12. Két ökör a földet (303-304), Trunk

Kiét ökör a földet/Nem magának szántja
Zember e gyermekét/Nem magának tartja.

Karán felneveli,/Szárnyára ereszti,
Sz ő távolró nézi,/Hogy mász üti-veri.

Sz jehol én elmenek,/Még a fák esz szírnak,
Genge ágaikról/Levelek lehullnak.

Hulljatok, levelek/Rejtszetek el ingem
Mert az én édeszim/Szírva keresz ingem.

13. Készülj, kislány, guzsalyosba (312-313), Trunk

Készülj, kislány, guzsalyosba,
Sz a legények a kapuba, ihaj-haj.

Leszeszkednek, mint a kucsák,
Leszeszkednek, mint a kucsák, ihaj-haj.

Onnat fordulnak ajtóra,
Onnat fordulnak ajtóra, ihaj-haj.

Körmöcsölnek, mint a macskák,
Körmöcsölnek, mint a macskák, ihaj-haj.

Onnat fordulnak ablakra,
Onnat fordulnak ablakra, ihaj-haj.

Kukucsilnak, mint a rókák,
Kukucsilnak, mint a rókák, ihaj-haj.

Odafagyatt az ajaka,
Odafagyatt az ajaka, ihaj-haj.

Hozd ki, kiszlány, azt a gyertyát,
Hozd ki, kiszlány, azt a gyertyát, ihaj-haj.

Hogy engesszük le zajakát,
Hogy engesszük le zajakát, ihaj-haj.

Zasztal alatt egy tál laszka,
Zasztal alatt egy tál laszka, ihaj-haj.

Azt a macska elöntötte,
Azt a macska elöntötte, ihaj-haj.

Nem a macskának a bűne,
Nem a macskának a bűne, ihaj-haj.

Hanem gazdasszonnak bűne,
Hanem gazdasszonnak bűne, ihaj-haj.

Macskácskának négy a lába,
Macskácskának négy a lába, ihaj-haj.

Zötödik a farkincája,
Zötödik a farkincája, ihaj-haj.

Jagamas János – Faragó József: Romániai magyar népdalok

14. Most válik ki, szép lány, Lakodalmas búcsúztató (36), Trunk

Maszt vállik ki, szíp lyány./Masz' vállik ki, szíp lyány,
Masz' vállik ki, szép lyány./Masz' vállik ki, szíp lyány.

Fantál-e vaj varrtál./Fantál-e vaj varrtál,
Vaj faluba futtál./Vaj faluba futtál?

Vagy puckon szunnyodtál./Vaj puckon szunnyodtál,
Vaj puckon szunnyodtál./Vaj faluba futtál?

Puckan szem aludtam./Faluba szem futtam,
Puckan szem aludtam./Faluba szem futtam.

Ládámat tütöttem./Ládámat tütöttem,

Aduódni kiszültem,/Adódni kiszültem.

Anyám, éldeszanyám,/Anyám, éldeszanyám,
Bécs várába menek,/Bécs várába menek.

Ne menn', lányom, ne menn',/Ne menn', lányom, ne menn.
Menek, anyám, menek,/Kopitánné legyek.

15. Túl a vizen egy malom (49), Trunk

Tull e vizenn egy malom/Ott kaszál e zangyalom.
Centaszivu darakán,/Nem hajlik e fű után.

Meg kell annak hajlani./S e fűvet lekaszálni,
S e fűvet lekaszáni,/Szép liánt megölelni.

16. Kolozsváros nem nagy város (50), Bogdánfalva

Kalazsváras nem nagy város./Ott e pap is korcsomáros,
Angyaluom, ragyogus csillagam,/Angyaluom, ragyogus csillagam.

17. Este vagyon, szürkül be, Párosító (64), Trunk

Este vagyon, Szürkü bie,/S e tűzhelyet seperd bie.
Nem es tudod, ki jűö bie,/S egy siép legen pender bie.

S ez este es ide vuót,/Kilenc almát hozott vut.
Mind e kilenc piros vut,/Sz ü maga es e sip vut.

18. Piros, piros szegfű, Párosító (81), Bogdánfalva

Piras, piras szekfű,/Bangos majorána
Élettinek párjo,/Valya ki kaszálya?
Máccor isz, szásszar isz, villáro, szásszar isz.

Jánas bíruó vágjo,/Maris asszan gyüti.
Vedd fel, Máris, villáro/Vezd fel e buglyára.

Minden buglya melyett/Tíz pár csókat adak,
Minden buglya melyett/Tíz pár csókat adak.

Háj el, Márisz, máccor isz,/Megcsükallak szásszar isz,
Háj el, Márisz, máccor isz,/Megcsükallak szásszar isz.

19. Veres az ég tova felé (142), Bogdánfalva

Veress az iég, tova felé,/Veress az iég, tova felé,
S az ién ruzsám arafelyé./S az ién ruzsám arafelyé.

Szeretsz-e, rózám, vaj még nem,/Szeretsz-e, rózám, vaj még nem,

Szeretnőlek, de nem mierek,/ Szeretnőlek, de nem mierek.

Szeretőd van, sz attól félek,/Szeretőd van, sz attúl filek,
Mégisz engedelmet kérek,/Mégisz engedelmet kérek.

20. Úgy elmenyek, rózsám, valamerre (173-174), Trunk

Sz úgy elmenek, ruzám, valamerre,/ Sz úgy elmenek, ruzám, valamerre,
Bokovina, Kalic közzepibe,/Bokovina, Kalic közzepibe.

Sz ott leszálok liliwom képébe,/Sz ott leszálok liliwom kipibe.
Megüzenim korcsomárosninak /Megüzenim korcsomárosninak:

Bort hozzan bié s a jó borivónak,/Bort hozzan bié s a jó borivónak.
Karcsomárosninok jaj, be fejér ez ágyo,/Karcsomárosninok jaj, be fejér ez ágyo.

Primilyen bie engem ez éccakáro,/Primilyen bie engem ez éccakáro.

21. Patkolják a lovamat, Párosító (175), Trunk

Patkolyák e lovamat,/Csánják e szekeremet.
Lucit teszük belije,/Hoppantsák bié Gyusziénbe.

Leszokodt e bezzere,/Fut ki keszkeny gödörbe.
Mikor Gergely meglátta,/Tüvel futott utánna.

Felfűzte e bezzerit,/Megcsúkolta szemeit.
Felfűzte e bezzerit,/Megcsúkolta szemeit.

Lucinál a ládába/Protrokála biézárva.
Lucika mozdik vele,/Hod legyen genge színe.

Hod legyen genge színe,/Hod szeressze Gergele.
Hod legyen genge színe,/Hod szeressze Gergele.

Luca szű e pinciébe,/Sz Gergely csüill e görlicsbe
Luca szű e pinciébe,/Sz Gergely csüill e görlicsbe.

Luca veszi ókával,/Gergel üti csokánval.
Luca veszi ókával,/Gergel üti csokánval.

Luca szüti plecintát,/Gergely ossza pálinkát.
uca szüti plecintát,/Gergely ossza pálinkát.

Szüsszed, Luca, pirosszon,/Hod ién egyem gusztosson.
Szüsszed, Luca, pirosszon,/Hod ién egyem gusztosson.

22. Megyek, anyám, megyek, (187), Trunk

Menek, anyám, menek,/Dregucesvá menek.
Ne menj, lányom, ne men,/Met odaadtalak.

Há kinek, há kinek?/Egy purkárlegiennek.
Nem kell, anyám, nem, kell,/Met jó régvel felkel.

Met jó régvel felkel,/Mindjá hujgatni kezd.
Menek, anyám, menek,/Dregucesbe menek.

Ne menj, lányom, ne men,/Met odaadtalak.
Há kinek, há kinek?/.Egy csobánlegiennek.

Nem kell, anyám, nem, kell,/Met jó régvel felkel.
Met jó régvel felkel,/Mindjá' birgetni kezd.

Menek, anyám, menek,/Dregucesbe menek.
Ne menj, lányom, ne men,/Met odaadtalak.

Há kinek, há kinek?/Egy pozsomlegiennek.
Akkell, anyám, akkell,/Met jó régvel felkel.

Met jó régvel felkel,/Mindjá' kongatni kezd.
Egyet-kettőt kondít,/Mellied kondorodik.

23. Megvirágzott a diófa, Párosító (216-217), Bogdánfalva

Megvirágzott e diófa,/Megvirágzott e diófa,
Nagyot hajlatt háram ága,/. Nagyot hajlatt háram ága.

Még nagyabbat a zárnyékja,/Még nagyabbat a zárnyékja,
Zárnyék alatt egy vetett ágy,/Zárnyék alatt egy vetett ágy.

Ki sz ki fekszik abba zágyba,/Ki sz ki fekszik abba zágyba,
Fekszik, fekszik Jánasz bíruó,/ Fekszik, fekszik Jánasz bíruó.

Ki sz ki sziétál ott előtte,/Ki sz ki sziétál ott előtte?
Sziétál, sziétál Máried asszany,/ Sziétál, sziétál Máried asszany.

Mit kötsz, mit kötsz, Máried asszany,/ Mit kötsz, mit kötsz, Máried asszany?
Ién bokrétát, Jánasz bíró,/ Ién bokrétát, Jánasz bíró.

Közd meg sziépen sz tedd e szegre,/ Közd meg sziépen sz tedd e szegre.
Mikar kimensz, mikar biemensz,/Mikar kimensz, mikar biemensz.

Mind azt gandald, hogy ién vagyok,/Mind azt gandald, hogy ién vagyok,
Mikor nezed, ha nem vagyok,/ Mikor nezed, ha nem vagyok.

változat (saját gyűjtés, Bogdánfalva-Petrás Katalin)

Asztal alatt egy tál laska,/Aszt elöntötte a macska.
Nem a macskának a büne,/Részeges gazdasszonynak.

24. Ideki a csűrbe (262), Bogdánfalva

Ideki ja csihicsihicsihirbe,/Ideki ja csihicsihicsihirbe,
Megírt a feteke szemű cseresznye,/Megírt a feteke szemű cseresznye.
Az alatt van egy szip táncas menyecske./S az alatt van egy szip táncas menyecske.

25. Ceneg-beneg a legyecske (266.o.), Bogdánfalva

Ceneg-beneg a legyecske, király akar lenni,
Ej-haj, ej-haj, király akar lenni.

Fordul-bordul a tetűcske, primár akar lenni,
Ej-haj, ej-haj, primár akar lenni.

Szökök-bökök a bolhecska, meg akarja kérni,
Ej-haj, ej-haj, meg akarja kérni.

26. Sárig bosztán levele (271-272), Bogdánfalva

Sárig bosztán levele,/Le az utcán, le, le, le.
Le az utcán, le, le, le.
Szeretóm elejibe,/Szeretóm elejibe.
Felülék az ölibe, Felülék az ölibe,
Kacagék a szemibe, Kacagék a szemibe.
Le az utcán s még vissza, Le az utcán még vissza,
Servetemet add vissza,/Servetemet add vissza.

27. Ki csenderbe, bé csenderbe (272-273), Trunk

Ki csenderbe, bié csenderbe tarka borjuk járnok,
Sz e lányyecska fut utánna, rezege a gecája.

Ki csenderbe bie csenderbe tarka borjuk járnok,
Sz e vin bába fut utánna, rezege a karpája,

Ki csenderbe, bié csenderbe tarka borjuk járnok,
Sz egy vin bacsu fut utánna, rezege a szekálla,
Sz egy vin bacsu fut utánna, rezege a szekálla.

28. Elmennél-e, s elhagynál-e? (274), Trunk

Elmennél-e, sz elhadnál-e,
Elmennél-e, sz elhadnál-e,
Szíved írtem nem fájna-e?

Fájna, fájna, hodne fájna,
Még inkább megajdulna.

Fájno, fájno, hodne fájna.

A te szájad ne járt lenne,
Ittunk lenne, sz ettünk lenne,
Hod szenki szem tudta lenne.

Ién pánkót esz szittem lenne,
Ién pánkót esz szittem lenne,
Pályinkát esz hoztam lenne.

29. Tavasz, tavasz, gyenge tavasz (311), Trunk

Tavaszi tavasz, gence tovasz,
Tavaszi tavasz, gence tovasz,

Ki fűvet, fát megújítasz,
Ki fűvet, fát megújítasz,

Csak engemet szamarítasz,
Csak engemet szamarítasz

Csak e hótak arról halyák,
Ha nekünk esz tavaszunk jött.

Kicsi bárán büögészirűl,
Kici bárán büögészirűl .

Sz egy tilinkó szullászárúl,
Sz egy tilinkó szullászárúl.

Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság

30. Az Áspis-kígyó (254), Szeketura

Lefekitem a fehér rúzabokor tévibe,
Szárig kégyó jött bé kebelembe.

Ápám, ápám, iedesz ápám !
Gyere, vedd ki a kégyót kebelembél.

“Jobb nekem fijam nékil,
Min nekem kezem nékil”.

“Ányám, ányám, iedsz ányám !
Gyere, vedd ki kégyót kebelembél”.

“Jobb nekem fíjam nékil,
Min nekem kezem nékil”.

“Bátyám, bátyám, iedesz bátyám!
Gyere, vedd ki kégyót kebelembél”.

“Jobb nekem teszvér nélkül,
Min nekem kezem nélkül”.

“Rúzám, rúzám, iedesz rúzám!//

Gyere, vedd ki kégyót kebelembél./
Jobb nekem kezem nélkil./
min nekem társzom nélkil.”

31. Megittek ed szegien legient (257), Nagypatak

Megittek ed szegien legient fejár paripájétt.
Bie isz vették a Csiszábó fejár paripájétt.
Ada jeve, ada jeve sz az é iedeszapja.
“Kelj fel fíjam, kelj fel fíjam, jere haza véllem”.
“Nem kelhetek iedeszapám, met meg vagyok halva.
Száríg hajam aran szála fejemhez van fagyva”.
Ada jeve sz ada jeve sz az é iedeszannya.
“Kelj fel fíjam, kelj fel fíjam, jere haza véllem”.
“Nem kelhetek iedeszanyám, mert meg vagyok halva,
Száríg cizmám rézpatkaja lábomhoz van fagyva”.
Ada jeve sz ada jeve sz az é ideszskéje.
“Keljen, keljen, iedesz nyilám, jere haza véllem”.
“Nem kelhetek, iedesz nyilám, mert meg vadak halva,
Száríg gyirim gyémánt feje z újjomhoz van fagyva”.
“Elkiszírsz-e iedesz nyilám cak bár ed kapujig?”
“Elkiszíllek iedesz nyilám az örök hazáig”.
“Megsziracc-e iedesz nyilám három ember elétt?”
“Megszíratlak iedesz nyilám egész világ elétt”.
“Cináltacc-e iedesz nyilám gyívófa koporszót?”
“Cináltatak iedesz nyilám fenyéfa koporszót”.
“Megszegzed-e iedesz nyilám eziszt patkószegvel?”
“Megszegezem, iedesz nyilám bararmai szegvel.”

32. A nagy hegyi tolvaj (260 - 262), Bogdánfalva

Jéjj meg, Duna, jéjj meg, jéjj meg, Duna, jéjj meg,
Záporval, sz esszóvel, záporval, sz esszóvel,

Sz az ien kenyveimvel, sz az ien kenyveimvel,
Hajc el Duna, hajc el, hajc el Duna, hajc el.

Apám kapujába, apám kapujába,
Had rikojthasszam meg, had rikojthasszam meg.

Had ien manhasszam meg, had ien manhasszam meg,
Ne aggya gyermekit , ne aggya gyermekit

Hiresz tolvaj után, hiresz tolvaj után
Ki ma isz oda van, ki ma isz oda van

Nad uccát állani, nad uccát állani,
jermén papot elni, jermén papot elni.

Anyám, iedeszanyám, anyám, iedeszanyám,
Mika ingem cántál, mika ingem cántál,

Cinálhattál lenne, cinálhattál lenne,
Ed márván keveckét, sz ed márván keveckét,

Had aszt massa nad víz, had aszt massa nad víz;
Mika feresztgettél, mika feresztgettél

Genge meleg vízbe, genge meleg vízbe;
Fereszthettél lenne, fereszthettél lenne

Buzgó forró vízbe, buzgó forró vízbe;
Mika takorgattál, mika takorgattál

Genge gyócs ruvábó, genge gyócs ruvábó,
Tekerhettél lenne, tekerhettél lenne

Tizessz párázábó, tizessz párázábó ;
Mika rengetgettél, mika rengetgettél

Kici bőcickébe, kici bőcickébe,
Rengethettél lenne, rengethettél lenne

Hét szingnég a fédbe, hét szingnég a fédbe.
Anyám, iedeszanyám, anyám, iedeszanyám,

Megunta kiet szemem, megunta kiet szemem
Kennyivel ásztotni, kennyivel ásztotni,

Jaj szóval szujkolni, jaj szóval szujkolni;
Megunta kiet karjam, megunta kiet karjam

Véresz ruvát moszni, véresz ruvát moszni;
Megunta kiét filem, megunta kiét filem

Nad erdé zúgászat, nad erdé zúgászat.
Mit szírsz, mit keszeregsz, mit szírsz, mit keszeregsz?

Nem szírok, nem szírok, gyermeket rengetek,
Gyermeket rengetek, sz annak ienekelek.

Cerefát iegetek, cerefát iegetek,
Cerefánk fisztye hoszta ki kenyvetem.

33. Görög szép Ilona (270-271), Trunk

Anyám! Iedesszanyám!/Miegisz meg kell haljak
Gereg Ilonáétt./Ne halj, fiam, ne halj,
Bogaraci László./Cináltatunk uljan

híresz cudamálmat,/Hátha eljén oda
Gereg szíép Ilona/Cudamalom látni.
Anyám! Iedeszányám!/Eresszen el ingem
Cudamalom látni./Ne menny, lányim, ne menny
Cudamalmot látni,/Megvették a hurkot,
Megfogják a rókát,/Gereg szíép Ilonát.
Anyám! Iedeszányám!/Ide szem jöve el
Gereg szíép Ilona,/Min cak meg kell haljak.
Fijjam! Iedeszfijjam!/Bogaraci László!
Tedd hóttá magadot,/Hátha eljön oda
Gereg szíép Ilona/A halotasz hászhoz.
Anyám! Iedeszányám!/Mászodikszor kérem,
Sziepen reménkedem,/Eresszen el ingem
A halotasz hászhoz./Köszd fel a fatádot,
Tedd fel a ruvádót,/Vegyed a kezedbe
Virág bokrétádót./Anyám! Iedeszányám!
Ilyen szép halottat/Ki látott sz ki hallott.
Szeme pillantólag,/Szája kinyitólag,
Lába indulólag./Kézét összecapá,
Fejére kapcolá,/Hétszer inkább szíra
Mend az iedeszánnya.

34. Pinkezdí rúza (271), Trunk

A pinkezdí rúza kihajlott az útra,
Nem tudom, édeszem, jóra-e vad rosszra,
Vad holtig bánotra.
Adná Iszten jóra! Ne fordítná rosszra.

A te pirosz véred az ien pirosz vérem
Ed árokba főjjon sz ed malmot meghajtcon.
Kimenék az útra, lenézék az úton,
Látám édeszimet sz ő isz láta ingem,
Akarám szólítani, de nem búszítani:
A te pirosz véred sz az ien pirosz vérem
Ed árokba főjjon sz ed malmot meghajtcon.
Pedig az a malom háromkevé legyen;
A legelszó keve bélagyengyet járjon,
A mászodik keve aprópénzt hullasszon,
Sz a harmadik keve szeretetet járjon.

Nem ányától lettél, rúza fán termettél,
Piroz pinkezd napján hájnalba sziletél.
Ki akkor sziletett, nincen szerencéje;
Én akkor szilettem sz azért ninc szerencém.
Van nekem szerencém búhoz sz e bánathoz
Sz a feketegyásház.
Tündöklík a mezé szok búzavetésztél,
Zengedez az erdé szok szíép ieneklésztél.

35. Sz az erdő szielibe (296), Bogdánfalva

Sz az erdő szielibe, sz az erdő szielibe
Nihol kiet katana, nihol kiet katana.

Z egyik mangya vala, z egyik mangya vala:
Isztenem , Isztenem, Isztenem, Isztenem.

Mászik mangya vala, mászik mangya vala:
Ne búszujj barátim, ne búszujj barátim,

Z annya ő sziep lánnyát, z annya ő sziep lánnyát
Nem mágának tarca, nem mágának tarca.

Kárján felneveli, kárján felneveli,
Szárnyára j eresztí, szárnyára j eresztí.

Sz ő isz tával niezi, sz ő isz tával niezi
Had mász szidja, sz veri, Had mász szidja, sz veri.

36. Azétt szerettem (297), Bogdánfalva

“Azétt szerettem falu szélin lakni,
Had az ien iedeszim ada jár itatni.

Lovát itatgassza, magát matyitgassza,
Kiet pirassz orcáját velem cókoltassza.

Verje meg az Iszten iedesszimnek házát,
Asz szem mindegyikét, szeretémnek ánnját.

Minek tilca töllem az é iedesz fíját,
Minek tilca töllem az é iedesz fíját.

Ha neki fíja vót, nekem szeretém vót,
Ha neki iedesz vót, nekem iedesszebb vót.

Elhálhattunk lenne ketten ed párnán esz,
Havas sz ódalán esz, benn az ád alatt esz.

37. Rengedezé nádszál (298), Bogdánfalva

Rengedezé nádszál zereg a levele,
Rengedezé nádszál zereg a levele.
Irigyek, irigyek, gonosz irigyejím,
Tük ojanok vattok, mend e miersesz kégyó.
Eszte lefektikbe fejik alá tesznek,
Régvél felkeltikbe nyelvük alá vesznek,
Felvesznek, sz letesznek, had elveszesszenek.

Nem engedi z-Iszten, nem engedi z-Iszten,
Met akkar az idé napkeletre fordul.

38. Ahol én elmenyek (299), Trunk

Ahol én elmenyek még a fák es sírnak,
Genge ágaikról levelek lehullnak.
Hujjlatok levelek takarjatok ingem,
Met az ien iedesszem más szeret nem ingem.
Szirassz, rúzám, szirassz, amíg előttem lácc,
Met cak Iszten tuggya, hol lészen hálálom,
Erdébe, mezébe sz tenger fenekibe,
Tengernek feneke az ien vetett ágyom.
Veressz keramida, az ien puha párnám,
Sz az apró haleckák az ien háló társzom,
Sz e veressz hangyeckák lesznek megevejim,
Sz az iégi madárkák élénekelejim.

39. Erdé, erdé, kerek erdé (300), Trunk

Erdé, erdé, kerek erdé,
Erdé, erdé, kerek erdé,
Kezepibe cipkevesszé,
Kezepibe cipkevesszé.
Sz azan van ed búsz gerice,
Ki j e társzát elvesztette,
Sz ien isz elvesztettem egyet,
Kit fel nem talállok tebbet.
Galicia kezepibe
Kiet fiszesz ház esszefedve,

Sz abba ilnek a székejek
Sz abba búszulnak szegienyek.
Kihajlottak az ablakból,
Rúza nyílik cákojikból...
Gyere fel Galiciábo,
Sz ott mekkapsz ed korcomábo.

40. Elment az ien rúzám (301), Trunk

Elment az ien rúzám, elment az ien rúzám
Idegén országba, idegén országba.
Kérdi levelibe, kérdi levelibe,
Had mennyek utánna, had mennyek utánna.
Nem menek utánna, nem menek utánna
Idegen országba, idegen országba.
Itten meggyászolom, itten meggyászolom
Fekete gúnyábo, fekete gúnyábo.
Délig feketiebe, délig feketiebe,
Délután fejrbe, délután fejrbe.

Esztefelé után, esztefelé után
Aranyszín köntösbe, aranyzín köntösbe.
Ird fel keresztfámro, ird fel keresztfámro,
Sz e kapum szorkáro, Sz e kapum szorkáro:
Itt fekszik ed árvo, Itt fekszik ed árvo,
Kinek szeretetbél/Történt a haláló.

41. Hirvad az a rúza (302), Trunk

Hirvad az a ruza kinek töve nincen,
Hirvad az a ruza kinek töve nincen.
Ien isz hirvadozok, had szeretém nincen.
Mit nem celekedném régi szeretémétt,
Dunából e vizet kannával kimerném,
Duna fenekirél gyüngyszemeket szednék
Mégesz a rúzámnak gyüngykoszarut ketnék.
Nagy Magyarországon veresz torony teccik,
Sz ott esz az ien rúzám mász ölibe jádzik.
Jádzál, rúzám, jádzál, cak meg ne bánkógyál.
Szerelem, szerelem, átkozott szerelem,
Miet nem termettél vót minden felevelen,
Minden fatetejin s gyivónak levelin,
Hadd szakaszhaszan le minden liján sz legien.
Met ien szakasztattam sz el esz szalasztattam ,
De mieg szakasztanék, ha jóra találnék,
E jóra sz e sziepre, régi szeretémre.

42. Voszorhelt van ed ház (303), Trunk

Voszorhelt van ed ház, voszorhelt van ed ház,
Árgyelusz a neve, árgyelusz a neve.
Sz emit abba fésznek, sz emit abba fésznek,
Keszeri a leve, keszeri a leve.
Abba van ed asztal, abba van ed asztal,
Bánotval terítve, bánotval terítve.
S azan van ed pahár, s azan van ed pahár,
Mieregvel van teli., mieregvel van teli.
Sz ez a miergesz pahár, sz ez a miergesz pahár
Háha kinek lenne, háha kinek lenne?
Ha utánnam jéne sz e keszeri halál,
Ha utánnam jéne sz e keszeri halál.

43. Ideki j e kerbe (304), Trunk

Ideki j e kerbe sz e vackor tövibe,
Ideki j e kerbe sz e vackor tövibe.
Úd szír, úd szír vala Györgyi Ilonával:
Tudad-e Ilona, mit mondok ien neked,
Ha te ingem vár meg három esztendejig.

Tudad-e te Györgyi, nem vállak ien téged
Szok sziep üdő vární három esztendejig.
Tudad-e, Ilona, mit mondok ien neked,
Z Iszten engeggye meg, mika hazajérek,
Te udvaridot kiszeperve kapjam,
Tesztyi koporszódat ajtód elétt lásszom,
Apádot sz anyádot e fejednél lásszom,
Papot sz e gyivákot lábojidnál lásszom.

44. Veressz az ieg (305), Trunk

Veressz az ieg tova felé,/Veressz az ieg tova felé,
Sz ez ien ruzám arra felé,/Sz ez ien ruzám arra felé
Szerecc-e mieg ingem rúzám?/Szeretnélek, de nem éllek,
Szeretéd van, sz attól fielek,/Hónap eszte hezzád menek,
Miegesz engedelmet kierek./Essz az esszé, uccán menek,
Attól fielek, had eleszek,/Sz ed nad gederbe béjeszek,
Sz e fejem esz ketté eszik,/Sz e veleje messzeeszik.
Van szeretém, de nem teccik./Met ed korcomába fekszik,
Éjjen iszik, nem aluszik,/Nappal deglik, nem dolgozik.
Ennek véték a gymécsfa,/Lefekigyék árnyekábo,
Körte bie eszik szájábo,/Sz asz szem ura, had errágjo.
Sz az alatt a világ rossza.

45. Kedvesz anyám (306), Trunk

Kedvesz anyám jáj be gengén növeltél,/Kedvesz anyám jáj be gengén növeltél,
Mika tunnád a szigoru életem,/Eszte régvel sziratgatnál ingemet.
Mennyen haza kedvesz anyám szaporán,/Mennyen haza kedvesz anyám szaporán,
Növejjé a kici ecém szonyorán,/Növejjé a kici ecém szonyorán,
Met az ecém nem katonának való,/Kennyid legien, hamar elveti j a ló.
Ha j elveti, elteri a jobb karját,/Nem lesz kivel megölejjé bubáját.
Nem hajlottam iedesszanyám szováro,/Katona lettem huszonnégj óráro.
Iedesszanyám szokat intél a jóra,/Han ne mennyek korcomáro borinnya.
Szárga lavam megierdemli a zabat,/Mekkerilte keccer Magyarországot.
Harmadiksor meg akarta kerilni,/De j a német nem akarta engedni.
Verd meg Iszten e gézkocit sz kerekit,/Mend elvitte a szok legien elejit.
Elmaratt ed, kettő, három szigorú,/Cinkák felett még az ieg esz beborul.

Harmad napja Tisza partyán szietálok,/Sz a kennyitél mieg a martyát sze látam.
Jere lavam, vigy el engem odájig,/Vigy el ingem a rúzám kapujáig.

46. Erdé, erdé, kerek erdé (308), Szeketura

Erdé, erdé, kerek erdé,
Be szép madár jarjó ketté
sz ha jaz erdét levághatnám,
Iedesz ruzám megláthatnám.

47. Lanka menen (340), Bogdánfalva

Lanka menen az uccán/Káncot (kancsót) viszi a karján
Uttána ed kepitán/Szirke széri paripán.

All cak mek te küsz liján,/Add ed ital vizet,
Feniesz forintot adak,/Sz meg isz ölelgetlek.

Engem biza ne ölejj,/Nem vadak dahánad,
Lén vótam anyámnak/Legszebbik liánnya.

Nihol van a vésárám,/Mieg ő isz meglássza,
Megmongya anyámnak/Rossz lett a liányának.

Átal menek a Danán/Kiet kerekű kotigán,
Sz ott van ed küsz liján/Ed kisz korcomába.

Sziekel szekfi barna lán/Cóolatlan maradtál,
Gyere, lián, cókojj meg,/Hat te pirasszaggyál meg.

48. Kerek a szüllé levele (341), Bogdánfalva

Kerek a szüllé levele, kerek a szüllé levele,
Vártalak ruzám ez eszte, vártalak ruzám ez eszte.

Várotlan elmentél mászhoz, várotlan elmentél mászhoz,
Verjen meg a nap sz a Márja, verjen meg a nap sz a Márja.

Járjan hezzád ez a madár, járjan hezzád ez a madár,

Ki pántikász kalabba jár, ki pántikász kalabba jár.

Zéd pántika kennyid gúnya, zéd pántika kennyid gúnya,
Met aszt a sziel kennyen fűjja, met aszt a sziel kennyen fűjja.

Kerpa-ruva nehez gúnya, kerpa-ruva nehez gúnya,
Met aszt a bú földig nyomja, met aszt a bú földig nyomja.

Lehajlottak a zéd ágok, sz ezek isz ingem szoijnálnak,
Sz ezek isz ingem szoijnálnak, sz ezek isz ingem szoijnálnak.

49. Magosz hegyen (342), Bogdánfalva

Magosz hegyen nem mehetek fielelem nélkil,
Magosz hegyen nem mehetek fielelem nélkil.

Iedesz cókot szem adhatak szerelem nélkil,
Iedesz cókot szem adhatak szerelem nélkil.

Jaj, be beteg ien galambom, talán meg isz hal,
Jaj, be beteg ien galambom, talán meg isz hal,

Ha é meghal, ha é meghal, haljak meg ien isz,
Ha é meghal, ha é meghal, haljak meg ien isz.
Ne maradjak uljan árván tölle nélkil isz,
Ne maradjak uljan árván tölle nélkil isz.

50. Fut a bacsu lu után (343), Bogdánfalva

Fut a bacsu lu után/Rzeg a szakállá,
Ihaj, ihaj./Rezeg a szakállá.

Fut a bábu utánna./Döcög a kerpája.
Ihaj, ihaj./Döcög a kerpája.

Cuszkál, mászkál teticke./Férhez akar menni,
Ihaj, ihaj./Férhez akar menni.

Szőkdőszik a bolhacksa,/Meg akar házosszodni
Ihaj, ihaj,/Meg akar házosszodni.

Brekeg, mekeg békacka,/Flotász akal lenni.
Ihaj, ihaj,/Flotász akal lenni.

Nihol menen hiet liján,/Mend e hiet kaszarusz
Ihaj, ihaj,/Mend e hiet kaszarusz.

Szekfiszál a kezikbe,/Nekem nem nyujtának
Ihaj, ihaj,/Nekem nem nyujtának.

Nihol menen hiet fittyesz,/Mende a hiet szorkontyusz
Ihaj, ihaj,/Mende a hiet szorkontyusz.

Kerek a bokátok,/Nad port indittátok
Ihaj, ihaj,/Nad port indittátok.

Hosszu a hajatok,/Revid ez eszetek
Ihaj, ihaj,/Revid ez eszetek.

51. Mika léán vótam (344), Bogdánfalva

Mika léán vótam, mika léán vótam,
Szabad madár vótam, szabad madár vótam.

Ha régvel elmentem, ha régvel elmentem,
Eszte hazamentem, eszte hazamentem.

Ud nem kérte szenki, ud nem kérte szenki,
Hava jártál lányim, hava jártál lányim.

Cak anyám aszt montta, cak anyám aszt montta:
Fekigyél le lányim, fekigyél le lányim.

Te leanti ágyodba, te leanti ágyodba,
Tedd le a fejedet, tedd le a fejedet.

Leanti párnámon, Leanti párnámon,
De had elaluttam, de had elaluttam.

Ien iedeszanyámnál, ien iedeszanyámnál,
Fogott madár vótam, fogott madár vótam.

52. Ien Isztenem, be víg vótam (345), Bogdánfalva

Ien Isztenem be víg vótam ezelőtt,
Ien Isztenem be víg vótam ezelőtt.
Mieg a rúzám szietált a kapum előtt.
De mán immá, de mán immá elhagyott.
Hadjan isz el sz menjen isz el, nem bánom,
Találok ien szeretére, e nyáron,
Szeretére, szeretére, de jóra,
Ki j elviszen e búra sz e bánatra.
Ha te tutad, genge ruzám, nem szerecc,
Miett nem írtál ed szamarú levelet,
Tetted lenne leggyászasabb posztáro,
Kilted lenne Bukureszt városábo.
Bukureszbe szietál az ien szeretém,
Fekete gyász, fejár az ien szervetem.

53. Mend elhottom ieletemet (346), Bogdánfalva

Mend elhottom ieletemet
hej! barna pirasz menieckemet.
Kiet sziep árva gyermekemet,
Hej! vaszasz talpú szekeremet,
Z eszte jett ed nad ellenszieg,
Lavam legyen nyereg alatt,
Ien isz magam fegyver alatt.
Z eszte jett ed parancolat,
Sz e legienszeg kardot kösszön,
Sz e legienszeg kardot kötött.

54. Elvinnél-e sz elhadnál-e (347), Bogdánfalva

Elvinnél-e sz elhadnál-e, elvinnél-e sz elhadnál-e mandrulita mea,
Elvinnélek, de ud féjtlek, elvinnélek, de ud féjtlek mandrulita mea.
Zéd erdébei vadaktól, zéd erdébei vadaktól,
Pusztá mezén tolvajoktól, pusztá mezén tolvajoktól,
Szénafübei kégyóktól, szénafübei kégyóktól.
Fészket rakok a szűrűszre, fészket rakok a szűrűszre,
Bánót fának tetejibe, bánót fának tetejibe.
Ha mekkérdik, had kirakta, ha mekkérdik, had kirakta,
Mangyátok meg, had kirakta, mangyátok meg, had kirakta.
Aszt ed uljan árva rakta, aszt ed uljan árva rakta,
Kinek apja sz annya nincen, kinek apja sz annya nincen,
Nezi a napot sz a hódat, nezi a napot sz a hódat,
Sz eszi az árva kinyeret, sz eszi az árva kinyeret.
Szírva eszi, szírva szeli, szírva eszi, szírva szeli,
Aszt isz cak ud, ha kereszi, aszt isz cak ud, ha kereszi.

55. Sz e szengyergyi nad hed alatt (349-350), Bogdánfalva

Sz e szengyergyi nad hed alatt
ed fallász kitakarodott, sz ed fallász kitakarodott .
Sz aki abból vizet iszik,
rúzjától elbúcúzik, rúzjától elbúcúzik,
Ien isz ittam abból vizet,
sz úd elbúcúztam szegéntél, mend ez elmúlt esztendétél.
Ucca, ucca, bánót ucca,
bánót kébél van kirakva, bánót kébél van kirakva,
Sz aszt isz az ien rúzám rakta,
had ien járjak szírva rajta, had ien járjak szírva rajta.
Ne járj szírva, járj kedvedre,
töllem mehecc akármerre, töllem mehecc akármerre.
Ha ien küsz gerice lennék,
rúzám ablakjára ilnék, rúzám ablakjára ilnék,
Ott esz mind aszt tudakoznám:
aluszol-e genge rúzám, aluszol-e genge rúzám?
Szem nem alszom, szem nem nyukszom,
moszt esz róllad gondolkozom, moszt esz róllad gondolkozom.
Ien Isztenem cak ud ielek,
mend e nyomorodott lielek, mend e nyomorodott lielek.
Ien isz idegen országon,

mend e madárka j az ágon, mend e madárka j az ágon.
Szárnyockáját repegteti
sz e szívemet rettegteni, sz e szívemet rettegteni.
Sz úd el vagyok keszteredve,
mend e bikkfa cseteredve, mend e bikkfa cseteredve,
Uljan teli vadak búval,
mend e bikkfa zéd muhuval, mend e bikkfa zéd muhuval.
Három szeker széna szalma
min kirothaggyon alóla, min kirothaggyon alóla.
Hogy forogjak ien eszedbe,
mend e lang a kemencébe, mend e lang a kemencébe,
Akkor jusszak ien eszedbe,
mika kinyer a kezédbe, mika kinyer a kezédbe,
Akkor sze jusszak egyebről,
cak az igaz szeretetről, cak az igaz szeretetről.
Néznek szemejim egekbe,
hull a kennyim le j a fédre, hull a kennyim le j a fédre,
Ki j a füre, ki ölembe,
ki j a meleg kebelembe, ki j a meleg kebelembe.
Hulljon annak kebelibe,
ki nekem eszt cselekette, ki nekem eszt cselekette.

56. Fejér retek, feteke (351), Bogdánfalva

Fejér retek feteke, vallja mamikám,
Balán legient szeretek, vallja mamikám.
Balán legient ne szeressz, vallja mamikám,
Met az árnyéket keresz, vallja mamikám.
Fekete szeget keressz, vallja mamikám,
Met az jó dógu lehet, vallja mamikám.
Szeressz eggyet, sz legyen sziep, vallja mamikám,
Ha szenvecc isz, legyen miétt, vallja mamikám.
Azétt vadak lenvirág, vallja mamikám,
Had szeresszen ez világ, vallja mamikám,
Azétt vadak lenbingó, vallja mamikám,
Had szeresszen ed bíró. vallja mamikám.

Azétt vadak lengyükér, vallja mamikám,
Hadd szeresszen, ki fityél, vallja mamikám.
Aki rivám haragszik, vallja mamikám,
Egyiek dögöt tavaszig, vallja mamikám.
Tavaszi első napjáig, vallja mamikám,
Míg a kükien virágozik, vallja mamikám.
Virágozzál kükienke, vallja mamikám,
Dögöjjél meg legienke, vallja mamikám.

57. Hidló végén (352), Bogdánfalva

Hidló végén padló végén karikasz táncot járnak,
Hidló végén padló végén karikasz táncot járnak.
Elöl járja János bíró bangosz dolimánba,
Mária dasszun hátul járja csepű rokojába,
Áj kezemre, járj kedvemre, tanúj emberségre,
Még ha z-Iszten esszerendel, mük tanútat leszünk.

58. Sz ideki j ed cutak alatt (353-354), Bogdánfalva

Sz ideki j ed cutak alatt, Sz ideki j ed cutak alatt
sz ed fallász kitakarodott, sz ed fallász kitakarodott.
Sz aki j abból vizet iszik, sz aki j abból vizet iszik,
J az annyától elbucúzik, j az annyától elbucúzik.
Ien isz ittam abból vizet, ien isz ittam abból vizet,
Sz jó anyámtól elbucúztam, sz jó anyámtól elbucúztam.
Míg faluba eszte vadak, míg faluba eszte vadak,
Gyere liján guzajoszba, gyere liján guzajoszba.
Onnét mene kapujába, onnét mene kapujába,
Leszegeti, mend e kutia, leszegeti, mend e kutia.
Onnét mene ajtajába, onnét mene ajtajába,
Körmölgeti, mend e macka, körmölgeti, mend e macka.
Onnét mene ablakjához, onnét mene ablakjához,
Kukucil bé, mend e róka, kukucil bé, mend e róka..
Nem feketik vetett ágybo, nem feketik vetett ágybo,
Fekigyék bé pozdorjába, fekigyék bé pozdorjába.
Pozdorjából bojtornánbo, pozdorjából bojtornánbo,
Sz e cipkébél e ciljánbo, sz e cipkébél e ciljánbo.

Ingem messze nem attak vót, ingem messze nem attak vót,
Cak szomszédbo ától attak, cak szomszédbo ától attak.
Eszte régvel cak a cibrét, eszte régvel cak a cibrét,
Minden dielbe cak fuszujkát, minden dielbe cak fuszujkát.
Sz avval jól menen a munka, sz avval jól menen a munka.

59. Kamámasszon (355), Bogdánfalva

Elment uram az erdébe a fűcit isz velle vitte, kamámasszon,
Had ed botot vágjon velle, had ed botot vágjon velle, kamámasszon.
Hazajeve haragoszon, haragoszon, nad borzosszan, kamámasszon,
Mekkérdeze ingemet, hol a zákból a búza, kamámasszon.
Aszt hazuttam én neki, had a férgek horták ki, kamámasszon.
Nem a férgek horták ki, tarisznyával hortam ki, kamámasszon,
Cak ién férrefordulék, mekkacagám magamot, kamámasszon,
Mekcacagám magamot, had megcaltam uramot, kamámasszon.
Biemenék én a kerbe sz lefekivém e gyepre, kamámasszon,
Uram addig kereszett, míg cak rivám akadott, kamámasszon,
Att a bazza bokorba, ha meg nem kapott vóna, kamámasszon,
Nappal gyertyát gyújtott vóna, nappal gyertyát gyújtott vóna, kamámasszon.

60. Fejjett a Nap (356), Bogdánfalva

Fejjett a Nap, sziepen rogyog, fejjett a Nap, sziepen rogyog,
moszt esz a korcomán vadok.
Sz ez ien rúzám szírva keresz, de már immá haza vezet.
Ucca, ucca, bánot ucca, bánot kébél van kirakva,
Sz aszt isz az ien rúzám rakta, had ien járjak szírva rajta.
Ne jár szírvo, jár kedvedre, töllem mehecc akármerre.

61. Kapum elett (357), Bogdánfalva

Kapum elett ed dalmafa virágzik,
Kapum elett ed dalmafa virágzik.
Termik rétta pirasz alma kaszarú.
Iedesszanyám ked miatt uljan szamarú?
Han ne legyenek, iedessz fijam szamarú,
Ha gazdagnak et-hat fija, nem báncák,
Sz e szegiennek, ha ed van esz, elfagják.
KimenénekCiklám hedre kötelve,
Sz elfágták a szegien legént erővel,
Hátraketék genge karját kötelve,

Úd készéri apja sz anyja jaj szóval.
Térjen vissza iedesszanyám szomorán,
Nevelhessze az árváját igazán.
Iedesszanyám posztán kildett levelet,
Gyer ca haza iedessz fijam, ha lehet.
Nem mehetek iedesszanyám, nem lehet.
Hónapután maszerozunk, ha lehet,
Kazárméba maszerozunk eleget.

62. Eszt a kerek erdét (358), Bogdánfalva

Eszt a kerek erdét járom én,
Eszt a barna liánt leszem én.
El isz veszem észvel, ha úd lesz,
Veszek neki cizmát, pirosszot,
Ütök rajta patkót, magosszat,
Az a patkó fémlík, ragyag isz,
Eniem vat te rúzám magad isz.
Mecócokollak tisszer, szásszar isz,
Mika pirasz hajnal haszad isz.

63. Sz elaluttam vala (361), Nagypatak

Sz elaluttam vala ,/sz elaluttam vala.
Sz álló víznek mártván;/Sz álló víznek mártván.
Felnétt liliomszál,/Felnétt liliomszál.
Ki kell onnat venni, Ki kell onnat venni.
Új hejbe kell tenni,/Új hejbe kell tenni.
Kertem közepibe,/Házom elejibe.
Sz háhho megfogani,/Nekem szerenciemre,
Nekem szerenciemre./Másznok buszujáro.
Készén vettem észre,/Virág állopottyát,
Sz áldott az az anya,/Ki virágot iltet.
Másznok, nem magánok,/Mász ember fijának.
Sz áldott az az apa,/Ki kerteckiet kertel.
Másznok, nem magánok,/Mász ember liánnyának.

64. Min meguntam (362), Nagypatak

Min meguntam eszt e cászárt szolgálni,
Min meguntam eszt e cászárt szolgálni.

Sz ebbe puszta kaszernyábó szietálni,
Min szeretniek zéd erdébe fa lenni.
Hogyha ingem valaki meg gyújtani.
Sz elégetné eszt az irigy világot.
Had ne lásszam mász ölibe ruzámot.
Iedesz ruzám jaj messze a lakásad.
Z ablakidbe három cerep muszkata.
Sz az eszte jesz bie izentem utánnod.
Meg ne hajja valahonnat valaki.
Mica bajasz ednek kettét szeretni.
Kettének ed párnáró lefekinni.
Tevisz kezil ruzmarintot kiszenni.
Met e tevisz megszurja ja kezemet.

65. Kerek erdő (363), Nagypatak

Kerek erdő, cendes patak./Hej kerek erdő, cendes patak.
Jaj be rassz legiennek attak./Sz e faluból ki nem attak.
Cak szomszédba átol attak./Mégesz rassz legiennek attak.
Sz éjjel eszik nem aluszik./Nappal nyugszik nem dolgozik.
Sz amikor mieg otthon vótam./Kóró kezett virág vótam.
Leszakasztott ed cűf legien./Keze kezett elhírvasztott.
Sz uljan vótam, mend e ruza./Sz elhírvattam mend e muha.
Mend e mezén lekaszált fű./Lekaszájják, sz megasszájják.
Még eccer liján lehetnék./Megtudnám ien váloztani,
Sz ed magosszat sz ed pirasszat./Magam legyen mend a nádszál.
Pirasz legyen mend e ruza.

66. Kamámasszon (364), Trunk

Ne buszujjon kamámasszon,/Cak az Iszten rozot aggyon.
Rozot aggyon sz buzát aggyon./Sz e korpinnak levet aggyon kamámasszon.

Igyuk a korpinnak levit,/Dicírjük a Jézusz nevit,
Igyuk a korpinnak levit,/Dicírjük a Jézusz nevit, kamámasszon.

Elment uram fogadóba,/elment uram harmadnapja,
Ada üle ed hietig./Meggyógyulék ién addig, kamámasszon.

Hazajeve nad borzasszan,/Töllem kérdi haragosszan:
Hol a zákból a búza?/Aszt a zéd kancó tuggya, kamámasszon.

Aszt hazuttam én neki,/Had a férgek horták ki, kamámasszon.
Tavafelé kacagám,/Had az uram mekcalám, kamámasszon.

Ma megittam ed icét,/sz attam két fehér récét, kamámasszon.
Aszt az uram nem tuggya,/hiresz annya sz két apja, kamámasszon.

67. Bune zija küsz liján (365), Trunk

Bune zija küsz liján, bune zija küsz liján
Mit szirsz a Duná partyán, mit szirsz a Duná partyán.

Had ne szírjak bácikám, had ne szírjak bácikám,
Ha elhadatt Jancikám, ha elhadatt Jancikám.

Tennap régvel, hajnalba, tennap régvel, hajnalba,
Vigon ment le cónakbo, vigon ment le cónakbo.

Cónakomnak teteje, cónakomnak teteje,
Bárányomnak mezeje, bárányomnak mezeje.

Bárányomnak szép mezé, bárányomnak szép mezé,
Sz e lányoknak szereté, sz e lányoknak szereté.

Ciljánkóró koszorú, ciljánkóró koszorú,
Miet vagy szívem szomorú, miet vagy szívem szomorú?

Had ne legyek szomorú, had ne legyek szomorú,
Hát maszt ierek alattról, hát maszt ierek alattról.

Jaj be megrázott a ló, jaj be megrázott a ló,
Iedesz rúzám vessz ágyot, iedesz rúzám vessz ágyot,

Tiegy párnát mieg kettőt esz, tiegy párnát mieg kettőt esz.
Ien tesztek mieg hatat esz, ien tesztek mieg hatat esz,

Ada fekszem magam esz, ada fekszem magam esz.

68. Házasszaggyál mek te Józi (366), Trunk

Házasszaggyál mek te Józi, házasszaggyál mek te Józi.
Van feleszieg edd Ilonka, van feleszieg edd Ilonka,
Hietfön régvél lúgzót rakatt, hietfön régvél lúgzót rakatt,
Sz mász hietfőig min lúgzotta, sz mász hietfőig min lúgzotta,
Mégesz lúgzatlan kimoszta, mégesz lúgzatlan kimoszta.
Mika asztat kiterítte, mika asztat kiterítte,
E kutyák esz ordították, e kutyák esz ordították,
Sz ez emberek mekkacagták, sz ez emberek mekkacagták.
Kinyereket jól tud szitni, kinyereket jól tud szitni,
Három napja had keleti, három napja had keleti,
Mégesz keletlen bie veti, mégesz keletlen bie veti.
Felit veti kemenciebe, felit veti kemenciebe,
Felit veti tetejire, felit veti tetejire.
Fele uljan mend e bokor, fele uljan mend e bokor,
Szeme nem lát a capásztól, szeme nem lát a capásztól,
Nyelve nem jár a fogaktól, nyelve nem jár a fogaktól,
Szája uljan mend e bockor, szája uljan mend e bockor,
Nyaka vasztág e rapentől, nyaka vasztág e rapentől,
Lába nem jár e rongyoktól, lába nem jár e rongyoktól.

69. Szárga citkó, penge rajto (367), Trunk

Szárga citkó, penge rajto./Szárga citkó, penge rajto.
Merre mennyink guzajoszbo./Erre sz erre sz ez uccáro,
Budu Gyernék kapujábo./Budu Gyerné káposztát fész,
Feje felett menen a géz./Osz szem tuggya, ki lessz vejje,
Gyurka bíró lessz a vejje./Jer bie, jer bie, Gyurka bíró,
Jót kieszíttem vacorára./Epiet sz mérget galuszkáro,
Tetibelesz tokánáro./Gyurka bíró jó katana,
Ötön-haton teszük lóra./Osz szem tuggya, hal a lava.
Budu Gyernél isztálóba./Eszik szienát a jásojából,

Iszik vizet a hajlóból!/Hoszd ki rúzám aszt a kentárt,
Kenteriljuk meg a kancát.

70. Anyám, anyám iedesszanyám (368), Trunk

Anyám, anyám, iedesszanyám, karján felnevelé dájkam,
Jabb lett vóna küssz koromba zárott vóna koporszomba,
Dógunk id nem történt vóna, szüvünk bánotba nem vóna.
Kiszárott a fige fásztól, megvállunk rúzám egymásztul,
Ien elmenek cak e búmvol, te j elmaracc száz annyivol.
Kessz láncot ed gerendábo, sz azon fordulj meg ez ágybo.
Kilenc szeker sziena szalmo min kirothaggyon állóla.
Verjen Iszten, verjen átkom, verje esz meg, aszt kívánom.
Átkom fejed felett járjon, mika kérem, rivád szájjon,
Hat tuggya meg egiesz világ, had az ien átkom fogott meg.
Forog elmém, mend e felhé, hull a kenyvem, mend ez esszé,
Hull elembe, hull a fédre, hull a meleg kebelembe,
Hújjon annak kebelibe, ki nekem eszt celekette.
Uljan teli vadak búval, mend e bikkfa zéd muhuval,
Úd meg vadak keszeredve, mend e bikkfa tekeredve.
Átolmenek a temetén, jut eszembe a szeretém,
Mi haszna, ha jut eszembe, ha j eccer el van temetve,
Eltemetve sz elfelejtve, erekre esz el van téve.
Cak ed uccán jártam hezzád, sz aszt isz elkertelte anyád.
Sze nem ágvol, sze nem fávol, cak e szok irid tanácval,
Ien isz árvo, sz tésszisz árvo, bújjunk edmás árniekábo.

71. Ejzett tavasz sz el esz telik (369), Trunk

Ejett tavasz sz el esz telik,
Ejett tavasz sz el esz telik.
Üsszön meg a tizesz menké,
Üsszön meg a tizesz menké
Mert én szüből szerettelek,
De moszt másznak engettelek.
Ha másznak attad magadot,
Iszten üssejje gondodot,
Eltét tavasz sz még eléjé,
Akkor ed fa nem ed erdé.
Te szem vagy szüvem gyémántké,
Lágyisszon meg a Teremté.

72. Kiszietálék küsz kertembe (370), Trunk

Kiszietálék küsz kertembe virágot látni,
Ha leütte őszi harmat virágom színit.

Ritta szietál küsz gerice szárgó lábavól
Szárgó lábo, zéd a szárnyo, jaj be gengén jár.

Gyer bie gyer bie iedesz rúzám, végy aranny almát
Nem mehetek iedesz szüvem, met megutáltál.

Ha bie jóssz esz, cendesszen jéjj, me az ién ányám
Julissz asszan ébren alszik, nem nyuguhatik.

Ételünköt italunkot min számba veszi,
Ételünköt italunkot min számba veszi.

Lefekivém leanti ágybó éfju koromba,
Cak felkele iedeszápám sz elvette bottyát.

73. Kicápám e vidám ekrem (371), Trunk

Kicápám e vidám ökröm e gyepre,
Elveretem gyöngyharmatot elélle.
Nem hallom e vidám ekrem harangját,
Mászvol iéli gyenge ruzám világját.
Nehol menen nehol menen látod-e
Kezit fogom, kezit fogom, bánod-e?
Ne bánd, ne bánd, ne bánd iedesz virágam,
Ha ién iélem, had ién iélem világam.
Éjjed téssesz, éjjed téssesz nem bánom
Víg szivemből, víg szivemből kívánom.

74. Téli-nyári laboda (372), Trunk

Téli-nyári laboda, szirke lavasz katona,
Kell-e neked rezeta? Kiéne biz a ha lenne!
Nénémasszony e kerbe szed rezedát kezibe.

Nekem esz ad beléle, had vegyem e kezembe,
Had vegyem e kezembe, tegyem e kalapomba.

75. Mika tizennyóc évesz mieg nem vótam (373), Trunk

Mika tizennyoc évesz még nem votam,
Immán akkar házassadni akartam.

.....

Tizenkiét liánt kérettek a szovamra.

Az elszének igen kicike vótam,
Mászodiknak gengeségire vótam,
Harmadiknak éj! haj! ha a szemem kékellett,
Negyediknek center szijju nem teccett.

Mászodiknak, had nem mentem paripán,
Mászodiknak, had nem vót iedesszányám,
Hetediknek ej, haj ! had kici a pénzem,
Nyocadiknak kevesz a vagyományom.

Kilencedik cibar fisztet nem szeret,
Sz e tizedik mász legieneket szeret,
Tizenegyediket nem aggya iedesz annya,
Tizenkettődik nem menen férhez szaha.

76. Mika kend esz Laci bátyám (374), Trunk

Mika kend esz Laci bátyám, sziepen hegedilne,
Akkar ien isz válosztané ed szép kék szemickét.
Járnám vele ékesszen, sz mász nezi
Keszervesszen, kedvesz angyalom.

A kirájné a cerdákba nem fér a bőribe
A kirájné aszt gondózza száz aranyat érne.
De ien aszt megcelekszem, had kendet att felejtem,
Kucuj pengé szorkantyum, férj el töllem minden búm, kedvesz angyalom.

77. Ne mennyi rúzám a tollóra (375), Trunk

Ne menj rúzám a tollóra,/Met genge vagy a sorlóra,
Éj haj, rúzám violám./Elvágad a genge kezéd,
Ki szit nekem lágy kenyeret,/ Sej, haj, göndör a babám.
Ki haz nekem bort eleget,/Pirasz lántól lágy kenyeret,
Sej, haj, göndör a babám./Ha nem jettél nézészemre,
Jéjj el a temetiészemre,/ Sej, haj, göndör a babám.
Veressz kendé van éléte,/Megreped a szüved érte,
Sej, haj, göndör a babám./Átol menek a temetén,
Jut eszembe a szeretém,/ Sej, haj, göndör a babám.
Mi haszna, ha jut eszembe,/Ha nem élhettem ién vélle,
Sej, haj, göndör a babám.

78. Réz páva, réz páva (377), Szeketura

Réz páva, réz páva
Császárné pávája.
Réz páva, réz páva
Császárné pávája.

Ha j én páva vónék, jó regvel felkelnék,
Jó régvelt mondanék, fojó vízre mennék,
Fojó vizet innám, szárnyim csattogatnám,
Szép tollam hullatnám.

Kallós Zoltán: Ez az utazólevelem, Balladák új könyve

79. Molnár Anna, Az elcsalt feleség (65), Trunk

Mónár Anna szép menyecske,/Mónár Anna szép menyecske,
Odamene Szajgó Márton,/Odamene Szajgó Márton.

“Háj el velem, Mónár Anna,/Háj el velem, Mónár Anna !”

“Ién nem bírak, jó katona,/Ién nem bírak, jó katona.

Kicsi fíjam e rengőbe,/Kicsi fíjam e rengőbe,
Jámbor gazdám az erdőbe,/Jámbor gazdám az erdőbe.”

Mennek, mennek, menegetnek,/Mennek, mennek, menegetnek,

Odaérnek bulykosz fához,/Odaérnek bulykosz fához.

„Le kell ülni nyúgovászra,/Le kell ülni nyúgovászra,
Nezz fejembe, Mónár Anna,/Nezz fejembe, Mónár Anna!”

Fejbe neze Mónár Anna,/Fejbe neze Mónár Anna,
Feltekénté bulykosz fára,/Sz ott meglátá je teszvévét.

Künnnyü cseppen ’zarcájára,/Künnnyü cseppen ’zarcájára,
Szajgó Márton felebredett,/Szajgó Márton felebredett.

„Mér szírsz, mér szírsz Mónár Anna,/Mér szírsz, mér szírsz Mónár Anna?”
„Jén nem szírak jó katana,/Jén nem szírak jó katana.”

„Hágj fel fára, Mónár Anna,/Hágj fel fára, Mónár Anna!”
„Jén nem tudok fára hágni,/Jén nem tudok fára hágni!

Hágjan fel es mutyissza meg,/Hágjan fel es mutyissza meg!”
Kibongolá dolimányját,/S elindula fára hágni.

Lelogyintá fiényes kardját,/Ellogyintá fényes kardját,
Mónár Anna felloogyintá,/Csak elcsapá sz az ő nyakát.

Mónár Anna felkészüle,/Felkészüle dollimántba,
Felkészüle dollimántba,/Haza mene hazájához.

Változat:

“Jámbor gazda, honn vannak-e,/Jámbor gazda, honn vannak-e?”
“Mik honn vagyunk, jó katona,/Mik honn vagyunk, jó katona.”

“Hol e népje, jámbor gazda,/Hol e népje, jámbor gazda?”
“Elvitte je Szajgó Márton,/“Elvitte je Szajgó Márton.”

“Ha mégeccer megláthatná,/Ha mégeccer megláthatná,

Megszidná-je, megverné-je,/Megszidná-je, megverné-je?”

“Jén nem szidnám, sze nem verném,/Csak mégeccer láthasszam meg,
Jén nem szidnám, sze nem verném,/Csak mégeccer láthasszam meg!”

“Van-e jó bór e faluba,/Van-e jó bór e faluba?”

“Vagyan, vagyan, jó katana,/Vagyan, vagyan, jó katana.”

“Mennyen, hozzon egy kiló bört,/Hozzon nékem egy kiló bört.”
Jámbor gazda elindula,/Jámbor gazda elindula.

Kibongoló dolimányját,/Kibongoló dolimányját,
Megszoptatá kicsi fiját,/Megszoptatá kicsi fiját.

“Mi lehet e kicsi fijam,/Három napja, hogy nem soptál,
Mi lehet e kicsi fijam,/Három napja, hogy nem soptál?”

80. Anyám, édesanyám, Nagy hegyi tolvaj (85), Bogdánfalva

Ányám, édesányám,/Mét adtál vót ingem,
Hétökrös gazdának,/Nagy hegyi tolvajnak?

Éjféli tájába/Hezzám hazajőni,
Hezzám hazajőni,/Nagy kapukat nyitni.

Nagy kapukat nyitni,/Éjjel vízre menni,
Éjjel vízre menni,/Hét ökröt hajtani.

Hét ökröt hajtani,/Véres inget mosni,
Véres inget mosni,/Könnyveket hullatni.

“Lyányom, kicsi lyányom,/Mét könyves e szemed?
Mét könyves e szemed,/Mét szomorú színnyed?”

“Ányám, édesányám,/Gyermekeket rengettem,
Gyermekeket rengettem,/Cserefát égettem.

Cserefának füstye,/Hozta ki könyvemet.

Átkozott, átkozott/Legyen az az óra,
Mikor világra jöttem,/S adodni készültem.
Adodni készültem,/Hires házhoz mentem.”

81. Jöjj meg, Duna, jöjj meg, Nagy hegyi tolvaj (88), Bogdánfalva

Jöjj meg, Duna, jöjj meg,/Jöjj meg, Duna, jöjj meg,
S essővel, áporval,/S essővel, áporval.

S az én könyveimvel,/S az én könyveimvel.
Hajts el, Duna , hajts el,/Hajts el, Duna , hajts el!

‘Zén árva fejemet,/S az én árva fejemet,
S apám kapujába,/S apám kapujába.

S hod rikojthasszam meg,/S hod rikojthasszam meg,
S anyám, anyám, édesanyám,/Apám, apám, édesapám !

S hol van egy árva gyermekik,/S hol van egy árva gyermekik?
Kit oda adtak vótk,/Kit daadtak vót.

S ed kevély katanának,/S ed kevély katanának,
Sz e nagy hiresz tolvajnak,/Sz e nagy hiresz tolvajnak.

S ki moszt isz oda van,/S ki moszt isz oda van,
Kiéseket megfenni,/Kiéseket megfenni.

Hadval, hadakozni,/Hadval, hadakozni,
Jermén papat ölni,/Jermén papat ölni.

S megunta kiét szemem , S megunta kiét szemem ,
Véresz kiészeket látni,/Véresz kiészeket látni.

Megunta kiét folyem ,/Megunta kiét folyem ,
Zéd erde zugását,/Zéd erde zugását!

Vad galambnak nad szólását,/Vad galambnak nad szólását,
S anyám, anyám, édesanyám,/S anyám, anyám, édesanyám.

Levelet irok hazafelé,/Levelet irok hazafelé,
Köszöngetem nevelészit,/Köszöngetem nevelészit.

82. Jöjj meg, Duna, jöjj meg, Nagy hegyi tolvaj (89), Trunk

Jöjj meg, Duna, jöjj meg,/Jöjj meg, Duna, jöjj meg,
Záporból, esszöböl,/Sz ez ién könyveimből.

Hogy vigyen el engem,/Hogy vigyen el engem,
Ápám kapujára,/Ápám kapujára.

Hogy rikojthasszam ki,/Hogy rikojthasszam ki,
Ápám, édesápám,/Ápám, édesápám!

Kinek adott engem,/Kinek adott engem,
Egy híresz talvajnak,/Egy híresz talvajnak.

Ki moszt esz oda van,/Ki moszt esz oda van,
Jermén papat ölni,/Jermén papat ölni.

Jermén papat ölni,/Jermén papat ölni,
Vaszkapú rontani,/Vaszkapú rontani.

83. Túl a vizen Tótországban, Három árva (133), Diószén

Túl e vizen Tótországban,/Túl e vizen Tótországban,
Szilva termett szép zöld ágon,/Szilva termett szép zöld ágon.

S az alatt van három árva,/S az alatt van három árva,
Aki nincsen édesanyja,/Aki nincsen édesanyja

“Menjete ki temetőbe,/Menjete ki temetőbe,
Verjéte meg e mormintyát,/Verjéte meg e mormintyát.”

“Keljen, keljen, édesanyám,/Keljen, keljen, édesanyám!”
“Nem kelhetek, édes fíjam,/Nem kelhetek édes fíjam.

Menjete tük hazátokba,/Menjete tük hazátokba,
Met nektek van mosztohátok,/Met nektek van mosztohátok.

Aki ügyet vezet rivátok,/Aki ügyet vezet rivátok.
Aki fehér ad rivátok,/Aki fehér ad rivátok.”

Mikor kéri ebédiket,/Akkor szidják ‘zisteniket,
Mikor kéri ebédiket,/Akkor szidják ‘zisteniket.

Mikor fejt ad rivájik,/Mikor fejt ad rivájik,
Vérrel virágzik a hátik,/Akkor vérrel virágzik e hátik.

84. Langos Szép Ilona, Az eladott leány (185) Bogdánfalva

Ilonám, Ilonám,/Langos Sép Ilonám,

Ilonám, Ilonám,/Langos Sép Ilonám!

Zsablaknál varr vala,/Őtész ötí vala
Kékice selyemvel,/Szárig arany szálval.

Ő isz kitekinte/Nagy ivegablakján,
Ő isz kitekinte/Nagy ivegablakján.

“Ányám, édesányám,/Jőnek is utánnam,
Ányám, édesányám,/Jőnek is utánnam.

Hat lóval, hintóval,/Sz ed rongyos nyirelyvel,
Hat lóval, hintóval,/Sz ed rongyos nyirelyvel.

Ányám, édesányám,/Rejtsen el ingemet,
Ányám, édesányám,/Rejtsen el ingemet!”

“Hová rejtsелеk, lyányom?/Menj bé kámárába,
Menj bé kámárába,/Bujj bé egy ládába!”

“Jó napot, jó napot,/Hol e lihányotok,
Jó napot, jó napot,/Hol e lihányotok?”

“Menj bé kámárába,/S ott van egy ládába,
Menj bié kámárába,/S ott van egy ládába.”

“Háj ki, lihány, onnat,/S indully el előttem,
Háj ki, lihány, onnat,/S indully el előttem!”

Változat, Trunk

“Bágyem, édesz bágyem,
Egyebtől nem félek,
Puskaroppanásztól, Ziéed erdő zúgásztól.”

85. Zöld erdőbe két gerlice, Párja vesztett gerlice (215), Bogdánfalva

Zöd erdőbe kiét görice,/Zöd erdőbe kiét görice,
Sz odamene ed nagy madar.

Sz ez egyiket elvadászá,/Sz ez egyiket elvadászá,

Sz e mászikat megitatá.

Biévádázá ződ nádaszba,/Biévádázá ződ nádaszba,
Felüle jez asszujára.

Veregeti lábecskáját,/Veregeti lábecskáját,
Várákossa társecskáját.

Ugy forogjak jén elmédbe,/Ugy forogjak jén elmédbe,
Mind e lang e kemencébe.

Sz akkar jússzak jén eszedbe,/Sz akkar jússzak jén eszedbe,
Hét e kinyér e kezédbe.

Sz akkar sze jússzak egyebrül,/Sz akkar sze jússzak egyebrül,
Csak e méltó szeretetrül.

86. Eme kertbe nagy madár, Párja vesztett gerlice (216), Bogdánfalva

S eme kertbe nagy madár,/S eme kertbe nagy madár,
Fejit földbe csökkesztette,/Magát bújé eresztette.

Fejit földbe csökkesztette,/Magát bújé eresztette.

“Mit szírsz, mit szírsz, te nagy madár,/Mit szírsz, mit szírsz, te nagy madár?”

“Hodne sírjak keseregjek,/Hodne sírjak keseregjek,
Ha je társam elvesztettem,/Ha je társam elvesztettem.”

“Menj bié madár ződ nádaszba,/Menj bié madár ződ nádaszba!”
Biéreppene ződ nádaszba,/Biéreppene ződ nádaszba.

Kiüle jez asszujára,/Kiüle jez asszujára,
S úd rikojsa társecskáját,/S úd rikojsa társecskáját:

“Társam, társam, édes társam,/Társam, társam, édes társam!
Merre mentél, merre lettiél,/Merre mentél, merre lettiél?

Harmadnapja mind kereszlek,/Harmadnapja mind kereszlek,
Keserű utakon járok,/Keserű utakon járok.

Uca, uca bánat uca,/Uca, uca bánat uca,
Bánatköbül vagy kirakva,/Bánatköbül vagy kirakva .

Sz aszt isz ez ién társom rakta,/Sz aszt isz ez ién társom rakta,
Hogy én sírva járjak rajta,/Hogy én sírva járjak rajta.

Húll e könnyü je szemembül,/Húll e könnyü je szemembül,
Húll e földre, húll előmbe,/Húll e földre, húll előmbe.

S húlljon annak ez ölibe,/S húlljon annak ez ölibe,
Ki ezt nekem cselekedte,/Ki ezt nekem cselekedte.

Édesanyám levelire,/Édesanyám levelire,
Felcseppene három könyvem,/Felcseppene három könyvem.

Édesanyám megbánkódott,/Édesanyám megbánkódott,
Könnyem árán sziránkozik,/Könnyem árán sziránkozik.”

87. Ideki a kertbe, Esküvőre hazatérő kedves (240), Bogdánfalva

Ideki je kerbe, sze vacsar tövibe,
Ideki je kerbe, sze vacsar tövibe,
János Izánával szépen tanácsolnak,
János Izánával szépen tanácsolnak.

“Hallad-e te Izana, mit mondok én néked,
Hallad-e te Izana, mit mondok én néked,
Megvársz-e te ingem három esztendeig,
Megvársz-e te ingem három esztendeig?”

“Megvárjak jén téged, szok szép idő válik,

Megvárlak jén téged, szok szép idő vállik,
Megvárlak jén téged még tovább időig,
Megvárlak jén téged még tovább időig.”

88. Ideki a kertbe, Esküvőre hazatérő kedves (241), Bogdánfalva

Ideki je kertbe,/Sz e vackor tövibe,
Ideki je kertbe,/Sz e vackor tövibe.

Ott valának ketten,/Ilana Györgyivel,
Ott valának ketten,/Ilana Györgyivel.

Györgyi mondja vala:/"Ilana, Ilana!"
Györgyi mondja vala:/"Ilana, Ilana!

Megvárc-e te ingem/Három esztendeig,
Megvárc-e te ingem/Három esztendeig?"

Ilana mondja vala:/"Györgyi, Györgyi, Györgyi!"
Ilana mondja vala:/"Györgyi, Györgyi, Györgyi!

Három esztendeig/Szok szép idő vállik,
Három esztendeig/Szok szép idő vállik!"

Györgyi mondja vala:/"Iszten engedje meg!"
Györgyi mondja vala:/"Iszten engedje meg!

Mikor hazajövök,/Mikor hazajövök,
Sz e todvarjaidat/Kiszeperve kapjam!

Anyádat sz apádat/Fejed felett lásszam,
Anyádat sz apádat/Fejed felett lásszam.

Papat sz e diákot/Lábaidnál lásszam,
Papat sz e diákot/Lábaidnál lásszam!"

89. Elindulék este guzalyasba (249), Trunk

Elindulék eszte guzalyasba,/Elindulék eszte guzalyasba,
Esszegyülék hitesz szeretőmvel. /Esszegyülék hitesz szeretőmvel.

Megabajgám búmat-bánatomat,/Megabajgám búmat-bánatomat.
Meglátának a felszei szüzek,/Meglátának a felszei szüzek.

Béperlettek az apám házába,/Béperlettek az apám házába.
Elévevé apám szompálcáját,/Elévevé apám szompálcáját.

Rivahányá kercsi darakamra../Rivahányá kercsi darakamra.

90. Lányok, lányok, jó lánybarátaim (250), Trunk

Lyányok, lyányok, jó lánybarátaim,/Lyányok, lyányok, jó lánybarátaim,
Hájtok eszte hezzám guzalyasba,/Hájtok eszte hezzám guzalyasba!

Néktek adom húgom koszorúját,/Néktek adom húgom koszorúját.
Nekem nem kell szenki koszorúja,/Nekem nem kell szenki koszorúja.

Met moszt kötik ez én koszorúmat,/Met moszt kötik ez én koszorúmat,
Ágból- bogból, fejár csemetéből,/Ágból- bogból, fejár csemetéből.

Tiszta, tiszta, fejár lilivomból,/Tiszta, tiszta, fejár lilivomból.

91. Megüték a szegény legényt, A megölt legény (269-270), Bogdánfalva

Megüték e szegén legényt,/Megüték e szegén legént
Hatvan forintáért,/Hatvan forintáért.

S biéveték e Fejertyiszába,/S biéveték e Fejertyiszába,
Hatvan forintáért,/Hatvan forintáért.

S odamene 'zédesapja,/S odamene 'zédesapja;
„Gyer csak haza, fíjam./Gyer csak haza, fíjam!”

„Nem gyerekek édesanyám,/Nem gyerekek édesanyám,
Met meg vagyok halva,/Met meg vagyok halva.”

S odamene 'zédesanyja,/S odamene 'zédesanyja;
„Gyer csak haza, fiam,/Gyer csak haza, fiam!”

„Nem gyerekek, nem gyerekek,/Nem gyerekek, nem gyerekek,
Mert meg vagyok halva,/Mert meg vagyok halva!

Sárig hajam csincsecskiékbe,/Sárig hajam csincsecskiékbe,
Fejemhez van fagyva,/Fejemhez van fagyva.

Aranysarú, gyémánpatkó,/Aranysarú, gyémánpatkó,
Lábamhoz van fagyva,/Lábamhoz van fagyva!”

S odamene szereteje,/S odamene szereteje,
„Kelly fel, nyilám, kelly fel,/Kelly fel, nyilám, kelly fel!”

„Mulass kicsit, hogy beszéllyek,/Mulass kicsit, hogy beszéllyek,
Met meg vagyok útve,/Met meg vagyok útve!

Csináltatsz-e e te nékem,/Csináltatsz-e e te nékem,
Gyivófa koporsót,/Gyivófa koporsót!“

„Csináltak, édes nyilám,/Csináltak, édes nyilám,
Fenyőfa koporsót,/Fenyőfa koporsót.”

„Csináltatsz-e, édes rózsám,/Csináltatsz-e, édes rózsám,
Cserefa szegezőt./Cserefa szegezőt?”

„Csináltak, édes nyilám,/Csináltak, édes nyilám,
Cserefa szegezőt,/Cserefa szegezőt?”

„Csináltatsz-é, édes nyilám,/Csináltatsz-é, édes nyilám,
Fenyőfa keresztet,/Fenyőfa keresztet?”

„Csináltak, édes nyilám,/Csináltak, édes nyilám,
Cserefa keresztet,/Cserefa keresztet!“

„Megsiratsz-e te ingemet,/Megsiratsz-e te ingemet,
Kiét pár ember előtt,/Kiét pár ember előtt?”

„Megsiratlak ién tégedet,/Megsiratlak ién tégedet,
Zegéssz világ előtt,/Zegéssz világ előtt!”

„Elkisérsz-e e te ingem,/Elkisérsz-e e te ingem,
Bárcsak a kapudig,/Bárcsak a kapudig?”

„Elkisérlek, ién tégedet /Elkisérlek, ién tégedet ,
Erekes házadig,/Erekes házadig.“

92. Hajladozik nádszál, Keserves (314-315), Bogdánfalva

Hajladozik nádszál, zörög e levele,/Hajladozik nádszál, zörög e levele.
S az én irigyemnek meg nem áll e nyelve,/S az én irigyemnek meg nem áll e nyelve.

Este lefektikbe fejik alá tesznek,/S este lefektikbe fejik alá tesznek,
Régvel felkeltikbe nyelvik alá vesznek,/Régvel felkeltikbe nyelvik alá vesznek

Letesznek, felvesznek, hogy elveszessenek,/Letesznek, felvesznek, hogy elveszessenek,
Nem engedi Isten, hogy elveszessenek,/Nem engedi Isten, hogy elveszessenek.

Mily nehéz e testnek lélektől megvállni./Mily nehéz e testnek lélektől megvállni,
S az igaz léleknek kárhozatra menni./S az igaz léleknek kárhozatra menni.

Könnyebb kösziklának lágy iasszé válni./Könnyebb kösziklának lágy iasszé válni,
Mint két édeszednek egymástól megvállni./Mint két édeszegynek egymástól megvállni.

Met két édeszednek színnye szem változik./Met két édeszednek színnye szem változik,
De két idegennek vére vízzé válik./De két idegennek vére vízzé válik.

Szír ez út előttem bándodik ez ösveny./Szír ez út előttem bándodik ez ösveny,
Bándodhatam ién isz vagyan módam benne./Bándodhatam ién isz vagyan módam benne.

S ehol ién elmenek, még e fák is sírnak./S ehol ién elmenek, még e fák is sírnak,
Genge ágairól levelek lehúlnak./Genge ágairól levelek lehúlnak.

Húlyatak levelek, takarjatak ingem./Húlyatak levelek, takarjatak ingem,
Met ez én édesanyám sírval keresz ingem./Met ez én édesanyám sírval keresz ingem.

Sirassan, anyám sirassan, moszt még előtte lát./Sirassan, anyám sirassan, moszt még előtte lát,
Met ez Isten tudja, hol lesz e veszélyem./Met ez Isten tudja, hol lesz e veszélyem?

Erdőbe, mezőbe, tenger közepébe./Erdőbe, mezőbe, tenger közepébe,
Ha tengerbe leszen, örökké odaveszem./Ha tengerbe leszen, örökké odaveszem.

Lesznek gyámolóim erdei galambak./Lesznek gyámolaim erdei galambak,
Lesznek siratóim s az égi madarak./Lesznek siratóim s az égi madarak.
Lesznek temeteim s a nagy vízi halak./Lesznek temeteim s a nagy vízi halak.

93. Este nálunk a faluba, Szerelmi dal (344), Bogdánfalva

Eszte nálunk e faluba./Eszte nálunk e faluba,
Kici lijány guzalyaszba./Kici lijány guzalyaszba.

Vár e legény e kapuba./Vár e legény e kapuba,
Kondorissza treszuráját./Kondorissza treszuráját!

Onnat menen ajtójára./Onnat menen ajtójára,
Vakargassza, mind e macska/Vakargassza, mind e macska.

Onnat menen áblákjára./Onnat menen áblákjára,
Kukucsil bie, mind e róka./Kukucsil bie, mind e róka.

Odafagyott ez ajaka./Odafagyott ez ajaka.
Hozd ki lijány azt e gyortyát./Hozd ki lijány azt e gyortyát,

Hogy vágjuk le jez áját./Hogy vágjuk le jez áját.
Zillyen legén bűdöszgomba./Zillyen legén bűdöszgomba.

De je lijány cokrós rúza./De je lijány cokrós rúza,
Többcör virágzik e nyárba./Többcör virágzik e nyárba.

Mik lyányunkat írhez kéri,/Mik lyányunkat írhez kéri,
De falúból ki nem adjuk,/De falúból ki nem adjuk.

Cak szomszédba átaladjuk,/Cak szomszédba átaladjuk,
Hol még enned sze nem adnak,/Hol még enned sze nem adnak.

Menden régvel cak fuszujka,/Sz aval jól kijő je munka.
Minden délbe cak e cibri,/Minden délbe cak e cibri.

Domokos Pál Péter – Rajeczky Benjamin: Csángó népzene I- II.

94. Mikor kiczi lanka vótam (I/151), Dioszén

Mikor kiczi lanka vótam,
Édesz Gergelem ! Kedvesz Gergelem!
Zabaratni járogattam,
Édesz Gergelem ! Kedvesz Gergelem!
Markat nem birtam hajtani,
Édesz Gergelem ! Kedvesz Gergelem!
Szeretét tuttam tartani,
Édesz Gergelem ! Kedvesz Gergelem!
Nem juól vettem a vámot,
Édesz Gergelem ! Kedvesz Gergelem!
Mekszitták a Márvámot
Édesz Gergelem ! Kedvesz Gergelem!
Gergej sziltit a gerlicbe,
Édesz Gergelem ! Kedvesz Gergelem!
Én táncaltam a pincébe
Édesz Gergelem ! Kedvesz Gergelem!
Gergej sziltit, ien táncaltam.
Édesz Gergelem ! Kedvesz Gergelem!
Jaj be kedvesz leján vótam,
Édesz Gergelem ! Kedvesz Gergelem!
Papucaim kercegetek,
Pántyikáim zurrogtak
Édesz Gergelem ! Kedvesz Gergelem!

95. Fáj a szívem szüvedétt (I/152)Dioszén

Fáj a szívem szüvedétt,
Két fekete szemedétt.
Fáj, fáj, genge szívem fáj.
Fáj a szívem halálíg,
Koporszom bezártájíg,
Fáj, fáj, genge szívem fáj.
Kék a szeme, nem fekete,
Ki a fene ne szeressze,
Fáj, fáj, genge szívem fáj.

Kék a szeme, szökjék ki,
Ne szeressze mász szenki
Fáj, fáj, genge szívem fáj.

96. Eszte jé, szirkil bié (I/152), Dioszén

Eszte jé, szirkil bié,
Tiszelyeket szeper bé!
Me nem tudad ki jé bé,
Sz aki z eszte bé jett vót,
Kilenc almát hozott vót.
Mind a kilenc pirassz vót,
Sz e legén isz ed szép vót.

97. Ala-bala vadkecke (I/152), Dioszén

Ala-bala vadkecke,
Kébél rakott kemence.
Kerijjik e kemenciét,
Cókojjuk e menyecskét.

98. Árva vagyok apa nélkül (I/153), Dioszén

Árva vagyok apa nélkül,
Héccer árvább anya nélkül.
Vótam én isz, mikor vótam,
Kóró között virág vótam.
Egy szép legén leszakasztott,
Körme között elhervasztott.
Ugy elhervatt a szívemnél,
Mind lekaszált fű a mezőnn.
Lekaszájják, sz megaszajják,
Kapiczába rakoszgasszák.
Met el vagyok keszeredve,
Mind e bikfa tekeredve.

99. Nehol kerekedik egy kerek dombecska (II/29-30), Trunk

Nehol kerekedik egy kerek dombecska,
Azon növelkedik egy édes almafa.
Édes az almája, csokros a virágja,
Édes az almája, csokros a virágja.
S nehol kerekedik egy gyalog ösvenke,
Azon növelkedik egy fehér báránka.
A homlokán vala szép fényes csillag.
Jobb ódalán vala szép fényes napfény.
Bal ódalán vala szép fényes hódfény,
S a fejibe vala nyócvan mise gyortya.
Meg ne iedj, meg ne iedj, Márton szép Ilona,
Mert én hozzád jöttem, Isten parancsolta.

S a szíép szüzek serge egy miatt nem telik,
Ha te odajönnél, veled bé is telnék.
S a menyei kapuk magiktul megnyílnak,
A mennyei harangok magiktul megszólhatnak.
Tizenkét ótáron tizenkiét pap vagyon,
Nagyobb azok közül Urunk Jézus vala.

100. Piros, piros szegfű, bongos marolyána (II/31), Trunk

Piros, piros szegfű, bongos marolyána,
Piros, piros szegfű, bongos marolyána;
S életinek párja, vályya ki kaszálja?
Gergel bíró vágja, csapja kalangyába,
Csapja kalangyára, vesszőre, bogjára.
Ilonának kötöttje, kapufára kikötte,
Az Gergel bíró biévette, meg is aranpilizte.
Jól tette, hogy biévette, meg is aranpilizte.

101. Bément, fiam, bément (II/35-36), Trunk

Bément, fiam, bément
E kicsi kertedbe,
Rózsát szedjen néked,
Bokrétába kössze.
Bokrétába kössze,
Kalapidba tegye.
Cak ő isz bémene
Je kici kertjébe.

102. Menyecske, menyecske (II/78), Trunk

Menyecske, menyecske, Menyecske, menyecske,
Megmondám az este, Megmondám az este,
Ne menj a cserésbe, Ne menj a cserésbe,
Mert megmar a kígyú szerelem kiépiébe.
Szerelem, szerelem, átkozott szerelem,
Mért nem termettél vót minden fa tetején,
Minden fa tetején, jegyivónak levelén,
Minden fa tetején, gyivónak levelén?

103. Hegyi velem Mónár Anna (118 – 119), Trunk

Hegyi velem Mónár Anna, Hegyi velem Mónár Anna,
Hosszu j utra szétálgatni, Hosszu j utra szétálgatni,
Burkoszfa alá leülni, Burkoszfa alá leülni,
Fe ne tekints burkosz fára, Fe ne tekints burkosz fára,
Mert góc eszik e szemedbe, Mert góc eszik e szemedbe,
Feltekintik burkoszfára, Kilenc lihány felakaszva,
Kilenc lihány felakaszva, Tizediknek esz van helye,
Tizediknek esz van helye.

104. Andrászfalu keszkeny padaló (II/144), Trunk

Andrászfalu keszkeny padaló,
Andrászfalu keszkeny padaló,
Hul hietszer elvetett e ló,
Hul hietszer elvetett e ló.
S ha még egyszer el foga vetni,
S ha még egyszer el foga vetni,
Katonának szem leszek jó,
Katonának szem leszek jó.
Katonaszágim szem bánom,
Katonaszágim szem bánom.
Cak apám sz anyám szajnálom,
Cak apám sz anyám szajnálom.

105. Hegyen-füldön járogatok, vala (II/165), Trunk

Hegyen-füldön járogatok vala,
Vairágecskát gyűjtögetek vala,
Csincsecskébe csincselgetem vala,
Bokrétába kötögetem vala.
Felnyergelém lovamat, magamat,
Felnyergelém lovamat, magamat,
S elindulíék hosszu jutra viéle,
S elindulíék hosszu jutra viéle.

106. Merinka (II/181- 183), Trunk

Olául Merinkám,/Magyarul Margitkám!
Mondd meg te azt nékem,/Mondd meg te azt nékem,
Száz katona közül/Melyiket szereted?
Napot-e vagy Holdat,/Vagy fényes csillagot?
Napot is szeretem,/Holdat is szeretem,
De fényes csillagot/Leginkább szeretem.
Mert a Holdnak fénye/Öreg Ráduly vajda,
De a napnak fénye/Öreg Ráduly asszony,
De a fényes csillag/Öreg Ráduly fia.
Olául Marinkám,/Magyarul Margitkám !

[anyós megöli Merinkát, megégette, kertbe tette, hazajön R.P., keresi]

Mondd meg te azt nékem,/Akarsz-e te nékem
Favágó tőkém légy?/Favágó tőkém légy?
Bizony nem akarok,/Megszakad a szívem.
Olául Marinkám,/Magyarul Margitkám !
Akarsz-e te nekem,/Hogy gyertyatartóm légy ?
Bizony nem akarok,/Megszakad a szívem.
Ő is megtekeré/Eggyül Marinkáját.
Jivoszas vászonnal./Meggyújtotta végig,
Talpától tekerte./Feje tetejéig.

Talpától égette,/Fejéig égette.
Olául Marinkám,/Magyarul Margitkám !
Anyám, édesanyám !/Megszakadt a szívem.

Olául Márinka/Magyarul Margitka !
Száz katonám közül/Melyiket válasszad ?
Holdat-e vagy Napot,/Vagy Fényes Csillagot ?
Vagy elégszelek-e,/Vagy eltiporjalak ?
Vagy száz katonámnak/Gyertyatartója légy ?
Világos virradtig,/Világos virradtig.
Ifjú Rádúj Pétert,/Ifjú Rádúj Pétert,
Ki most is oda van,/Ki most is oda van,
Hadban hadakozik,/Elöl zászlót vinni,
Jó hírt hazahozni,/Jó hírt hazahozni.
Meggóga a bába/S elvágá a menyit,
Onnat is felvévő,/Onnat is felvévő,
Kicsi kertbe vivő,/Kicsi kertbe vivő,
Rózsabokor alá,/Rózsabokor alá.
Mámikám, Mámikám !/Hol az én Marinkám ?
Hol az én Marinkám ?/Elment fiam, elment,
Elment fiam, elment/Ki búzás mezőbe,
Ki búzás mezőbe,/Búzáat szedjen neked,
Bokrétába kösse,/Kalapidba tegye.
Ő is elindula,/Ő is elindula,
Magsarkalá lovát,/Megfittyenté magát.

Nincsen ott, Mámikám !/Nincsen ott, Mámikám !
Bément fiam/Kicsi kertedbe,
Rózsát szedjen neked,/Bokrétába kösse,
Bokrétába kösse,/Kalapidba tegye.
Csak ő is bémene/A kicsi kertjébe.
H'az ő Marinkája,/Feteke, mint csutak,
H'az ő Marinkája,/Feteke, mint csutak.
Még a rózsái es/Nagyon megváltoztak,
Fehér rózsabokor/Veresre változott,
Veres rózsabokor/Fehérre változott.
Kivevé e késő/S felöklelé magát.
[az anyja elégeti őket otthon, eltemeti őket a templomban]
Oda is bémene/A bába, kimene.
Fiát jobb karjára,/Menyét bal karjára
S a házba bevívő/S a házba bevívő.
Menyét külső padra,/Fiát belső padra,
Vászonnal teríti,/lusszal megönti,
Fejiknél meggyújtá,/Talpig elégeti,
S onnat is felsepri/Még a hamujukat
S a templomig vivő,/S a templomig vivő.
Fiát oltár elejébe,/Menyét oltár után.
Onnat is csak kinőtt/Két szép liliomszál.
S úgy nőttek, úgy nőttek,/Amíg összeértek,
S összeölelkeztek,/Onnan mennybe mentek,

Isten elejébe,/Isten elejébe.

107. Szegén legény voltam (II/189), északi és déli csángó dal

Szegény legény voltam,/Gazdag leányt kértem
S a gazdag leánynak/kedvét nem lelhettem.
Én városba menék,/Piros cipőt vevék,
Én azt hazavitettem,/Az asztalra tettem.
Híjj uradnak engem,/Kincsem, feleségem!
Bizony nem én soha/Teljes életemben.
Már az apám házát/Nagyobb urak járták,/
Azkot sem uraltam,/Téged sem urallak.
Én városba mentem,/Bársony kendőt vettem,
Én azt hazavitettem,/Az asztalra tettem.
Híjj uradnak....sem urallak.
Én erdőre menék,/Somfa pálcát vágék,
Én azt hazavivém,/Ajtó után tevém.
Híjj uradnak...sem urallak.
Én azt elővevém,/Ütni, vágni kezdem.
Híjj uradnak engem,/Kincsem, feleségem!
Uram vagy, uram vagy,/Láncos teremtetten.

108. Porondos víz martján (II/191), Trunk

Porondos víz martján,/Porondos víz martján
Felnőtt liliomszál,/Felnőtt liliomszál.
Ki akar száradni,/Ki akar száradni.
Ki kell onnat venni,/S új helybe kell tenni,
S új helybe kell tenni ./Hátha megfogannék,
Az én szerencsémre,/Másnak bosszújára.
Irigyek, irigyek/Gonosz akaróim!
Miért nem hagytok békét/Én árva fejemnek?
Szegény életemnek?
Békét hagyta Isten/Az én életemnek.
Kedvét bétöltötte/S az én sok irigyemnek,
Zörgő liliomszál,/Zörög a levele.

109. Porondos víz martján (II/191), Trunk

Porondos víz martján/Felnőtt liliomszál,
Ki akar száradni,/Ki kell onnat venni,
Új helybe kell tenni,/de aho megfogannék,
Új helybe kell tenni,/de aho megfogannék,
Mit sírsz, mit keseregsz/Szegény árva kislány?
Hát én hogyne sírjak,/Hogy ne keseregjek?

110. Szól e kakas (113), Bogdánfalva

Szól e kakas, majt megvirjadt,
Szól e kakas, majt megvirjadt,
Te édesim, majt itt maradsz,
Te édesim, majt itt maradsz.
S úgy elmenek én egy búval,
S úgy itt maradsz száz annyival.
Fészket rakok e sűrűsbe
Bánótfának tetejibe.
Megmondom én göricémnek,
Ne rakj fészket az utcára.
Mert az utcán sokan járnak,
Min' te fészke-dről vadásznak.

111. Akkor szép ez erdő (129), Dioszén

Akkor szép ez erdő, mikor zöld
Mikor e vadgalamb belé költ.
Akkor szép e rózsá bokrba,
Jaj, bekötik gyöngykoszorúba.
S azt fölteszik kűslyány fejire,
Örökös bú száll e szűvire.

112. Jere ki, szűvem a szőlőhedre (146), Dioszén

Jere ki, szűvem/A szőlőhedre,
Onnét nézzünk bé/A nad Gyoszénbe.

Onnan halladszik/Benedeknének
Felnőtt szép lyánya,/Ed Rózsikája.

Hájtok, kérjük meg,/Ha ideadják,
Met azt nem adják,/Met odaadták.

Há' vajon kinek?/Há' vajon kinek?
Benke Jánosznak,/Benke Jánosznak.

Seres András–Szabó Csaba: Csángómagyar daloskönyv

113. Aztán, aztán jó gazda, Hajnalozó (37), Trunk

Osztán, osztán, jó gazda,/Jól nyújtózzál e zágyban,
Ihaha juhahaj,/Jól nyújtózzál e zágyban.
Hajtsd félre ajtód szárkát,/Húzd ki e hordód cápját.
Ihaha, juhahaj,/Húzd ki e hordód cápját.
Húzd ki e hordód cápját,/Tiszteld Szent János napját.
Űjahaj, juhahaj,/Tiszteld e neved napját.

Egy pahárval, jó borval,/Beszélgetünk jó gondval.
Ujahaj, juhahaj,/Beszélgetünk jó gondval.
Úgy repülünk mind e raj,/Mennybe menjünk, mind angyal.
Lujahaj, juhahaj,/Mennybe menjünk, mind angyal.

114. Gyere ki, szívem (74), Bogdánfalva

Gyere ki, szívem,
Szép szőlőhegyre.
Sz onnat nézzünk bié
Szép Cégényébe.
Felnőtt szép lánya,
Dovár Jánosznak.
Sz Ezt mondikálja,
Kérjük meg nekem.
De azt nem adják,
Mert odaadták.
De kinek adták,
Mihálnak adták.

115. Három csillag van egy égen, Mikor viszik a nyírását (83), Diószén

Három csillag van egy iégen s egy kócban,
Három csillag van egy iégen s egy kócban,
Három szeretőm van nekem s egyforama.

Három szeretőm van nekem s egyforama.
S e háromból egy egy igaz szeretőm,
S e háromból egy egy igaz szeretőm,
Egy más kettőt verje meg a teremő.

Egy más kettőt verje meg a teremő.
JÉn e-zúton még alább sem mehetek,
JÉn e-zúton még alább sem mehetek.
Mind azt mondják, feteke gyászt viselek.

Mind azt mondják, feteke gyászt viselek.
Feteke gyász, fejér sa-zén gyegykendőm,
Feteke gyász, fejér sa-zén gyegykendőm,
Mind elhagyott sa-zén régi szeretőm.

Mind elhagyott sa-zén régi szeretőm.
Ha elhagyott, hagyjon is el örökre,
S ha elhagyott, hagyjon is el örökre,
Százszor szebbet s jobbat kapok helibe.

Százszor szebbet s jobbat kapok helibe.
Felhágék e egy nagy magos tetűre,
Felhágék e egy nagy magos tetűre,
S Ott akadék szeretőre, kettőre.

116. Hujjogtatók, Táncszók (111-112), Diószén

Hazahoztuk a menyit/Ki letéjje bezerit.
Hazahoztuk a lányát,/Ki letéjje kerpáját.
De j a máma szemgyöngge/Bétaszítja a gödörbe.
Juhuhu, huhuhu !

Én Isztenem valaki,/Cak a színyig hina ki.
Onnat tovább elmennék,/szAmit kérmék azt adnék,
Juhuhu, huhuhu !

Resze, lesze, resze te,/Mily megcaltál a-zeszte.
Kicaltál a kenderbe,/szOtt hagytlál egy pendelybe.
Juhuhu, huhuhu !

Ne szereszd a mász szurát,/Mert nem viszen neked fát.
Ne szereszd a mász asszonyát,/Nem varr neked inget, gagyát.
Juhuhu, huhuhu !

Őszi pulyka, tavaszi,/Azt a kakaszt kergeti.
Ha eléri, letépi,/Mindjárt megkereköli.
Juhuhu, huhuhu !

Én Isztenem, lássz codát,/z Ember tartsa a bubát.
E-za buba nem lenne,/Becülete szem lenne.
Juhuhu, huhuhu !

Kinek nincen bubája, Annak nincen zuzája.
Juhuhu, huhuhu !

Az én uram haragja/Olyan mind a tűz langja.
Juhuhu, huhuhu !

Én Isztenem, mi lehet?/Macka hiuba lődörget.
Juhuhu, huhuhu !

Szedett kendő a fejin,/Kilenc kulyak a tövin,
Kilenc tetü tetejin,/Juhuhu, huhuhu !

Azér nincen pendelyem,/Mert nem fontam a tiélen.
Kilenc ingnek egy pendely,/szA tűzpajtámban kender.
Juhuhu, huhuhu !

Ki kenderit fölveti,/Azt a-zura szereti.
Ki kenderit föl nem veti,/Azt a-zura nem szereti.
Juhuhu, huhuhu !

Ide te, tova te,/Anyád isz olyan mind te.
Juhuhu, huhuhu !

Szép hurmuzaosz menyickiék,/Fejjetik meg a keckiét
Én isz zészte megfjétem,/szÁ cordába vezettem.
Juhuhu, huhuhu !

Mikor uram honn vagyon,/Cipke van a-zablakon,
Mikor uram nincen honn,/Róza van a-zablakon.
Huhuhu, huhuhu !

Komám uram azt fogadta,/Hogy a-zéjjen nekem adja.
Nekem biza nem kéne,/Szakassza le a cinke.
Juhuhu, huhuhu !

Münköt hijába néznek,/Velünk ugyszem jöhetnek,
Velünk cak úgy jöhetnek,/Ha belétét vehetnek.
Juhuhu, huhuhu !

Ezét vagyok lenbimbó,/Hogy szeressen a bíró.
Ezét vagyok lenvirág,/Hogy szeressen a világ.
Juhuhu, huhuhu !

Szép a virág, ha fejér,/Cűf a leginy, ha kevély.
Szép a virág, ha veresz,/Cűf a leginy, részegesz.
Juhuhu, huhuhu !

Falu végén lakok ién,/Hiresz dáma vagyok ién.
Ötnék, hatnak adok ién,/Úgy isz igaz vagyok ién.
Juhuhu, huhuhu !

Hangyafészkek, daráfészkek,/E-za-zember moszt isz részeg.
Huhuhu, huhuhu !

Cirikolnak a feckiék,/Szép hurmuzaosz menyickiék.
Énekelnek madarkák,/Szép olvaszós babáckák.
Juhuhu, huhuhu !

A-za-zember nem tudja,/szA-zasszonya legyúrva,
Oda ki a bokroszba. Huhuhu, huhuhu !

É-za-zasszony ruhába,/Ulyan mind egy rossz bába.
Ién isz voltam ruhába,/Még szem voltam rossz bába.
Juhuhu, huhuhu !

Cak a pipa százálom,/Kapa nyele halálom.
Juhuhu, huhuhu !

Cerebingó, keckerágó, a-zén uram félre járó.
Juhuhu, huhuhu !

Ciripelnek a feckiék,/Részegek a menyickiék.

Elöl járnak fatában,/Hátul rossz katrincában.
Huhuhu, huhuhu !

Holdvilág, napvilág,/Megbolondult a világ.
Juhuhu, huhuhu !

Áldjon Iszten, ne hagyjon,/Mennysországban részt adjon,
Földön kinyewret adjon,/Mennyben örömet adjon.
Juhuhu, huhuhu!

117. Sirit az orsóm (115), Dioszén

Sirit a-zorsóm e sarkán,/Jön szeretőm e-zorrán.
Hadd el jöjjön szegénke,/Mert ő tyaknyos legényke.

El e-zajtóig, s még vissza,/sE gyűrűmöt add vissza.
Mert, ha vissza nem adod,/Bietöröm e-zorodat.

118. Kerek a káposzta (119-120), Trunk

Kerek e káposzta,/Szár az levele,
Búszul e küslíján,/Nincsen szereteje.

Ne búszulj, ne búszulj,/Mert ad a jó Iszten.
Ne búszulj, ne búszulj,/Mert ad a jó Iszten.

Szeretőm e táncba, gyűrűm e-zujjába,
Minden fordulásba,/Fémlik e-zujjába.

Nállam e gyűrűje,/Mász e szereteje.
Nállam e gyűrűje,/Mász e szereteje.

119. Kihajlott a deszkakerten (123), Trunk

Kihajlott e deszkakerten,/Róza lelkem, Róza,
Róza alatt e vetett ág,/Róza lelkem, Róza

SzAbba zágyba ki sz ki fekszik,/Róza lelkem, Róza?
SzAbba zágyba ki sz ki fekszik,/Róza lelkem, Róza?

Fekszik, fekszik, Gyurka bíró,/Róza lelkem, Róza.
Fekszik, fekszik, Gyurka bíró,/Róza lelkem, Róza.

szOtt előtte ki sz ki szétál,/Róza lelkem, Róza ?
szOtt előtte ki sz ki szétál,/Róza lelkem, Róza ?

Szétál, szétál Borid asszon,/Róza lelkem, Róza.
Szétál, szétál Borid asszon,/Róza lelkem, Róza.

Mit kötsz, mit kötsz Borid asszon,/Róza lelkem, Róza ?

Mit kötsz, mit kötsz Borid asszon,/Róza lelkem, Róza ?

iÉn bokrétát, Gyurka bíró,/Róza lelkem, Róza.

iÉn bokrétát, Gyurka bíró,/Róza lelkem, Róza.

Közd meg szépen, tedd e szegre,/Rózs lelkem, Róza,

Közd meg szépen, tedd e szegre,/Rózs lelkem, Róza.

Mikor kimen, mikor bejössz,/Róza lelkem, Róza.

Mind azt gondold, hogy én vagyok,/Róza lelkem, Róza.

Mikor nezed, ha nem vagyok,/Róza lelkem, Róza.

Mikor nezed, ha nem vagyok,/Róza lelkem, Róza.

120. Sáríg bosztán levele (128), Trunk

Száríg bosztán levele,/Le e-zúton, le, le, le,

Le Lonkáig, még vissza/szA gyűrűmöt add vissza.

Ha te vissza nem adod,/Kitépem a hajadot.

Ha te vissza nem adod,/Kitépem a hajadot.

121. Engemet az asszony (152), Trunk

Ingemet e-zasszony/Meg ne indorgasszon,

Mert e teneremet/Pofra veri hangja.

Tudom édesz uram,/Bezzeg vitéz voltál,

Bezzeg vitéz voltál,/Mikor legén voltál.

Ha erdőre küldtelek,/Mezön bogároztaál,

Ha mezőre küldtelek,/Erdőn bogároztaál.

122. Ludasim, pajtásim (154), Bogdánfalva

Ludaszim, pajtászim,/Ludaszim, pajtászim,

Hol a zién lúdjaím,/Hol a zién lúdjaím?

Tizenketten votak,/Tizenketten votak,

Min fehérek votak,/Min fehérek votak.

Cak kettő vot barna,/Cak kettő vot barna,

Harmadik e zannja,/Harmadik e zannja.

Utána küldém uram,/Utána küldém uram,

Hajtsa haza a lúdám,/Hajtsa haza a lúdám.

Ludam jöjjön haza,/Uram vesszen oda.

Mégsze vesszen szegény,/Met jó pipász legény.

Jó leszen ő szegény,/Jó leszen ő szegény,

Házi komandónak,/Házi komandónak.

Kemence dugónak,/Kemence dugónak.

123. Sáríg dinnye (172), Diószén

Sáríg dinnye, zöld ugorka,/JÉrted fáj e szívem Gyurka.
Érted bize, nem es cuda,/Met te szép vagy, mind e rózsza.

Ha te tudtad, hogy nem szeretsz,/Mét nem írtál egy levelet?
Ha te tudtad, hogy nem szeretsz,/Mét nem írtál egy levelet?

Zöld ugarka virágozzik,/zÉn Gyurkám is házasodik.
Zöld ugarka virágozzik,/zÉn Gyurkám is házasodik

Hadd el biza házasodjék,/Met még ién is férhez mennék.
Hadd el biza házasodjék,/Met még ién is férhez mennék.

124. Túl a vizen (173), Dioszén

Túl e vizen foly e patak,/Jaj, be rossz legénnek adtak.
Még faluba ki sem adtak,/Csak oda szomszédba adtak.
Minden délbe csak fuszulyka,/Azzal jól menen e munka.
Este, régvel csak pityóka,/azzal jól menen e munka.
Édesanyám férhez adott,/Szomszéd legén után adott.

125. Eme hegyen foly a patak (174), Dioszén

Eme hegyen foly e patak,/Eme hegyen foly e patak,
Ingem rossz legénnek adtak,/Jaj, de rossz legénnek adtak.

Este, régvel szidogatnak,/Este, régvel szidogatnak,
Vesszőszálval kénálgatnak,/Vesszőszálval kénálgatnak.

Mikor kérem ebédemet,/Mikor kérem ebédemet,
Akkar szidja a zlsztenemet,/Akkar szidja a zlsztenemet.

Mikor kérem e béremet,/Mikor kérem e béremet,
Esszehordja nemzetemet,/Esszehordja nemzetemet.

Este, régvel csak e cible,/Este, régvel csak e cible,
A zis örökké e színbe,/A zis örökké e színbe.

Minden délbe csak faszulyka,/Minden délbe csak faszulyka,
Aval jól menen e munka,/Aval jól menen e munka.

126. Ide ki a csenderben (177), Diószén

Ideki a cenderbe,/Kilenc kutya libidári domban,/Longari hegyen dögölve, dögölve.
Kilenc legén mellettik,mellettik,/Húzogatóják libidári domban,

Longári hegyen leteszik, leteszik.
Ha nem bírják, leteszik, leteszik,/Kifakasztják libidári dombon,
Longári hegyen megeszik, megeszik.
Jó gazdasszon vagyok ién, vagyok ién,/Két fazokba libidári dombon,
Longári hegyen főzöm én, főzöm én.
E zegyikbe főtt laszka, főtt laszka,/szE mászikba libidári dombon,
Longári hegyen fuszulyka, faszulyka.

127. Túl a vizen rakottya (178), Diószén

Túl e vizen rakottya,/aA zalatt van botoska.
Házasodik a diák,/Kell-e botoskavirág?
Nem kell botoska virág,/Met a nagyon szé virág.
Levelibe, haj,/Levelibe, haj,
Fehér fuszulyka virág.

128. Ij, háj, én vagyok (179.o.), Diószén

Ij, háj, jén vagyok,/Szomoru vagyok.
Galambomot elvesztettem,/Ij, háj, meghalok.

Kicsi fijam ne holj meg,/Inkább házassodjál meg.
Vedd el a bíró lányát,/Csendes dolgu liányicskát.

Ki tud fonni, varrni tud,/Ki szítálnija is tud.
Készít neked faszulykát, három hetüs galuskát.

129. Megfogám az ökröm szarvát (189), Trunk

Megfogám e zökröm szarvát,/Felszántom e kertem alját.
Hogy ne nőjjön gyalogbedza,/Lepje fel e kerti róza.
Megvirágzott e díófa.

130. Hegyen, földön járogatunk (192), Trunk

Hegyen, földön járogatunk, hallod-e?
Virágeckát gyütögeljünk, hallod-e?
Cinceckiekbe cincelgesszük, hallod-e?
Bokrétába bokrétáljuk, hallod-e?
Leányok, leányok, jó leán barátjajim,
Hejtök eszte hezzám guzsalyoszbá,
Nektek adom húgom koszorúját,
Nekem nem kell szenki koszorúja.
Met moszt kötik e-zién koszorúmat,
Ágból, bogból, fehér cemetiéből.
Tiszta, tiszta, fehér liliomból.

131. Keservesen jut eszembe (202), Diószén

Keszerveszen üt eszembe,
Hogy éltem én egy üdőbe.
Hogy éltem én egy üdőbe,
Mind e szík halicka vízbe.

Mind e szík halicka vízbe,
Kövecesz víz fenekibe
Kövecesz víz fenekibe,
Ki feredik a mélibe.

132. Szegény legény (202), Diószén

Szegién legién kucorgatja,/A-zablak alatt hallgatgatja.
Rasszból nillik e nyakából,/Titin-vetin haragjából.

Nem fekhetik vetett ágyba,/Fetedik be dög burjánba.
Dög burjánból pozdorjába,/Igessük el tűz langjába.

Gyer'be, Marci, ne kopogtass,/Gyer'be, ha böcsületes vagy.
zAjtót nyitol, bie is jöhetsz,/Padunk vagyon, le is ülhet.

Sziékünk vagyon neked való,/Liányunk nincsen odaadó.
Sziékünk vagyon neked való,/Liányunk nincsen odaadó.

sE-ze-zeste majd eltelik,/szeretöm nem érközheti.
Vagy nem lehet, vagy nem szeret,/Vagy más guzalyasba lehet.

Üzenje meg, vagy mondja meg,/Üzenje meg, vagy mondja meg,
Ingem ne tartson csúfjának,/Szeretője bolondjának.

Szeretője bolondjának,/Csizmahúzó kapcájának.
Csizmahúzó kapcájának, törölköző ruhájának.

133. Adjon Isten (227), Diószén

Adjon Iszten, édesszanyám, jó esztét,/Már elhoztam barna kiszlián menickiét.
De nem hoztam, hogy igazán szeresszük,/Szegén votam, gazdagságot keresztem.
Jobb lett vona sza-zén árva fejemnek,/Biékét hagynék ja nagy jó szerelemnek.
Borozdábo szépen szól a pacito,/Nekem rózám levelembe küldöttem.
Én olvastam szemvel-fővel belölle,/Mind szeretném sza templomba belépjek,
Mikor e pap a rózámát eszküti,/Hallgasszam meg, mi telik ki szüvibül.
Tépjem le ja koszorút a fejrül,/Tépjem le ja koszorút a fejrül.
Míg a fű isz édesz almát teremtsen,/Ingem rózám szoha jel ne felejtisen.

134. Kicsi madár (228), Trunk

Kici madaár, ne ciceregj a-zágon,/Met nem cak te maradtál a világon.
Három hete, hogy e Duná halászok,/szE könnyütül szegy cepp vizet szem látok.

Kiháláasztam a rózámnak kendejit,/Felirtam ién zöd szelemvel e nevit.
Mín szeretném a templomba biémenni,/Mikor e pap a rózámat eszküti.
Meglátánám ién, mi telik le szivirül,/Letépném a koszorut a fejrül.

135. Megvirágzott (232), Trunk

Megvirágzott moldvaji hegytetű,/Megvirágzott moldvaji hegytetű,
Jaj, de rossz e mászfaluszi szerető,/ Jaj, de rossz e mászfaluszi szerető
sza Tiszából, sza Dunából foly a víz,/sza Tiszából, sza Dunából foly a víz.
Mondd meg, édesz, kedvesz rúzám,minek szírsz,/Mondd meg,édesz,kedvesz rúzám,minek szírsz?

Honne szírlak, keszeregek, drága kinc,/Már ién egyet elvesztettem, szimár ninc.
Ha megérem jövendőbe, hallod-e?/Vetek e-zalszó mezőbe, hallod-e?
Vetek árpát, vetek buzát, hallod-e?/Közepibe cokrosz ruzát, hallod-e?
Ha megérem jövendőbe, hallod-e?/Ketten learatjuk, kedvesz, hallod-e?
Árpát, buzát learatjuk, hallod-e?/Szírsszalek, mind a capbunk, hallod-e?
Ha megérem jövendőbe, hallod-e?/Ketten learatjuk, kedvesz, hallod-e?

136. Ama hegyen, (234.o.), Trunk.

szAma hegyen egy ház, Árdélusz e neve,
szAbba mit főznek, keszerű e leve.
Valjon, kinek főzik? SzA-zién édesimnek,
Valjon, kinek főzik? SzA-zién édesimnek.

137. Megüzentem (244), Trunk

Megüzentem a-zédessanyámnak,/Fejér szoknyát varrjon a leányának.
Fejér szoknyát, ötvel hajtászoszra,/Pirosz cipőt fekete sarokra.

Gönge harmat neveli a búzát,/Édessanya neveli a leányát.
De időben mász viszeli gondját,/Más is éli vele a világját.

Én nem bánám, valaki elvenne,/Aki néköm rece fátyolt venne.
Én nem bánám, minden nap megverne,/Így belöllem friss menyecske lenne.

138. Sárga lábu kis pacirta (258), Bogdánfalva

Szárga lábu kisz pacirta,/Ne jöjj ablakomra szirva.
Ne jöjj ablakomra szirva,/Katanának vagyak írva.

Katanának nem jó lenni,/Met keveszkiét adnak enni.
Katanának nem jó lenni,/Met keveszkiét adnak enni.

Katanának szép a neve,/ De szomorú a kinyere.
Katanának szép a neve,/ De szomorú a kinyere.

Egyszer ettem vot belöle,/Majd megdöglöttem belöle.
Egyszer ettem vot belöle,/Majd megdöglöttem belöle.

139. Sárig virág (280), Bogdánfalva

Sárig virág ha leszakaszatnálak,/Mit mondanál, rozám, ha elhagynálak,
Mit mondanál, rozám, ha elhagynálak?
Mit mondanék, nem mondanék egyebet,/Szohasze lászd meg a csillagosz eget.
szA-za cillag, ha leeszik, elterül,/sza-zén ruzám, ha meglát isz, elkerül.
Ha elkerül, nem tehetek én rólla,/Nem lehetek szem tulipán szem rúza.

140. Ideki a csürben (285), Trunk

Ideki je ci-ci-círbe,/Megért e feteke szemű cseresznye.
A-zalatt van egy szép táncosz menyecke,/A-zalatt van egy szép táncosz menyecke.
Menyeckiénék koszárnyecka kezibe,/Menyeckiénék koszárnyecka kezibe.
Jaj, mica mély a koszárnya feneke./Jaj, mica mély a koszárnya feneke.
Nem hallik ki magyar szózat belülle,/Nem hallik ki magyar szózat belülle.

141. Somoskai zöld erdőben (286), Dioszén

Somoskai zöld erdőbe születtem,/Nem vót anyám, ugy isz felnevelkedtem.
szUgy felnőttem, mind a kerbe a ruza,/Szeretóm vot tizesztendősz koromba.

Nincen kedvem, met elvitte a fecke,/Rumanija közepibe letette.
Kici fecke, hozd vissza a kedvetem,/Kedvem utan sza régi szeretőmet.

Milyen szépen ragyognak a cillagok,/Kelj fel Andrász, met indulni akarák.
Fel isz kelek, ugy szem birom nyugodni,/Met szerettelek, szelakarnám bucuzni.

Én a-zúton még alább szem mehetek./Mind azt mondják, feteke gyászt viszelem.
Feteke gyász, fejr a-zén gyoc kendőm,/Elhagyott a tavaly nyári szeretőm.

Ha elhagyott, hagyjon isz el örökre,/Százszor szebbet, sz jobbat kapok helibe.
Felhágok én egy nagy mogosz tetűre,/szOtt akadok szeretőre, kettőre.

(változat vége: saját gyűjtésből-Petrás Katalin Bogdánfalva)

Ha elhagyott, nem tehetek én róla,
Nem lehetek sem tulipán, sem rózsa.
Ha elhagyott, hagyjon is el örökre,
Tizszer szebbet s jobbat kapok helyibe.
Sa legényért bé nem szököm a vízbe.

142. Ne sírj, rózsám (290), Bogdánfalva

Ne sírj, rúzám, ne keszeregj,/Ne sírj, rúzám, ne keszeregj,
Hogy a tigid nem lehetek.

Met ién moszt e mászé vagyak,/Met ién moszt e mászé vagyak,
Magamva szabad nem vagyak.

Szabad élet, szabad madar,/Szabad élet, szabad madar,
szA víg, aki szabadon já.

Én isz jártam egy idejig,/Én isz jártam egy idejig,
Tizenkilenc esztendejig.

Járnék immá, de nem lehet,/ Járnék immá, de nem lehet,
Etőt a-za szok szép idő.

Anyám, anyám, édesanyám,/Anyám, anyám, édesanyám,
Ne kérjen több átkot rivám.

Elég átok alatt vagyok,/Elég átok alatt vagyok,
Min közben lekászált fű.

Egyszer, kétszer megforgatják,/Egyszer, kétszer megforgatják,
Harmadikszor összerakják.

Láncot kössz e gerendába,/Láncot kössz e gerendába,
szAzon fordulj meg e-zágyba.

Tizenkilenc szekér szalma,/Tizenkilenc szekér szalma,
szMind kirothadjon alollad.

Hogy tudja meg zegész világ,/Hogy tudja meg zegész világ,
Hogy a-zién átkom fogott meg.

Átkom fejed felett járjon,/Átkom fejed felett járjon,
szMikor kérem, rivád szálljon.

143. Párom, párom (291), Dioszén

Párom, párom, édesz párom,/Párom, párom, édesz párom,
Három esztendeje várom.

Ha haza jó, haza várom,/Ha haza jó, haza várom,
Mégisz ő lesz a-zén párom.

Búszulj szívem, met ién szírok,/Búszulj szívem, met ién szírok
Szomorú levelet írok.

Ha még szóhajtottam lenne,/Ha még szóhajtottam lenne,
Szüvem meg isz szakadt lenne.

Szakadt lenne, vutam lenne,/Szakadt lenne, vutam lenne
szEnnye bú szem értem lenne.

Úgy elmenek, meglásszátok,/Úgy elmenek, meglásszátok,
Még híremet nem halljátok.

Mikor híremet halljátok,/Mikor híremet halljátok,
Levelemet olvasszátok.

Akkor üsszen eszetekbe,/Akkor üsszen eszetekbe
Mikor kinyér kezetekbe.
Akkor szem nem, aj, egyebrű,/Akkor szem nem, aj, egyebrű,
Cak az igaz szerelembül.

144. Ledől egy fa (292), Trunk

Ledől egy fa mozdításztól,/Megvállunk, rózsám egymásztól.
Ugy megvállunk münk egymásztól,/Mind e leviél e-zágától.

Met e leviél úszvel lehull,/Met e leviél úszvel lehull
De tavaszval herre újul,

Herre újul, mégszem búszul,/Herre újul, mégszem búszul,
De zén szívem hottig búszul.

Búszulj szüvem, met ién sízrok,/Búszulj szüvem, met ién sízrok,
Szomorú levelet írok.

Szomorú levelet írok,/Szomorú levelet írok,
Tudjad, búcsúzni akarok.

Búcsúzásom nem szokásom,/Búcsúzásom nem szokásom,
Cak e szűrű szohajtságom.

Ha még szohajtottá lenne,/Ha még szohajtottá lenne,
Szüvem meg esz szakadt lenne.

Szakadt lenne, utam lenne,/Szakadt lenne, utam lenne
szEnnyi bút nem értem lenne.

Met búbárat keszerűség,/Met búbárat keszerűség,
Még e teszvér esz ellenszég.

Ha zidegen jó nem vona,/Ha zidegen jó nem vona,
Jó tesztvérem szo szinc jómra.

145. Ha kimész a hegyre (297), Bogdánfalva

Haj kimensz a hegyre,/Fel e hegytetőre,
Kimenél e hegyre,/lenezél lőtőre.

szLátád édeszidet,/Virágosz kertibe,
szLátád édeszidet,/Virágosz kertibe.

Murujánát ültet,/Murujánát ültet,
Szezelemgyükiérbüöl,/Szezelemgyükiérbü.

Szezelem, szezelem,/Átkozott szezelem,

Mét nem termettiél vót/Minden fa tetejin?

Minden fa tetejin,/Dijónak levelin,
Minden fa tetejin,/Dijónak levelin?

Hogy szakasztom lenne/Minden liján sz legin.
Met ién szakasztottam,/ El isz szalasztottam.

Kit immá szakasztok,/Magamnak marasztok.
Kit immá szakasztok,/Magamnak marasztok.

146. Dön, dön, dön (308), Dioszén

Dön, dön, dön, döngölik a-záca (ácsok)/Kért ingem sza legén,
Ujujúj, sza legén, ulyan mind a rossz lépén,/Nem menek utánna, nem menek utánna.

Dön, dön, dön, döngölik a-zácá./Kért ingem sza cigán.
Ujujúj, sza cigán, ulyan mind a rossz pitán,/Nem menek utánna, nem menek utánna.

Dön, dön, dön, döngölik a-zácá./ Kért ingem sza cobán.
Ujujúj, sza cobán minden bokrot összejár,/ Nem menek utánna, nem menek utánna.

Dön, dön, dön, döngölik a-zácá./Kért ingem sza vökár.
Ujujúj, sza vöká egész mezőt összejár./Nem menek utánna, nem menek utánna.

Dön, dön, dön, döngölik a-zácá./ Kért ingem sza meszter.
Ujujúj, sza meszter, hiszi magát, de resztesz,/Nem menek utánna, nem menek utánna.

Dön, dön, dön, döngölik a-zácá./Kért ingem sza tanár.
Ujujúj, sza tanár cak a-ziszkolába jár,/Nem menek utánna, nem menek utánna.

Dön, dön, dön, döngölik a-zácá./Kért ingem sze a pap.
Ujujúj sze a pap, ulyan, mind a rossz kalap,/Nem menek utánna, nem menek utánna.

Dön, dön, dön, döngölik a-zácá./Kért ingem sza díjác.
Ujujúj, sza díjác, ulyan mind a mákvirág,/Elmenek utánna, elmenek utánna.

147. Édesanyám kertjében (309), Dioszén

Ideszanyám kertébe nyílik a-zibalya,/Ablakába, pahárjába nekem tartogatja.
Kerek a levele, édesz a gyükere,/sAzét nincen minden leánnak igaz szerete, -rete, -reteje.

Megérett a ceresznye, le lehet etetni,/Megérett a barna kiszleán, meg lehet csókolni.
Nem kell szajnálni, meg kell próbálni,/Párosz cókot sza-zajkára rea kell szorita, -rita, -ritani.

148. Kapum előtt (312), Trunk

Kapum előtt menen el e Tisza,/Közepibe e szomorú fűzfa.
Hajtogatja ősszel e tetejit,/Rikotsd, rózsám, sza bubád levelit.

Kapum előtt van e rossz korcoma,/Abba iszik két urszár katona.
Igyál, urszár, igyál utajára,/Honap visznek nagy Magyarországra.

149. Gyere bé, gyere bé (316), Trunk

Gyere bé, gyere bé, gyönyörű madárka,/Csináltatom néköd aranból kalickát.
Aranból kalickát, ezüsből ajtóját,/Ezüsből ajtóját, gyémántból válllúját.

Nem szoktam, nem szoktam kalickában lakni,/Csak szoktam, csak szoktam, zöld erdőben lakni.

Zöld erdőben lakni, zöld ágokra szállni,/Fenyőmagot enni, gyöngyharmatot inni.

150. Érik, érik a cseresnye (317), Dioszén

Írik, írik a ceresznye,/Benderedik a levele, hajdaháj,
Mennyál inkább benderedik,/Annyál inkább pirosszodik, hajdaháj.

Felmászok a tetejibe,/Leszállok a közepibe, hajdaháj
Leszedem a piroszabbat,/Beteszem a koszornyába, hajdaháj.

Fejik a feteke keckiét,/Verik a barna menyickiét, hajdaháj
Hagyjad üsszék, hagyjad verjék,/Ki a-zurát nem szereti, hajdaháj.

Főzők neki varaszbékát,/Hogy a-zegész világ láttán, hajdaháj.
Kiteszem a nagy udvarra,/Vigye faranc a pokolba, hajdaháj.

Zúg a malom, zúg a gát,/viszi zördög a morárt (molnárt), hajdaháj.

151. Magas fára hág a komló (319), Dioszén

Magas fára hág e komló,/Szép lijánból vállik ringyó, hajahaj,
sAkar milyen ringyó votam,/veres cászár menyé votam, hajahaj,

Veres cászár engedje meg,/sA köszikla repedjen meg, hajahaj.
sA köszikla repedjen meg,/Életem nem corbitom meg, hajahaj.

Haja, haja, sárga haja,/Szeretőmnek sárig haja, hajahaj.
Sárig haja, nyírt a viége,/sAzét fáj je szívem érte, hajahaj.

Sárga haja szíepen lobog,/sA-zén szívem érte dobog, hajahaj.

Saját gyűjtésből

152. Fekete csizmája, Petrás Katalin, Bogdánfalva

Feteke csizmája, hurmuz e kapcája,
valaki készálja, Balán Anti vágja.
Szekjél, Kati lány, vedd fel a villára,
Ne hadd el szegénnek szíve fájdalmára.

Szeretöm e táncba, gyűrű ez ujjába,
Minden fordulásba ragyog ez ujjába.
Szeretöm es voltál, kerittöm es voltál,
Verjen meg az Isten, ha igaz nem voltál.
Igaz lettél lenne, el sem hattál lenne,
De igaz nem voltál, s ingemet elhattál.
Verje meg az Isten azt az ördög bábát,
Mind eltiltotta vót töllem az ő fiát.
Ha neki fia vót, nekem szeretöm vót,
Ha neki édes vót, nekem édesebb vót.
Verje meg az Isten, veretlen se hagyja,
Kilenc esztendeig csak a hideg rázza.
Nem csak eccer-máccor, vaj egy hiétbe keccer,
Hanem minden órán bárcsak tizenkeccer.

153. Eccer jártam Szilánkra, Petrás Katalin, Bogdánfalva

Eccer jártam Szilánkra, keccer Magyarországra.
Ott tanultam magyar szót, nyisd meg ruzsám az ajtót.
Megnyithatnám, de félek, mert a legén rossz lélek.
Ne félj, ruzsám, ne, ne, ne, mett nem vagyok rosszféle.
Nyisd az ajtót csendesen, bemenek, bemenek lábujjkahegyen.
Tégy egy széket rendesen, leülök legényesen.
Vess egy ágat puffossan, lefekszem katonássan.
Tégy egy párnát, kettőt is, teszek tizenkettőt is, lefekszem én magam is.
Ne fordulj a fal felé, fordulj az arcám felé.
Adj egy csókot, én egy mást, úgy nem csaljuk meg egymást.
Jöjj el hezzám, szürkül be, üljek fel az öledbe.
Ott sem ülök sokáig, csak huszonnégy óráig.
S az a huszonnégy óra nekem csak egy minuta.
Szép a feteke bárány, szép a feteke szemű liány.
Szép a legény, ha barna,
De csak, ha kondor a haja.

154. Ideki a csin-csin-csirisbe, Petrás Katalin, Bogdánfalva

Ideki a csin-csin-csirisbe,/Megért a feteke szemű cseresnye.
Cseresnye alatt e szép barna-piros menyecske,/Menyecskének kosarnyecska kezibe.
Kosarnyának szalmából van a file,/Menyecskének legényeknél a szeme.
Mett a társa úgy elment katonának,/S őt elhatta az ő édesanyjára.
S az az anya uljan rossz kutya szívü./Három esztendeig a föld alá bétészi.

155. Kicsi madár, Páncél Györgyné, Trunk

Kicsi madár, mért keseregsz az ágon?
Mett nem tudtam, hol voltál a világon./mett nem csak te marattál a világon.
Három hete, hogy a Dunán halászok,
S e künötől egy csepp vizet sem látok.
Kihalásztam a rózsámnak kendejét,
Felírtam az őszelóval a nevét.

Mért szeretném a templomba bémenni,
Mikor e rózsámat e pap esküti.
Letépném a koszorút a fejrül,
Mett úgy elhagy engemet a vízzennel.

156. Jó az úton le, le, le, Páncél Györgyné, Trunk

Jó az úton le, le, le,/Sárig bosztán levele,/édesim es fehérbe.
Fejér galamb képibe,/Felülék az ölibe,
Kacagék a szemibe,/Mind madárka fészkiye.

157. A pinkezdí rúza, Páncél Györgyné, Trunk

A pinkezdí rúza kihajlott az útra,
Nem tudom, édeszem, jóra-e vad rosszra,
Vad holtig bánotra.
Adná Iszten jóra! Ne fordítná rosszra.
Kimenék az útra, lenézék az úton,
Látám édeszimet sz ő isz láta ingem,
Akarám szólítani egy szóval, kettővel,
Ugyes megszólítám, hova mész, édesem?
Nagy magos hegyekre, szép virág keresni,
Elkísérsz, édesem, nem bánom, édesem.
Csak bánom, édesem, te jó életedet.
S ez én piros vérem, s a te pirosz véred
Ed árokba főjjon sz ed malmot meghajtcon.
Pedig az a malom háromkeví legyen;
A legelső kőve piros gyöngyöt járjon
A második kőve aprópénzt hullasson,
A harmadik kőve mind bánatot járjon.

<http://www.zurgo.hu/dal>

158. Akkor szép az erdő, Diószén

Akkor szép az erdő, mikor zöld,
Akkor szép az erdő, mikor zöld.
Mikor e vadgalamb belékölt,
Mikor e vadgalamb belékölt.
Akkor szép e rózsá bokorba,
Akkor szép e rózsá bokorba.
Jaj, bekötik gyöngykoszorúba,
Jaj, bekötik gyöngykoszorúba.
S azt fölteszik küslány fejire,
S azt fölteszik küslány fejire.
Örökös bú száll le szüvire,
Örökös bú száll le szüvire.

159. Egy szem búza, Trunk-Bogdánfalva

Egy szem búza, kettő rozs, kettő rozs,
Libidari-dombon longori hegyen
Felöntöttem, járja most, járja most.
Ha lejárja felmerjük, felmerjük,
Libidari-dombon longori hegyen
Sír a gyermek megverjük, megverjük.
Ide ki e csenderbe, csenderbe,
Libidari-dombon longori hegyen
Kilenc kutya dögölve.
Kilenc legény mellette, mellette,
Libidari-dombon longori hegyen
Huzagolják lütőre, lütőre.
Hol nem bírják, leteszik, leteszik,
Libidari-dombon longori hegyen
Kifakasszák, s megeszik, megeszik.
Mégsem adnak senkinek, senkinek,
Libidari-dombon longori hegyen
Csak e szegény embernek, embernek.
Jó gazdasszony vagyok én, vagyok én,
Libidari-dombon longori hegyen
Két csiporval főzők én.
Az egyikben laskácskát, laskácskát,
Libidari-dombon longori hegyen
A másikban fuszulykát.

<http://www.szepi.hu/nota/nepdal/szoveg/patria3.html>

160. Fejik a feteke kecskét, Diószén

Fejik a feteke kecskét, háj, háj, háj.
Ütik a barna menyecskét,
Ütik a barna menyecskét, háj, háj, háj.
Ki nem szeretin ez urát,
Ki nem szeretin ez urát, háj, háj, háj.
Főzzön neki varasbékát,
Főzzön neki varasbékát, háj, háj, háj.
Hadd dögöljék meg hamarább,
Hadd dögöljék meg hamarább,
háj, háj, háj.
Hadd ne gondolkozzék tovább,
Hadd ne gondolkozzék tovább,
háj, háj, háj.